

ఆంధ్రప్రబంధము అవతరణ వికాసములు

ఆచార్య కాకర్ల వెంకటరామనరసింహం, ఎం. ఏ., పి.హెచ్. డి.

1965

ఆంధ్ర యూనివర్సిటీ ప్రెస్
వాల్తేరు

డిసెంబరు, 1965

1,000 ప్రతులు

వెల : రు. 8-00

Andhra University
Series No. 77

PRINTED AND PUBLISHED BY THE DIRECTOR
ANDHRA UNIVERSITY PRESS, WALT AIR

కృతిభర

అజ్గిత శ్లోకాష్టకమ్

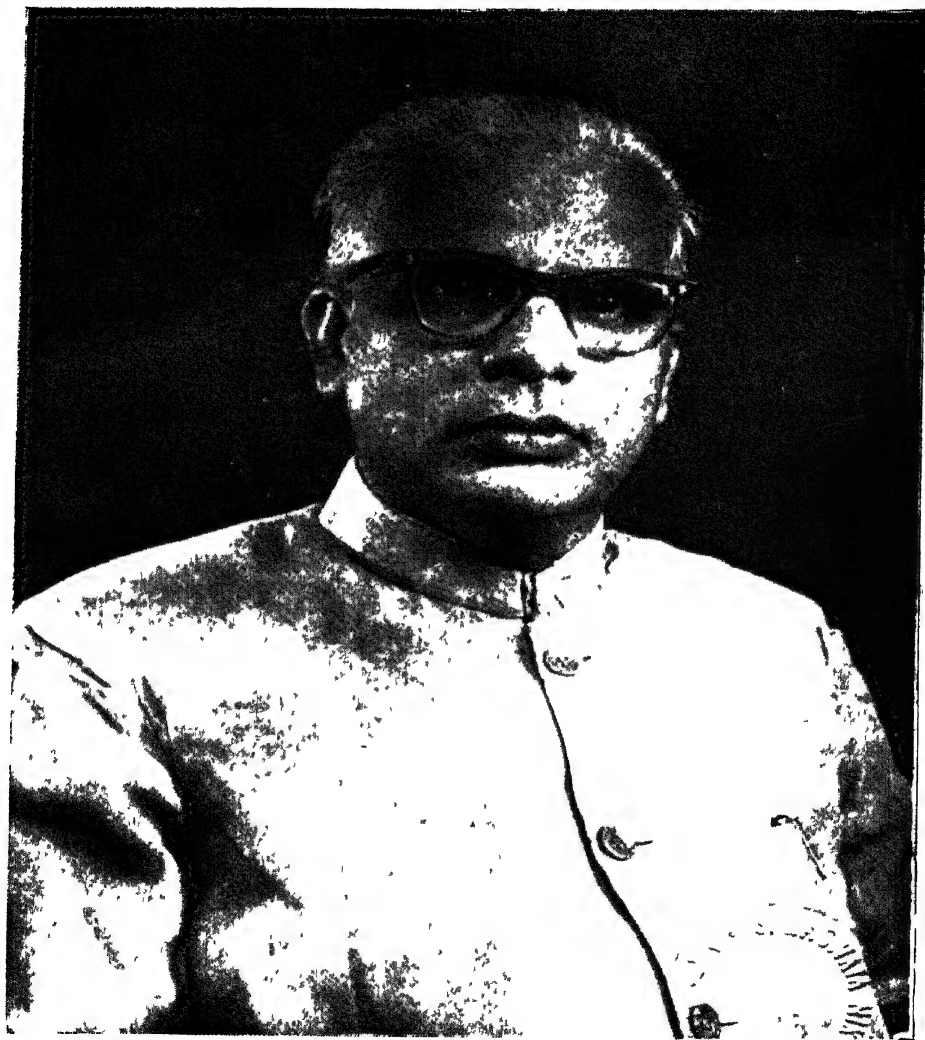
౧. శ్రీమదౌరీ సమాశ్రిష్ట
కన్ధరో నీలకన్ధరః
పాయాదాచస్త్రతారార్కం
గోపాలం ధీమతాం వరమ్.
౨. ఔజవాడాన్వయ క్షీర
పారావార సుధాకరమ్
గోపాలరెడ్డి మశ్రాన్తం
పాయాల్లక్షీమనోహరః.
౩. షడాషా పణ్డీతం, శశ్వ
త్సాహితీరస లోలుపమ్
ఆశీర్భిరమైర్దివ్యైః
పాలయేద్వాగధీశ్వరః.
౪. మునీంద్ర హృత్పక్కుజ బాలభానుః
వ్రజాంగనా మానస రాజహంసః
గోపాలచూడామణి రాతనోతు
గోపాలరెడ్డిం మహనీయకీర్తిమ్.
౫. విద్యన్మణేః నేతృమణేః త్వదీయైః
సుధామయై ర్మృజ్జులకావ్యజాలైః
అలంకృతా నవ్య మనోజ్ఞవేషా
దివ్యాన్ధ్రభాషా నితరాం విభాతి.

౬. దిగస్త విశ్రాంత విశాల కీర్తే
ర్విపశ్చితో విశ్వకపేర్మహర్షేః
ఆశీర్బలం రక్షతు సర్వదా త్వాం
మనీషిణం కావ్యకలా ప్రవీణమ్.

౭. తిరస్కృతా దుర్జన దుర్విదగ్ధైః
మృతేతి గీర్వాణ సరస్వతీ యా
యుష్మత్కరాలమ్బన సంప్రహృష్టా
వాగ్దేవతా తుష్యతు సానవద్యా.

౮. స్వాతంత్ర్య సంపాదన ఖడ్గ దీక్షం
దీక్షా సమాసాద్ధిత శుభ్ర కీర్తిమ్
కీర్తిప్రభా పూరిత దిగ్విభాగం
శ్రేయాంసి వృణ్వన్తు నిరస్తరం త్వామ్.

—ఇతి రచయితా

కృతి క ర్త

కృతజ్ఞత

నా పరిశోధన వ్యాసంగమునకు పర్యవేక్షణ వహించి, పరిశోధనకు వలయు సాధనసంపత్తి నేటివలె సమృద్ధిగాలేని యానాడు (1941—44) తమ ప్రతిభాప్రాభవముతో జేయూఁతనిచ్చి, తెలుఁగులో మొట్టమొదటి పి హెచ్. డి. పట్టము పొందజేసిన అస్మద్గురువర్యులు ఆచార్య శ్రీ పింగళి లక్ష్మీకాంతముగారికి . . .

ఇరువది సంవత్సరములక్రితము రచింపఁబడి, యంతవఱకు ముద్రణావకాశము లేకుండనున్న నా పరిశోధన గ్రంథమునకు ఈనాడు తదవకాశము కలిగించి, మ్రోడువారిన హృదయమున వేయివసంతములు విరియఁజేసిన, ఆంధ్రవిశ్వకళాపరిషదుపాధ్యక్షులు డాక్టర్ పి. యల్. నారాయణగారికి . . .

అడిగిన వెంటనే కృతి స్వీకృతిని దయతో అంగీకరించిన విద్యనైతృమణులు డాక్టర్ బెజవాడ గోపాలరెడ్డిగారికి . . .

ముద్రణకు ఆర్థికసౌకర్యము చేకూర్చిన విశ్వవిద్యాలయనిధి ప్రదాన సంఘమునకు . . .

సత్వరముగ ముద్రణ సదుపాయము ఘటించిన ఆంధ్రవిశ్వకళాపరిషన్ముద్రాలయ పర్యవేక్షకులు, మన్నిత్రులు శ్రీ బి. ముత్తస్వామిగారికి . . .

సమగ్రసుందరముగ ముద్రణవిధానము సంతరించిన తన్ముద్రాలయోద్యోగి శ్రీ యమ్. ఆర్. బి. నరసింహారావుకు, తదితరులకు . . .

ముద్రణపరిశీలనమున శ్రద్ధాసక్తులతో సహకరించిన శిష్యసహవ్రతుఁడు శ్రీ కొర్లపాటి శ్రీరామమూర్తికి . . .

విషయ సూచిక

	పట
1. ఉపోద్ఘాతము	ix
2. ప్రబంధ నిర్వచనము ✓	3
3. భారతాదులయందలి ప్రబంధచ్ఛాయలు	14
4. శ్రీనాథయుగము — తల్లక్షణములు	20
5. శ్రీనాథయుగము — సందిగ్ధ ప్రబంధములు	23
6. ప్రబంధములు — పాత్ర చిత్రణము ✓	34
7. ప్రబంధములు — వర్ణనలు ✓	78
8. ప్రబంధములు — రసము ✓	94
9. కథాకల్పనము ✓	112
10. ప్రబంధశైలి ✓	120
11. ప్రబంధకవులు — చారిత్రక విషయములు	126
12. రాయల దిగ్విజయములు	145
13. అముక్తమాల్యదా కర్తృత్వము	156
14. స్వారోచిషమనుసంభవము — అల్లసాని పెద్దన ✓	163
15. నంది తిమ్మన — పారిజాతాపహరణము ✓	168
16. పారిజాతాపహరణ రచనాకాలము ✓	171
17. మాదయగారి మల్లన — రాజశేఖర చరిత్రము	179
18. ధూర్జటి	187
19. అయ్యలరాజు రామభద్రకవి	194
20. తెనాలి రామకృష్ణకవి	198

21. పింగళి సూరన ✓	205
22. రామరాజభూషణుడు ✓	209
23. కందుకూరి రుద్రయ	216
24. చింతలపూడి ఎల్లనార్యుడు (రాధామాధవకవి)	217
25. సంకుసాల నృసింహకవి	219
26. సారంగు తమ్మయ	221
27. ఎడపాటి ఎఱ్ఱన	223
28. తఱిగొండ ధర్మన	224
29. ఉదాహృత గ్రంథములు	227

ఉ పో ధ్ధా త ము

ప్రబంధమొక ప్రక్రియాభేదము. మనుచరిత్ర, వసుచరిత్ర మొదలైన గ్రంథములు ప్రబంధములని ప్రసిద్ధిఁ గాంచియున్నవి. ఆంధ్ర వాఙ్మయ నిర్మాత లలోఁ గొందఱు ప్రబంధయుగమని వేఱుగా నొక యుగ విభాగమును గావించియున్నారు. ప్రాచీనాలంకారికులు, తెనుఁగు కవులు, లాక్షణికులు మాత్రము ప్రబంధ శబ్దమును సర్వ గ్రంథ సామాన్యవాచిగానే ప్రయోగించి యున్నారు. ఆంధ్ర గ్రంథములను సమగ్రముగాఁ బరిశీలించినచోఁ బురాణ ధోరణి, ప్రబంధ ధోరణి వేఱుగాఁ గనిపించును. ప్రబంధములనఁబడిన గ్రంథ ములలో నేకనాయకాశ్రయత్వముతోపాటు వ్యవస్థాత్మకము, నపరిహార్యముగ నుండును. అంతేకాదు. అవి పురాణాంతర్గతాభ్యాసములను నిమిత్త మాత్రము లుగా గ్రహించి, యా యస్థిపంజరములను మోసలములుగ, సర్వావయవ సుందరములుగఁ జేసిన స్వతంత్ర చిత్రములు. వర్ణనా బాహుళ్యము, శృంగార రస ప్రాధాన్యము, ఆలంకారికశైలి వీనియందు విశేషము. ఈ లక్షణములు కొన్ని ప్రబంధములయందుఁ గనరాకున్నను యుగ ప్రాధాన్యమునుబట్టి, రచనా ధోరణిఁ బట్టియు నవియుఁ బ్రబంధములే యగుచున్నవి.

ప్రబంధావతరణము హఠాత్సంభూతముకాదు. భారత రచనయందుఁ గూడ నీ ప్రబంధచ్ఛాయలు గానవచ్చుచున్నవి. భారతమున వ్యక్తావ్యక్తముగను, ఎఱ్ఱనలో నంకురముగను, సోమునిలో మొలకఁగను బొడసూపిన ప్రబంధలత శ్రీనాథుని కాలమునఁ గొనలు సాగి చిగిర్చి మాతాకు వైచినది. అది శ్రీకృష్ణ దేవరాయల కాలమున పుష్పఫల సమన్వితమైనది. శ్రీనాథుని యుగమునకుఁ బూర్వముకూడ నన్నెచోడుని కుమార సంభవమువంటి కొన్ని గ్రంథములు ప్రబంధలక్షణములు పెక్కింటిని గలిగియున్నవి. కాని యట్టివి బహు విరళ ప్రచారమును గలిగినవై యున్నవి. వస్తు విస్తృతిని బట్టియు నవి ప్రబంధ లక్ష్యమునకు దూరములగుచున్నవి.

తెనుఁగు ప్రబంధము గద్య పద్య కధన సంవాద వర్ణనాది వివిధ ప్రక్రియల నేకత్ర రాశీభూతముగఁ జేసిన సంపూర్ణమూర్తి.

మహాకవి ప్రతిభకుఁ గల ముఖ్యలక్షణములలో నొకటి పాత్ర నిర్మాణ కౌశలము. సజీవపాత్ర నిర్మాణ కౌశలము సామాన్య కవులందఱకును నుండు బాటులో నుండునది కాదు. ఇది ప్రబంధ కవులందఱకును గలదని చెప్పఁ జాలము. పెద్దనార్యుని మనుచరిత్రమున వరూధినీ ప్రవరులు, తిమ్మన పారిజాతాపహరణమున సత్యభామ, ధూర్జటి కాళహస్తి మహాత్మ్యమున తిన్నెడు,

తెనాలి రామకృష్ణుని పాండురంగ మాహాత్యమున నిగమశర్మయక్క, పింగళి సూరన కళా పూర్ణోదయమున కలభాషిణీ మణికంధరులు, సుగాత్రీ శాలీనులు, సుముఖానతీ మణిస్తంభులు, ప్రభావతీ ప్రద్యుమ్నమున శుచిముఖి, శ్రీకృష్ణ దేవ రాయల ఆముక్త మాల్యదలో మాలదాసరి, చింతలపూడి ఎఱ్ఱనార్యుని రాధా మాధవమున రాధ, ఎడపాటి ఎఱ్ఱన శృంగారమల్లణ చరిత్రమున ధనదత్తుడు, శంకరకవి హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానమున చంద్రమతీ హరిశ్చంద్రులు, కాలకౌశి కుడు, చేమకూర వేంకటకవి విజయ విలాసమున ఉలూచి, సుభద్ర—సజీవ పాత్రలు. వీనిలో నెంతయో తర తమ భేదముకలదు. ప్రబంధకవుల ప్రత్యేకత పాత్రనిర్మాణ నైపుణియందే కాననగును.

ప్రబంధ కవిత్వకు వర్ణన లొక ముఖ్యాంగము. తుదకీ వర్ణనలే ఘటిమీరి ప్రబంధ రచనకొక కళంకము నాపాదించినవి. కాని రాయల కాలమున వెలసిన ప్రబంధములుమాత్రము యథోచిత వర్ణనా విలసితములై యున్నవనవచ్చును. మనుచరిత్రాది మహా ప్రబంధములయందుఁ గల వర్ణనలు కథాగతికి సాహాయ్య కము లగుచున్నవి. అత్యల్పమైన యితివృత్తమును బెంచి వసుచరిత్రవంటి ప్రౌఢ ప్రబంధము వ్రాసిన రామరాజభూషణుని వర్ణనా ప్రతిభకు లోక మచ్చెరువు గుందినది. మహాకవి ధూర్జటియుఁడన కాళహస్తి మాహాత్యమున యథోచితములు, హృద్యములునగు వర్ణనలఁ జేసియున్నాడు. తెనాలి రామ కృష్ణుడు అతి మనోహరములగు ప్రకృతి వర్ణనములఁ జేసినాడు. అవియుఁ గథాగతితోఁ బొందిపొసఁగి యున్నవి. వర్ణనా విషయమున ముక్కుతిమ్మన యింకొక నూతన మార్గమును ద్రొక్కినాడు. ప్రబంధ కవులలోఁ గేవల వర్ణనా ప్రియులగు కవులును గలరు. అట్టివారిలో సంకుసాల నృసింహకవి యొక్కఁడు. ఆతని కవికర్ణరసాయనమునందు మనోజ్ఞములగు వర్ణన లనేకములు కలవు. వర్ణనా నౌచిత్యమునకు, వర్ణనా సార్థక్యమునకు పింగళి సూరనార్యునిఁజెప్పి మఱి యొక యాంధ్రకవిని బేర్కొనవలయును. ఈతఁడు ప్రార్థనలకై చేయు వర్ణనల యందుఁగూడఁ గథాగతిని సూచించుచునేయుండును. తీణయుగమందలి యే కొలఁదిమంది కవులో తప్పఁ దక్కిన యాంధ్ర ప్రబంధకర్తలందఱు నౌచిత్య మును బాటించియే వర్ణనలఁ గావించియున్నారు.

ఇక రసము. మనుచరిత్రమున ప్రవర వరూధినీ ఘట్టమున శృంగార మాభాసరూపమును బొందియున్నది. శాంత శృంగారముల సంపర్షణమున శాంతమే జయించినది. రసవిషయికమైన చర్చ చేయునపు డుదాహరణముగాఁ గైకొనఁదగిన గ్రంథము వసుచరిత్ర. అది శృంగారరస ప్రధానము. కళా పూర్ణోదయము శృంగారరస ప్రాయమేకాని యందలి శృంగారము విషాదరేఖా శబలితమై యుండును. శృంగార రసాధిదేవత నర్తకివలె బహురూపముల

సూరనకు సాక్షాత్కరించినది. విప్రనారాయణ చరిత్ర, శృంగార మల్లణ చరిత్ర, వైజయంతీ విలాసములయందు మాత్రము కొంత హాస్యరస పోషణము జరిగినది. ప్రబంధకవులకుఁ గరుణరసముపై మనసు పోలేదని చెప్పవచ్చును. ఇందుల కవవాదము శంకరకవి, కంకంటి సాపరాజు మాత్రమే.

ప్రబంధములన్నియు నొక్కజాతికిఁ జెందినవి కావు. కొన్ని పౌరాణికములుఁ గొన్ని చారిత్రకములుఁ గొన్ని సాంఘికములుఁ గొన్ని కల్పితములునై యున్నవి. వును వసు చరిత్రాదుల పౌరాణికములు. కుమార ధూర్జటి వ్రాసిన కృష్ణరాయవిజయము, అందుగుల వెంకయ్య రామరాజీయము, దిట్టకవి నారాయణకవి రంగరాయచరిత్ర మొదలైనవి చారిత్రకములు. కందుకూరి రుద్రయ వ్రాసిన నిరంకుశోపాఖ్యానము, సాంఘిక ప్రబంధము. కళాపూర్ణోదయము కల్పిత ప్రబంధమనవచ్చును.

ప్రబంధములకొక ప్రత్యేక శైలి కలదు. ఆంధ్ర వాఙ్మయమున తొలి నుండి శైలి విషయమున రెండు మార్గములు చూపట్టుచున్నవి. ఒకటి శయ్యా సౌభాగ్యముతోఁ గూడినది. రెండవది భావగాంభీర్యము ప్రధానమైనది. ఇందు మొదటిదానికి నన్నయ, రెండవదానికి తిక్కన ఆచార్యులు. శయ్యాసౌభాగ్యమునకై పాటుపడిన యాంధ్రకవులలోఁ బ్రబంధకవులు ముఖ్యులు. ఈ విషయమున వారికి సర్వజ్ఞుఁడగు నాచనసోమనాథుఁడును, గవిసార్వభౌముఁడగు శ్రీనాథుఁడును మార్గదర్శకులు. శ్రీనాథునివలెనే పెద్దనయుఁ బ్రౌఢసమాసప్రియుఁడు. అట్లయ్య నచ్చలచ్చటఁ బ్రసాదగుణమును బోషించి యున్నాఁడు. ప్రబంధ కవులకు సంవాదాత్మకమైన శైలిని జూపినవాఁడు పెద్దనయే ప్రబంధశైలి రామరాజ భూషణుని కవితయందుఁ బరమావధి నందినది. వచన రచనయందుఁ బ్రబంధ కవులందఱును శబ్దాలంకార ప్రౌఢిమను జూపియున్నారు. ప్రబంధ కవులందఱును శయ్యా విషయమునఁ గడు నిపుణులే యనవచ్చును.

ప్రబంధ రచనపై ప్రముఖమైన కాలము ప్రబంధయుగము. ప్రబంధ రచనకు దోహద మొసఁగుటయేగాక స్వయముగ నొక మహా ప్రబంధమును రచించిన విజయనగరాధీశ్వరుఁడు, సాహితీ సమరాంగణ సార్వభౌముఁడు, శ్రీకృష్ణదేవరాయలు యుగకర్త. శ్రీకృష్ణదేవరాయ లాంధ్రుఁడా? కర్ణాటుఁడా? యనునదొక సమస్య. కృష్ణదేవరాయలు తుళుజాతికి సంబంధించిన వాఁడగును. మఱొకవిధముగ రాయలాంధ్రుఁడేయనఁ చెప్పవచ్చును. రాయలతల్లి నాగమాంబ భోగకాంతయను నొక కింవదంతి కలదు. కాని నాగలాంబ, రాయల తండ్రి నరసనాయకుఁ డగ్నిసాక్షిగ వివాహమాడిన భార్యయని శాసనములనుబట్టి స్పష్టమగుచున్నది. రాయల జన్మదిన విషయమునఁగూడ వాదోపవాదములు కలవు. రాయల జన్మకాలము 1487 ప్రాంతమనియే నిర్ణయింపవగును. ఇత

శ్రీకృష్ణదేవరాయల కెందఱు భార్యలు? అందు గజపతితనయ యెవరు? అను ప్రశ్నలును వివాదగ్రస్త విషయములే. మనుచరిత్రాముక్తమాల్యదా పారిజాతాపహరణములందలి రాయల దేవేరుల ప్రసక్తులీ ప్రశ్నలకు సమాధానముఁ గోరును. బహు విషయములనుబట్టి రాయలకు - తిరుమలదేవి, చిన్నాదేవి, అన్నపూర్ణ - మువ్వురు భార్యలని చెప్పవచ్చును. ఇందన్నపూర్ణయే ప్రతాపరుద్ర గజపతి పుత్రిక.

ఇఁక రాయల దిగ్విజయములు. ఇంతకంటె బహువాద బంధురములు ; ప్రయోజన సహితములును. రాయల రాజ్యస్వీకారమునకుఁ బట్టాభిషేకమునకు మధ్యకాలమున మొదటి రాయచూరు యుద్ధము, పట్టాభిషేకానంతరము ఉమ్మత్తూరు దండయాత్ర, తదనంతరము రెండవ రాయచూరు యుద్ధము జరిగినట్లు చెప్పవచ్చును. ఈ యుద్ధము తరువాత బహమనీసుల్తాను మహమ్మదు ఖాను గుల్బర్గా చెటనుండి విడిపించి బీదరు సింహాసనమున సుప్రతిష్ఠితునిఁజేసి శ్రీకృష్ణదేవరాయలు 'యవన రాజ్యస్థాననాచార్యుఁ' డయ్యెను 1514 లో ఉదయగిరి, 1515 లో కొండవీడు జయించెను. కొండవీటి విజయానంతరము రాయల మరాఠతికేఁగి తులాపురుషదాసము గావించెను. తరువాత శ్రీశైలమున కేఁగెను. ఆ తరువాత బెజవాడకు వచ్చి, యటనుండి కొండపల్లి కేఁగి యా దుర్గమును సాదించెను. అటుపై పరుసగా ననేక దుర్గములు రాయల పశమైనవి. ఆ తరువాత రాయలు రాజమహేంద్రవరమును జయించి అటనుండి సింహాద్రి కేఁగి పొట్నూరికడ విజయస్థంభమును స్థాపించెను. కటక విజయము 1517 వ సంవత్సరాంతమునకు సంపూర్తి యాయెననియు, గజపతికిని రాయలకును సంధి జరిగెననియుఁ జెప్పవచ్చును. 1520 వ సంవత్సరమున మూడవ రాయచూరు యుద్ధము జరిగినది. ఈ దిగ్విజయ వివరములు ప్రబంధ రచనా కాలములకు ప్రాతిపదికలు.

ఆముక్తమాల్యద శ్రీకృష్ణదేవరాయల కృతమేయని పంకిత విమర్శకులనేకు లంగీకరించి యున్నారు. కాని కొందఱు హేత్వాభాసములను జూపి, పెద్దనార్యకృతమని వాదించుచున్నారు. పెక్కు కారణములనుబట్టి యా వాదము నిలువదు. మనుచరిత్రాముక్తమాల్యద లనేక హేతువులనుబట్టి యేక కర్తృకిము లగుటయే యసంభవము. ఆముక్తమాల్యద రాయలకృతమే.

పెద్దన జన్మ స్థలమును గూర్చి భిన్నాభిప్రాయములు గలవు. రీడప మండలములోని కోకిటాగ్రహార సమీప గ్రామమే పెద్దన జన్మస్థలమను వాదము సమంజసమైనది. రాయలతోడి సంబంధము గలిగినది మొదలు పెద్దన జీవితము సర్వదా ధన్యమైనదని చెప్పవచ్చును. రాయల యాస్థానమునందలి యష్టదిగ్గజములలో తిమ్మన యొకఁడు. తిమ్మన పారిజాతాపహరణ రచనాకాలము

1516—17 సంవత్సరములకుఁ బూర్వమనియు, పెద్దన మనుచరిత్ర రచనకాలము 1517—20 సంవత్సరముల మధ్యకాలమనియుఁ జెప్పవచ్చును. ఈ రెండు కృతులును కృష్ణదేవరాయాంకితములే. రాయల యాస్థానకవి యయ్యు మాదయ గారి మల్లన్న రాజశేఖర చరిత్రను తిమ్మరసు మహాప్రధాని యల్లుఁడు, మేనల్లుఁడు నగు నాదెండ్ల అప్పయమంత్రి కంకితమిచ్చెను. రాజశేఖర చరిత్ర రాయల కొండవీటి విజయమునకు పూర్వమే రచింపఁబడినని చెప్పకతప్పదు. మహాకవి ధూర్జటి కాళహస్తి మాహాత్యమును శ్రీ కాళహస్తిశ్వరునికే యంకితము గావించెను. ధూర్జటి గ్రంథమునకు స్కందపురాణమునందలి వైష్ణవఖండమున వేంకటాచల మాహాత్యమును భాగమున ముప్పది మొదలు ముప్పదియైదవ యధ్యాయము వఱకుఁగల కాళహస్తి మాహాత్య కథ — షడధ్యాయ కథయే— మూలము. అని చెప్పి ఆంధ్రీకరణముకాదు. స్వతంత్రమైన ప్రబంధమే. అయ్యలరాజు రామభద్రుని రామాభ్యుదయము గొట్టారి నరసరాజున కంకితముఁ గావించఁబడినది. అది సదాశివ రాయల రాజ్యకాలమున రచింపఁబడినది. ఇక తెనాలి రామలింగకవి, రామకృష్ణకవియొకరే. రామలింగఁడుగా రచించిన ఉద్భటారాధ్య చరిత్ర ఊరదేవమంత్రి కంకితము గావించఁబడినది. దేవమంత్రి రాయల రాజ్యకాలమువాఁడు. వైష్ణవమును స్వీకరించి రామకృష్ణుడై రచించినది పాండురంగ మాహాత్యము. దీనిని విరూరి వేదాద్రి మంత్రికిఁ గృతి యిచ్చెను. తరువాత రచించిన ఘటికాచల మాహాత్యమునకు కృత్యాది వ్రాయలేదు. ఆతని మనుమఁడు ఖండోజీ యను వాని కంకిత మిచ్చెను.

రాయల యాస్థానము నలంకరించిన యష్టదిగ్గజములలో పింగళి సూరన యొకఁడగుట సంశయాస్పదము. ఈతని రాఘవ పాండవీయము దైవాంకితము. ఆ దైవము ఆకువీటి యందలి శ్రీ విరూపాక్షస్వామి. కాని కృతి ప్రేరకుఁడు పెద వేంకటాద్రి విభుఁడు. సూరన రచించిన మహాప్రబంధము కళాఘాతా దయము. నంద్యాల ప్రభువగు కృష్ణమరాజునకు గ్రంథ మంకితము చేయఁ బడినది. ప్రభావతీ ప్రద్యుమ్నమును సూరన తండ్రికే యంకితమిచ్చెను. భట్టుమూర్తి అష్టదిగ్గజములలో నొకఁడగుటకూడ నిరవకాళము. మూర్తికవియే రామరాజ భూషణుఁడు. రుద్రకవి రాయల యాస్థానమున నుండె ననుటకుఁగూడ సరియైన యాధారములేదు. రాయల యాస్థానమున లేకపోయినను రాయలను మెప్పించి రాధామాధవనామ మందినవాఁడు చింతలపూడి ఎల్లనార్యుఁడు. ఈతని రాధామాధవము మదన గోపాలస్వామి కంకితము. తారక బ్రహ్మ రాజీయము రామాంకితము. కృతిప్రేరకుఁడు అచ్యుతరాయల కొలుపులోని నంజయ్య తిమ్మరుసు. విష్ణుమాయా నాటకము నీతఁడు వ్రాయలేదని చెప్పటయే సంభావ్యముగా నున్నది. సంకుసాల స్పృహకవికి రాయల యాస్థానమునఁ

బ్రవేశము కలుగకుండఁ జేసిరను గాధవిజయైనను, గాకున్నను, రాజాస్థాన ప్రవేశ సందర్భమున నీతనికిఁ గొంత నిరాకృతి కలిగియుండునని యూహింపవచ్చును. ఇఁక సారంగు తమ్మయ, ఎడపాటి ఎఱ్ఱన, తఱిగొండ ధర్మన్న రాయల సమకాలికులు మాత్రమే కాఁగలరు.

మొత్తముమీఁద శ్రీకృష్ణదేవరాయల కాలమునందు, తదనంతర కాలము నందు ప్రబంధ ప్రక్రియ వైభవోపేతముగ వర్ధిల్లినది. అర్వాచీన కాలమునందీ ప్రక్రియ కొనసాగినను స్వతంత్రత కొఱపడి భావదాస్యము మితిమీరినది. క్షీణదక్షిణాంధ్ర యుగములందు అతివేల శబ్దిప్రాధాన్యము, అనుచిత శృంగార లౌల్యము పెచ్చుపెటిఁగి ప్రబంధ గౌరవము నడలినది. ఆధునిక యుగమున మఱలఁ గొంత స్వతంత్రతాగుణము భాసించినది. ఏమైనను రాయల యుగము నందలి ప్రబంధములే సర్వగుణ సంశోభితములై యున్నవని చెప్పవచ్చును.

సంగ్రహముగ ప్రబంధ స్వరూపమిది.

సిరిపురం క్వార్టర్స్ వాల్తేరు 15-6-65	}	కె. వి. ఆర్. నరసింహం, ఎం.ఏ., ఏ హెచ్.డి. ప్రొఫెసర్ & హెడ్ ఆఫ్ ది డిపార్ట్మెంట్ ఆఫ్ తెలుగు ఆంధ్ర యూనివర్సిటీ
---	---	--

ఆంధ్రప్రబంధము - అవతరణ వికాసములు

ప్రబంధ నిర్వచనము

ఆంధ్ర వాఙ్మయమునఁ బ్రబంధశాఖకుఁ బ్రబల ప్రచారముగలదు. ఆంధ్ర లోకము ప్రబంధము నొక విశిష్ట వాఙ్మయ శాఖగా సంగీకరించియున్నది. ఆంధ్ర వాఙ్మయ నిర్మాతలలోఁ గొందఱు 'ప్రబంధ యుగము' అని పేరుగా నొక యుగ విభాగమును గావించియున్నారు. మను వసు చరిత్రాది గ్రంథములు వాఙ్మయ ప్రపంచమునఁ బ్రబంధములని ప్రసిద్ధి గాంచియున్నవి. ఇట్లాంధ్ర లోకమునకును వాఙ్మయమునకును సుపరిచితమైయున్న యీ ప్రబంధ శబ్దము అర్వాచీనమా? ప్రాచీనమా? సంస్కృతాలంకారికు లీ శబ్దమును వాడి యుండిరా? ఉన్నచో నే యర్థమున వాడియుండిరి? ఆ యర్థము సర్వా లంకారిక సమ్మతమా? లేక యందు భిన్నభిన్న మతములు గలవా? ఉన్నచో నా మతములెన్ని? ఆంధ్రాలంకారికు లా యర్థమునే గ్రహించిరా? లేక యన్య మతము నెద్దానినైన నవలంబించియున్నారా? ఇంతకుఁ దెనుఁగునఁ బ్రబంధ కవు లనఁబడు వారీ యర్థములలో దేనినైన స్వీకరించి గ్రంథములు వ్రాసిరా? లేక యీ మతములలో నెద్దానిని గ్రహింపక కేవల స్వతంత్ర ప్రక్రియ నవలం బించిరా? ఇఁకఁ బ్రబంధ మనఁగా నెట్టిది? నిజముగా విదియొక విశిష్ట ప్రక్రియయా? లేక యొక ప్రక్రియాంతర్భాగమా? అనునిట్టి ప్రశ్నలు పుంఖాను పుంఖముగ బయలుదేలుచున్నవి. వీనికి సరియగు సమాధానములిచ్చి యాంధ్ర ప్రబంధ స్వరూప స్వభావముల నిర్ణయముఁ గావింపవలయును. మున్ముందు సంస్కృతాలంకారికుల సుపలక్షితము.

సంస్కృతమున దండ్యాదు లనేకములగు కావ్య భేదములను జూపి యున్నారు. వాని నన్నిటిని సేకరించి ధ్వన్యాలోకకారు డీ విధమున నిరూపించి యున్నాఁడు :

యతః కావ్యస్య ప్రభేదాః — ముక్తకమ్ సంస్కృత ప్రాకృతాపభ్రంశ నిబద్ధమ్. సందానితక విశేషక కాలాపక కులకానిపర్యాయబిన్దవః పరికథా సకలకథా ఖణ్ణకథే సర్గబంధోఽభినేయార్థ మాఖ్యాయికా కథేత్యేవ మాదయః.

ముక్తకము — ఇది సంస్కృత నిబద్ధము. ప్రాకృత నిబద్ధము. అపభ్రంశ నిబద్ధము అని మూఁడు విధములుగానున్నది. సందానితకము, విశేష కము, కాలాపకము, కులకము, పర్యాయబంధము, పరికథ, ఖండకథ, సకలకథ, సర్గబంధము, అభినేయార్థము, అఖ్యాయిక, కథ మొదలగునవి.

ఈ కావ్య భేదములలో నెచ్చటను బ్రబంధశబ్దమే కానరాదు. కాని యీతఁడిచ్చిన నిర్వచనములలోమాత్ర మొకటి రెండు మాటలు ప్రబంధ శబ్దము గానవచ్చుచున్నది.

పర్యాయబింధః ఖణ్డికావ్య స్వరూపః
సమాప్తాయామవ్యవస్తర క్రియా
యాం వసంతాద్యేకతమ వర్ణనీయ
వస్తువర్ణనాత్మకః ప్రబింధః.

ఆఖ్యాయికా క్వాచితకవక్తౌ పరవక్తౌ
దిచ్చస్తస్క ఉచ్చాసా శ్వాసాభి
దవిభాగ భాగే గద్య ప్రచురః ప్రబింధః.

కథా సజ్జన దుర్జన వృత్తాంత వర్ణన పరః
క్వాచితకార్యా వక్తౌ పరివక్తౌ యుక్త ఆశ్వా
సాది శూన్యో గద్యమయః ప్రబింధః.

ఇటఁ గావ్యభేదములన్నియుఁ జెప్పఁబడినవి. ఉదాహృత కావ్యభేదము లలో నెచ్చటను బ్రబంధ శబ్దోచ్చారణమైనను లేదు. సరికదా పర్యాయబింధమును నాఖ్యాయికను గదనగుఁడఁ బ్రబంధ నామముననే పేర్కొనియున్నాఁడు. వస్తు భేదమువలన నామాఁడిటిని బ్రత్యేక కావ్య భేదములుగా నంగీకరించి వానిని బ్రబంధములని యేక నామమునఁ బేర్కొని యుండుటచే నీ ప్రబంధ శబ్దము సర్వగ్రంథ సామాన్యవాచియా యను సందేహము కలుగుచున్నది. ఇఁక నీ ప్రబంధ శబ్దము సంస్కృతాలంకారికులచే నెచ్చఁబెచ్చట నే యే యర్థములలో వాడఁబడియున్నదో యిండుక గమనింతము—

సాహిత్య దర్పణకారుఁడు :

ననుకర్తి ప్రబింధాంతర్వర్తినాం కేషాంచిన్నీరసానాం పద్యానాం కావ్యత్వం
సస్యాదితిచేన్న. రసవత్పర్యాంతరత నీరసపదానామివ పద్య రసేన.
ప్రబింధరసేనైవ కేషాం రసవత్తాగ్గీకారాత్. —సా. ద. ప్ర. ప. పుట 20.
ప్రబంధములయందలి కొన్ని నీరసములగు పద్యములకుఁ గావ్యత్వము లేదనినచో నది సరికాదు రసవత్పర్యాంతరత నీరస పదములకుఁ బద్యరసమువలెనే, ప్రబంధ రసమువలననే వాని (ఆ నీరస పద్యముల) రసవత్త యంగీకరింపఁబడినది.

ఇందు విశ్వనాథుఁడుఁ గావ్య ప్రబంధశబ్దములను సమానార్థకములుగా వాడియున్నాఁడు. కావ్యత్వము లేదనుట సరికాదని చెప్పుచు నది ప్రబంధ రసముచేతనే సిద్ధించుచున్నదనుటవలనఁ బ్రబంధ కావ్యముల కొక్కటే

యర్థమును భావించి యున్నాడనుట నిశ్చయము. ఈతఁడే యతిహాసమగు భారతమును, మహాకావ్యమగు రామాయణమునుగూడఁ బ్రబంధములని వ్యవహరించియున్నాడు. శ్రవ్యములగు వీనినేగాక దృశ్యములగు మాలతీమాధవ రత్నావల్యాదులనుగూడఁ బ్రబంధ నామముననే వ్యవహరించియున్నాడు.

కరుణరసస్య దుఃఖహేతుత్వే కరుణరస ప్రధాన రామాయణాది ప్రబంధై నామపి దుఃఖహేతుతా ప్రసంగస్సాన్విత్.

వర్ణరచనయో రుదాహరిష్యతే - ప్రబంధేయథా - మహాభారతే శాస్త్రః, రామాయణే కరుణః, మాలతీమాధవ రత్నావల్యాదౌ శృంగారః, ఏవమన్యత్ర. —పుట 238.

ఇట్లే యభిజ్ఞాన శాకుంతలమునకు వ్యాఖ్య వ్రాయుచు శ్రీనివాసాచార్యులు కాళిదాస నామా మహాకవిః నాటకాంతమ్ కవిత్య మితిధియా నాటకరూప ప్రబంధం నిర్మిత్తుః

అని బాహాటముగా నాటకమును బ్రబంధముగాఁ బరిగణించియున్నాడు.

ఇట్లే జయదేవుఁడు తన ప్రసన్న రాఘవమునందు

నాట్యప్రబంధ మతి మజ్జాల సంవిధానమ్

అని నాటకమును ప్రబంధముగాఁ వ్యవహరించియున్నాడు. ఇట్లు దృశ్య శ్రవ్య కావ్యములను బ్రబంధములనుటయేగాక కొందఱాలంకారికులు తమ యలంకార గ్రంథములనుగూడఁ బ్రబంధములనియే నుడివియున్నారు. చూ.

శ్రీ చన్ద్రశేఖర మహాకవి చన్ద్రసూను
శ్శ్రీ విశ్వనాథ కవిరాజకృతం ప్రబంధమ్
సాహిత్య దర్పణ మముం సుధియో విలోక్య
సాహిత్య తత్త్వ మఖిలం సుఖమేవచిత్త.

—విశ్వనాథ కవిరాజు, సా. ద.

ప్రతాపరుద్ర దేవస్య

కీర్తిమాశ్రిత్య నిర్మితః,

అలఙ్ఘ్యైర ప్రబంధోఽయం

సప్తః కర్ణాత్సవోఽస్తు వః.

—ప్రతాపరుద్రీయము.

ఇక రాజశేఖరుఁడును దన కావ్యమీమాంసయందుఁ బ్రబంధ శబ్దము నెన్నియోసార్లు వాడియున్నాడు. కావ్యము ముక్తక ప్రబంధ భేదమున రెండు విధములని రాజశేఖరుని యభిప్రాయము :

సపునర్విధా - ము క్తక ప్రబంధ విషయత్వేన.

—చూ. కా. మీ. నసమాధ్యాయము.

బిరోదా గ్రంథమాలలోఁ బ్రకటితమైన కావ్యమీమాంసయందు సంపాదకు లీ విషయమున నొక విపులవ్యాఖ్య వ్రాసియున్నారు.

For the sub-divisions of Kavya, see Dhvanyaloka (ధ్వన్యా లోకములోని కావ్యభేదములు ముందే యుదాహరింపఁబడినవి). Ancient writers on Alankaras such as Bhamaha and Vamana divide Kavyas into two either as అనిబద్ధ (Anibaddha) and నిబద్ధ (Nibaddha) or as ముక్తక (Muktaka) and ప్రబంధ (Prabandha) respectively. See Bhamaha 1-18 and Vamana 1-3-27. Dandin however mentions several kinds of Kavyas as Muktaka etc., but he does not attempt to define them as those do not possess any appreciable difference from the Sargabandha. See Kayva-darsa 1-13. The Anibaddha or Muktaka is only illustrated by Bhamaha thus :

అనిబద్ధం పునర్గతా శ్లోకమాత్రాది తత్పునః.

—1-30.

Abhinavagupta, in his commentary on Dhvani (3-7), however gives a definition of Muktaka thus in the following words :

ముక్తకమన్యేన నాలిక్కితమ్
తస్య సంజ్ఞాయాఙ్కనే తేన స్వతస్త్వతయా,
పరిసమాప్త నిరాకాఙ్కార్థమపి ప్రబంధ
మధ్యపత్తి ముక్తక మిత్యుచ్యతే.

The same idea is also expressed by Rajasekhara when he says
ముక్తకేతి పృత్తశ్శుద్ధః.

ఈ పై సుదాహరింపఁబడినవానినిబట్టి ముక్తక మనగా సనిబద్ధ కావ్య మనియుఁబ్రబంధ మనగా నిబద్ధ కావ్యమనియుఁ బ్రాచీనాలంకారికుల యభిప్రాయ ముని యూహింపవచ్చును. భామహుఁడు, వామనుఁడు, రాజశేఖరుఁడు మొదలగు ప్రసిద్ధ లాక్షణికులందఱు నీ మతమునే యంగీకరించియున్నారు. కావున ముక్తక మను కావ్యభేదము తప్పఁ దక్కిన దృశ్య శ్రవ్య కావ్యములన్నియుఁ బ్రాచీనాలంకారిక మతమునఁ బ్రబంధములే.

త్రైనుఁగు లాక్షణికులును బ్రబంధములనియుఁ జాటు ప్రబంధములనియు నిరుతెఱగుల కావ్యభేదములను నిరూపించియున్నారు. చూడుఁడు :
అప్పకవీయము—పద్య. 27, 29, 30 :

అట్టి కావ్యంబు ద్వివిధమై యతిశయిల్లుఁ
బరువడిఁ బ్రబంధ చాటు ప్రబంధములన
సర్గముల సంస్కృతమున నాశ్వాసములను
దెనుఁగునఁ బ్రబంధమనునది తనరుఁగృష్టః :

కనుఁగొన సంఖ్యాబద్ధం
బున సంఖ్యాకంబు నాఁగ భువి నిరుదెఱఁగై
తనరారుఁ బూర్వ కవిమత
మున నా చాటు ప్రబంధములు జలజాఁజె :

నాల్గదెగల యుదాహరణములు ముక్త
కాది పంచదశమును సంఖ్యాన్వితములు
గద్య రగడ ద్విపద దండకములు మంజ
రులును సంఖ్యరహిత చాటువులు నృసింహ :

ఇట్లే ముక్తకాదులును జాటువులని విన్నకోట పెద్దనయును జెప్పినాఁడు.

ఇటువలె ముక్తకాది
స్ఫుటతర చాటు ప్రబంధముల లక్షణముల్
పటమతి నెఱుఁగుట సుయశో
ఘటనంబులకెల్లఁ గుదురు కవినృపతులకున్

—కావ్యా. చూ. చతుర్థోల్లాసము.

తెనుఁగు కవులును లాక్షణికులును జెప్పిన యీ చాటు ప్రబంధములే
ప్రాచీన సంస్కృతాలంకారికులే నిరూపింపఁబడిన ముక్తకాదులు.

ఇక ముక్తకమనఁగా ననిబద్ధ కావ్యమనియు, ప్రబంధమనఁగా నిబద్ధ
కావ్యమనియుఁ జెప్పఁబడియున్నదికదా ! అయినచో ననిబద్ధకావ్య మనఁగా
నేమి ? నిబద్ధకావ్య మనఁగానేమి ?

ఇందలి మొదటి ప్రశ్నకు సమాధానముగా నాలంకారికు లీ క్రిందివిధమున
నిర్వచించియున్నారు :

ముక్తకమన్య పద్యా సంబద్ధం
స్వాతంత్ర్యేణార్థ బోధన క్షమమేవముక్తకమ్. —ధ్వన్యాలోకము.
ముక్తకం శ్లోక ఏవైక శ్చమత్కార క్షమస్సకామ్. —అగ్నిపురాణము.

పూర్వోత్తర పద్యముల సంబంధము నపేక్షింపక స్వతంత్రముగా నొక
యర్థమును జూప సామర్థ్యముగలది ముక్తకమని మీదివాని తాత్పర్యము.
ముక్తకమను నామమువలననే యీ యర్థము స్ఫురించుచున్నది. అనిబద్ధ ముక్తక

పదములు సమానార్థకములేయని చెప్పవచ్చును. నిబద్ధ కావ్యము దీనికిఁ గేవలము వ్యతిరిక్తముగా నుండుననియుఁ జెప్పనగును. పూసలలో దారిముపలె విబద్ధ కావ్యమునందలి సకల పద్యములకు నంబంధముఁ గలిగించు నితివృత్త మొకటి యుండును. ఇందుఁ బూర్వాభివ్యక్తి పద్యము లుత్తరోత్తర పద్యములకుఁ దోవఁ జూపుచుండును. దీనినే యాలంకారికులు సంధిసామగ్రియని యందురు. ఈ సంధిసామగ్రియని, యితివృత్తముగాని ముక్తకమున నుండుట కవకాశము లేదు.

ఇక నీ ప్రబంధ శబ్దమును దెనుఁగు కవులు వాడిన విధము—

1. తిక్కన సోమయాజి :

అనిరవనా రౌతుకముని

మనమలరఁగ నీ ప్రబంధ మండలి రథినా

ధునిగా నే పురుషుని డే

రొక్కనువాడనౌ యను తలంపుగూరిన మచితోన్.

వ॥ అని పూని యీ దృశంబులగు పుణ్యప్రబంధంబులు దేవసన్నిధిం బ్రశంసించుటయు నొక్క యారాధన విశేషంబగుటంజేసి.

—వి. ప. 1-31.

2. కేతన :

శత్రుబంధ ముఖ మండనంబుఁగా సమ్మహాత్ము పంశాపతారంబు వర్ణించెద.

—దశకుమారచరిత్ర.

3. ఎఱ్ఱాపెగడ :

అని యమ్మహీనాయకుఁ గృతినాయకత్వంబున రథిముఖంబుగా నొనర్చి జగదర్చితంబగు ప్రబంధంబు నిర్మింప నుపద్రమించితి.

—హరివంశము.

శ్రీ నృసింహావతారంబును పురాణంబుఁ దెనుంగుటనఁ బ్రకటింపవలయు నమ్మహాప్రబంధంబునకు.

—నృసింహ పురాణము.

4. మంచన :

తిర్తసౌ

భావహమై ప్రబంధ రచనాశ్రయ మయ్యెడు మార్గమూతగన్

—కేయారాజు చరిత్ర.

5. క్రీడాభిరామము :

గణనకెక్కిన దశరూపకములయందు
వివిధ రసభావభావన వీధిలెన్న
ఏ కపీంద్రుఁడు రచించె నీ ప్రబంధ
మనుచు మీరానతిచ్చెదరయిన వినుఁడు.

6. శ్రీనాథుఁడు .

నవరస భావానుబంధ బంధురంబుగా నొక్క ప్రబంధంబు నిర్మింపఁ
దలఁచి. — శృంగార నైషధము.

నాకుఁ గృపసేయు మొక ప్రబంధంబు నీవు
కవిత గుణగణ్య : శ్రీనాథ కవితరేణ్య : — భీమేశ్వర పురాణము.

బాల సఖుఁడవు కైవ ప్రబంధ మొకటి
యవధరింపుము నా పేర నంకితముగ. — హరవిలాసము.

7. నందిమల్లన, పుంటసింగయ :

వ॥ అని నాయక ప్రశంసయు మధ్యమాధమోత్తమ కవిత్వంబుల
తారతమ్యంబులు నభివర్ణించి యుత్తమమార్గంబుననే తత్ప్రబంధంబు
రచియింప నుద్యుక్తులమై. — వరాహ పురాణము.

8. పిల్లలమఱ్ఱి పినవీరభద్రుఁడు

అని ప్రబంధంబుఁ జెప్ప నుద్యోగించు నమయంబున.
— జైమిని భారతము.

కథ ప్రసిద్ధము మిగుల శృంగారవతియుఁ
బరిగణింపంగ శ్రీ మహాభారతమునఁ
గథితమైన శకుంతలాభ్యాస భంగి
నది ప్రబంధంబుఁ జేయు ప్రఖ్యాతినంద. — శృంగార శకుంతలము.

ఇట్లుదాహరణము లెన్నియేని జూపవచ్చును. కాని ప్రస్తుతాంశమును
సమర్థింప నింతకు మిక్కిలి యనావశ్యకము. తిక్కనార్యుఁడు తాను రచించిన
పదునేను పర్వముల భారతమును ప్రబంధమండలియనియే పేర్కొనినాఁడు.
ఎఱ్ఱాప్రెగడ పురాణమగు హరివంశమునుగూడఁ బ్రబంధమనియే వ్యవహా
రించెను. శ్రీనాథుఁడు తన గ్రంథముల నన్నిటిని ప్రబంధములనుటయేకాక
వీధియగు క్రీడాభిరామముగూడఁ బ్రబంధమని చెప్పుచు

యతిగూడన్ ద్విపద ప్రబంధమున వీరానీకముంబాడె

అని పలనాటివీరుల చరిత్రమునుగూడఁ బ్రబంధనామముననే వ్యవహరించెను. పినవీరనయుఁ దన గ్రంథములను బ్రబంధములనియే వ్యవహరించెను. కావున శతకములు మొదలగు ననిబద్ధ కావ్యములు తక్కు తక్కిన యాంధ్ర గ్రంథము లన్నియుఁ బ్రబంధములే యనవచ్చును. ఆంధ్ర గ్రంథములే యననేల ? సంస్కృతాంధ్రములందు రచింపఁబడిన శ్రవ్య దృశ్య కావ్యములును నలంకార గ్రంథములును బ్రబంధములే యనుటలో విప్రతిపత్తిలేదు.

ఇఁకఁ దెనుఁగు లాక్షణికు లీప్రబంధ శబ్దమునుగూర్చి యేమి వచియించిరో యిండుక పరిశీలించుము—

తెనుఁగు లాక్షణికులలో బహుగ్రంథ పరిశోధకుఁడని పేర్వడసిన యప్పకవి కావ్యభేదముల నుదాహరించుచు

రస సుప్రశస్తిచేఁ దొనఁగును బద్యంబు
పద్యరాశినిగూర్పఁబడును గావ్య
మట్టి కావ్యంబు ద్వివిధమై యతిశయిల్లుఁ
బరువడిఁ బ్రబంధ చాటు ప్రబంధములన
సర్గముల సంస్కృతమున నాశ్వాసములను
దెనుఁగునఁ బ్రబంధ మనునది తనరుఁ గృష్ణ :

అప్పకవి యిందుఁ బ్రబంధము లనియుఁ జాటు ప్రబంధము లనియు రెండు తెగల కావ్యములను వచించినాఁడు. ఇందుఁ బ్రబంధ మనఁగా సంస్కృతమున దండ్యాదులచేఁ జెప్పఁబడిన సర్గబంధమేయనుట కీ క్రింద నాతఁడిచ్చిన ప్రబంధ లక్షణములు తార్కాణము :

పురమును ఋతుషక్తమును బ్రయాణంబును
శైలంబు వేటయు సాగరంబు
మాసింద్ర పుణ్యాశ్రమంబును మంత్రంబు
ఝాతంబు పిదప నద్భుతరీణంబు
విజయంబు మద్యపానజ వికారంబును
వనవిహారంబును వారికే
కన్యాంగ సౌందర్య కథనంబు హిమకరా
భ్యుదయంబు విప్రలంఘోదితంబు
పద్మ మిత్రోదయంబును బరిణయంబు
సురతమును దౌహృదంబును సుతజననము
ననఁగ 'నిరుపదిరెండు' వర్ణనలుగూర్చి
చెప్పవలయుఁ బ్రబంధంబు శ్రీనివాస :

విన్నుకోఁట పెద్దన తన కావ్యాలంకార చూడామణియందుఁ గావ్యమును నష్టాదశ వర్ణనాత్మకముగా నిరూపించినాఁడు :

అట్లు కవికృతమైన కావ్యత్రయంబు
గద్య పద్య విమిశ్ర సంపాద్యమండ్రు
నగర ముఖ్యాష్ట దశవర్ణనముల చేతఁ
బరగు నదియును భవ్య ప్రబంధ మనఁగ.

పుర వారాళి మహీధరర్తు శశిభృత్పూషోద యోద్యాన పు
ష్కర కేళీ మధుపాన మోహన వియోగ క్షేమయాన స్వయం
వర పుత్రోత్సవ మంత్ర ద్యూత రణదోర్వైక్రాంతి సంకీర్తనా
కర మష్టాదశ వర్ణనాత్మకము తత్కావ్యంబు భవ్యంబిలన్.

—కా. చూ. తృతీయోల్లాసము, 91, 92.

నరసభూపాలీయరారుఁడును నష్టాదశ వర్ణనలనే చెప్పియున్నాఁడు.

ఇంకఁ గావ్య ప్రభేదంబు లేర్పరింతు
వరుస నష్టాదశ విశిష్ట వర్ణనములు
గలుగవలయు మహాకావ్య తిలకమునకు
నెలమిఁ దన్నామధేయంబు తెట్టివనిన.

పురసింధు నగర్త్విస శశి
సరసీవన మధురతి ప్రసంగ వరహముల్
పరిణయ తనయోదయ నయ
విరచన యాత్రాజి దౌత్య విభవర్ణనముల్.

ఇందునొక కొన్ని కడమైన నెంచిచూడ
నదియు నవని మహాకావ్య మనఁగఁ బరఁగు
మఱియు ఊద్ర ప్రబంధ నిర్మాణ మర్మ

లక్షణము లేర్పరించెద లలిత ఫణితి. —నర.భూ.ద్వి.ఆ.ప. 165—167.

తెనుఁగు లాక్షణికుల యభిప్రాయములం దేమియు విశిష్టత లేదనియు నివి కేవల సంస్కృతానుకారులనియు నీ లక్షణములఁ జదివినవారికిఁ దెలియకపోదు.

ఇట్లు ప్రబంధ పదము భారతాది సర్వగ్రంథ వాచకమయ్యు నిటీవల నొక ప్రత్యేక కావ్య భేదముగా నాండ్రులచేఁ బరిగణింపఁ బడుచున్నది. మఱియుఁ దెనుఁగువారిలోఁ జాలమందికిఁ బ్రబంధ మనఁగా నాండ్రగ్రంథమనియే యభిప్రాయము. శ్రీనాథకృత శృంగార నైషధమును బ్రబంధమని వ్యవహరించుచు దానికే మూలమగు శ్రీహర్షుని నైషధమును గావ్యమనియే యందురు. ఇట్టి వ్యవహారము తెలుఁగువారిలో నెట్లు రూఢమైనదో చెప్పఁజాలము.

ఆంధ్ర గ్రంథములను సమగ్రముగాఁ బరిశీలించినచో నొక విశేషము కానుపించును. ఆంధ్ర కవులలోఁ గొందఱు కథాకథనమునందే దృష్టిని నిల్పిరి. కొందఱు కథాకథనముకంటే కవితాశిల్పమునే విశేషముగా నాదరించిరి. కథాకథనమునందు దృష్టిని నిల్పి వ్రాసిన వ్రాతను బురాణధోరణి యనియుఁ గవితాశిల్పమునందు దృష్టిని నిల్పి వ్రాసిన వ్రాతను బ్రబంధధోరణి యనియు స్థూలముగా వ్యవధేశింపవచ్చును. స్థూలముగా ననఁగాఁ బురాణధోరణియందుఁ గవితాశిల్పము లేదనికాని ప్రబంధధోరణియందుఁ గథాకథనదృష్టి లేదనికాని యభిప్రాయ పడరాదని భావము. ఈ గుణము లొందొంటి నాశ్రయించియే తఱచు వాఙ్మయమునఁ గాన్పించును. ఈ ప్రబంధధోరణి నధికముగా నాశ్రయించినవారు ప్రబంధ కవులనియుఁ బురాణధోరణి నధికముగా నాశ్రయించినవారు పురాణ కవులనియు స్థూలనిర్దేశము

ప్రబంధ గుణము లేవి ?

ప్రబంధ లక్షణములను సాకల్యముగ నిరూపించిన యాంధ్ర లాక్షణికులరుదని చెప్పవచ్చును. ఇతఁ బ్రబంధ లక్షణములఁ దెలిసికొనవలయునన్నచోఁ బ్రబంధ నామమున వెలుపడిన గ్రంథములను సమగ్రముగాఁ బరిశీలించి వానిలోని సామాన్య లక్షణములను గ్రోడీకరింపవలయును. ఆంధ్ర వాఙ్మయవేత్తలచేఁ బ్రబంధ యుగమని పేర్కొనఁబడిన రాయలరాలమున వెలసిన గ్రంథము లీ విషయ నిర్ణయమునకు మిక్కిలిగా నుపయోగించును. ఏలయనఁగా సవియన్నియు నొక్క రాలమున నొక్క స్థలమున నివసించినవారిచే వ్రాయఁ బడినవి. రాయలయుగమునకుఁ బూర్వము నిట్టి గ్రంథములు గలపు గాని యవి విరళములు. అదియునుంగాక రాయలయుగమున వెలసిన ప్రబంధములకును పీనికిని గొన్నియెడల భేదము కన్పట్టును. వానినిఁగూర్చి తరువాత విపులముగాఁ జర్చింపఁబడును. ప్రస్తుతాంశమగు ప్రబంధ గుణముల నీ రీతిగా నిర్వచింప నగును :

ప్రబంధములకేక నాయరాశ్రయత్వముతోపాటు పుస్తకీయమును సపరి హార్యమైన ధర్మము.

ప్రబంధమున కాలంబనములు నాయినాయకులు. నాయుడు సాధారణముగా దీరోదాత్తుఁడు. నాయక స్వీయ. పుస్తకీయమునఁగాఁ బ్రబంధ పుస్తక భాగములు కార్య కారణ సంబంధముగలిగి యొకదానితోనొకటి పొందిపొనఁగి యుండవలయును. ఆ ప్రబంధ శరీర నిర్మాణమునందేయంగ మెచ్చట నెంత యుండవలయునో యంతే యుండవలయుఁగాని యొక్క యపయవము సర్వాపయవములను దిగఁద్రోచి తానై పైకిఁ జూపబడ్డాడు.

పూర్వయుగములలోని సందిగ్ధ ప్రబంధములు సంస్కృత పురాణములను గావ్యములను నాశ్రయించిన కథలుగాఁ గానీ ప్రబంధములు పురాణాంతర్గతాభ్యాసములను నిమిత్తమాత్రములుగా గ్రహించి యా యస్థిపంజరములను మాంసలములుగ సర్వాపయవ సుందరములుగాఁజేసిన స్వతంత్ర చిత్రములు.

ఒక చిన్నకథను సర్వాంగసుందరముగాఁ బెంచి వ్రాయుటకు వర్ణనలు ముఖ్యములు. ఈ వర్ణనలు ప్రబంధములందు సాధారణముగా రెండు తెఱఁగుల నుండును.

1. పస్తు బహిరాకార వర్ణనము. 2. పస్తుగుణ వర్ణనము.]

ఈ పస్తు వర్ణనములో సజీవ ప్రకృతి వర్ణనము, నిర్జీవ ప్రకృతి వర్ణనము గలిసియుండును. సజీవ ప్రకృతిలో మరల మానవ ప్రకృతి వర్ణనము, మానవేతర ప్రకృతి వర్ణనము నుండవచ్చును. పస్తుగుణవర్ణన మనఁగాఁ దత్త్వ విచారము చేసి తన్మనోగతి వివిధ భావ పరివర్తనములను వ్యక్తముచేయుట.]

ప్రబంధమునకు శృంగారము జీవగట్ట. మిగిలిన రసములు గౌణములు. రసముతోపాటు తద్బద్ధిపన విభావములగు సుద్యావవన విహారాదులు, చంద్రాద్య పాలంభనములు, విరహపేదనలు, శిశిరోపచారములు నన్నిగాని కొన్నిగాని యుండుననియే తలఁపవలెను.]

శృంగార రస ప్రాధాన్యముతోపాటాలంకారికమయినరీతి వీరికిఁ బ్రాణము. శైలివిషయమున సర్వ ప్రబంధ సామాన్యములగు కొన్ని లక్షణములు గలవు :

1. సీసపద్యమునఁ బ్రతిపాద సమతాపాదనము (Balance).
2. సీసమున సమాంతర రచనారీతి (Parallel structure).
3. ప్రతిపాదమునను నభిప్రాయ మంతమగుట (End - Stop lines).
4. అనుప్రాస గుంభితమయిన పచనరచన.

ఈ తారతమ్య నిరూపణ సారమేమనఁగాఁ గత్తెక్యమును నష్టాదశ వర్ణనలునుగలిగి, శృంగార రస ప్రధానమై, యర్థాతిశాయియైన శబ్దమును గ్రహించి, యాలంకారిక సాంకేతికములకు విధేయమై, యనతి విస్తృతి గల యితివృత్తముతో భాషాంతరీకరణముగాక, స్వతంత్ర రచనయ్యేయైన తెనుఁగు కావ్యము ప్రబంధము.

పైవివరించిన లక్షణములు కొన్ని ప్రబంధములయందుఁ గానరాకున్నను నాయా యుగధర్మ ప్రాధాన్యముఁబట్టియు, రచనాధోరణిఁబట్టియు నవియుఁ బ్రబంధ నామముననే వ్యవహరింపఁబడుచున్నవి.

భారతాదులయందలి ప్రబంధ చ్ఛాయలు

ప్రబంధకాళకుఁ బ్రారంభ మేదియన్న యంశము నిటఁ జర్పింతము.

ఈ ప్రబంధావతరణము హఠాత్సంభవమని తలఁపరాదు. ఇది క్రమ పరిణామము మీఁదనే సంభవించినది. భారత రచనయందుఁ గూడ నీ ప్రబంధ చ్ఛాయలు గానవచ్చుచున్నవి.]

ప్రాధారణముగాఁ బురాణములను దెనిఁగించు కవులకుఁ గథాకథనము నందున్నదృష్టి కవితాశిల్పము నందుండదు. తిక్కనార్యుఁడుమాత్రముభయ ప్రయోజనముల సాధింపనెంచి తాను రచించిన భారత భాగమునఁ గళాదృష్టిని జూపియున్నాఁడు. ప్రబంధమార్గ ప్రవణత్వ మాయన రచించిన నిర్వచనోత్తర రామాయణమునందును, భారతమునందునుగూడఁ గాననగును. నిర్వచనోత్తర రామాయణము కరుణరస ప్రధానమగు నొక ప్రబంధమనియే చెప్పవచ్చును. ముందరి ప్రబంధ కవులకు మార్గమును జూపుచున్నాఁడో యనునట్లు, తిక్కనార్యుఁడు శృంగారమునుగూడ నీ గ్రంథమున యథోచితముగాఁ జొన్ని యున్నాఁడు. సీతారాముల వనవిహారము నాధారముగాఁగొని యీతఁడు చూపిన శృంగార రసపోషణ నైపుణ్యము పద్దనాతీతము.]

భారతమున నీ ప్రబంధ దోరణి కుదాహరణముగాఁ దద్రచిత కీచకపదా ఘట్టమును గ్రహింపనగును. ఇందు భీముఁడు నాయకుఁడు. ద్రౌపది నాయిక. ఆలంకారికులు భీముని ధీరోద్ధతునిగా నంగీకరించిరి. తిక్కనమాత్రము భీముని ధీరోదాత్తునిగా నిరూపించెను. కవిబ్రహ్మ సృజించిన భీమునియందు బలదర్పములతోపాటు వినీతత్వమును, యుద్ధోద్దేశముతోపాటు యుద్ధ నైపుణ్యమును యుధోచితముగా మిశ్రములైయున్నవి. భీముని యుత్తమ నాయకత్వమును ద్రౌపదీముఖమునఁ గుండలీంద్రుఁ డిట్లు వ్యక్తముచేసియున్నాఁడు :

కొలుపులోపల నిన్నఁ గోపపుష్లేత్తినఁ

దలకక నిలిచిన దైర్యమహిమ

నేడిందుఁ జనుదెంచి నిర్విరారతఁ బ్రజ

కన్నులు గప్పిన గౌరవంబు

మనవారిలోన నొక్కనినైనఁ బిల్వ కు

త్సాహంబు సేసిన సాహసంబు

లోక దుర్జయుడగు నీ కీచకునిని వ్రే

ల్కిడి రూపుమాపిన కడిమి సొంపు

చూడఁ దలపోయ మెచ్చ సంస్తుతియొనర్ప
నాతరంబ నీ యుత్తమ నాయకత్వ
మెఱిఁగి నినుఁ గొనియాడ నే నెంతదాన
మహిత విస్మయానంద నిర్మగ్నవైతి.

ధీరోదాత్త నాయకుని కుండపలసిన దైర్యసాహసములు. సుత్సాహ
శక్తియు నిందుఁ బ్రస్తుతింపఁబడినవి.

ప్రవైక్యమును ధర్మముకూడ నిందు సాధింపఁబడినది. భీముని విక్రమ
ప్రదర్శనము, ద్రౌపదీ పరాభవము, కీచక వధ యను నీ మూడింటినిమాత్రమే
ప్రధాన వస్తువులుగాఁ దీసికొని కవిబ్రహ్మ యీ కథకు ప్రవైక్యమును
సమకూర్చినాఁడు!

స్వూర్యోదయాది వర్ణనలు, చంద్రాద్యుపాలంభనములు దీనికిఁ బ్రబం
ధత్వమును సంపాదించినవి.

ఇందలి పద్యభాగములను, రచనారీతులను దురువాతి ప్రబంధకవులు
చాలవఱకు ననుకరించినారు. చూ.

కుసుమ బాణుని బాణముల్ గూడ నైదు
గరఁగి నేరిమి వాటించి కరువుగట్టి
పోసి చేసి చైతన్య సంపుటము దగ మ
టించిరో కాక యిట్టి చేడియలు గలరె :

నెత్తమ్మిరేకుల మెత్తందనము దెచ్చి
యచ్చునఁ బెట్టినట్లందమొంది
చక్రవాకంబుల చందంబు గొనివచ్చి
కుప్పలు చేసినట్లొప్పు మెఱసి
చందురు సునుఁగాంతి కందేర్చికూర్చి బా
గునకుఁ దెచ్చినయట్లు గొమరు మిగిలి
యళికులంబుల కప్పు గలయంతయును బుచ్చి
నాటు వోసినభంగి నవకమెక్కి

యంఘ్రి తలములుఁ గుచములు నాననంబుఁ
గచ భరంబును నిట్లున్న రుచిరమూర్తి
యనుపమాన భోగములకు నాస్పదంబు
కాదె యీ త్రిప్పు లేటికిఁ గమలవదన.

లీల నా ముందట నాలేమి యొలపినఁ
 జూడ్కికిఁ జొచ్చిన చూఱగాదె :
 కనువిచ్చి నన్ను నాతనుమధ్య సూచినఁ
 దనువున కిమ్మత సేచనముగాదె :
 చిటునవ్వు దెరయ నచ్చెలువ నాకోడఁ బ
 ర్కినఁ జెవులకు రసాయనముగాదె :
 మొలమి నమ్మెలత నన్నెలయింపఁ దివిరిన
 నెడఁద కానందంబు నిక్కగాదె :
 యానితంబిని మక్కువ ననఁగి పెనఁగి
 యింపు పొంపరివోప నన్నేలికొనఁగఁ
 దలఁచి పొందిన నది జన్మఫలముగాదె :
 యనుచు పలరాజు బాటికి నగ్గమయ్యె.

మనోహర్మయ వివరణ కౌశలము ప్రబంధ కవులకొర ముఖ్యలక్షణము దీనినే వస్తుగుణ వర్ణన మనియు నందురు.

పాత్రల బహిరాలార చేష్టలతోపాటు లదీయ హృదయ గతాభిప్రాయము లనుగూడ వ్యక్తముచేయుటయే మనోహర్మయ వివరణ కౌశల మనబడును.

ఈ లక్షణము తిక్కయజ్ఞ మహాభారతమునందుఁ బలుతావులఁ గాన నగును. కవిబ్రహ్మకుఁగల యీ గుణము నవలంబించుటయేకార దానికి మెఱుఁగుపెట్టిన కవి పింగళి సూరన.

ద్రౌపదిని బ్రవ్రథమమునఁ జూచినప్పుడు కీచకునకుఁ గలిగిన మోహ వేశము, కీచకునిచే ద్రౌపది పరాభవింపఁబడినప్పుడు భీమునకుఁ గలిగిన కోపోద్రేకము, మదిరారనమును చెమ్మని సుదేష్ట ద్రౌపదిని గీచకు నింటికిఁ బంపునెడ ద్రౌపదికిఁగలిగిన హృదయావేదన మున్నగు నిట్టి ఘట్టములందు గవిబ్రహ్మ చూపిన మనోహర్మయ వివరణ కౌశల మత్యద్భుతము.

ఇట్లు తిక్కన కవితయందు బీజప్రాయముగనున్న ప్రబంధ భోరణి యెఱుఁగకవితయందు ననలెత్తినది.

ఈతనిపలనఁ బ్రబంధకవులు నేర్చికొనునదియు సీతనికిఁ బ్రబంధ పరమేశ్వర విరుదమును సార్థకము గావించునదియు వర్ణనాప్రాబల్యము. ప్రథతో వర్ణనలను మేళగించి వ్రాయుట యను ప్రబంధ రచనారీతికి మార్గధర్మకుఁడీతఁడే యనవచ్చును.

ఇతిహాసముగు భారతమునందును, భిలపురాణముగు హరివంశము నందును, నృసింహ పురాణమునందును నీతని యీ రచనాధర్మ మొక్కలాగుననే యున్నది. హరివంశమందలి యుపానిరుద్ధుల కథ మొదలగు కొన్ని యుపాఖ్యానములు చిన్నప్రబంధములా యనఁదగినంత రమ్యముగా వ్రాయఁబడినవి. భారతమునందలి సావిత్ర్యపాఖ్యానముగూడ నిట్టిదే. ఇఁక నృసింహ పురాణము లోని పెక్కుభాగములు స్వకపోల కల్పితములే యనవచ్చును. ప్రహ్లాదుని కథ నిమిత్తమాత్రముగాఁ గైకొని దానితో స్వకీయ వర్ణనా ప్రాగల్భ్యమును, భావచమత్కృతిని మేళగించి, కథను సర్వాంగసుందరముగా భక్తిభావ బంధురముగాఁ గావించినాఁడు.

ప్రబంధకవుల కందఱకు నితివృత్తము నిమిత్తమాత్రమే యనుటకు నృసింహ పురాణ మొక దృష్టాంతము. కావుననే ప్రబంధ మొక స్వతంత్ర చిత్రణముగాఁ బరిగణింపఁబడినది.)

ప్రకృతి వర్ణనలు చేయుటలో నీతఁడగ్రగణ్యుఁడు. వర్ణనల కొఱకీతఁడు కదావేగమునుగూడఁ గుంచించును. కదాగతిని నిలిపి, వర్ణనలు సాగించుట ప్రబంధ కవులలోఁ జాలమందికి మిక్కిలి యలవాటు. దీనికి మార్గదర్శకుఁడు ప్రబంధపరమేశ్వరుఁడే యనవచ్చును.)

ప్రోమున యన్ననో వర్ణనాప్రాశస్త్యమునందేకాక, వక్రోక్తివైపుఞ్చము నందుఁగూడఁ బ్రబంధ కవులకు మార్గదర్శకుఁడైనాఁడు. ప్రబంధ కవులలో విపులముగాఁ గానవచ్చు ననుప్రాస గుంభిత వచన రచనయును జిత్రకవిత్వమును నీతని గ్రంథమునఁ దఱచుగాఁ గాననగును. అచ్చతెనుఁగు పద్యములు నిరోఢ్యములు, నీతనియందే లోలువొల్తఁ గానవచ్చుచున్నవి.) తరువాత వెలసిన యయాతి చరిత్రాది ప్రబంధముల కిట్టి కృతులయందే ఖీజములు నాటఁబడినవి. ద్విత్రివతుష్పాస పద్యములనుగూడ నీతఁడు చెప్పినాఁడు. ధీర్ఘసమాస గుంభిత రచనావిశేషమునకును సోమనయే మార్గదర్శకుఁడు. మృగయా వినోద వర్ణనా సందర్భమునఁ బినపీరనయు నీతని కప్పువడినాఁడేమోయని తోచుచున్నది. హంసడిభకోపాఖ్యానమున నీతఁడు వర్ణించిన మృగయావినోదము తరువాతి ప్రబంధ కవులందఱకు మార్గదర్శకమే యనవచ్చును. అందీతఁడు మిక్కిలి చమత్కారావహములును వినూత్నములు నగు నలంకారములను బ్రయోగించి యున్నాఁడు. ఊర్వశీ-సరరాసుర సంభాషణము నొక మిషగాఁ గైకొని యీతఁడు చూపిన వక్రోక్తివైపుఞ్చ మద్భుతావహము.

ప్రబంధకయ్యకు మార్గదర్శకుఁడు శ్రీనాథుఁడు. ఆంధ్రకవితారంభమైన నాటినుండియు నేటివఱకును శయ్యావిషయమున నాంధ్రకవుల దృక్పథము

భిన్నమార్గములఁ బోయినది. కొందఱర్థచమత్కృతికంటె శయ్యాసౌభాగ్యమునే యధికముగా నాదరించిరి. కొందఱు శయ్యాసౌభాగ్యముకంటె భావగాంభీర్యము ననే యెక్కుడు ప్రాధాన్యమిచ్చిరి.)

మొదటివారికి నర్లిక జిగిబిగియున్నచో నర్థగాంభీర్య మొకచేత సడలెను గణనీయము గాదు. రెండవ తెగవారికి భావగాంభీర్యమున్నచోఁ బదసంవిధానమున నింటక లోపము గాన్పించినను తెక్కలోనికి రాదు.

మొదటి తెగకు వాగనుశాసనుఁడును, రెండవ తెగకుఁ గవిబ్రహ్మయును నాచార్యులు. నన్నయభట్టారకునిచే నాదరింపఁబడిన యీ శయ్యాసౌభాగ్యమును నాచన సోమనాథుఁడు పోషించినాఁడు. శ్రీనాథుఁడు దానికి మెఱుగులు వెట్టి ఘంటాపథము గావించినాఁడు.

శయ్యాసౌభాగ్యమునందు శ్రీనాథున రాసక్తిమెందనుట కనేవోదాహరణములను జూపవచ్చును. మచ్చున కొక్కటి :

అతాకాంచల వీథులన్నిగిడె సంధ్యారాగ రేఖావళుర్
పాకో న్ముద్రిత పారిభద్ర పటరీ పాండిత్య పైతండి కో
తేప్పక స్ఫూర్తిత చండతాండవ రయోద్రేచారి భట్టుద్భట
శ్రీకంఠ స్థిరకంఠ కోపల జటాశ్రేణిన్ విడంబించుచున్.

శ్రవణమాత్రముననే సంతసమును గలిగించి సంస్కృతాంధ్రపద సమ్మిళిత రచనాప్రాగల్భ్యము శ్రీనాథునకు మిక్కిలముగాఁ గలదు. చూడుఁడు :

నలినసంభవు వాహనిము వారుపంబులు
కులము సాములు మాకుఁ గుచలయాశి
చదలేటి బంగారు జలరుహంబుల తూండ్ల
భోజనంబులు మాకుఁ బువ్వుఁబోఁడి :

మరలైనఁ బదకుండ మనమున హత్తియుండు పదచనము శ్రీనాథుని కవనమునందే కాననగును. కవిస్వాభావముని యడుగుజాడలనే సడచిన ప్రబంధకపు లనేకులు గలరు. అందును బిల్లలమట్టి పినపీఠనయుఁ దెనారి రామకృష్ణుఁడును నల్లసాని పెద్దనయు సీతని పదసంవిధాన వైపుణ్యమును గారక ప్రయోగ వైచిత్రిని సీసపద్య రచనారీతులను బలుకాపుల ననుకరించిరి. సమపాద విన్యాసములఁ బాలుపారు సీతని సీసపద్యముల నచ్చ గుద్దినట్లునుకరించిన ప్రబంధకపు లనేకులు గలరు. అవి యన్నియు నిట మదాహరింప నతి విస్తరము ననవశ్యకము నగును.

స్రంస్కృత శ్లోకములఁ దెనిఁగించుటలోఁగూడఁ బ్రబంధ కవులకు శ్రీనాథుఁడే మార్గదర్శకుఁడు. సంస్కృత కావ్యమును ప్రప్రథమమునఁ దెనిఁగించిన కవి శ్రీనాథుఁడు. ఈతఁడు వైషధము నాంధ్రీకరించుటయేగాక, కాశీఖండమునందలి సూర్యరథ వర్జనాసందర్భమున మయూరుని శ్లోకములను గూడ నాంధ్రీకరించియున్నాఁడు. ఈ యాంధ్రీకరణ విషయమునఁ గవిరాజు వేసిన మార్గముననే పినపీఠనాదులుపోయిరి.

శ్రీనాథయుగము - తల్లకణములు

ఆంధ్ర వాఙ్మయమున శ్రీనాథయుగమునకుఁగల ప్రాధాన్యము మఱి యే యుగమునకును లేదు. ప్రబంధయుగమునకు శ్రీనాథయుగము ప్రస్తావనపంటిది. తెనుఁగున నీ యుగమున కీ లక్షణముని యపవాదము లేకుండ నిర్దేశించుట చాల కష్టము. భాషాంతరీకరణ యుగమున స్వతంత్ర గ్రంథములు పుట్టుట, స్వతంత్రముల మధ్య ననువాదములు పుట్టుట, పురాణయుగమునఁ బ్రబంధ రచనయుఁ బ్రబంధకాలమునఁ బురాణ రచనయు మొదలగు సన్న్యోన్య గుణ సంక్రమణ ముదిరాలమునుండి నేఁటివఱకు సాగుచునేయున్నది. కావుననే యుగమునుగూర్చియైనను మనముచేయు నిర్ధారణము స్థూల రూపముగనే యుండును.

ఆంధ్ర వాఙ్మయమున శ్రీనాథయుగమును సంధియుగమని కొందఱు అందురు. ఆంగ్లమునందలి Age of Transition అను పదమునకు సరియైన తెనుఁగుగాఁ గల్పింపఁబడిన పేరిది. ఒక యర్థమున నిది సంధియుగమును మాటయు సత్యమేనని యాంగ్లమునందలి Age of Transition వంటిది మాత్ర మిదికాదు.

కొన్ని యుత్తమ లక్షణములతోఁ గొంతకాల మొక మహాయుగమున నడచిన యనంతరము మఱికొంతకాలమునకు మఱికొన్ని యుత్తమ లక్షణము లతో నింకొక మహాయుగము ప్రారంభము కానుండఁగా నారెండింటికి నడుమఁ జెప్పఁదగిన స్వతంత్ర లక్షణము లేవియునులేక యవ్యవస్థితముఁగా నప్రధాన ముఁగా నున్న కాలవ్యవధికి నాంగ్లమున Age of Transition అని పేరు.

శ్రీనాథయుగము మన వాఙ్మయ చరిత్రలో నప్రధానము గాదుకదా మీదు మిక్కిలి ప్రధానమైనది. కావున దీనిని బైయర్థమున సంధియుగ మనరాదు.

ఈ యుగము ప్రబంధయుగమునకుఁ బ్రస్తావనపంటిదని చెప్పితిమికదా ! పురాణ పరిణతమైన యాంధ్ర రచన ప్రబంధములవంకకు మరలుటయేకాక, ఆ ప్రక్రియకుఁదగిన యొరవడియంతయు నీ యుగముననే యేర్పడినదై కనుక నీ పుట్టమును పురాణ ప్రబంధములను సంపాదించి సంధించిన చోటుగాఁ జెప్పకొనవచ్చును. ఈ యర్థమున శ్రీనాథయుగము సంధియుగమే.

ఈ యుగమునఁ బురాణములును బుట్టినవి. వానియందుఁగూడఁ బ్రబంధావయవములైన రసోత్కర్షణ, వర్ణనాబాహుళ్యమును, నలంకార ప్రియత్వమును నెలకొనియున్నవి. కాశీఖండ భీమఖండములు క్షేత్రమహాత్మ్యము

లయ్య ననువైనవోట్లఁ బ్రబంధ పదమునే త్రొక్కినవి. విష్ణుపురాణ వరాహ పురాణ కర్తలు తత్తదుత్తరార్థములయందుఁ బురాణ పక్కికకుఁ జూపిన యనాదరణమునుబట్టి పూర్వాభిరుచి వారయందును జాలవఱకుఁ దగ్గినదనియే చెప్పవచ్చును. అటు తగ్గిన రుచి యిటు ప్రబంధరూపమున హెచ్చుట సహజమే కాని యస్వాభావికము కాదుగదా !

(ఈ ప్రబంధ రచనకు శృంగారనైషధ రచనారూపమున శ్రీనాథుఁడు మార్గదర్శకుఁడైనాఁడు. అంతకంటెను స్వతంత్ర ప్రక్రియ నవలంబించినవాడు పినవీరన. తరువాతఁ బెద్దనాదులు కేవల ప్రబంధములనే రచించిరి.)

(భారతమున వ్యక్తవ్యక్తముఁగను, నిష్ఠునలో నంకురముగను, సోమునిలో మొలకఁగను బొడసూపిన ప్రబంధలత శ్రీనాథుని కాలమునఁ గొనలు సాగి చిగిర్చి మాటాకు వైచినది. ఇది రాయల కాలమునఁ బుష్పఫల సమన్విత మయ్యెను.)

ఇంత దోహద ప్రాధాన్యముగల యీ యుగమును నిరర్థక సంధి యుగముగాఁ బరిగణించుట పొసఁగదు. ఈ యుగమునందలి కవులందఱును కాలఁదిఁగనో గొప్పగనో ప్రబంధ వృక్షము పెఱుగుటకు దోహద ప్రక్రియలు గావించినవారే.)

(లోకములోఁ బ్రజలుబుసుపోకకై చెప్పకొను చిత్రవిచిత్ర కథలన్నియు నొక్కమాటుగ నీ కాలముననే కావ్యరూపమును దాల్చినవి. బేతాళపంచవింశతి, విక్రమార్క చరిత్ర, పంచతంత్రము, భోజరాజీయము మొదలగు రచనలు ప్రజల యభిరుచులలోని మార్పులను మఱికొంత సూచించుచున్నవి.)

ఈ కాలమందలి కవులలో రమణీయమైన శయ్యకై యత్నించినవారు కొందఱును, మధురమైన యర్థమునకై యత్నించినవారు కొందఱును గలరు. జక్కనయుఁ గొంతవఱకుఁ బినవీరనయు మొదటి వర్గములోఁ బ్రధానులు. మహానుభావుఁడైన పోతనలోఁగూడ నచ్చటచ్చట నీగుణములు ప్రతిబింబింపక పోలేదు. అనంతామాత్యుఁడును, గౌరనయు రెండవ వర్గమునఁ బ్రధానులు. యుగకర్తయగు శ్రీనాథునిలో శబ్దార్థములు రెండును సమప్రాధాన్యమున కుద్భవించినవి. ఆ యుగమున నాతనికైలి సర్వాతిశాయి యగుట కదియే హేతువు.

(ఈ యుగమునకుఁ బ్రారంభదశలోఁ గొండవీడును, రాచకొండయును, మధ్యకాలమున రాజమహేంద్రవరమును, దుదకు విజయనగర రాజ్యములోని యుదయగిరియును, నంతమునఁ గేవల విజయనగరమును సాహిత్యపీఠము లైనవి.)

నాచన సోముఁడు బుక్కదేవరాయల యాస్థానమున నడుగిడెనుగాని యానాఁడాంధ్రకావ్య పదమయ్యెడ సుస్థిరము కాలేదు. మఱి ప్రౌఢదేవరాయల కొలువునఁ గనకాభిషేకమునాఁడు శ్రీనాథుఁడు పలికిన మంగళాచరణము మనోహరమై తద్రాజ్యలక్ష్మితోపాటుగా నాంధ్రసరస్వతియు విజయనగరముననే సుస్థిరముగా నెలకొనుటకుఁ గారణమైనది.

ఈ యుగాదిని శ్రీనాథునితో నాయాస్థానమునఁ బ్రవేశించిన యాంధ్ర వాణి యుగాంతమునాటికి నంది మల్లయ్య, ఘంట సింగయలచే నచ్చట సుప్రతిష్ఠితమయ్యెను. అచ్చటచ్చటఁ జెదరువాటుగా నితరేతర కవులున్నను, జేరుగలవారెవ్వరు నీ యుగాంతమున విజయనగర సంబంధులుగానే కానవచ్చుచున్నారు.

శ్రీనాథయుగము - సందిగ్ధ ప్రబంధములు

శ్రీనాథయుగమునఁ బుట్టిన కొన్ని గ్రంథములు ప్రబంధముల యను సందేహమును గలిగించునవియై యున్నవి. అనఁగా వీనికిని రాయలయుగమునఁ బుట్టినవానికి ననేకాంశములందు భేదము కన్పట్టుచుండును. అట్టివానిలోఁ గొన్నిటి నిట నుదాహరించి వానికిని రాయలయుగమునాఁటి ప్రబంధములకును గల భేదమును బరిశీలంతము.

[మఱియు శ్రీనాథయుగమునకుఁ బూర్వముకూడ నన్నెచోడుని కుమార సంభవమువంటి కొన్ని గ్రంథములు ప్రబంధ లక్షణములు పెక్కిటిని గలిగి యున్నవి. కాని యట్టివి బహువిరళ ప్రచారమును కలిగినవై యున్నవి. వస్తు విస్తృతినిబట్టియు నవి ప్రబంధ లక్ష్యమునకు దూరములగుచున్నవి.]

ఇక శ్రీనాథుని యుగమునందలి సందిగ్ధ ప్రబంధములఁగూర్చి యొకింత చర్చించి రాయలయుగమునం దావిర్భవించిన కేవల ప్రబంధములను పరిశీలంతము.

జక్కన - అనంతామాత్యుఁడు

వీరిరువురు నొక్కకాలమున నొక్కదేశముననే యుండిరి. సమకాలికులైన యీ కవులిరువురు సదృశగుణోపేతులైన యిరువురు చక్రవర్తులను నాయకులుగా గ్రహించి రెండుత్తమ కావ్యముల నొక్కకాలమున రచించుట మఱచిపోరాని వింత. ఇంచొకరి రచన యింకొకరికిఁ బ్రోత్సాహమయ్యెనో లేక వాని సమకాలికత్వము యాదృచ్ఛికమో నిర్ణయింపఁ జాలము. అదియుఁ గాక సదృశ వస్తు రచనఁ జేసిన యే యిరువురు కవులకును వీరికున్నంత భేదము లేదు.

[విక్రమార్కుఁడును, 'దోజుఁడును నార్యచక్రవర్తులలో విద్యాపోషణకును పదాన్యతకును సాహసౌదార్యములకును భేరుగన్నవారు. వారి పేరులమీఁద ననేక చిత్రవిచిత్ర కథలు లోకమున సల్లుకొనియున్నవి. అట్టికథలే వీరి కావ్యములకు మూలములు.]

శిల్ప సామర్థ్యమునం దనంతుఁడును, శబ్ద విన్యాస నైపుణియందు జక్కనయుఁ భేరువడసినవారు. భావనాపూర్వకమైన ప్రజ్ఞయం దనంతుఁడు మేటి. ఊహాపూర్వకములైన వర్ణనలు చేయుటలో జక్కన నిపుణుఁడు.

ఇట్లునుటచే జక్కనకు ఖాపనాబలము లేదనిరాని యనంతసకు రచనా నైపుణ్యము లేదనిరాని చెప్పబరాదు. శయ్యా సౌధాగ్య సంపాదనమునం దనంత సకు రక్తిలేదనియు ఖాపనాప్రాగల్భ్యమునందు జక్కనకు నిష్ఠ తక్కువయనియు దీని యర్థము.

పర్ణించినదానినే మరల పర్ణించినను జక్కన జక్కన త్రొంగ్రొత్త పోకడలనే చూపగలడు పునరుక్తిదోషము నంటనీడు. ప్రతిపద్యము నందును చిదముల కూర్పుత్పత్తర రమ్యతను చార్చియుండునుగాని విసుపు వుట్టింపదు. ఆతని కివికాదృష్టి యింతకుమించి పోదు. సజీవపాత్ర నిర్మాణము నందలి నైపుణి జక్కన కలపడలేదు. ఆతని కావ్యమున నెన్నియో కథలు చెప్పఁబడినవిరాని యొక్కదానియందును ద్రాణప్రతిష్ఠగల పాత్ర లేదు.

ఇంక ననంతఁడన్ననో, యే పిట్టకథ చెప్పినను దిక్కిన ధౌతములోని యుపాఖ్యానములపలె సంపూర్ణములగు కావ్యములుగాఁ దీర్చిదిద్దుటేరాని యందలి ప్రతిజీవిని నాటకమునందలి పాత్రలచోలె మన మనోరంగమునఁ దాండవింపఁ జేయును. గోవ్యాఘ్ర సంవాదములోని గోవు, మదన రేఖాచరిత్రములోని క్షత్రియకాంత, మూషకకథలోని యెలుక యిందుల కుదాహరణములు. ఈ చిత్రము లాంధ్రకవి శిల్పనిర్మాణమున నుత్తమ చిత్రములుగాఁ జెప్పురానఁ దగినవి. ప్రకృతి దృశ్యములను పర్ణించినప్పుడుదూడ ననంతఁడు భౌతికాంశము కంటె నంతస్పృహమునందే దృష్టిని నిర్పి తని మనోనయనమును బలివ్రమింపఁ జేయును.

అనంతని వైలకు గౌరవముచెచ్చిన యింకొకవిషయ మాతని నైతిక దీక్ష. నీతినిబద్ధమైన మానసికబలము శారీరకబలముకంటె శక్తిమంతమనియు నా శక్తి క్రూరరాక్షసులను బరమ సాధువులుగను, ఘోరవ్యాఘ్రములను గో తుల్యముగను జేయఁగలదని యీతఁడు గావించిన దద్భ్రప్రతిపాదనము. ఒక కన్ను నీతిపంకను, వేటొక టన్ను శిల్పముపంపిను నిప్పు రెంటిని నాకర్షించి తత్సమ్యేకసముచేఁ బరిస్పర సుందరములుగ పెరుగునట్లుచేసిన యీతని శిల్పము

Artistic beauty does not differ from moral beauty

అను సిద్ధాంతమునకుఁ బరమలక్ష్యముగా నున్నది.

విక్రమార్కు చరిత్రలోని కథలన్నియు నా చక్రపర్తి సాహసకృత్యము లను దెలుపునవియై యున్నవి. పీనిలోఁ గొన్ని ద్వాత్రింశత్సాలభంజికల రథల లోనివి. అందులేనివియుఁ గొన్ని యిందుఁగలవు. విక్రమార్కుని జననము నకుఁ గారకుఁడైన చంద్రశూర వృత్తాంతముతో నీ గ్రంథ మారంభమైనది. దీనికి సరియైన సంస్కృతమూల మున్నట్లు తోపదు.

భోజరాజీయమునకుఁ గూడ సంస్కృతములము కానరాదు. ఇందా మహారాజునకు సంబంధించిన కథాంశమే చాలతక్కువ. ఆయన పాండిత్యముఁ గూర్చియుఁ గవితాదరణముఁ గూర్చియు లోకమున వినఁబడు కథలేవియు నిందు లేవు. సర్పటి యనునొక యోగసిద్ధునకును భోజునకుఁ గలిగిన సమావేశము నాధారముగాఁ జేసికొని బయలుదేరిన యనేకోపాఖ్యానముల కీ గ్రంథము పుట్టి నిల్లు. ఈ యుపాఖ్యానములలోఁ గొన్ని నేటి మన కథానికలను బోలియుండును. మఱికొన్ని పంచతంత్రాదులయందలి పిట్టకథలను బోలియుండును. ఇట్టి పిట్ట కథలను వ్రాయునప్పుడు గూడ ననంతఁడు తన శిల్పచాతుర్యమును వెలయించి యున్నాఁడు.

మానవపాత్ర నిర్మాణమువంటి జంతుపాత్ర నిర్మాణము చాల దుర్బలమైన విషయము వాని యింగితము నెఱుఁగుట కతినిశిత భావన యుండవలయును. అట్టి పుట్టములలోఁ గూడ ననంతుని భావన స్వచ్ఛతామహనీయమై యున్నది.

జక్కన బహువర్ణనాప్రియుఁడు. అంధ్ర వాఙ్మయమున నతి దీర్ఘవర్ణనలు జేసిన కవులలో నీతఁడే ప్రప్రథముఁడుగాఁ గన్పట్టుచున్నాఁడు మథురాపురిని ముప్పదియేడు పద్యములలో వర్ణించియుఁ దనియక దానికొక వచనమును గూడ నతికిన్నాఁడు. అవకాశము లభించినపుడెల్లఁ దనివితీర త్రీవర్ణనలఁ గావించి ప్రబంధయుగమునకు మార్గదర్శకుఁడైనాఁడు. సుమారుపది పద్యములలో జలక్రీడా వనవిహారాదుల వర్ణించి ప్రబంధములందలి వర్ణనాప్రాధాన్యము నుగ్గడించినాఁడు. గ్రంథమునందనేక కథలున్నవిరాని నిట్టి వర్ణన లావశ్యకము లయ్యెనని చెప్పట సరికాదు.

ఇట్టి గ్రంథమేయగు భోజరాజీయమున నిన్నివర్ణనలు కానరావు.

గౌరవ : హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము - సవనాథ చరిత్ర

అంధ్ర ద్విపదగ్రంథకర్తలలో విసుగుదల పుట్టించనట్లు కావ్యనిర్వహణముచేసిన వారియందీరఁ డగ్రగణ్యుఁడు. ద్విపదకును లోకవ్యవహార సిద్ధపగు భాషకునుగల సంబంధము నీతఁడు మఱచినవాఁడుకాఁడు. అనావశ్యకములైన పర్ణనలచే నీతఁడు కథను గుంఠితము చేయలేదు సూటియైన కథ. సులభమైన శైలి విసుగుపుట్టించని రచన యనునవి యీతని కవిత్వములోని ముఖ్య ధర్మములు.

కొలఁదిపాటి శబ్దసామగ్రితో వేషమును జిత్రమునందువలె తీర్చిదిద్దగల సామర్థ్య మీతనికి స్వతస్సిద్ధము. చిత్రకారులకు నొరవడిపెట్టఁదగిన చిత్రములు

హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానమునఁ జాలఁగలవు. సామాన్యముగా హరిశ్చంద్రకథ కరుణరసాత్మకమైనది. ఈతనిచే నది హాస్యదీభిత్సరసాత్మకముగా మారినది.

ఈతని రెండవ గ్రంథము సువనారోపాఖ్యానము. ఇది శివవరమైన గ్రంథము. హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానమునకిది తీసికట్టనవచ్చును. సారంగధరుని చరితమిందు వర్ణింపఁబడియున్నది. ఇది తెలుఁగువారి సారంగధర కథకు విలక్షణముగాఁ గన్పట్టును. ఇందలి సారంగధరుఁడు రాజమహేంద్రవర చాస్తవ్యుఁడుగాక మహారాష్ట్రమునందలి భుంతలదేశమునకుఁ జెందినవాఁడై యున్నాఁడు.

పిల్లలమఱ్ఱి పినవీరన : శృంగార శాకుంతలము - జై మినిభారతము

ఈతఁడు రచించిన గ్రంథములలో నేఁడు పునకు లభించిన వీరెండు కావ్యములే.

శృంగార శాకుంతలము

శృంగార శాకుంతలమునకు భారతములోని శకుంతలోపాఖ్యానమును, కాళిదాసుని అభిజ్ఞాన శాకుంతలమును మూలములై యున్నవి—ఈ విషయము గ్రంథమందే కలదు :

భారతప్రోక్త కథ మూలకారణముగఁ
గాళిదాసుని నాటక క్రమము కొంత
తావకోక్తికి నభినవ శ్రీ వహింప.

కాళిదాసుని నాటకములోని విప్రలంభార్మకమైన యుత్తరార్థము నీతఁడు గైకొనలేదు. భారతమునందువలెనే పుత్రసహితమైన శకుంతలకు రాజాస్థాన ప్రవేశమును గల్గించెను. పూర్వార్థమున యువుల ప్రార్థనము, రాజనాశ్రమ ప్రవేశము జరిగెనచనావసరమున శకుంతల రాజసభఁ గానుపచ్చుట, చిలవతి సోమతీర్థమున కేగుట, అనిసూయా ద్రియింపదల ఘటనా కౌశలము, అంగు శీయక ప్రదానము లొనగు రసవదంశములు కాళిదాసుని నాటకమునుండి భిక్ష గైకొనినవే. ఆపైగదాపరిణామము మాత్రము భారతానుకారి యగుచున్నది.

సూత్రప్రాయముగాఁ జెప్పవలసి వచ్చినచోఁ గథావికాసము నాటకానుకారియనియుఁ దత్పరిణామము భారతానుకారి యనియుఁ జెప్పవచ్చును. ఈ రెండింటికి నడుమ వీతఁడు స్వయముగాఁ గల్పించిన ఘట్టములు గొన్నికలవు.

తావకోక్తికి నభినవ శ్రీ వహింప అన్నకృతివతిమాట వానివల్లనే సార్థకమైనది. కథాప్రధానమైన భారతమున నీషన్నిర్దిష్టములైనట్టియుఁ బ్రదర్శనప్రధాన

మైన నాటకమున స్థానము లేనట్టియుఁ గొన్ని యంశములను ప్రకరణానుగుణములుగ నీకవి వర్ణించెను. ప్రబంధమైన యీ కృతికి నావర్ణన లుచితములుగనే యున్నవి. చూడుఁడు :

హస్తినాపుర వర్జనము, మృగయావర్జనము, రాక్షస వధ మొదలగునవి. అన్నిటికంటెను ముఖ్యమైన స్వతంత్ర కల్పనము శకుంతలా జనన వృత్తాంత కథనము.

భారతమున శకుంతలయే తన జననవృత్తాంతమును దుష్యంతునితోఁ జెప్పును. అది యంత యుచితముగాదని కాళిదాసాకథను జెలికత్తెలనోట వినయ లజ్జాన్వితముగ నొకటిరెండు పల్కులచే సూచించెను. ఎట్లయినను నాకథ శ్రీజనోత్తమగుట కంగీకరింపక వినవీరన దానిని గణ్యజ్యేష్ఠునిచేఁ జెప్పించెను. ఈతని సంకల్పము మంచిదేయైనను నీకల్పనయందును దోషములేకపోలేదు. కామ వికారమన నెట్టిదో యెఱుఁగని ముగ్ధుఁడైన మునిబాలకుఁడు మేనకా విశ్వామిత్రుల పచ్చిశృంగారకథను మఱింతపచ్చిగాఁ జెప్పుట ముట్లుతీసి కొట్టి డచినట్లున్నది.

కాళిదాసు తన నాటకమున మానవప్రకృతికిని మానవేతర ప్రకృతికిని ఋష్యాశ్రమమున సాధించిన యభిన్నసాజాత్యమును బినవీరనయుఁ జక్కగాఁ బాటించెను. కాని యాశ్రమమునకు మూలాధారమై దివ్యతేజోరాశియైన కణ్వా పాత్ర మీ ప్రబంధమునఁ గొంచెము కలుషితమైనది. నాటకమున జ్యోతిర్మయమై వెలుఁగు నాపాత్ర మిందు మనకమనకగా నున్నది. కాళిదాసు తన నాటకమున వ్యంగ్యముగా ఋష్యాశ్రమమునకును రాజాస్థానములకుఁ గల తారతమ్యమును బూర్వోత్తర భాగములలో నెంతయో సున్నితముగఁ బ్రదర్శించియున్నాఁడు. ప్రాణుల పరస్పర సంయోగమున కాశ్రమములు స్థానములగుచో వాని వియోగమునకు రాజాస్థానము లునికిపట్టులనియు నకలుష చిత్తవృత్తికిని నిర్మల ప్రణయమునకును నాశ్రమములు నెలవగుచోఁ గావట్యమునకును జిత్రాందోళనము నకును రాజాస్థానములు నిలయమలనియుఁ గాళిదాసుఁడు తన నాటకమున సూచించి యున్నాఁడు. మఱియుఁ గేవల కామప్రేరితమైన దాంపత్యము పవిత్రము కాదనియు నా కామమనుతాపరూప తపోబల జ్ఞాతమైన దివ్య స్వరూపమును దాల్చినప్పుడే లోకపాపన మగుననియు నప్పడది రూపసౌందర్యములనే యపేక్షింపదనియును గాళిదాసుఁడు బోధించెను. శకుంతలా వృత్తాంతమున నంతర్భూతములైయున్న యీ జీవిత మహాదర్శములను నాటక రూపమునఁ బ్రదర్శించు సుద్దేశముతోనే భారతకథకు భిన్నమైన ప్రణాళికను నాయన కల్పించెను. కాళిదాసుని యీ కథాకల్పనయే లేనిచో శకుంతలా వృత్తాంతమునకంత పూజ్యతయేలేదు. ఇదియు భారతములోని యనేకోపాఖ్యాన

ములలో నొక్కటియై యుండెడిది. నాటక రచనానంతరమే యీ కథ లోకముచే శిరసావహింపఁబడిన దనవచ్చును. వీరిన భారతానుసారిగాఁ గథను ముగించుటచే నాతని ప్రబంధమునకుఁగూడ నీ మాహాత్మ్యము లోపించుట సంభవించినది.

శాకుంతలమునుండి గ్రహించిన సందర్భములో నెడనెడఁ గాళిదాసుని శ్లోకములను గొన్నిటిని పినవీరిని చక్కగాఁ దెనిఁగించెను. ఆ యాంధ్రీకరణము సర్వధా నైషడాంధ్రీకరణమును బోలియున్నది. నాటక రూపముననే శాకుంతల మంతయు నీ కవి తెనిఁగించినచోఁ దెనుఁగున నాటకము లేని దౌఢంత చిరకాలముక్రిందటనే తీరి యుండెడిది.

జై మి ని భా ర త ము

శాకుంతలమునకంటె నీ గ్రంథమున శబ్దరచన చాల వన్నెలు తీరినది. ఈ కావ్య ప్రసిద్ధికి హేతువిదియే యనవచ్చును. జైమిని భారతమం దశ్వమేధ పర్వము మాత్రమే కలదు. దీనికిని భారతాశ్వమేధ పర్వమునకును నీషత్తును బొత్తులేదు. వ్యాసుని పంపున ధర్మరాజశ్వమేధమును జేయుట యనునదిమాత్రమే రెంటిను గల సమానార్థము. అర్జునుఁడు సంచరించిన దేశములయు నోడించిన రాజులయు చేర్చలో రెండింటికిని సెంతయో వ్యత్యాసము గలదు. వ్యాసుని యశ్వమేధ పర్వమునఁ దత్త్వయోగవిద్యలనుగూర్చిని ప్రసంగము చాలఁగలదు. జైమిని భారతమున నాదాననయేలేదు. ఇందుఁ గుళలపాపాఖ్యానము, చంద్ర హాసోపాఖ్యానము మున్నగు చక్కని యుపాఖ్యానములు గలవు. వ్యాసభారతమును శ్రీకృష్ణఁడొక మహాపురుషుఁడుగమాత్రమే చిత్రింపఁబడినాఁడు. జైమిని భారతమున నతఁడొక యవతార పురుషుఁడుగఁ జిత్రింపఁబడెను. వైష్ణవమైన ధర్మకిందుఁ బ్రధానస్థానము గలదు. వ్యాసుని యశ్వమేధ పర్వమునఁ బాండవులు మహావీరులుగఁ గార్యకూరులుగఁ ప్రదర్శింపఁబడిరి. ఇందు వారు శ్రీకృష్ణునను చ్చాయామాత్రులై యుండిరి.

దగ్గుబల్లి దుగ్గన : నాసికేతోపాఖ్యానము

ఇదియొక శాంతరస ప్రధానమైన గ్రంథము. దీనికి మూలము కరో పనిషత్తునందును భారతమునందును గలదు సంస్కృతమున నిదియొక కావ్యముగా కూడనున్నది. దుగ్గన యీ కావ్యమునే తెనిఁగించి యుండును. కథా వస్తువు చాల నదృశావహమైనది. ఆ కథను నిమిత్తముగాఁ జేసికొని దుగ్గన కర్మజ్ఞాన సంబంధమగు తాత్త్విక మీమాంసను విపులముగాఁ జెంచి యీ గ్రంథమును వ్రాసినాఁడు. ప్రబంధ సామాన్యములగు నతివర్ణనలు లేక శాంత రస ప్రధానమైన యిది శాంతి పంచకమునందలి యుత్తమోపాఖ్యానమును దలఁపించుచుండును.

దుగ్గన శ్రీనాథునకు బావమఱుది యగుటయే గాక ప్రత్యక్ష శిష్యుఁడు గూడనైయున్నాఁడు. కాని యీ యిరువురు కవులకు నెందును బోలిక లేదు. భావ ప్రపంచమునఁగాని శబ్ద ప్రపంచమునఁగాని శ్రీనాథ శిష్యత్వ మీతని యందుఁ గానరాదు. శ్రీనాథునిది రాగరంజితమైన స్వభావము. కావుననే యాయన రచన శృంగార రసోల్పణముగా నుండును.

జటిలతా తరంగితమగు నాతని కైలియు నా స్వభావఫలమే యనవచ్చును. దుగ్గనది శాంత స్వభావమని యాతఁడెత్తికొనిన యితివృత్తము వలననే తెలియుచున్నది. ఈ గ్రంథమునందలి నిరాడంబరమైన కైలియు నా యితివృత్తము నకును నాతని స్వభావమునకును దగియున్నది.

నాసికేతోపాఖ్యానము నందలి కథ సామాన్యముగఁ బ్రబంధములందుండు కథవంటిది కాదు. సాధారణముగఁ బ్రబంధములన్నియు శృంగార రస ప్రధానములు. ఇది శాంతరస ప్రధానము. ఇందలి నాయకుఁడు కరోర బ్రహ్మచర్య వ్రత పరిపాలనమునందుఁ గడుంగడు మక్కువ గలవాఁడు. నాయక కామవికారమెట్టిదో మెఱుంగని ముద్దరాలు. నాయకుఁడు మోర తపస్వి; అరణ్యవాసి. నాయక రాజగు రఘుమహారాజు కూతురు, అసూర్యం పశ్య యగు సంతాపర కన్యక. వీరిరువురును వారివారి నియమము లొకింతయుఁ జలింపకుండఁగనే పరిణయఫలమనఁదగు పుత్త్రభాగ్యమును బొందిరి. పుత్రోదయానంతరమును భార్యాభర్తలొందోరుల నెఱుంగరు. తుదకుఁ బుత్రుఁడే తల్లిదండ్రుల నొందోరుల కెఱిగించెను.

పూసలలో దారము పోల్కిఁ బ్రబంధమందంతటఁ బ్రధానమైయున్న శాంతరసమునకు భంగము కలుగకుండఁ గథాకథనము నందలి యాధ్యాత్మికము సెడకుండ నీ కథాసందిధానమును గవి యెట్లు నిర్వహించి యున్నాఁడో చూడుఁడు :

బ్రహ్మ మానసపుత్రుఁడగు సుద్దాలకమహర్షి యాశ్రమ వర్ణనముతోఁ గథా ప్రారంభమగును. నిత్య బ్రహ్మచర్య వ్రతముననున్న యుద్దాలకుని కడకుఁ బిప్పలాదుఁడను ఋషి వచ్చి యాసంయమిని వివాహమాడుమని యుపదేశించును. పిదపఁ గమలగర్భుఁడును నల్లే యుపదేశించును. మొండి పట్టుచల గల యుద్దాలకుఁడే యిరువురి మాటలను బాటింపక యథారీతిని దపమాచరించుకొనుచుండును. ఈ భాగమంతయును నివర్గ మధురములును నిర్మల వైరాగ్య జనకములునగు వర్ణనలతో నిండియున్నది. నిర్మల ప్రశాంత వాతావరణ మిందుఁ దాండవించుచున్నది.

ఇక నాయరా విషయము. ఇందే దుగ్గనకవి యుచితజ్ఞత గోచరించును. భూషండలము సంతయు నేకచ్ఛత్రాధిపత్యముగ నేలుచున్న రఘుమహారాజు

కూతురు నాయిక. ఇచ్చామాత్రమున సమస్తభోగములు నామె పాదములపై వ్రాలఁగలవు. నిరంతర వినోదాసత్తయై యుండఁదగిన యా రాకుమారి నీ కవి యెంత విపరీతముగా వర్ణించినాఁడో చూడుఁడు :

అనుదివసంబును సతిభక్తిఁ దల్లఁదం
 డ్రులకు నన్నలకు శుశ్రూష సేయు
 నతిపృథ్వలైన ద్రాహ్మణ పురంద్రుల తోడ
 ధర్మకథాగోష్ఠిఁ దగిరియుండు
 సంతతంబును భాగ్య సౌభాగ్యదములనఁ
 జొరికిన ప్రతములు నలుపుచుండుఁ
 బెద్దలు తనకుఁ జెప్పిన బుద్ధి తప్పక
 విమల సదాచార విధులొనర్చుఁ
 దామియుఁ జిత్తశుద్ధియు ధర్మమతియు
 దయయు దాక్షిణ్యమును సాపచాసతయును
 వినయమును బంధుహితమును పెరపుఁ దగవుఁ
 గలిగి చంద్రవతి కన్యకాలలామ.

అన్నయును దల్లిదండ్రులు
 మన్ననఁ దనుగారింప మహాసీయములై
 యెన్నిక కెక్కిన గుణముల
 వన్నియఁ గలిగించె చంద్రవతి కులమునకున్.

ఆ చంద్రవతి వివేకము
 నాచారము గౌరవంబు సడకుపయును నా
 లోచింప నెందుఁ గానము
 భూచక్రములోని రాజపుత్రికల మొదన్.

మునుందామె జీవితమునఁ గలుగఁజోవు విపరీతములకును నీవర్ణనలకును నెంతటి కార్యకారణ సంబంధముగలదో యోచింపుఁడు. నేడు తులలేని భోగదాగ్యముల నోలరాడుచు నొడఁబెంగు వినోదకేళీవిభ్రమములఁ జంచలయై చరించు రాజపుత్రి రేపు కరోచప్రతముల నాచరించుచుఁ గానలఁబడి త్రిమ్మరు ఘోరతపస్వికి ధర్మపత్ని కాఁగలదా? అందులకుఁ దగిన గుణము లీనాఁడే యుండవలయును. ఋషిపత్నిరాఁజోవు నంగసట సౌందర్యమతోఁగాని విలాస విభ్రమములతోఁగాని పనిలేదు. పృథ్విజనసేవయు, వైదికాచార నిష్ఠయు నామెయెన్నెదెచ్చునవియై యుండును. ఈ రహస్యము నుచితజ్ఞుఁడగు నీమహాకవి మఱువలేదు. విపరీత వర్ణనాసక్తిచేఁ గావ్యగౌరవమును జెడఁగొట్టలేదు.

ధీరోదాత్తుడగు రఘుమహారాజు ప్రపర్తనయు నిందు మనోహరముగా వర్ణింపఁబడినది. రసోచిత వర్ణనావిషయమున దుగ్గననుజెప్పి యింకొకరిని జేర్కొనవలయును.

సంది మల్లయ - ఘంట సింగయ

వీరీయుగమునఁ దుదివారైనను వాఙ్మయమునఁ జాల ప్రాముఖ్యముగల స్థానము నాక్రమించినవారు. ప్రబోధ చంద్రోదయము, వరాహ పురాణమునను రెండు గ్రంథములు వీరు వ్రాసిరి.

ప్రబోధ చంద్రోదయ మాధ్యాత్మిక కావ్యము. సంస్కృతమునఁ గృష్ణ మిశ్రుఁడు వ్రాసిన ప్రబోధ చంద్రోదయ నాటకము దీనికి మూలము. ఇందున్న పాత్రములన్నియు రూపమును దాల్చిన భావములే. ఇది యద్వైత పరమైన గ్రంథము. దీని మూలమును జూచి వేదాంతదేశికుఁడను కవి విశిష్టాద్వైత పరముగా 'సంకల్ప సూర్యోదయము'ను నాటకమును వ్రాసెను. జైనులుగూడ నిట్టి నాటకము రొకటిరెండు వ్రాసినట్లు వారి గ్రంథములలో నుదాహరణములు గలవు. కృష్ణమిశ్రునకుఁ బూర్వమే సంస్కృతములో నిట్టి నాటకమును బౌద్ధమత పరముగా నశ్వఘోషుఁడు వ్రాసినట్లు నిదర్శనములు గలవు.

ప్రబోధచంద్రోదయ గ్రంథము తెనుఁగున నొక యనువమాన ప్రబంధ మైనది. విద్ధసాలభంజికలోను, శృంగార శాకుంతలమునందును బ్రాకృత సంస్కృత నాటకానుకరణము మాత్రమే యున్నదికాని యిందువలె సంపూర్ణాంధీకరణము లేదు.

సంస్కృతమున నీ నాటకము భారత నిర్మాణ ప్రణాళిక ననుసరించి వ్రాయఁబడినది. అమార్గచరులైన దుర్యోధనాదుల పక్షము నవలంబించి సన్మార్గ గాములైన పాండవులను వేటుచేసిన ధృతరాష్ట్రనిభంగి మహామోహాదులనెఱుంగు నొక సంఘానవర్గమును జేరిఁదీసి, మనస్సు వివేకాదులనెఱుంగు నెండవ వర్గమును బరిహరించును. దుర్యోధనునకు దుశ్శాసనాదులును వైదికేతరులును దోడ్పెట్టే మహామోహునకుఁ గామక్రోధాదులును జ్వాలాకాది నాప్తికులును దోడ్పెట్టుదురు. ధర్మజనునకుఁ దమ్ములవలె చివేకునకు యమనియమాదులు సాహాయ్యము గావించుదురు. కృష్ణునివలె విష్ణుభక్తి రక్షణముచేయును. భూరాజ్యమునకై కౌరవ పాండవులకు జరిగినయుద్ధమువలెనే మానసిక రాజ్యాక్రమణమునకై యీ యిరు తెగల వారికి మోరయుద్ధము జరుగును. భారతమునందు పాండవులవలెనే యిందు వివేకాదులు జయమందుదురు. పుత్రనాశనమున భీష్ముఁడగు ధృతరాష్ట్ర నకు వ్యాసునివలెనే మహామోహాదుల నాశనమువలన భేదించుచున్న మనస్సు

నకు పైయాపీకీవిద్య (బ్రహ్మవిద్య) జ్ఞానోపదేశముచేసి శాంతి చేపూర్చును. భారతమునఁ జరమార్థమునఁగల యుపనిషదర్థ ప్రతిపాదనమువలెనే యిందును జరమాంకమున నుపనిషద్దేవీ ప్రదేశము గలదు. ఆ యుపనిషద్దేవీ వివేకుల సంయోగమునం జనించిన పుత్రుఁడే ప్రబోధివంధ్రుఁడు. కావున నీ నాటకము నకు మహామోహదుల విజృంభణము దీజముగాను, జ్ఞానోదయమును నిర్విహణముగాను చెప్పవచ్చును.

ఈ నాటకమును దెనిఁగించుటలో నీకవులు కథాసూత్రమునుగాని, శ్లోక క్రమమునుగాని యెచ్చటను మార్చలేదు. ప్రబంధమున కాపకృతములగు నొకటి రెండు పర్వనలుమాత్రము స్వరంధ్రములుగాఁ గన్పట్టును. ఇందలి చిదానంద నగరీవస్తనము పైవానిలో నొకటి. యుద్ధప్రకరణములోఁ జేయఁబడిన సూర్యాస్త మయాది పర్వనములును మూలమున లేనివే. సంవాదాత్మకమైన నాటకమును గదనాత్మకమైన ప్రబంధముగాఁ దెనిఁగించుట మిక్కిలి దుర్వహకార్యము. ఇట్టి కావ్యనిర్వహణమున వీరు కృతికృత్యులనియే చెప్పుచున్ను. అందందుఁ జేసిన సంధివచనములు లోసగు నలంకరములు తప్పఁ జెప్పఁదగిన మూలాతిక్రమణ మేమాత్రము నిందులేదు. శ్లోకముల యాంధ్రీకరణము శ్రీనాథ పినదీరసల మార్గముననే పోయినది. అనఁగా వారివలెనే వీరును మూలమునుజేపట్టి యార్మి యమును జేసికొని దానికి పెన్నెపెట్టి క్రొత్తపస్తుపుగాఁ బ్రదర్శించుచున్నమాట.

కాల ప్రభావమునుబట్టి యీ నాటకము ప్రబంధముగాఁ దెనిఁగింపఁ బడినది.

ఆనాఁడు మనదేశమున నాటకములాట నాచారము లేదేమోయన్నచో నతిప్రాచీనములగు యక్షగానము లా సందియమును దీర్చుచున్నవి. కాని యీ మార్గ నాటకములు యక్షగానములవలె వీధులలోఁ బ్రదర్శింపఁ దగినవికావు. వీనికి సర్వోపస్కర సంపన్నములైన రంగస్థలము లండవలయును. అట్టివి రాజపోషణమునఁగాని యానాఁడు నిర్మింపఁబడవు. అట్టి రాజాదరణము లేనినాఁడు, ప్రదర్శనార్థమై నాటకములను దెనిఁగించుట నిరర్థమని కవులును భావించియుండిన సుందపచ్చును. ప్రదర్శనార్థమైగాక సాహితీపరముగనే నాటకములను దెనిఁగించినచో నప్పుడు శ్రవ్యవాఙ్మయములుగనే యేల తెనిఁగింప రాదని వారి యూహయై యుండును.

పండితరంజనమగు రంగనిర్మాణమేయుండి యీ రంగములు రాజాదరణ పాత్రములే యైయుండినచో నాటకములు ప్రబంధములుగా మాఱుట తటస్థింపదు. వాని యభావముచేతనే మన పూర్వులు నాటకదర్శన కుతూహలమును శ్రవ్య కావ్య శ్రవణముచేతనే తీర్చుకొనుచుండిరి.

అదియునుగాక తెనుఁగు ప్రబంధమొక వింతనిర్మాణము. నానాటికిఁ దెనుఁగు కవుల దృక్పథము ప్రబంధోన్ముఖమగుచున్నది.

సంస్కృతమునఁ గావ్యచిత్కములగు చంపువులుదక్క గద్యకావ్యములు వేఱుగను, బద్యకావ్యములు వేఱుగను, గదనాత్మకములగు శ్రవ్యకావ్యములు వేఱుగను, సంవాదాత్మకములగు దృశ్యకావ్యములు వేఱుగను నున్నవి.

తెనుఁగు ప్రబంధము గద్య పద్య కథన సంవాద పర్ణనాది వివిధ ప్రక్రియల నేకత్ర రాశీభూతముగఁ జేసిన సంపూర్ణమూర్తి. ఈ ప్రబంధమే మనకుఁ బ్రత్యేకముగ గద్యకావ్యములులేని లోటును దీర్చినది. కళాపూర్ణోదయమువంటి నవలలు నీప్రబంధముననే యిమిడియున్నవి.

ఇట్టి వైలక్షణ్యముగల సరస్వతీమూర్తి భారతదేశ భాషలలో నింకెందును లేదు. మనవారి హేతువుచేతనే ప్రబంధ కవులను మహాకవులుగ పరిగణించిరి. ఇది కవితాశక్తుల నన్నిటిని నొరపిచుచు స్థానమని వారి యభిప్రాయము.

ప్రబంధములు - పాత్రచిత్రణము

మహాకవి ప్రతిభకు (గల ముఖ్యలక్షణములలో నొకటి పాత్రనిర్మాణ కౌశలము.

స్రజీవపాత్ర నిర్మాణకౌశలము సామాన్యకవుల కందఱకును సంఘటనలలో నుండునది కాదు. పురాణ కవులకును, ప్రబంధ కవులకును గల ముఖ్యభేద మీపాత్రనిర్మాణ వైపుణియందే కాననగును. పురాణకవులు సాధారణముగా, జాత్రల యింగితారా చేష్టాదులను వ్యక్తముచేయుటలో, దటస్థభావమును వహింతురు. కథాకథనము, ధర్మస్థాపనము మొదలగు విషయములే వారి కాదరణీయములై యుండును. ఈ రెంటికిని సామరస్యమును గుదిర్చిన తిక్కిన వంటి మహాకవులు కొలఁదిమంది మాత్రమేగలరు. అట్టియెడ నమ్మహాకవులును ప్రబంధధోరణి నాశ్రయించిరనియే చెప్పనొప్పున్నది.

స్రజీవపాత్ర నిర్మాణ మనఁగానేమి ?

పాత్రలు కొఱడుపాటి కొయ్యబొమ్మలవలెనుండఁచి వైతస్య సహితములై యుండవలయును. సచేతనత్వమునకు ముఖ్యలక్షణము వైవిధ్యము. అనఁగా నే రెండు పాత్రలును నొక రీరున నుండకుండుట. ప్రపంచమున మనుజుని బోలిన మనుజులున్నను సన్నిలక్షణములయందును వారికి నేకీభావముండుట దుర్లభము. ఎద్దియైనను వైలక్షణ్యము వారియందు గోచరించియే లీరును. బ్రాహ్మజగత్తు కావ్యజగత్తునందుఁ బ్రతిబింబించునుగాని విశ్వ నిర్మాతయగు బ్రహ్మకుఁ గావ్య నిర్మాతయగు కవి ప్రతిద్వంద్వి యగుచున్నాఁడు. కావున బ్రహ్మ సృష్టియందుఁ గన్నట్టు వైవిధ్యము కవిబ్రహ్మ సృష్టియందును గన్నట్టు వలయును. 'అపారే కావ్య సంసారే కవిరేవ ప్రజాపతిః' అను నాలంకారిక పదన మీవిషయమునే బోధించుచున్నది. ఈ వ్యక్తి వైవిధ్యమే లేకున్నచో, జాత్రలు విశ్చేతనములై పోతఁబోసిన బొమ్మలవగిది నుండును. అట్టి పాత్ర నిర్మాణము మహాకవి ప్రతిభకుఁ దార్కాణము కాదు.]

[స్రజీవపాత్ర నిర్మాణకౌశలము ప్రబంధ కవుల కందఱకును గలదని చెప్పఁజాలము. గతానుగతికముగా రచించిన కవులనేకులు గలరు. కాని స్రజీవ పాత్ర నిర్మాణము నద్వితీయముగా నిర్వహించిన మహాకవులును గలరు. అట్టి వారిలో నొక్కఁడల్లసాని పెద్దనార్కుఁడు.]

పెద్దనార్కుని మనుచరిత్రము శాంతశృంగారములు సంగమించిన రీతిమని చెప్పవచ్చును. నవాజ శృంగారప్రియమైన చిత్రము శాంతశృంగారమైనపుడు

రచింపఁబడిన గ్రంథమిదియని యిందలి ప్రతిపద్యమును జెప్పకచెప్పఁచున్నది. మహాకవి పోతన భక్తి శృంగారములను జోడించెను. పెద్దనార్యుఁడు శాంత శృంగారములను నేర్పుతోఁ గలిపెను.

ఈ గ్రంథమున మొదటి మూఁదాశ్వాసములయందును సద్వితీయ శిల్ప సామర్థ్యము చూపఁబడినది. అయ్యెడఁ దాండవించు రెండు పాత్రములును (ప్రవరుఁడు-వరూధిని) బెద్దనగారి పాత్రనిర్మాణసిద్ధికి సంభాషణ చాతుర్యమునకు బుద్ధివిన్యాసమునకు విరోధిరసముల/సంఘర్షణకు లక్ష్మీకూతములుగా నున్నవి.

అట్టి శక్తితో సృజించిన పాత్రలుక్రావుననే ప్రవరుఁడును వరూధినియు నేటికిని సజీవులై యున్నట్లు భావుకుల మనోనయనములకు గోచరించుచున్నారు. జితేంద్రియత్వమునకు శుకమహర్షిని బేర్కొనుటమాని యాంధ్రులు మనుచరిత్ర వుట్టినదాదిగాఁ బ్రవరుని జెప్పకొనుచున్నారు. అట్లే వలపుఁ బ్రయోగమునకు రంభను మఱచి వరూధినిని బేర్కొనుచున్నారు. ఈ పాత్రముల సజీవతకును నాంధ్రుల మనఃప్రపంచమున నవి కల్పించిన పరివర్తనమునకును నిదియే తార్కాణము. తిక్కన సృజించిన భారత పురుషులకుఁ బిమ్మట నాంధ్రులతో నింత సన్నిహితత్వముగల పాత్రలను సృజించిన మహాకవి లేనేలేఁడు.

ఈ నిర్మాణమున కావశ్యకమైన తత్తత్పాత్రల యింగిత పరిజ్ఞానమును తిరుచితమైన సంవాదసరణియు నాటకీయమైన తటస్థపద్ధతియుఁ గృతహస్తఁడైన పెద్దనకుఁ జక్కగా నలవడినవి. ఈ రెండు పాత్రలును కేవల విరుద్ధములైన రెండు రసముల నాశ్రయించి యున్నవి. కవి యీ రెంటియందు నేదెసకు మ్రొగ్గక యిరుపంకలను సమదృష్టి నేపెట్టి యీ రెండు రసములను సమాన గాంభీర్యముగల ప్రవాహముగనే నడిపెను.)

మనుచరిత్రమును జదివినవారెవ్వరును వేశ్యయనికాని శ్రోత్రియునకు ప్రతభంగము చేయనెంచిన వలపుకత్తై యనికాని వరూధినిని నిరసింపరు. మీదుమిక్కిలి యామె యనురాగము విఫలమైనదని చింతించెదరు. అట్లయ్యు నామెవలలోఁ బడక ధీరుఁడై తప్పించుకొనిన ప్రవరుని దలంచి భక్తిపూర్వక నమస్కారమును గావించురు. ఇది కవిలోని సమభావమునకు ఫలము.

ఉత్తరార్థమునఁ బద్మరసనాసౌందర్యము, కథాకథన చాతుర్యము మున్నగు నితర గుణములు గలవేకాని పాత్రచిత్రణమని చెప్పఁదగినది లేదు. ఆ కథాభాగమును నట్టిది కోరదు.)

(అద్వితీయ సౌందర్యమునకును సమీయ వైరాగ్యమునకును నాటవలెన వాడు ప్రవరుడు. వివిధాధ్వర నిర్మల ధర్మ కర్మ దీక్షాపరతంత్రుఁ డనియు ననారతాధ్యాపన తత్పరుఁడనియు నాతఁడు ఏమిచే వర్జింపఁబడినాడు.

వాని చక్కఁదనము వైరాగ్యమునఁజేసి

కాంక్షసేయు జారకామినులకుఁ

బూచిన సంపెంగ పొలుపు మధుకరాంగనకుఁ

బోలె భోగభాహ్యమయ్యె.

అని కవియే మెలమెల్లగ వచించి మున్ముందు జరుగనున్న కథాప్రణాళికకు బీజస్థాపనముఁ గావించినాడు. ప్రాతఃకాలముననే వామనస్తుతి పరత్వమును లేచి పరదాతరంగిణియం దఘమర్షణ మంత్రములు పఠించుచు మున్నులిడుట. సంధ్యాధ్యనుష్ఠానములను నిర్వర్తించుకొని సమిత్కుశకుసుమ ఫలాదులను గొని బ్రహ్మచారులు వెంటనంటి వచ్చుచుండగాఁ గృహంబునకు మరలుట, నిత్యాగ్నిహోత్రమును నిరతాన్నప్రదానమును గావించుట ప్రవరునకు దిన కృత్యములు. ప్రవరుఁడప్రతిగృహీత. కుల శీల శమ దిమాదులయందుఁ బతి యడుగుజాడలనే నడచునది యాతని యిల్లాలు. అర్ధరాత్రంబున నతిథు లేతెంచినను పలయు భోజ్యము లామె యవ్వారిగాఁగ వర్జించునట.

అహర్నిశలయందును సతిధి సేవాతత్పరుఁడైయున్న ప్రవరు నింటికొకనాఁ డొక సిద్ధుఁడువచ్చి తీర్థయాత్రాచరణమునం దానక్తుఁడైయున్న ప్రవరుని పాదము లకు సిద్ధోషధము నొకదానింబూసి యభేచ్ఛఁ జనినాడు. ఆ యాషధ ప్రభాప మునఁ బ్రవరుఁడు హిమవన్నగమున కేగినాడు. చూడఁపలసిన తావులన్నియుఁ జూచి యింటికేగ నుద్దేశింపఁగా సిద్ధుఁడొసఁగిన పాదలేపనము కరఁగిపోయినది. విచారవరీత చేతస్కుడైన ప్రవరుఁడు విభివశమున పరూధినియను స్వర్వేశ్య పసించియున్న స్థలమున కేగెను.

ఇట పరూధిసేవర్జన మత్యద్భుతముగాఁ గావించఁబడినది. అద్వితీయ ధూప లావణ్యయగు నయ్యవ్వరలేమ మకరాంత శశాంక మనోజ్ఞమూర్తియగు ప్రవరుని నేకాంతమున జూచినంతనే కామించినది. మహిమరాన్వయంబెక్కడ సీతనూవిభవమెక్కడ నను నాశ్చర్యమామెకుఁ గలిగినది. మనుసిగ్గు దొంతరలు క్రమ్ముకొని రాగా నొక్క పోకనుసుబోదియఁ జేరి విలోకన ప్రభావీచికలఁ దదీయ పదవీకలకాంబుధి వెల్లిఁగొల్పినది.

ప్రవరుఁడు పరూధినిని సమీపించినాడు. మదనవేదనకు లోసయి తత్తరపాటుతోడఁ దన త్రోవకర్ణముగా నిలిచిన యయ్యంగనామణినిఁ జూచి విభ్రాంతుడై యాతఁడిట్లు పర్కినాడు :

ఎవ్వతెవీవు భీతహరిజేషణ యెంటి చరించెదోట లే
కివ్వనభూమి భూసురుడ నే బ్రవరాఖ్యుడఁ ద్రోవఁ దప్పితిన్
గ్రొవ్వన నిన్నుగాగ్రమునకున్ జనుదెంచి పురంబుజేర నిం
తెవ్వదిఁగాంతుఁ దెల్పుఁగదవే తెరువెద్ది శుభంబు నీ కగున్.

ఇది ప్రవరుని తొలిపలుకు. ఒంటిగా నివ్వనభూమిఁ జరించు నీ వెవ్వతె
వని యాతని ప్రశ్న. నేను బ్రాహ్మణుడను గ్రొవ్వి యిన్నుగాగ్రమునకుఁ
జనుదెంచి త్రోవతప్పితిని. తెరు వెఱింగింపుమని ప్రార్థన. శుభంబు నీకగునని
యాశీర్వాదము

ఈ పద్యమున శుద్ధశ్రోత్రియునకుఁగల నిరాడంబర చిత్తవృత్తియు,
నిష్కల్మషమైన వాగ్దోరణియు నతి మనోజ్ఞముగా ఆత్రింపఁబడినవి. క్రొవ్వి
యిన్నుగాగ్రమున కేతెంచితినిని తన్నుదాను నిందించుకొనుటయు శుద్ధశ్రోత్రియ
లక్షణమే. నిష్కలంబమైన యీ ధోరణి నాలించి నిలింప వేళయు నొక్కొంత
నవ్వి నర్మగర్భముగా నిట్లు ప్రత్యుత్తర మిచ్చినది :

ఇంతలు కన్నులుండఁ దెరువెవ్వరి వేఁడెదు భూసురేంద్ర ! యే
కాంతమునందునున్న జవరాండ్ర నెపంబిడి పల్కరించులా
గింతియెకాక నీ వెఱుఁగవే మునువచ్చిన త్రోవచొప్పు నీ
కింత భయంబులేకడుగ నెల్లిదమైతిమి మాటలేటికిన్.

శుద్ధసత్వమూర్తియగు ప్రవరునకీ సమాధానమునందలి యంతరార్థము
గోచరింపలేదు. నీ వెవ్వతెవన్న ప్రశ్నకు సమాధానముగా వరూధిని యీ క్రింది
ప్రత్యుత్తర మిచ్చినది :

దిన్నివెన్నెలకందు వెన్నుదన్ని సుధాబ్ధిఁ
బొడమిన చెలువ తోఁబుట్టు మాకు
రహివుట్టఁ జంత్రగాత్రముల రాల్గిరఁగించు
విమల గాంధర్వంబు విద్య మాకు
ననవిల్లు శాస్త్రంపు మినుకులావర్తించు
పని వెన్నతోడఁ బెట్టినది మాకు
హయమేధ రాజసూయములనఁ బేర్వడ్డ
సవన తంత్రంబు లుంకువలు మాకుఁ
గనకనగసీమఁ గల్పవృక్షములనీడఁ
బచ్చరాచట్టుగమి రచ్చపట్టు మాకుఁ
బద్మసంభవ వైకుంఠ భర్గ సభలు
సాముగరిడీలు మాకు గోత్రామరేంద్ర !

ఈ యువన్యాసమంతయుఁ దెరువెఱుంగక పరితపించుచున్న ప్రవరునకు పృథ్వీప్రలాపమువలెఁ దోచినది. ఇందనముపంటి మేను మధ్యందిస మర్తాండాహతిఁ గందిపోయెనేయని వాపోపుచు నన్మధ్యహము పావనముచేసి బడలిక వాయఁగాఁ జనుమనిన ఎటాధినికి, ఛక్రియ చాలును, సగరమార్గంబుఁ జూపి పుణ్యమునఁ బొమ్మని ప్రవరుఁడు సమాధాన మిచ్చినాఁడు. భూసుర కైతప కుసుమ శరాసన యని పరూధినిచేసిన సంబోధనమునందలి భావము ప్రవరునికి రుచింపలేదు నీవుచేసిన 'సవర్యలు మాకువచ్చె నిందుండఁగ రాదు పోవలయు నూరికి నిప్పుడేను రాకుండ నొకండు పచ్చి చుటియొండునె ఛక్రియెచాలు'నని మాయలేని మాటలువల్కి కరుణింపు నాపయినని దీనుఁడై ప్రార్థించినాఁడు.

ఏనిక నిల్లునేరుటకు నెద్ది యుపాయము మీ మహత్త్వముల్
మానిని దివ్యముల్ చుదీఁదలంచిన నెందును మీ కసాధ్యముల్
గానము గాన తల్లి! ప్రజలన్ ననుఁగూర్పుమటన్న లేత స
వ్వాసనసీమఁ దోఁప భవళాయరలోచన వాని కిట్లనున్.

ఈ పద్యమునందుఁ బ్రవరుని యమాయకత్వమును నాతురతయుఁ బ్రస్తుటములైయున్నవి. 'తల్లి'యన్న సంబుద్ధి పరూధినికి పజ్రపుఁబోటుపలె నుండి యుండును. ఈ యమాయకునితో నర్చోక్తులాడుటపలనఁ బ్రయోజనము లేదని తెలిసికొని 'నిక్కము దావనేల పుణ్యురవందన! యింక నీపయిం జిక్కె మనంబు నాకు' అని స్పష్టముగాఁ దనిబోర్చె నెఱింగించినది.

'ప్రతులై దినములు గడపెడు విప్రులఁ జనునే రామంప మది విచారము పలదే' యని యా బ్రాహ్మణుఁడామె కోర్కెను నిరిసించి పర్కినాఁడు. ఇఁక యుక్తులపై యుక్తులు ప్రబలివవి.

'కుంభగత ప్రదీపకళిరా శ్రీదోఁప నెందెందుఁ దోకెందే నింద్రియముల్ సుఖంబుగను నాయంపే పరబ్రహ్మ మానందోబ్రహ్మయటన్న ప్రాఁజదువు నంతర్బుద్ధి నూహింపుమా' యని యామె కుతర్కముఁ గావించఁగాఁ బ్రవరుఁడు సిగ్గును వెగటును చాడమ నిస్పృహతఁ దెలుపునొక చిటునప్పు సవివినాఁడట. ఈ యొక్కమాటలోఁ బ్రవరుని యంతర్హార్తిని బ్రత్యక్షము గావించినాఁడు పెద్దన. 'ఈ పాండిత్యము నీకుఁదర్క ముఱియెంచేఁ గంటిచే' యని లింస్కరించి 'యిఁక నేలా తర్కముల్' అని యుదాసీనుఁడైనాఁడు ప్రవరుఁడు. 'చెప్పకుమిట్టి తుచ్చసుఖముల్ మీసాలపైఁ దేనియల్' అని తుదిమాట నిష్కర్షగాఁ జెప్పినాఁడు. 'నాకరణుల్ దర్భలు సగ్గులున్ ద్రియములై నల్లస్యముల్ గావు' అని తన యైహికేచ్ఛావిముఖత్వమును బ్రవరుఁడు ప్రస్తుటము గావించినాఁడు.

ఇట్లు స్థిరనిశ్చయమై యున్న బ్రాహ్మణునిపైఁ దన శృంగారాత్మము లేమియుఁ బనిచేయలేదని వరూధిని గ్రహించినది. ఇంకనొక్క యత్నము మాత్రము మిగిలియున్నది. 'అనునయాలాపాతి దీనాస్యయై' వెతలంబెట్టుకుమింక నన్ననుచు నీవీ బంధమూడఁ గొగిలించినది. కాని యా యత్నముకూడ నిట నిష్ఫలమౌజనమే యైనది. 'హా శ్రీహరీ యని బ్రాహ్మణుఁ దోరమొమిడి తదీయాంసద్యయంబంటి పొమ్మంచుం ద్రోచి'నాఁడు. 'కలంచు నే నతుల మాయల్ ధీరచిత్తంబులన్' అని కవియొక నిట్టూర్పు విడిచినాఁడు. అట్లు త్రోపువడి వరూధిని ఘనలజ్జా వలనవశమైనది. వేదన నెపంబిడి కలస్వ నంబున నేడ్చినది. పరాశరాదుల కామకేశీ పరతంత్రత్వము నుదాహరించి వారి కంటే నీ మహత్త్వంబు ఘనమేయని వాదించినది. కాని యేమిప్రయోజనము ? ప్రవరుఁడిట్టి మాటలకు బ్రత్యుత్తర మిచ్చువాఁడుకాఁడు. మీదుమిక్కిలి యవ్వన జగంధి మేని జవ్వాదిపన గదంబించు నొడలు గడిగికొని వార్చి ప్రవరుఁడు పరిశుద్ధుఁడైనాఁడుట. ఇట్టిదికదా నిగ్రహము.

మనుచరిత్రమునందలి పాత్రనిర్మాణ కౌశలమంతయు నీ రెండు పాత్రల నాశ్రయించియే యున్నది. తృతీయాశ్వాసమునందలి వరూధిని చరిత్రము కడుంగడు విషాదపూరితము. ఆమె జవ్వన మడవికాచిన వెన్నెల యైనది. ఆమెవలపు నిష్ఫలమైనది. తన యమర్త్యభావమే తనకు రోతఁగాఁ దోచినది. కాంతుఁడవజ్జ చేసినంతనే కాయము వాయఁగల మర్త్యభామిను రెంత తపముఁ జేసి జనియించిరో యని యామె నిట్టూర్పులు నిగిడ్చినది. ఈ వలపుపిచ్చిలో మాయాప్రవరుని మాయలకు లోనైనది. స్వారోచిషమనుసంభవమున కాది కారణమైన యయ్యచ్చర పేరైనను దృతీయాశ్వాసాసంతరము స్మరింప కుండుట మఱియు శోచనీయమైన విషయము. ఇంతకును వరూధిని వృత్తాంతము విషాదరేఖా శబ్దితము.

పెద్దన తన గ్రంథమునం దంతటను బురుషుని యొన్నత్యమునే చూపి యాడుదానిననదగా నిరూపించి యామె పురుషుని బ్రేమఖిత్త వేడుచున్నట్లు చిత్రించినాఁడు. ఈ విషయమున నీతనికిఁ ప్రతిద్వంద్వయై నిలిచినవాఁడు ముక్తు తిమ్మన మహాకవి. ఈతఁడు సృష్టించినపాత్ర ఖండితనాయికయగు సత్యభామ ప్రవరుఁడు వలపులకాణాచియగు వరూధినిఁ బొమ్మించు తిరస్కరించినాఁడు. సత్యభామ లతాంతాయుధుఁ గన్నతండ్రి శిరమును వామపాదమునన్ దొలఁగఁ ద్రోచినది. మనుచరిత్రమునఁ బురుషునకు విజయము సంభవించినది. ఇట్ల స్త్రీలోకము విజయధుందుఖి మ్రొగించినది. మహాకవి తిమ్మనార్యుఁడు మాన క్రోధ వివశమైన సత్యభామ నొక యాటబొమ్మవోలె నాడించినాఁడు.

మనము తొలుద్దొల్ల సర్వధామము సగరిపొంత నొక ఘంటాపాతములో దర్శింతుము. దిద్దితీర్చిన పూర్వదేవియే యేటికాలుపదిరిన్ని జెంగల్యపుప్పొళ్లు నించిన చంద్రోపలవేదిపై నాయమ తన చెలిమికత్తియతో సరసగోష్ఠిం దేలుచు వనజాతాయతనేత్రుడైన శౌరిగుణములను వర్ణించుచుఁ గాలయాపనము చేయు చుండును. కాలయాపనము చేయుచున్నదేరాని సత్యభామబుద్ధిమాత్రము సంశయ గ్రస్తమై యున్నది. అశికులారావములుగాని, కిసలయాలుల కోకిల కాకు కాశీ కలకల నాదములుగాని యాయమ మనంబున కింపు నింపలేదు. కమ్మని తమ్మి కొలంకులనుండి వీకెంచు తెమ్మెరలును నాహ్లాదజనకములు గాకుండెను. భారణమేమి. అంతలోనే దక్షిణాంసచూచిత సయస ప్రసంపము సంభవించి నది. అమ్మానవతి హృదయమును నీ యపశకునములచే సంశయాకుంతమైనది. కాని తనకుఁ గలుఁగఁబోవు మహాపద యెట్టిదైయుండునో యామె నిష్ఠియుంప లేకుండెను. ప్రాణనాథుఁడొందొరి చపలాక్షినిగూడి తన్నొల్లని చెయిదము లేమియైనఁజేసి యుండునేమోయని యామెకు సంశయ ముదయించినది. ఇంత కంటె మహాపద యయ్యిండువదన మండచుచుదా :

ఇంతలోనే నెచ్చెలి వచ్చినది. రనుగవ నెఱుంగు వాడమగఁ జారిజాత ప్రసూన వృత్తాంతమంతయుఁ జెప్పినది. అపరైరియోగ్యము, నలిసొత్పరిము, ననితరనులభమునైన యా దివ్యమమమును గొప్పలోఁ దాల్చుటయేతడపుగ సానఁబట్టిన మకరాంకుశస్త్రముగలిఁ దేజరిల్లినదనియు నా మనుషధాంజము వలన నామెకు మహామహిమ పుచ్చుటచే గద్దియమీదనెక్కి ముల్లోకములుఁ దానె యేలుగతి నున్నదనియుఁ దోడి కామినీలోకము మచ్చరంబును మదిలోఁగఁ దొఱంగి యామెను ఖయభక్తులతో ఛిఱింపుచున్నారనియు నా వాక్యముల సారాంశము. ఇంతేరాక సత్యభామకుఁ గోప మరిశయించుటకై యీ క్రింది రీతి నా చెలికత్తియ వచించినది :

ఎంతకులేడు నారదమునీంద్రుఁడు శౌరివిసంగ రుక్మిణీ
కాంతవినంగ నేను చినఁగాఁ బరికెన్ బతిఁగూర్చుదాన నా
యంతటివారు లేరని యహంకృతి నెప్పుడు విజ్ఞప్తిగుచున్
వంతునవచ్చు సత్యగరుపంబికఁ జెల్లదటంచు మానినీ :

మానినీ : యను సంబోధన సాధిప్రాయము.

ఆ రణభోజనుమతకము
లా రుక్మిణీ నటనలామురాంతరు చెయ్యుల్
చేరి కనుంగొనుచో నె
వ్వారికిఁ గోపంబురాదు. పారిజనేత్రా :

అగ్నికి వాయువు తోడైనది. సత్యభామ కిది సైరింపరాని యపచారము. మొదల నద్వైతమును ముందు వెన్నుడు రుక్మిణీకిచ్చుటయే యోర్వరాని పని. అంతతోఁబోక తమ్ముఁగూర్చి కలహాభోజనుఁడగు మాటలనుగూడ శౌరి సైరించుటయా : అదియు సపత్నిముందట. మాన మప్రతిహతవేగమున విజృంభించినది. ఈర్వ్యాసూయ లాక్రోధాగ్నికి వీవనలు వీచినవి. ఇంకేమున్నది ? ఇచ్చటి సత్యభామ స్వరూపమును గవి యెంత మనోహరముగఁ జిత్రించినాఁడో చూడుఁడు :

అనవిని వ్రేటువడ్డ యురగాంగనయుంబలె నేయివోయ భ
గ్గనదరికొన్న భీషణ హులాశనకీల యనంగ లేచి హే
చ్చిన కనుదోయి కెంపు తనచెక్కులఁ గుంకుమ పత్రభంగ సం
జనిత సవీనకాంతి చెడఁజల్లఁగ గద్గద విన్నకంఠియై.

అసూహ్యమగు నవమానము దుర్భరమగు నావేదనము సత్యభామ మనస్సును మొదలఁచి గలించివైచినది. కాని కౌతుకముమాత్రము పని చేయుచునే యున్నది. తమ్ముఁగూర్చి రుక్మిణీసతి యేమైన నన్నదేమోయన్న సందియమామెను మిక్కుటముగ బాదించుచున్నది. 'రుక్మిణీసతి'యని సత్యభామ నోటఁ బలికించిన కవిప్రబంధ యినన్య సామాన్యముకదా ! చెలికత్తె చెప్పిన వాక్యము నాలించినంతనే సత్యభామకుఁ బట్టరాని యాశ్చర్యము కల్గినది. నిజముగా నిట్టిది జరిగెనాయను సందేహము త్తణమాత్రమామె మనస్సునఁ బొడసూపినది. అప్పటి యామె మనఃపరివర్తనమును ముక్కుతిమ్మనార్కుఁడీ క్రింది విధమున వ్యక్తముచేసి యున్నాఁడు :

ఏమేమీ ! కలహాశనుం డచటికై యేతెంచి యిట్లాడెనా :

యా మాటలైవియొగ్గి తా వినియెనా ? యా గోపికావల్లభుం
డేమేమాడెను రుక్మిణీసతియు , నీ వింకేటికిం దాచెదే !
నీ మోమాటలుమాని నీరజముఖీ ! నిక్కంటెఱింగింపవే.

అతుల మహానుభావమని యవ్వారిఁ దానొక పెద్దసేనీ య
చ్యుతునకు నిచ్చకంబొదవ సూడిదయిచ్చిన నిచ్చెఁగాక తా
నతఁడు ప్రియంబుగల్గనెడ కర్పణచేసినఁ జెసెఁగాక యా
మతకరి వేలుపుందపసి మమ్ముఁ దలంపఁగనేల యచ్చుటన్.

ఈ పద్యములలోని ప్రతిపదము నన్వర్థమనియే చెప్పవలెను. 'ఒక'యను పదమువలన సత్యభామ కవ్వరిపైఁగల యలక్ష్యభావము సూచింపఁబడినది. రుక్మిణీ యను పేరుచెప్పక ప్రియముగల్గనెడకని చెప్పుటచే సత్యభామకు సవతియగు రుక్మిణీపైఁగల యసూయ సూచింపఁబడినది. అప్పట్లున రుక్మిణీ

పేరువచ్చరించుటకూడ సత్యభామకనిష్ఠమగు కావ్యమే. ఇది నారీజన్మ సహజమగు గుణము. మరియు సత్యభామవంటి మానవతికెంతయుఁ దగియున్నది. నన్నునుటకు బదులు మమ్మని చెప్పియుండుటచే స్వాభిమానాతిశయము సూచింపఁబడినది. తరువాతఁ గవి సత్యభామకుఁగల కోపకారణమంతయు నీక్రింది పద్యములలో ప్యక్తముచేసి యున్నాఁడు

పలుదెఱగు ముళ్ళమాటలుఁ

గలహమె రణ్యాణమని జగంబుల వెంటన్

మెలఁగెడు మౌనికి సహజము

పలదని వారింపవలదె పల్లభుఁ డతనిన్.

మనియేమిసేయు రుక్మిణి

గొనఁ గారణమేమి ధూర్తగోపాలుఁడు సే

నిన చెయిదమేమి చెప్పుదు

మనమెరియచె ప్రాణమైన మగఁడిల్లయినన్.

రలహభోజనుడైన నారిదుఁ డట్టిమాటలాడుటలో సత్యభామ కాశ్చర్య కరమగు సంకమేషమును లేదు. కాని యాతఁడట్టి మాటలను పెట్టియెదుట నాడుచుండఁగా పల్లవఁ డూటించుటయా ? మగఁడే యిల్లయిన నింక నాసతిని మన్నించువారెవరు ? ఇంకను మగవారందఱు సట్టివారేయని యామె సిద్ధాంతము. ధూర్తగోపాలుఁ డనుటచేఁ బసులమేపరికి సుత్తమ గుణము లుండునా యని సత్యభామ యభిప్రాయము. ఆమె రిసెప్టివ్ బ్రాణతుల్యముగఁ జ్రేమించినది. నిజమాలోచింపఁగాఁ బ్రాణమైన మగఁడిల్లగుట విచారకారణమే. ఒకని దుండగ మందఱును సుపద్రవకారణమైనట్లు సత్యభామాక్రోధము మగజాతి సందఱును విసరికొట్టినది :

పరికింపరు తమజాడలు

తరుణుల తగులములు నమ్మఁదగదండ్రుమిదిన్

శరదంబుద చలచిత్తులు

పురుషులెవో వారినమ్మఁ బోయె చెరియూ :

ఇంతలో నీర్హ్యసూయలయఁ జేదోడువాదోడుగా సభిమానము తలసూచి నది. ఇట్టి తిరస్కృతినందిన తానెట్లు సపత్నులయెదుటఁ దలయెత్తి తిరుగఁ గలదు మగఁడు తనగీచినగీటు దాటఁడను గర్వము తనకీనాటి రడఁగి పోయినదని సపత్నులు మనసునందైన ననుకొనరా ? ఇప్పటి సత్యభామ చిత్తవృత్తి నీ క్రింది పద్యములలోఁ గడుంగడు మనోహరముఁగాఁ జిత్రించి యున్నాఁడు :

ఇన్నిదినంబులు నృపతులందఱలోఁ గడు గారవంబునన్!
గన్నియ నన్ను వల్లభుఁడుఁ గన్నులఁ గప్పుకొనంగనుండి యా
వన్నెయు వాసియుం దఱిగి వారు ననుందలలెత్తి చూడఁగా
సన్నల జాయలం బలుక పైఁతునె ప్రాణము లెంతఱిపొకో!

నా మొగమాటకై వలసి నాటకముల్లిటియించి రుక్మిణీ
కామినిఁబీదటంగలుగు గౌరవమ్ముం గృపయుం బ్రియంబు దా
నేమియుఁ గాననీక యిట నిన్నిదినంబులు నన్నుఁ దేల్చెనో
తామరసాక్షి! మెచ్చవలదా మురదానవభేది కృత్యముల్.

ఓ చెలి! శౌరికిచ్చెనఁట యొక్క లతాంతముదెచ్చి నారదుం
డా చవలాక్షి కిచ్చెనఁట యాతఁడు నవ్విరి యిట్టిమాట లా
హా! చెవులన్నిసంబడియుఁ బ్రాణము దాల్చెద మేన నింతఁగా
నోచితి నింక నెట్టివి కనుంగొన నెమ్మొయినన్నదాననో!

సత్యభామకు స్వాభిమానము మెండు. 'నారదుఁ డొక్కలతాంతము శౌరి
కీయఁగా నది యాతఁడు రుక్మిణీకొనఁగినాఁడు' అను సీవాక్యము వినియు
జీవించియుండుట హేయమని యామె నిశ్చయము. ఇన్నిదినములు నీపై నధికాను
రాగముగల కృష్ణుడింతలో నిట్లు మాటుటకుఁ గారణమేమి? యని యందురా
యది వట్టి నటన. మున్నుగూడ నా రుక్మిణీమే కృష్ణునకుఁ బ్రియతమ. నాపైఁ
జూపిన ప్రేమయంతయు నా దూర్తగోపాలుని కపటనాటకము. ఇది యామె
వాదము. కష్టసుఖములు రావడికుండలుకదా! ఇంతమాత్రమునకే రుక్మిణీ
యంత మురియనగునా?

పూనుకొని మేలుఁగీళ్లకు
లోనయి విహరించువారి లోక మెఱుంగదో!
యా నరకాసుర దమనుఁడు
దా నెఱుంగఁడా భోజకన్య తా నెఱుంగదొకో!

నరకాసుర దమనుఁ డనుటచే నరకాసుర ఐదయందలి సత్యభామా
సాహాయ్యము సూచితము. కాని యిదియంతయు నొక్కపెట్టు. విరిధరించిన
యా భోజకన్యను సపత్నులందఱు గారవమున నుజ్జగించి భజించుట యొక్క
పెట్టు. ఇంతలోఁ దనయెడఁ బతి మున్నుచూపిన ప్రేమ జ్ఞప్తికివచ్చినది. ఇది
యాడువారికి సహజగుణము. వారేవిషయమునైనను ద్రవ్య తలకై త్రక విడువరు.
మేలుగీడులలో నెద్దివచ్చినను వాని పూర్వాపరములన్నియుఁ బూసఁగ్రుచ్చినట్లు
వారికి జ్ఞప్తికి వచ్చును. మానక్రోధ వివశయైయున్న సత్యభామకు మున్ను
కృష్ణుఁడును దానును సలిపిన వనవిహారములు నడపిన యుత్సవములు ననుభ

వించిన కేళీవినోదములు జ్ఞప్తికి వచ్చినవి. కలలోనైనను సవ్యలకైనను దస మాట నాతఁడు జపదాట వెలుచుననియు నెట్టివదార్దంబు నామెయెదుటఁ బెట్టక మున్న యెవ్వారికి నొసంగఁడనియుఁ జెలులామెతో నేమి గాండెములు చెప్పి పోదురోయని వారికి లంచము లిచ్చుననియుఁ దోడిచేడియలు పెంతులరామెతో నిలుపఁగా నయ్యది యాతఁడు పైరింపఁ జాలఁడనియుఁ గపటమెఱుఁగని మమతలతోఁ గలసిమెలసి యిన్ని నాళ్లంటిమనియు సత్యభామ తన చెలిమికత్తెకడ వచించినది.

ముక్కు తిమ్మనార్యుఁడు సత్యభామా స్వభావోన్మీలనము గావించుటలోఁ
గడుజాగరూకత వహించినాఁడు. మానక్రోధవివశయయ్య నీర్వ్యాసూయలచేఁ గలంచఁబడియు సత్యభామ మహాపతివ్రత. ఆమె పతిని బ్రాణాతుల్యముగఁ బ్రేమించినది. తానెట్లు పతిని ప్రేమించుచున్నదో పతియుఁ దన్నుట్లే ప్రేమింప వలయునని యామె యాశయము. ఆమెకుఁగల ప్రేమప్రభావమే యామె యీర్వ్యా సూయలకు గారణముగాని ముత్యేట్టి దురాలోచనములునుగావు ఆమెకుఁ బతి యెడఁగల ప్రేమను కవి యీ తీరున వ్యక్తముచేసియున్నాఁడు.

పతిప్రాణసదృశబంధువు
పతిదైవం బేడుగడయుఁ బతిసతులకు న
ప్రతియ కడుమేరఁ దప్పిన
గతి కులకాంతలకు వేఱు గలదే చెపుమా :

ధనమిచ్చి పుచ్చుకొన్నను
మనమున నోర్వంగపచ్చు మగఁడింతులకున్
జనవిచ్చి పుచ్చుకొన్నను
మనవచ్చునె యింక నేటిమాటలు నెపుమా :

ఇంతతో సత్యభామా స్వభావోన్మీలనమునందలి యొక ప్రకరణము సమాప్త మైనది. ఇందుఁ దిమ్మనార్యుఁడు చూపిన మనోవృత్తి విచరణకౌశల మద్భుతము.

సత్యభామ నుందర సుకుమారి శరీర. పతివ్రతలలో సగ్రగణ్య ప్రేమ స్వరూపిణి. కాని యా ప్రేమ సాపేక్షము. అందువలననే యీర్వ్యాసూయలకుఁ దావలమైనది. ప్రప్రథమమునఁ దనచెలికత్తె పారిజాతకుసుమ పృత్తాంతమును జెప్పఁగనే యామె హృదయమును గ్రోధాశ్చర్యములు రెండు నొక్కసారియే పెనగొన్నవి. తన్ను నిందించుటచేఁ గ్రోధము నిట్టిది జరిగెనా యను నాశ్చర్యము. అందులకే 'యేమే మీ కలహాశనుండచటికై యేతెంచి యిట్లాడెనా యా మాటల్ చెవియొగ్గి తా వినియెనా యా గోపిక వల్లభుండు' అని యామె ప్రశ్నించినది.)

ఈ క్రోధాశ్చర్య సందేహములకుఁ దోడభిమాన మవతరించినది. ఎపరికో యేదో మగఁ డిచ్చినాఁడన్నంత మాత్రమున నింతగాఁ జిందులు త్రొక్కుటకుఁ దానేమి చులకన మానిసియా? అట్లుగాదు. అభిమాన కారణము వేఱు. మతకరివేలుపుందవని తమ్ముఁ దలంచుటయే యపచారము. దానిని జెవియొగ్గి తన ప్రాణవల్లభుఁడు వినుట మహాపచారము. ఇట్లవమానితయై హేయపుంబ్రతుకు బ్రతుకుటకంటె మరణించుటయే మేలుకదా! ఇట్లు వగల మిగులఁ బొగులుచుఁ గ్రోధాగారమున నామె ప్రవేశించినది.

త్రొలుతఁ గ్రోధము, పిదప నాశ్చర్యసందేహములు. తుదకు దుఃఖము సత్యభామాచునోప్పత్తి పరిణామమునందలి సోపానములు.

సత్యభామా స్వభావోన్మీలనమునందలి రెండవయంతరు వామె క్రోధాగార ప్రవేశముతో నారంభమగును.

అని వగల మిగులఁ బొగులుచు
జనితాచుర్నమునఁ గోపసదనంబునకున్
జనియెను లతాంగి హరిచం
దన కోటరమునకు నాగతరుణియుఁ బోలెన్.

క్రోధవిపశయైయున్న సత్యభామ నుఁగొంగనతోఁ బోల్చుచెంతయు నుచితమై మనోజ్ఞముగా నున్నది. ఇప్పట్టున నామె స్వరూపమును గవి యిట్లు వర్ణించినాఁడు .

మాసినచీరఁ గట్టికొని మానముతోడ నిరస్తభూషయై
వాసన కిట్టుఁగట్టి నిడువాలిక గస్తురిపట్టువెట్టి లో
గానివి చీకటింటికడ కంకటిపై జలదాంత చంద్రరే
ఖా సదృశాంగియై పొరలె గాఢమనోజ విషాదవేదనన్.

బినరుహ పత్రలోచనకుఁ బెల్లగు మోహము సంఘటిల్లె వె
క్కనమగు నెవ్వగల్పొడమెఁ గంపముపుట్టెఁ జెమర్చెమేను మా
నసమున విన్నబాదొదవె నాఁడఁ గడుం బరితాపవేదనల్
మనకపుఁ బాముకాటుగతి మచ్చర మన్విస మగ్గలింపఁగన్.

పెడపెడఁ గన్నుమూయుఁ గనువిచ్చు నగుం దలయూచుఁ బాన్పుపైఁ
బడు నుసురంచులేచుఁ దడబాటును దత్తరముం జలంబులో
నడఁగఁ గోపవేగమున నగ్గలమైన మనోజబాధలం
బిడి చుదహస్తి హస్తగత పద్మినియుంబరె సొంపు పెంపఱన్.

పై పద్యములలో సత్యభామా బహిరంతర్మూర్తులు వర్ణింపఁబడినవి. ఈ పద్యములలో సత్యభామను గవి మూఁడింటితో నుపమించినాఁడు

1. హరిచందన కోటమునరేగు నాగతటణి

2. జలదాంత చంద్రరేఖ

3. మదహస్తి హస్తగతపద్మిని.

ఈ యువమానములవలన మనకిప్పటి సత్యభామా స్వరూపస్వభావములు తేట తెల్లము కాఁగలవు.

నాగతరుణితో నామెను సరిపోల్చుటచే నామె క్రోధవిషశయై యున్నదనియు, నామె సుందర సుకుమారదేహ మా క్రోధతాపమును సహింపలేకున్నదనియు ధ్వనించును. పుణీయు నాగతరుణి హరిచందన కోటరమునకుఁ దాపోవళమనార్థ మేగును. ఇట సత్యభామయుఁ దాపోవళమనార్థమే క్రోధాగరమున రేగినది. తాపళమనార్థమై క్రోధాగరమున రేగనేల : శైత్యోపచారములు చేసికొనరాదా యనరాదు. ఇది క్రోధతాపముగాని విరహతాపము గాదు. విరహతాపమునరే శైత్యోపచారాదులు తగును. క్రోధతాపము పత్యను నయాదులచేమాత్రమే శమించును. తన్నిమిత్తము క్రోధాగర ప్రవేశమే తగును.

‘జలదాంత చంద్రరేఖా నదృశాంగియై’ యనుటవలన నామె దీనభావము ధ్వనించుచున్నది.

‘మదహస్తి హస్తగత పద్మిని’ యనుటచే నామె శరీరముతోపాటు హృదయమును జిందరిపందరయై చీకాకు నొందియున్నదని ధ్వనించుచున్నది.

ఇట్లు తిమ్మనార్యుఁడు సత్యభామాపాత్ర చిత్రణమునందుఁ గృతగృహ్యుఁడైనాఁడు. సత్యభామా మానక్రోధవిషత్యమునకుఁ బరమావధి యామె తన పతి నెడమకాలఁ దన్నుటతోఁ గల్గుచున్నది. రేతిసపటాంచల చంచలమైన తాత్మితోఁ గృష్ణుఁడు సత్యభామా గృహమున రేలెంచుట తాకప్యంతమును గొని తన ప్రియురాలికి వీచుట తన్నువడియు బుట్టిగించి బ్రతిమాలుకొనుట మొదలగు శ్రీరృష్టుని చేష్ట లన్నియు నానాటిఁ పురుషుల రసికత్వమున కుదాహరణములై యున్నవి.)

భరతశాస్త్రము ననుసరించి ఖండితనాయికాపాత్రము నభినయించు సటుడీ కావ్యపద్యములనే మాతృరలుగాఁ బెట్టుకొని లన యవయవ విన్యాసమును దిద్దుకొనవచ్చును. సత్యభామాలాప ప్రదర్శనమునందుఁ గూచిహూడి వారు చూపున దీరహస్యమే. పెద్దనవఁగఁ దిమ్మకవియుఁ బాత్రచిత్రణమునఁ గృతహస్త్యుడైన శిల్పి. సూక్ష్మేతిసూక్ష్మ విపరములతోఁ బాత్రల మనోధర్మములను నిదానించి చూచుచు నొకవేళ పెద్దనయు సీయనకుఁ జాలకపోవచ్చును. పెద్దన కావ్యములో నాటకధర్మ ప్రాధాన్య మెక్కువ. భావానుగుణముఁగాఁ బదములఁ బ్రయోగించుటలో నీతఁడు మేటి యనవచ్చును.

మొక్కు తిప్పునార్య ముద్దు పల్కులు తక్కిన కవులకుఁ దక్కునవికావు.

పెద్దనగారి మనుచరిత్రముతోను, దిమ్మనగారి పారిజాతాపహరణముతోను నించుమించు సమాన వయస్సుగలది ధూర్జటికవికృత కాళహస్తి మాహాత్యము.

ఈ గ్రంథము శివపారమ్యమును బోధించు క్షేత్రమాహాత్యమేయయ్య ఇంద్రహాకవి తన నానాశాస్త్ర పరిజ్ఞానముతోపాటు పాత్రనిర్మాణ కౌశలమును గూడఁ జూపియున్నాఁడు. ఈ గ్రంథమునందలి నాలుగాశ్వాసములలోఁ దిన్నని కథయు వేశ్యకన్యా వృత్తాంతమును నతిలోక రమణీయములై యున్నవి. కవికిఁగల లోకవృత్తపరిజ్ఞానము నిందే సువ్యక్తమైనది.

కవి మహానగరవాసియయ్య మహాటవీ మధ్యగతులైన కిరాతజనుల జీవితములను భావనచేతనేకాక ప్రత్యక్షముఁగాఁగూడఁ జూచి, తాను చూచిన దానిని జూచినట్లుగాఁ జిత్రించినాఁడు.

తిన్నని కథలో నీయన సృజించిన యాటవికబృందము స్వచ్ఛతా సంఘోభితమై కావ్యమునకంతకు వన్నెవెట్టుచున్నది. నిరాడంబరులైన యా కిరాతుల యాచారప్రవహారములును, వారుతాల్చు సగలును, దినెడు తిండియును, బండించు పంటలును, గొలుచు దేవతలును నిందుఁ దేటతెల్లము గావింపఁ బడినవి.

అట్లే వేశ్యాకుటుంబ వర్ణనమునందును భావనామాత్రమున నెఱుఁగరాని రహస్యములెన్నియో వర్ణింపఁబడినవి. ఈయన వర్ణనములన్నియు ననుభవ పూర్వకములేగాని పుస్తకములనుండి పుడికిపుచ్చుకొనినవి కావు.

ధూర్జటి నిర్మించిన పాత్రములలోఁ దిన్ననిపాత్ర యగ్రగణ్యమని చెప్ప వచ్చును. పుట్టువుచే నాటవికుఁడయ్యఁ దిన్నఁడు వీరమాహేశ్వరులలో నుత్త ముఁడుగాఁ బరిగణింపఁ దగినవాఁడు. శివభక్తి యితని రాజన్మసిద్ధము. ఈ యంశమును మహాకవి యీ క్రింది పద్యమున సూచించినాఁడు :

శివభక్తిరహితమై చెడియె జగంబని
నవ్వినట్లొయ్యన నవ్వసాగె
ధృతి మోహబంధంబుఁ దెగఁదన్నుగతి ముద్దు
టడుగులెత్తి విదుల్చుకాడఁ జొచ్చె
భవపరాజ్ఞుఁడైన పగిది సత్త్వముఁగూడి
పొత్తులఁ బాన్పుపైఁ బొరలఁబడియె
శ్రేయోమహారాజ్య సింహాసనంబున
నుండు చందమునఁ గూర్చుండఁ దొడఁగె

దడవియాడె వసుందరా స్థలమునందు
విశ్వపతి తత్త్వమును మణి పెదకురీతిఁ
దర్పకారి జగత్పూర్ణుఁ దాకుభీతి
నడుగు వెట్టెడుగతిఁ దప్పటడుగు పెట్టె.

తిన్ననికిఁ గులాచారానుగుణముఁగ విలువిద్య యభినది. మృగయా
వినోదమనిన యాతనికిఁ బ్రీతిమెందు. వేటాడి యలసి పరుండియున్న తిన్ననికి
స్వప్నమున సదాశివుఁడు సాక్షాత్కరించి యనతిహాసమున మొగలేటిదరిఁ
గొండదండ శిలాపటమూలమునఁ బరింగము రిలదనిచెప్పి యంతర్ధానమైనాఁడు.
తిన్నఁడు మేల్కొనినంతనే యేకలము నొక్కదానిని తాచి దాని వెంటనంటి
చనుచు నొకచో నయ్యది యదృశ్యముచాఁగా సచ్చోట దివ్యలింగమును గాంచి
దిగ్భ్రాంతిఁడైనాఁడు. అప్పటి యాతని సంతోషాతిశయమును దన్మయత్వమును
గవి యీ తీరున వర్ణించినాఁడు :

రాంచి రోమాంచకంచు రోదంచితాంగుఁడగుచు నానంద బాష్పంబు
లతిశయిల్ల నప్పుహరింగమునకు సాష్టాంగసతులు నేసి ముకుళిత
హస్తఁడైఁ చేరఁజోయి.

తరువాతఁ దిన్నని యమాయత్వమును, శిష్యుక్తి తత్పరిత్వమును,
వీరమాహేశ్వర దీక్షదక్షిత్వమును రవి యా క్రింది పద్యములలో సలిమనోహర
ముఁగాఁ జిత్రించియున్నాఁడు .

ఓ సామీ : యిటుపంటి కొండివరిలో నొంటిం బులుల్ సింగముల్
గాసింబెట్టెడు కుట్రనట్టడవిలో గట్టెవ్వి క్రీసీడ నే
యాసం గట్టితి వేటగడ్డనిలు ? నీ వాకొన్నచోఁ గూడు నీ
శ్లే సుట్టంబులు చెచ్చిపెట్టెదరు ? నీకిందేటికే లింగమా :
కొండలఁ గానలందిరిగి ధ్రొవ్విస పందుల లేళ్ల దుప్పలన్
తెండిన పెక్కుచందములఁ జిన్నకపెద్దరి గారుకమ్మగా
పండుదు రిట్ల పిట్టలను పందుదురిచ్చట నుండనేల ? నా
కొంతొకటాననీక యుడుమూరికి రాగదపయ్య లింగమా :

ఓ లింగమ : విను నివ్వరి
ప్రాలుసు నొడిపిళ్లు గునుకుఁ బ్రాలుసు పెదురుం
ప్రాలుసు, నవరపు మెకముల
పాలుసు గలపచట నీకుఁ బాయసమునకున్.

పుట్టతేనియ పెఱతేనె పుట్టజున్ను
తొట్టతేనియ గలవందుఁ దోచితోచి
కాలి దులదులనై పిడిచోలెరాలు
నట్టి నింతెట్లు గలపు నీ కారగింప.

ఇల్లో ముంగిలియో యనుంగుఁ జెలులో యీడైనచట్టంబులో
యిల్లాలో కొడుకో తరింపవశమే యేపోదుముల్లెక మా
వల్లెం గోరినవెల్లనుం గలవు తెప్పల్లాగ నీ కిచ్చెదన్
జెల్లంబో యిట నొంటినుండ కటు విచ్చేయంగదే లింగమా ;
నను మన్నించెదవేని నీ విపుడురా నావెంట, రాకుండినన్
నినునేఁబాసి చనంగనోప నిచటన్నితోడిదే లోకమై
మనువాడం గనువాడ నీ కరుణ నీ మౌనంబు చిత్తంబు వ
చ్చినచో మానుదుగాని నిన్నిపుడు కష్టంబెట్ట నా కేటికిన్.

ఈ పద్యములలోఁ దిన్నని యావేదనమేకాక యాతని యావేదనమునకుఁ
గారణమైన భక్తియు నత్యద్భుతముగాఁ బ్రదర్శింపఁబడినది.

వీరమహేశ్వరులలో నొక విశేషము గలదు. భగవంతునిపై వారికిఁగల
భక్తికిఁ బ్రతిఫలాపేక్ష యేమియునుండదు. అది స్వతస్సిద్ధము. ఈశ్వరుఁడవర్గ
ప్రదాత యనియు నాతనిఁ గొల్చినవారికి మోక్షము కరతలామలకమనియు
నెఱింగి వాని నపేక్షించి వా రీశ్వరుని గొల్చువారు కారు ఈశ్వరునివలన
వా రెద్దియు నభిలషింపకపోవుట యటుండఁగా వారే యీశ్వరుఁడకలిగొన్నాఁ
డనియు నొంటినున్నాఁడనియు వాపోవుదురు. కన్నబిడ్డలపైఁ దల్లికిఁగల
వాత్సల్యమెట్టిదో వారికి భగవంతునిపైఁగల భక్తియు నట్టిదే. నిరాడంబరమును
నిశ్చలమును నవ్యాజమునునగు వారిభక్తికిఁ బరమేశ్వరుఁడు వశుఁడగుటలో
నాశ్చర్య మేమియును లేదు.

పరమేశ్వరునికింట నెత్తురు కారుచుండఁగాఁ దిన్నఁడు చూచి నహింప
లేకపోయినాఁడు. 'కంటికింకఁ గంటికంటె మందుగలదె ముక్కంటికి' నని
యనుకొని తనగ్రుద్దు పెకలించి యా లింగముకంటికిఁ దగిలించినాఁడు. కాని
పరమేశ్వరుని పరీక్ష యింకను ముగియలేదు. రెండవకంటఁగూడఁ గీలాలము
చొఱఁగుచున్నది. అట్లయిన రెండవకన్ను విచ్చెదనని తిన్నఁడు స్థిరనిశ్చయుఁ
డైనాఁడు. చెప్పఁగల నిటలాక్షిని కన్గొనఁ దన్నిపట్టి యొక సునిశిత బాణముతోఁ
దనగ్రుద్దును బెకలింప నుద్యుక్తుఁడైనాఁడు. హరుఁడానంద పరవశుఁడై తిన్నని
తీవ్రతకన్న మున్నుగ నయ్యాళుగమును జేతఁబట్టి నిలునిలు మను నెలుంగు
సెలంగ నాతనిమోల సాక్షాత్కరించినాఁడు.

ఈ కథను జదివి చూడవలయునేగాని యిట్టిదని చెప్పనలవిగాదు. ఆంధ్ర
ప్రబంధ వాఙ్మయమున నిట్టినిర్మాణ మదృష్టపూర్వమనియే చెప్పవచ్చును. శివకవు
లిట్టి కథలను దెక్కు వ్రాసినను నందిట్టి యసాధారణ రచనాచమత్కృతి కాన
రాదు శాంభవంబైన తేజము కన్నులు మిఱుమిల్లు గొల్చినట్లీందుఁ జిత్రింపఁ
బడియున్నది. పాత్రోచితములైన భావములును, భావమునకుచితమైన భాషయు
నిందుఁ బొందుపఱుపఁబడి యున్నది.

ఇట్టి చమత్కారమునే ధూర్జటి చతుర్థాశ్వాసమునందలి వారవనితా కథా కథన సందర్భమునను జూపియున్నాడు.

ఇందు మాణిక్యవల్లియను వేశ్యమాత శివభక్తి పారవశ్యలగు తనచూతుల నంగజాగముకోవిడలఁ జేయుటకై పడినపాట్లు చెప్పశక్యముకాదు. ఆమె కొక్తోక కళావిలాసములకుంగల యర్థమును జోలపాటలుగాఁ బాడినది. సరసరకర్మి వావివరుస లేమియును లేవను సిద్ధాంతమును వారి కెఱుకపఱుప నింటిగోడలపైఁ దారాశశాంకులు, నహల్యాసంక్రందనులు, మేనకావిశ్వామిత్రులు మొదలగు రత్న్యద్దీపకములైన చిత్తరువుల వ్రాయించినది. చతుర్థాతి ఏయోవసజాక్షుల బంధవైభవమును జతుర్థాతి పురుషులనుగూడఁ జిత్తరువుల వ్రాయించినది. కామసిద్ధాంతములఁ బ్రోవుసేసినది. గానయంత్రములఁ జేకూర్చినది. శారితా కీరాదులైన పిట్టలఁ దెంచినది. లాస్యాగమముల బోధించినది. కాని మేమి ప్రయోజనము? తల్లికొక పిచ్చియైనఁ గూతుల కింకొక పిచ్చి. తల్లి భోగాను రక్తిని బోధింప వారికి భోగవిరక్తి పొడనూపినది; పార్వరీపతి పదభక్తి పైకొన్నది. వీరి విరక్తివలనఁ దగ్గి కెంతటి విసువు గలిగినదో కవి యీ క్రింది పద్యమున నెంత చమత్కారావహముగఁ జెప్పినాఁడో చూడుఁడు :

రసికులు మీ గానరసమాన వచ్చిరి

పాడరే శివభక్తి పాడుగాను

జాణలు మీ విలాసముఁ జూడవచ్చిరి

చూడరే శివభక్తి చూఱవోసు

పల్లపుల్ మీతోడ భాషింప వచ్చిరి

పలుకరే శివభక్తి పాటిపోను

పార్థిపుల్ సకల సంపదరీయ వచ్చిరి

పిలువరే శివభక్తి పెంపు చెడను

ధనము గలిగిన జంగమార్చన మొనర్చు

శివున కఖిలోపచారముల్ సేయఁజచ్చు

వసజముఖులార! నాఫరివారిలోన

సిరుల మెఱయుచుఁ దలమెత్తి తిరుగవచ్చు.

తల్లిబోధలు కూతులకు రుచించినవికావు. తుదకు వారు తమ స్థిరనిశ్చయము నామె కిట్లు వెలిపుచ్చినారు :

మణిమంత్రోషధశక్తిచే విటులఁ ద్రేమగ్రస్తులంజేసి త

న్మణి భూషాదులు పుచ్చుకోగొలుపదమ్మా! బుద్ధి, రుద్రాక్షమే

మణి పంచాక్షరిమంత్ర మౌషధము భస్మం బాత్మనాథుండు ద

క్షిణ కైలాసవిభుండు భక్తి తమకున్ శ్రీవాద మింకేటికిన్.

ఈ వాక్యము లాలించినంతనే వేశ్యమాత దుఃఖమునకు మేరలేదు.

తన సొమ్మంతయు వమ్మైనది. తనచేసిన చేతలా వృథాప్రయాసము లైనవి. తుదకుఁ దన గారాబు కూతులా సన్యాసినులైరి. ఆమె విలాపమును గవి యీ క్రింది పద్యమున నతిమనోహరముఁగఁ జెప్పియున్నాఁడు :

ఏ నెఱజాణలైనఁ గమలేక్షణల న్మణిమంత్రతంత్ర వి
ద్యానవచాతురీమహిమ నైనను మందులనైన నీశ్వర
జ్ఞానము మాన్చి కామనుభవక్తులఁ జేసిరయేని, యిత్తుఁగా
నైనను బుచ్చుకోక కమలాస్యల కన్నెఱికంబు వారికిన్.

ఇంకను వేశ్యలు కాశహస్తీశ్వరుఁ గాననేగుట, దొంగలు వారిసొమ్ముల నపహరింప యత్నించుట, పరమశివుఁడు జంగమ రూపమున నవియెల్ల వారించుట, తుదకు వేశ్యలు లింగైక్యమునందుట మున్నగు కథాభాగమంతయు నత్యద్భుతముగా వర్ణితమైనది. వేశ్యాపుత్రికల సౌశీల్యమును వారి పరమేశ్వర భక్తిని గవి వేనోళ్ళఁ బొగడినాఁడు

క్షేత్రమాహాత్యమునే వ్రాసినను బ్రబంధ కవులలో నొక్కనిగాఁ బేర్చినఁ దగినవాఁడు తెనాలి రామకృష్ణుఁడు. ఈతని పాత్రనిర్మాణ చాతుర్యమును కథా కథన కాశలమును రసపోషణ సామర్థ్యమును తెలిసికొనవలయునన్నచోఁ బాండురంగ మాహాత్యమునందలి నిగమశర్మోపాఖ్యానమును జదువవలయును. గుణనిధ్యాదులు నిగమశర్మకంఠెను బ్రాచీనులు కొందఱు గలరు. కాని నిగమ శర్మ యక్కనుబోలినవా రాంధ్రవాఙ్మయముననే లేరనిన నతిశయోక్తి కానేరదు. నిరంకుశుని తల్లి యాయమకొక ఊద్రానుకరణము. నిగమశర్మ యక్కయని యీమెను బేర్కొనవలయునేగాని యీమె పేరేమియో చెప్పినాఁడుకాఁడు మహాకవి. తీర్చిదిద్దిన యీతని శిల్పచాతుర్యమంతయు నీరెండుపాత్రలయందును గేంద్రీకరింపఁబడియున్నది.

వేశ్యాసంసర్గము కతన దేహగేహములను బాడుచేసికొనుచున్న తమ్ముని శిక్షించి సన్యారాభిముఖుని గావింప నీ తొయ్యలి తనమగనిని బిడ్డలను వెంట విడికొని పంచయోజనమాత్ర దూరంబగు తనయూరినుండి మాతృభవనమునకు వచ్చినది. వచ్చినదే తడవుగఁ గొడుకు చెడునడతకు మంచముపట్టియున్న తల్లిదండ్రులను, మధురవచన రచనోపచారముల నామె సేదఁదేర్చినది. నష్టా వశిష్టమగు మూలవిత్తము గుప్తముగావించినది. అతిథి సంతర్పణంబుల నేర్పునఁ బచరింపించుచు, దానదాసీజనముల యధోచిత వ్యాపారముల నియ మించుచు, బూజాపట్టిన పుస్తకభండాగారమును యాచకాగ్ని బాధలవలనం బాచిప్రోచుచు, విగళిత సన్నాహంబగుఁ గేహంబు యధాపూర్వ నిర్వహణ మనోహరంబుఁ గావించినది.

ఇంతలో నొక్కదినమునఁ జుక్కలెగి పడినవడువున నెక్కడనుండియో నిజానుజుఁడు వచ్చిపడినాఁడు. వచ్చి సంకోచించుచు నమస్కరించి నిలిచిన యనుఁగుఁడమ్ముని నామె పీఠంతఁపుఁ బెద్దికొడుకువు గమ్ముని నర్మగర్భంబుగా దీవించినది. మరల మోహవేశంబున నచ్చోటువాని చనఁబోవు తమ్ముని వినయ సౌహార్ద మార్దవ మధురంబులగు తేటమాటల నింటనిలుచునటుల చేసినది. చిఱుత మేనల్లనిఁ జేతికిచ్చి బావబంతి నారగింపుమని బలవంతము చేసినది. తత్క శత్రంబునకు నేత్రసంజ్ఞఁ గావించి యామెచేఁ దమ్ముని పాదములు గడిగించినది. కనుగీటినంతలోనె షడ్రసోపేతములగు మృష్టాస్థిభోజనమిడి తుష్టుని గావించి నది. ఆకంఠముగ మధురాన్నముల నారగించి వార్చి. తాంబూల చర్వణముఁ గావించుచుఁ దిన్నెవయిఁ జిఱునగవొప్పగఁ గూరుచున్న తమ్మునిగాంచి తన సంతాన మొకవంక నందడి చేయుచుండఁగా నాతని చెంతఁజేరి 'చేటికానీత పీఠాసన యగుచుఁ బద్మకర్ణికఁ గొలుపున్న పద్మవోలెఁ గుడివలన నింత యోఁజుఁగాఁ గొమరుమెఱసి బిడ్డ చనుద్రావ నబ్బినరుహాక్షి' తమ్మునితో నిష్టగోష్ఠి నుపక్రమించినది.

ఈ వర్ణన మెంత మధురముగా నున్నది : దేహ గేహములయందలి యభిమానము వీడి, సంసారమునందాశలేక సంచరించు తమ్ముని సన్తాగ్భిముఖుఁ గావించ నేతెంచిన యయ్యంగన నెంత యుదారముగాఁ జిత్రించినాఁడో మహాకవి చూడుఁడు. కులాంగనా సౌశీల్యము, సౌహార్దము నామెయందు మూర్తీభవించి యున్నవి. పిల్లలగన్నతల్లిగదా : సంతానమునందలి యాసచే నైనఁ దమ్ముఁడు సన్తార్థగామి యగునేమోయని యామె యాశయము మఱియు నామెయందుఁ బ్రోడతనముగూడఁ గలదు. వేశ్యాజన విలాసవిభ్రమ కళావంచి తుఁడగు వానికి మంచిప్రోవలఁ గఱపపలయునన్నచోఁ బ్రోడతన మావశ్యకమే యగును. చూచియుఁజూడకమున్నే శ్రీరంగనీతులు ప్రారంభించిన నయ్యంగనా లోలుఁడొక నిముసమైనను నఁట నిలువఁడు. రావుననే ముందొక్క పలుకైన నీవిషయమై తమ్మునితో నామె పలుకలేదు. ఒరులఁ బలుకనీలేదు. మజ్జనభోజ నాదుల నాతని సంతుష్టుఁ గావించి యాలిఁడు సేదఁదేఱిన యనంతరము తన సోదె నామె యారంభించినది. ఆ యాచంఢముగూడ నెంత చమత్కారావహముగ నున్నదో చూడుఁడు :

ప్రారంభించిన వేదపారమునకుం బ్రత్యూహమౌనంచునో
యేరా తమ్ముఁడ : నన్నుఁ జూడఁ జనుదే వెన్నాళ్ళనోయుండి చ
క్షూరా జీవయుగంబు వాఁచె నినుఁగన్నోకున్కి మీ బావయున్
నీ రాకల్ మదిఁగోరుఁ జంద్రపొదుపున్ నీరాకరంబుంబలెన్.

ఇది యామె తొలిపలుకు. ఎంత చమత్కారావహము : ఎంత నర్మ గర్భితము : కాని యీ దొంకతిరుగుడు మాటలవలన నప్పండింకఁ బ్రయోజనము

లేదు. ముక్కుకుసూటిగ మొగమువాచునట్లు చీవాట్లు వేయవలయును. దారితప్పి చరించు తమ్ముని దగు మనుష్యులలోఁ దలయెత్తుకొనఁగలవానిగ నొనర్పవలయును. ఇందులకై యామె తనశక్తి సామర్థ్యముల నన్నిటిని వినియోగించినది. అతని వంశాన్నత్యము నుగ్గడించినది. అగ్నిసాక్షిగఁ బెండిలియైన యిల్లాలి నొల్లకుండుట మహాపాతకమని దూషించినది.

శీల మఖిలంబు నిది పిల్లిశీలమనుచుఁ
జదువు లివియెల్లఁ జిల్కల చదువులనుచుఁ
దోడివారలు నవ్వనా తోడ : యేల
బేలవై తివి యీ గుణంబేల నీకు ?

అని మందలించినది. నోరులేని పసిబిడ్డల నీ తమ్ముగుఱుల కన్యాయముఁ గావించి కులధ్వంస మొనరింప నీవంటివాని కర్తముకాదని తెలియఁబలికినది. వారవనితల వలపుల నమ్మి మోసపోకుమని యుద్బోధించినది. నీకుఁగావలసిన హరికొస్తుభ రత్నమునైనఁ దెచ్చి యిచ్చెదనని ప్రతిజ్ఞచేసినది. కామవికారమగ్గులమైన వేపురు విప్రకన్యకలఁ బెండిలియాడుమని యుపదేశించినది. అయ్యయో ! సహోదరుని యజ్ఞమునఁ బూజ్యురాలనై వేది నలంకరింతునని వేపురిలోవల నాడుకొనుచుండును. నా యాసలన్నియు నడియాసలైనవేయని వాపోయినది. వేయేల . నయముఁ బ్రియముఁ గదుర నెన్నిరీతులఁ జెప్పవలయునో యన్నిరీతులఁ జెప్పినది.

అక్క చెప్పిన సద్బుద్ధి నా బడుగన్నపాన కాంక్ష నాదరించినాఁడు. రాజులయమునకు రాకపోకలు మరల సాగించినాఁడు. మాసిన చదువుల మఱలఁ జదివినాఁడు. కులవధూరత్వము నాదరించి, గురుజనమును సంభావించి యతిథి జనముల నర్పించి తేనెపూసిన కత్తియగు నాధాత్రీసురుఁడింటనున్న వారలనెల్ల వంచింది తిరిగినాఁడు. కాని వారవనితా సందర్శనోత్సృకత మేరమీఱఁగా నొక్కనాటిరాత్రి యింటిలోనివారందఱు గాఢనిద్రాపరవశులై యుండఁగా నా ధూర్తుఁడు 'మాతృభూషలు, నత్తికామండనములు, నిజయువతి దాల్చుసొమ్ములు' నపహరించి యిల్లువీడి మహారణ్యమునఁ బడిపోయినాఁడు.)

ఇంతతో నిగమశర్మ యక్కగారినిగూర్చి మనకుఁ దెలిసిన వృత్తాంతము ముగియును. పంచ క్రోశ దూరముననున్న తన యిల్లును వాకిలియును వీడి, తమ్ముని సంసారమును జక్కఁజేసి తన తల్లిదండ్రుల సూరార్పవచ్చిన యాదోడ్డ యిల్లాలు క్రొత్తగాఁ జేయించుకొన్న తన ముక్కరపోయినదని దుర్వార దుఃఖమునకు లోనైనదఁట. మహాకవి యిది హాస్యమున కనియెనా ? యలవోకగా ననియెనా ?

ఇంక మిగిలిన నిగమశర్మకథ యవాచ్యములగు మహాపాపములకుఁ దావలమైయున్నది. బంధుద్రోహమునేకాక మిత్రద్రోహమునుగూడ నా ధూర్తుఁ డాచరించినాడు. తన్ను మహాపదనుండి రక్షించి, చావనున్నవానికి సకలోప చారములు గావించి తన్ను బరమాప్తునిగా, దేశికోత్తమునిగా దైవముగా భావించి మన్నించిన మిత్రునిభార్య నవహరింప నీయధముఁడు సందియమంద లేదు. అనంతరముక నిషాదింగూడి యామెవలన బిడ్డలంగని, కామపురుషార్థ సిద్ధియే పరమార్థముగా భావించి యా బ్రాహ్మణబ్రాహ్మిణుఁడు సంచరించినాడు. ఈ నీచాతినిచునకుఁ గాపుచేసిన పరిచర్యలఁ జూడుడు :

పితృ పరిత్యాగవర్జిత కిల్బిషమువోవ
 నెత్తుకైవడి వేళ్లనెత్తు రాత్రి
 కూర్చు ప్రాణముల మేల్కొలుపు చాడ్చున గంట్లు
 శాకినీ కాండంబు సరణి చూచి
 సమయంబు గాదని శమనుదూతలఁ ద్రోయ
 జాడమై నాటు శస్త్రముల పెఱికి
 పతయాశువగు బొంది పడకుండుటకు గండ్ర
 పురులిచ్చుగతిఁ జాలఁ బొత్తులునిచి
 వట్టికూడును వేనీళ్ళు పెట్టి యెఱ్ఱ
 గలుగు వీడ్యంబు లిప్పించి వలఁతియైన
 వెఱ్ఱ నెచరించి యరయించె విప్రసుతుని
 కంట వత్తిడుకొని నైరికప్రభుండు.

కట్టుకొనిన యిల్లాలిని గన్న తల్లిదండ్రులను మహా ర్తిముంచినందులకుఁ బ్రాణరక్షణము గావించిన మిత్రుని భార్యతోడనే సరసాలాపములు సాగించి నందులకు బ్రాహ్మణత్వమును వీడి నిషాదింగూడి మాంసాశన మాచరించినందు లకు ఫలముఁగా శ్రీనృసింహుఁ డాతనికి దివ్యవైరుంతపదవి నొసఁగినాఁడట. దేవునిలీలలఁ దెలిసికొన మనుష్యమాత్రులకు సాధ్యమా? ఇంతకు సత్పురుషులకే సాయుజ్యము సంభవించునని చెప్పినచో నింక క్షేత్రమాహాత్మ్య మేమున్నది ?

పాండురంగ మాహాత్మ్యము స్థలపురాణ మగుటచే నిందు రామకృష్ణుఁడు తన పాత్రనిర్వాణకౌశలమును బరిపూర్ణముగాఁ బ్రదర్శించుట కవకాశము లేకపోయినది.

స్థజీవపాత్ర నిర్వాణమునందుఁ బ్రబంధకవులలో నగ్రగణ్యుఁడు పింగళి సూరనార్యుఁడు. పాత్రల చిత్తవృత్తులను బ్రదర్శించుటలో నీతఁడు తిక్కనకు సాటి యనఁదగినవాఁడు.

పాత్ర రచనావిధానమును బరోక్ష మనియుఁ బ్రత్యక్ష మనియు రెండు విధములుగా విభజింపవచ్చును. ఇందుఁ బరోక్షపద్ధతిని నాటకకర్తలుఁ బ్రత్యక్ష పద్ధతిని నాట్యానకకవులు ననుసరింతురు. పరోక్షపద్ధతి యనఁగాఁ బాత్రల మనోభావములను పాత్రలముఖముననే పలికించుట. ప్రత్యక్షపద్ధతి యనఁగాఁ గవి దనంతటఁదానే పాత్రలనుగూర్చియు వాని యింగితాకారచేష్టాదులనుగూర్చియుఁ బలుకుట. సూరనార్యుఁడు నాటకముల వ్రాయకున్నను పాత్రనిర్మాణమునందు మాత్రము నాటకకవిగానే పేర్కొనఁదగినవాఁడు. అందును మనోధర్మవేత్తుల లేనివారికిఁ బ్రగాఢములు దురూహ్యములు నగు నాతని పాత్రల చిత్తవృత్తుల గమ్యములుగా నుండును. ఇందులకు నిదర్శనముగా నీ క్రింది యుదాహరణ ములఁ జూడఁదగును :

మణికంధరుని వలచినట్లు కనఁబడిన కలభాషిణి నలకూబరుని పొందా సింపుటకుఁగల హేతువెద్దియో నిరూపింపవలయునన్నచోఁ బ్రణయప్రపంచ మునఁగల యొక ధర్మ రహస్యమును గుర్తెఱుంగవలయును కామ్యవస్తువు దుర్లభమైనప్పుడు తదాభాసమేనియుఁ గొంతవఱకు నాత్మను దనువుననునది ప్రణయప్రకృతి దర్శము. ఈ ధర్మము తెలియనప్పుడు కలభాషిణి చరిత్రము దూష్యముగనే కన్పట్టును. ఆపాటి మనసు చలించుటయు ధర్మశాస్త్రానుసారముగ వ్యభిచారమేయయ్య నది ప్రకృతి సిద్ధమగుటచేఁ బరిహరింపరాని యొక హృదయధర్మముగా గణనియమైనది. ఎట్టి ధైర్యము కలవారికైన నొక్కొక్క యవస్థలో హృదయదౌర్బల్యము తటస్థించుటయు దాని ప్రభావమున వారు కీలుబొమ్మలవలె వర్తించి తుదకు వివేకముగలిగి నిర్వేదము నొందుటయుఁ గావ్యప్రపంచముననే కాక లౌకిక ప్రపంచమునను గలదు. కలభాషిణిలో నీ ఛాయాభిలాషయు హృదయదౌర్బల్యము నేకమై యామూర్తిని లోకులకు దురవగాహము చేసినది. సుగాత్రీ శాలీనుల స్వభావముల గుర్తెఱుంగవలయు నన్న సహజశౌందర్యమునకును నిరాడంబర చిత్తవృత్తికిని బింబప్రతిబింబ భావము కలదనెడి ధర్మమును ముందు గ్రహింపవలయును. ఈ ప్రణయ సూత్రమే యీ కథకు మూలము.

చూడఁజూడ నీయన శ్రీపాత్రములు పురుషపాత్రములకంటే మేల్తరము లని గోచరించును. ఇట్లునుటచే నాపురుషుల రేఖలుగాని రంగులుగాని చెడినవని తలంపరాదు. ఈయన శ్రీపాత్రలలో షేక్స్పియరు సృజించిన శ్రీపాత్రలవలెనే ప్రేమమూర్తులు గొన్ని ప్రజ్ఞామూర్తులు కొన్ని కలవు. కలభాషిణి సుగాత్రీ మున్నగువారు ప్రేమమూర్తులు. శుచిముఖి, రాగవల్లరి మున్నగువారు ప్రజ్ఞా మూర్తులు.

ప్రతియోగి సంఘటనముచే (By contrast) జాత్రల స్వభావమునుగాని రూపమునుగాని ప్రతిభాసింపఁజేయుట శిల్పధర్మములలో నుత్తమమైన ధర్మము. ఈ రెండు కావ్యములలో (కళా. పూ., ప్ర. ప్ర.) నీ ప్రతియోగి నన్నివేశమే పెక్కుచోట్ల శోభ నాపాదించుచున్నది. కలభాషిణికి—రంభకు, మణిరంభరునకు—నలకూబరునకు, నారదునకు—దుంబురునకు, శుచిముఖికి—రాగపల్లరికి నీ ప్రతియోగి సంఘటనము కల్పింపఁబడినది. రూపచిత్రణమునందును నీ ధర్మముల నాయన ముఖవలేదు. వృద్ధురాలగు సుముఖానత్తి రూపమొక పద్యమునను పునర్యోవన ప్రాప్తమైన యామెరూప మింకొక పద్యమునను శియ్యగృహమునం దలంకృతమైన సుగాత్రీరూప మొక పద్యమునను నిలంపఁబడి మైఖాదోటలోఁ బనులుచేయు నామెరూప మింకొక పద్యమునను మణిస్తంభుని చేఁకిక్కి చకితమై యున్న కలభాషిణిరూప మొక పద్యమునను నాటని చేయిజారిపడినప్పటి యామె రూప మింకొక పద్యమునను పల్లించి యపస్తాభేదములనుబట్టి యాయా రూపములుచెందు మార్పులను సూచనార్థము సూచించినాఁడు.

ఇంతవఱకు నిష్పూరించి పాత్రచనావిధానమునందలి మూలసూత్రములను బరిశీలించియున్నాము. ఇది నొక్కొక్క పాత్రను దీసికొని యా పాత్రను జిత్రించుటలోఁ గవి చూపిన ప్రజ్ఞాకౌశలమును బరిశీలించుము :

(సూరనార్యుని పాత్రచనా నైపుణికి నికపోపముపంటిడి కళాపూర్ణోదయము. ఏతత్కథావిధానమునం దంతటను దేజస్వినియై యొప్పుచున్నది కలభాషిణి. కవియు నీ పాత్రనిర్మాణమునందే తన యావచ్ఛక్తిని వినియోగించి యున్నట్లు గ్రంథము నామూలాగ్రముగాఁ బరించినవారికిఁ దోచకపోదు. కళాపూర్ణుఁడును దేజస్వియేయయ్య నాయనతేజము మానవదుర్నిరీక్ష్యమైయున్నది. ఆతఁడు దివ్యుఁడా మానవుఁడా యను సందియ ముదయించునంతటి మాహాత్మ్య మాతనియందుఁ జూపట్టును. కలభాషిణియందు మానవసహజములేకా త్రిజనోచితములునునగు గుణగణములన్నియును గలవు.

తొలిజన్మమునఁ గలభాషిణి బ్రహ్మలోకమునందలి పెంపుడుచిలుక. సరస్వతీశాపవశమున నది భూలోకమునఁ బుట్టవలసివచ్చెను. అంతట ద్వారకా నగరమున నొక వేళ్యాగృహమునఁ గలభాషిణి యనుపేర నా చిలుక జనించెను.

కలభాషిణి నృత్యగీతాదులయం దనమాన పాండిత్యమును గణించెను. యౌవన సౌందర్యముల కాటవట్టయిన యామె యప్పటి విటజనముల హృదయములఁ గలంచుచుండెను. శ్రీకృష్ణుని కొలువుకూటముకూడ నామెకుఁ జిరపరిచితమయియుండెను. శ్రీకృష్ణుని యనుగ్రహమునం జాంబవతీలలాడు కలభాషిణిని వీణావాదనప్రౌఢును గావించెను. యువతియు సౌందర్యవతియునేగాక యామె నిరుపమాన బుద్ధిమతియునై యుండెను. ఆమె యేకసంభాగ్రాహి.

మణికంధరునిచే నొక్కమాత్రే చదువఁబడిన దండకము నామె నారదునియొద్ద నప్పగించి తన యనుపమానమగు జ్ఞాపకశక్తికి నిలింప మౌనియు నివ్వెఱఁ గందునట్లు కావించెను.

మేధాసంపదకుఁ తోడునీడయైన వాఁజ్ఞేపుణ్యము నామెకుఁ గలదు. ద్వారపతిలోని యుద్యానవనములో రంభానలకూబరులనుగూర్చి యామె నారదుని బ్రశ్నించునప్పుడే యామె వాక్చమత్కృతి మనకు సువ్యక్తమగును. కలహ భోజనుఁ డామె నలకూబరుని గాంక్షించు చున్నదనియును రంభకుఁ బ్రతి ద్వంద్విగా నిలువఁదగిన గుణగణము లీమెయందుఁ గలవనియును నెఱింగియే రంభాగర్వభంగమును మనసులో నిడికొని కలభాషిణికి కామరూపసిద్ధి నొసంగినాఁడు.

కలభాషిణి మనోరథసిద్ధికిఁ గొంత మార్గము గోచరించినది. ఇంతలోనే యామె కాపాలికుని (మణిస్తంభుని) మాయావాగురులలోఁ దగుల్కొనినది. కాని మృగేంద్రవాహనా ప్రభావమున విగతజీవ కాలేదు. ఇంతటి విషమపరి స్థితులయందుఁగూడ నామె నలకూబరుని గామించుచునే యున్నది. మాయా నలకూబరుని జూచి నలకూబరుఁడను భ్రాంతిచే నారదవరప్రభావమున రంభా రూపధారిణియై యాతనిగూడినది. కాని యంతమున నామెఁ గూడినవాఁడు నలకూబరుఁడుకాక, యామెవలెనే మాయారూపమును ధరించిన మణికంధరుఁ డైనాఁడు.

అప్పుడామెపడిన పశ్చాత్తాపమునకు మేరలేదు. కాని యా పశ్చాత్తాప మెందులకు ? ఒకవంక మణికంధరునియందు వలపునిలిపియు నింకొకవంక నలకూబరుని గామించు నామె హృదయమామెకే దురవగాహమైనది. తన్నుఁ గూడినవాఁడు తనచిన్ననాటి నేస్తకాఁడగు మణికంధరుఁడేయని తెలిసినప్పు డామె యానందము మిన్నముట్టినది. కాని యేమిప్రయోజనము ? వలపు ఫలింపనున్నతఱి నిరువురును దుర్వారశాపోపహతులైరి. అప్పటి కలభాషిణీ హృదయావేదనము నూహింపవలయునేకాని మాటలలోఁ జిత్రింపనలవికానిది. కవి దాని నీక్రింది రీతిని బొందుపఱచియున్నాఁడు :

శ్రీయతమైన దివ్యమణి చేతికినబ్బఁగఁ బారవైచి త
చ్చాయ యొకింతయున్కిఁ గని చాలఁ గృశించితి గాజుపూసకై
నా యవివేక మేమనుకొనం , దుదఁ దన్మణి యబ్బెనన్న న
త్యాయత తత్సమాగమ సుఖాప్తికి నోఁచమి నెంచి కుందెదన్.

ఇట్టిమాట లిప్పుడేనాడు కొనుటయు
ననుచితంబు 'వారవనితపలుకు
లిచ్చకంబు' లనక యెవ్వరు నమ్మెద
రదియుఁగాక దృష్ట మన్యవాంఛ.

మణికంధరుని యనులాపవాక్యములుకూడ నామెకుఁ దుఃఖోపశమనమును గలిగింపలేకపోయినవి. ఆమె మనసు మాటిపోయినది. యోషనసుఖానక్తియుఁ దదన్వేషణానుచక్తియు నంతరించినవి పైవోపహతయు దుఃఖోపహరియు నగు నామెయందొట్టి మనఃపరివర్తనము కలుగుట సహజమే. పనితాలోకమునుకూడా తివ్రత్యముకంటే పరమంబైనసిద్ధి వేటాండులేదని యామెకప్పుడు తోచినది. ఈ హృదయపరివర్తనము తోడనే సుముఖానత్తి సుద్దేశించి యామె యిట్లు పలికినది.

మదీయ పుణ్యయుగమో పుణ్యంపు టిల్లాల : నీ
పాతివ్రత్యము చందమున్ విన మదిన్ భావింపగా నెట్టి దు
ర్నితి ప్రక్రియవారికైనఁ గృపతో నీవిచ్చినం గల్గఁ ద
త్పాతివ్రత్యము నాకు మీదనయినం ద్రాపింప దీవింపజే.

ఆనన్నమరణమైయున్న యామె తుదికోర్కె యిది. పుంజాపసంఘన నిట్టి పవిత్ర మనోరథముఁ గల్గియున్నవారు జన్మాంతరమున జగదీశుని కృపకుఁ బాతృలగుటలో నబ్బుర మేమికలదు ?

మణికంధరుఁడొక గంధర్వుడు. నారదశిష్యుడు. కలభాషిణిని గాంచి నంతనే యాతఁడు చెప్పిన పద్యమునుబట్టియు శ్రీకృష్ణునిపై నాతఁడు చెప్పిన దండకమునుబట్టియుఁ దీర్థయాత్రాపసంఘన నాతఁడుచేసిన చిష్టుస్తోత్రమును బట్టియు నాతఁడొక కవి యనియు మనఘోషింపవచ్చును. పరిష్కరిచ్యేషమును మాని సంగీత సాహిత్యము లీతనియందుఁ జక్కగాఁ దెలిసొనియున్నవి. ఈతనికిఁగల యీ సంగీతసాహిత్య విద్యాప్రావీణ్యమును నీతని యపూర్వ సౌందర్యమును గలభాషిణి కీరనియందుఁగల ప్రేమకుఁ గారణములైనవి. ఈతఁడును నృత్యగీతాధులయందును రూప లాపణ్యములయందును నిరుపమానమైయున్న కలభాషిణిని గామించినాఁడు. స్వర్గోరమునుండి భూలోకము నకు దిగివచ్చుచు నీతఁడుద్యానపనమునఁ “దమిపూఁదీగెలఁ డూగుటుయ్యెలల” నూగుచున్న కలభాషిణిని గాంచి యామె సౌందర్యమును బ్రస్తుతించినప్పుడే, తనకుఁ దెలియకుండఁగనే యామెను ప్రేమించినాఁడనవచ్చును. కాని యిరువురును మునిశాపభయమునఁ బ్రణయప్రసంగములఁ జేయరైరి.

మణికంధరుఁడు దివ్యక్షేత్ర సందర్శనాభిలాషతో ద్వారపతి వీడినాఁడు. నానాక్షేత్రముల సందర్శించినాఁడు. ఘోరతపముఁ గావించియుఁ దపస్సిద్ధిని గాంచలేకపోయినాఁడు. దేవచేశ్యాభుజంగుడైనాఁడు. రంభయందలి మోహమును వీడలేక తపోవ్యయమునైన బాటింపక మాయానలకూబరుడై మాయారంభను గూడినాఁడు. తుదకు నిజనలకూబరునిచే శపింపఁబడి పశ్చాత్తప్తఁడై మృగేంద్రవాహనాలయమునఁ గలభాషిణిని మరలఁ గలిసికొనినాఁడు. కాని

తానువలచిన సుందరిని తనచేతితోనే చంపవలసిన యవస్థ తటస్థమైనది. ఆన్య మార్గము గోచరింపమి నాతఁడాక్రూరకార్యమున కొడంబడినాఁడు. అనంతరము శల్యాసురుని సంహరించి వరప్రభావమునఁ దానును మడిసి కళాపూర్ణుడై జన్మించినాఁడు.

మణిస్తంభుని ప్రకృతి చాల విచిత్రమైనది. ఈతని జీవితమును ద్విధా విభజింపవచ్చును. ఒకటి శాలీననామమున వ్యవహరింపఁబడిన జీవితము. రెండవది మణిస్తంభనామమున వ్యవహరింపఁబడిన జీవితము. ఈతని జీవితము నందలి కొన్ని ఘట్టములను గమవించినచో నీతఁడొక మహాకాముకునియట్లు గోచరించును. మఱికొన్ని యంశములను బరిశీలించినఁ బరమశాక్తేయునియట్లు గోచరించును.

శాలీననామమున నున్నప్పుడీతఁడు తనభార్యకు సంతాననిరోధము గలుగు నట్లుగను నిత్యయౌవనమై యుండునట్లుగను ననుగ్రహింప భాషాయోషను బ్రార్థించినాఁడు. ఆమెకు దేవి యొసఁగిన వరము తన యభిప్రాయమునకు వ్యతిరేకముగా నుండుటచే నీతఁడు హఠాత్తుగా శతతాళదమ్ముమగు మడుగు లోనికి దూకి యాత్మహత్యాప్రయత్నమునకుఁగూడ వెనుదీయలేదు. ఆర్యమతాను సార మాత్మహత్య మహాపాతకము. ఆర్యులు గార్హస్థ్యమునకు సంతానమునే ఫలముగాఁ జెప్పియున్నారు. శాలీనుఁడీ రెండు ధర్మములనుగూడ మనసునం దిడికొనినట్లు కన్పట్టదు. మఱియు నీతఁడు దివరాత్రముల భేదమును బాటింపక భార్యను గవయువాఁడు. ఇదికూడ సదాచార విరుద్ధమే.

ఈతని రెండవ జీవితమునఁగూడ నీతఁడాచరించిన పనులు మానవ ప్రకృతివిరుద్ధములుఁ గాముకత్వ ద్యోతకములునై యున్నవి. మృగేంద్రవాహన, కలభాషిణితోఁగూడ నీతనిని దూరమున నొక పొదరింటిలోఁ బారవైవగా నీతఁ డేకాంతముననున్న కలభాషిణిని జూచి మోహపరవశుడై యామెను గొగిలించి యామె మానభంగమును గావింపయత్నించినాఁడు. ఆమె యాక్రోశమును విని నలకూబర రూపముననున్న మణికంధరుఁడు రాఁగా నీతఁడు పిఱికిపందయై పాటిపోయినాఁడు. పురుషత్వమును దనభార్య పొందఁగా నీతఁడు స్త్రీత్వమును బొంది తన కాముకత్వమును వ్యక్తీకరించియున్నాఁడు.

కాని యీతఁడు కావించిన కొన్ని కార్యములు మహాసాహస ప్రచురములై యున్నవి. మృగేంద్రవాహనానుగ్రహమున దూరశ్రవణమును దూర దృష్టిని సంపాదించుటకై యీతఁడుచేసిన పను లీతని క్రౌర్యమును వేనోళ్లఁ జాటుచున్నవి. వంచనచేసిన కలభాషిణిని మృగేంద్ర వాహనాలయమునకుం గొనివచ్చి యామెనఁట బలిసీయఁ గడంగినాఁడు.

క్రూరుఁడును హృదయవిహీనుఁడును గాముకుఁడును నగు నీతనికిఁ
పుణ్యవశమున నుగాత్రి భార్యయైనది. ఈమె హైందవనారీలోకమున కాదర్శ
ప్రాయయని చెప్పవచ్చును. ఈమెకుఁ బతియే సర్వస్వము. మనోవాక్కాయ
ముల నాతని కెదిరింపకుండుటయే యామెదీక్ష. సుగాన్రి నామమున నీమె
యున్నప్పటిమె ధర్మయోధఁ జూపిన యనురాగము కడుంగడు క్లాఘ్యమై
యున్నది. తనతల్లి తనభర్త నేవగించుకొనుచున్నను దానాతని మాట కెదురాడ
లేదు. సులభకోపయు నతిసాహసీయునగు తనభర్త ముచుగులోహినిన యనం
తరముకూడ నీమె తనపాతివ్రత్యమునట్లే నిలిపికొని సన్యాసినియై రాము
గడిపినది.

సుగాత్రి దయామయి. మృగేంద్రవాహనాలయమునఁ గలభాషిణిని మణి
స్తంభుఁడు బలిసీబోగా నీమె తనకంఠము నామెకంఠమున కడ్డుగా నిడినది.
భర్తసౌఖ్యమే తనసౌఖ్యము. భర్తృసేవయే విగపత్సేవయని నమ్ముకొనియున్న
హైందవనారీపుణుల కీయచుచరిత్ర నిర్భయము పరనీయము.

కళాపూర్ణోదయమును జదివినవారికిఁ గవి యిక్కాప్పమునకు చెప్పినేల
నాయకను జేసినాఁడను ప్రశ్న జనింపకపోదు. ఇట్టిరల్పసము నానాటి పండిత
లోక మాదరింపదేమోయను నందియము రవిహృదయమునఁ గూడ లేకపోలేదు.
అందులకే కథాప్రారంభమున ద్వైపతిని పిల్చించుచు

అందును వారు వీరనక యందఱు పుచ్చురురీణులైన వా
రందఱు శుద్ధభాగవతు లందఱు దేద నిరూఢినున్న వా
రందఱు సాత్త్వికప్రవరు లందఱుఁ దత్త్వమెఱింగినట్టి వా
రందఱు సత్కృపానిరరు లందఱుఁ దాపనులెన్ని చూడఁగన్.

ఇట్టిటన నేటికిఁ ద

త్పట్టణమున నున్నయట్టి ప్రజ లేజాతిం

బుట్టిన వారలు వంద్యులు

గట్టిగఁ దద్వినుతి నెల్ల కలుషము పాయున్.

ఇందుఁ 'దత్పట్టణమున నున్నయట్టి ప్రజ లేజాతిం బుట్టిన వారలు
వంద్యులు' అను వాక్యము పై యీహారుఁ బ్రబలాధారముగా నున్నది. కవి
కేసందియమును లేకున్న నీ విషయము నింతటబయి చెప్పవలసినంత
యవసరము కన్పట్టదు.

ఇట్టి పాత్రను గల్పించి నాయకను జేయుటలోఁ గవి యుద్దేశమేమి ?
యను ప్రశ్నకు సమాధాన మిచ్చుటకుఁ బూర్వమిట్టి నాయకపాత్ర నిర్మాణ
మితాపూర్వ మేవాజ్ఞయమునందైనను కలదాయను సంశయము జర్పింప
వలయును.

ఇంతకుఁ బూర్వమిట్టి నాయక సంస్కృతమునందును దమిళమునందును గూడ కలదు. మృచ్చకటికమునందలి వసంతసేన యిట్టిదే. తమిళమునందలి మణిమేఖలదులలో వేశ్యయే నాయకయై యున్నది. పెద్దన మనుచరిత్రమునందలి వరూధినియు వేశ్యయేకాని యామె స్వర్ణేశ్వ.

కాని సూరనార్యుఁడీ పాత్రల మనసున నిడికొని కలభాషిణీ పాత్రను నిర్మించినాఁడని తలంచుట కవకాశము చాలదు ఇట్టిపాత్రను నృజించుటలో నాతనికొక మహత్తరాశయము కలదు.

ఆరోజులలోఁ దక్కువ కులమువారి చరిత్రమును గావ్యముగా వ్రాయు వారే రేరు. భౌతిక ప్రపంచమునందువలెనే కావ్యప్రపంచమునందును సంపన్నులకుమాత్రమే స్థానముగలదు. రాజులును రాణులును ననుభవించు శృంగారము చూచుటకుదా త్రముగానున్నను సంతరమునఁ గృత్రిమమై స్వభావవిరుద్ధమై గోచరించును. వారి శృంగారములో రితికున్నంత స్థానము ప్రణయమునకుండదు. ప్రణయపూర్వకమైన శృంగారానుభవ మకృత్రిమస్వభావులైన సామాన్య సంసారులకే చెల్లును. సూరనార్యుఁడు బోధింపఁదలఁచిన ధర్మములలో నిది యొకటి. కావుననే యా హీనకులజ నాతఁ డాదరించెను.

అట్లయ్యు వేశ్యనే యేల నాయకను జేయవలయునన్నచో నద్దానికనేక కారణములు గలవు. ఆతఁడు చెప్పఁదలచుకొన్న కథలోఁ జిత్రవిచిత్రములగు ప్రణయగాధ లిమిదియున్నవి. మఱియు నాతఁడు కల్పించుకొనిన కథాప్రజాళికను బరిశీలించితిమేని నందు నాయకపాత్రమునకు వేశ్యయే యుచితమైనదని మనకు సువ్యక్తము కాకపోదు. మఱియుఁ బాత్రల యుత్తమత్వమునకుఁ గులీనతకంఠె శీలసంపన్నత పరమప్రమాణమని గ్రహింపఁగలిగిననేకాని కలభాషిణీ యాదర పాత్రము కాదు దీనికి సహృదయులే ప్రమాణము.

ఇఁకఁ బ్రభావతీప్రద్యుమ్నమునందలి పాత్రరచనా విశేషమును బరిశీలించుము

సూరనార్యుని రచనయం దన్నిటను బురుషులకంటే స్త్రీలకే యెక్కుడు ప్రాధాన్యమీయఁబడినది. ఈ గ్రంథమునందలి పాత్రలలో శుచిముఖి ప్రజ్ఞామూర్తి. ప్రభావతి ప్రణయమూర్తి. ఇందు శుచిముఖీపాత్రము తిలకాయమానమై యున్నది. చూడఁజూడ నాయంచగరిత కొఱకే కవి యిష్టుహాప్రబంధమును రచించెనా యనికూడఁ దోచును. భారతమున శ్రీకృష్ణపాత్రమునందు సోమయాజి యాత్మీయత ప్రతిఫలించినట్లే యిందు శుచిముఖీపాత్రమున సూరన యాత్మీయత ప్రతిఫలించుచున్నదని ప్రౌఢవిమర్శకుల యభిప్రాయము

కళాపూర్ణోదయమునఁ గలభాషిణీపాత్రమునఁ బ్రేమప్రవాహము పొంగి పొరలినది. ప్రభావతీప్రద్యుమ్నమున శుచిముఖీపాత్రమునందుఁ బ్రజ్ఞావిశేషము

మిన్నుముట్టినది. హృదయ దౌర్బల్యముచేఁ గలభాషిణి మహాకష్టములకు లోనైనది. బుద్ధిబలముచే శుచిముఖి యొరుల కష్టములకుఁగూడఁ దరుణోపాయ మైనది. సూరనార్యుని పాత్రరచనానైపుణ్యమును, రాజకీయ వేత్తత్వమును, హృదయగాంభీర్యమును, యుక్తిప్రత్యుక్తి కౌశలమును నెఱుంగవలయునన్నచో శుచిముఖి పాత్రమును బరిశీలింపవలయును.

చతుర్ముఖుని తేరుమోయు సారంగధరాఖ్యుని కూతురు శుచిముఖి. వాగ్దేవతయే సమస్తవిద్యల నామెకుఁ గలుపి తనంతటిదానిగ నొనర్చినది. అతి వాఙ్మహిమాధ్యయగు నీరాజహంసికిని దనప్రోది రాచిలుకకును భాషాయోష కైతసెప్పఁ బోటీపెట్టినది. అందు జయఘోషించిన శుచిముఖినామె గారివించి 'యువమాతిశయోక్తి కామధేను' దిరుదము నొనంగి గండపెండరము నొక్క దాని నయ్యబల తదంఘ్రిమూలమునఁ చొడగినది.

తొలుచొల్ల నీయంచగరిత మనకింద్రుని యుద్ధానవసమునందు సాజెత్కరించును. ఇంద్రుఁడు వజ్రనాభివచోపాయము నాలోచించుచుండఁగా వియద్గంగలో నట్టిటుఁ దిరుగాడు నంచలపిండు గానవచ్చినది. వానింతేరిఁజీరి యాతఁడు తన కార్యావసరముల నెఱింగించుచుండఁగాఁ దనవరుఁడెఱిఁగింప నీహంసి వజ్రమ్రోల నిలిచి తనవాఙ్మైపుణ్యమును సమయోచిత బుద్ధికౌశలమును వెలయించినది. ఇంద్రోపేంద్రుల బుద్ధికి నగమ్యములైన యూహలుగూడ నీరాజహంసికి సుసాధ్యములైనవి.

మఱియుఁ దాను వజ్రనాభుని నగరిలోఁ దిరుగుతఱిని వినినవియుఁ గనినవియు నగు నంశములఁ గ్రోడీకరించి తర్కించి నహేతుకమైన యొక నిశ్చయమున కామె వచ్చినది. ప్రభావతికి స్వప్నమునఁ భార్యతి సాజెత్కరించి ప్రద్యుమ్నుని చిత్రమొసఁగుటయు నా స్వప్నవిషయమునఁ బ్రభావతికి నామె చెలికత్తెయగు రాగవల్లరికి జరిగిన సంభాషణము సర్వమును దాను వినిన దంతయు వింద్రున కెఱింగించెను. చెప్పుటయేరాక తన సిద్ధాంతము నీ క్రింది రీతిని వ్యక్తముచేసినది :

ఆ యింతి ప్రద్యుమ్ను జాయఁగాఁ బలికిన
గౌరి మాటకుఁ దప్పు భలుగదనుము
దనుజ విరోధిపుత్రునకు నాడుష్ట వై
త్యుఁడు దనంతఁ దనూజ నొసఁగఁదనుము
ప్రద్యుమ్నుఁడట్లు ప్రభావతీపతియైన
దానవునకుఁ బోరు తప్పదనుము
వజ్రపురము ప్రభావతికొను కేలుట
యసురకు జయమైనఁ దొనఁగదనుము

చిత్రఫలకంబు ప్రత్యక్ష సిద్ధమగుటఁ
జేసి యాకల యధిక విశ్వాస యోగ్య
మదియు వేకువగావున నచిరభావి
ఫలము దేవేంద్ర! నీవెంచి తెలిసికొనుము.

దేవేంద్రున కీమె వాగ్యైదగ్ద్యమును యుక్తిప్రత్యుక్తి నైపుణ్యమును సహేతుక విమర్శజ్ఞానమును ముదముఁ గొల్పినవి. ఆతఁడు సంతసము పట్టఁ జాలక 'వాగ్దేవతవో కాక యాతెదిద్దిన కవివో' యని యా రాజహంసిని ప్రశంసించి యామెనే శ్రీకృష్ణునికడకు నీవిషయము నెఱింగింపఁ బంపినాఁడు.

శ్రీకృష్ణుఁడుగూడ నీరాజహంసి బుద్ధివిశేషమున కాశ్చర్యపడినాఁడు. క్రూరరాక్షసునిపైకిఁ దనకొడుకు యద్ధమునకేగుట రుక్మిణికి హితవుగానుండదని హంసి గ్రహించి శ్రీకృష్ణుని యేకాంతమిత్తుని కోరినది. ఇట్లు సూక్ష్మేతిసూక్ష్మము లైన విషయములందుఁగూడ నీరాజహంసి కేమఱుపాటుగాని పొరపాటుగాని కానరాదు. రాజకీయచేత్రకు ముఖ్యముగాఁ గావలసిన రహస్యగోపనమును, వాక్సైపుణ్యమును గభీరహృదయమును నీమెకు బాగుగా నలవడినవి.

శ్రీకృష్ణునితోడి రాజకీయ ప్రసంగములో హంసి వజ్రనాభవధఁ గావింప నర్హుఁడు బ్రద్యుమ్నుఁడేయని నిర్ణయించుకొనినది. తరువాత ద్వారవతి వీడి పోవుచు మధ్యేమార్గముననున్న యొక యుద్యానవనమునందుఁ దురగరూఢుఁడై కందుకకేళిందేలు ప్రద్యుమ్నుని గాంచినది. వినోదసక్తమైయున్న నప్పీరుని మనసు ప్రభావతీపై మరలనట్లు గావించుట భవిష్యత్కార్యమున కుపయోగ పడునని గ్రహించినది. కాని పిలువని పేరంటమునకేగుట రాజనీతి విరుద్ధము గదా! కావున నాతఁడే తమ్ముఁ బిలుచునట్టి యవసరమును గల్పింపవలయును.

ప్రజ్ఞాధురీణయగు శుచిముఖి కిది కష్టసాధ్యముకాదు. వెంటనే తన చెలిమికత్తెతోఁ బ్రద్యుమ్నునకు శ్రవణగోచర మగునట్లుగా నల్లయతఁడే యీతఁడు గానోపునని పలికినది. కందుకకేళిలోఁగూడగు ప్రద్యుమ్నుని మనసు హఠాత్తుగా నీయంచపిండువైపు మరలినది. తన ప్రసంగమును వారు చేయఁ గారణమేమియో యడుగవలయునని ప్రద్యుమ్నుఁ డాయంచల నెలుగెత్తి పిలిచి నాఁడు. శుచిముఖియెత్తు నెగ్గినది. అవకాశముకలిగిన విడుచునదికాదు శుచిముఖి. ఆతని ప్రసంగమువచ్చిన తెఱంగెఱింగించుచుఁ బ్రసంగవశమునఁ జెప్పినట్లు ప్రభావతీసౌందర్యమును సంస్తుతించినది. ఇప్పటికింతే చాలునని యవ్చోటు వీడినది.

మూఁడవ సంగమున నామె ప్రభావతియుద్యానవనమునఁ గానవచ్చును. ప్రభావతిమందర నామె చూపిన ప్రజ్ఞావిశేష మద్భుతావహము. ఈ సంభాషణ

మునందామె యాశించిన ప్రయోజనము లనేకిములు గలవు. ఒకవంకఁ బ్రభావతీకిఁ బ్రద్యుమ్నునిపై వలపు గలుగునట్లు చేయవలయును. ఇందులకుఁ బరమేశ్వరియే పునాదివైచినది.

కాని యాచిత్రఫలకమునందలి పురుషునిపంటి పురుషుఁ డెందైనఁ గలఁదాయను సందేహము ప్రభావతియందుఁ బ్రగాఢమై తుదకు నిస్సృహగాఁ బరిణమించుచున్నది. దానిని చోనడచుట శుచిముఖి పనియైయున్నది. ఇది సాధించుటంత కష్టకార్యము కాకపోయినను బ్రద్యుమ్ను నచ్చటికిఁ బిప్పించుట కష్టతరము. బ్రహ్మవర ప్రభావమున పజ్రనాఘుని యనుజ్ఞలేనిదే యొరులెవ్వరు నానగరుఁ బ్రచేశంపఁ జాలరు. ప్రద్యుమ్నుని కారఁడు ప్రచేశము నొసంగు ననుమాట కలలోనైన నూహింపరాని విషయము. ఇక నారని యనుజ్ఞ వడయుటకుఁ బ్రభావతీ సాహాయ్య మత్యావశ్యకము. చుఱియుఁ బ్రభావతీకి రహస్యభంగము కాకుండఁ బ్రద్యుమ్ను నటకు రావింపవలయును.

ఈ విషయ సమస్యా పరిష్కారమునకై శుచిముఖి యోజించుచుండఁగాఁ బ్రద్యుమ్నునిలేఖ దైవపశమున నఁటఁజేరినది. ఆ లేఖంగాంచి ప్రభావతి యొడలు మఱచినది. ప్రేమప్రవాహము పొంగిపొరలినది. ప్రద్యుమ్నునిగూడ కున్నఁ బ్రాణములు నిలుచుటయే కష్టమనిపించినది. కాని యేమి కాఁచు ? శుచిముఖికిఁ గలిగిన విషమసుమన్యయే యిప్పుడామె నెదుర్కొనినది. దానిని బరిష్కరింప శుచిముఖిరప్ప సన్యాసాచార్యులకుఁ గోవరింపలేదు. శుచిముఖికిఁ గాపలసినదియు నదియే.

ఆమె ప్రార్థనముపై శుచిముఖి యొక యుపాయ మామెఁజేరింపెను. తన్నెట్లయిన పజ్రనాఘుని సన్నిధికిఁ గొంపోయినఁ బ్రద్యుమ్ను నటుం పహస్య భంగము కాకుండ రావింపఁగలనని ప్రతిజ్ఞచేసినది. ప్రభావతీ సాహాయ్యమున పజ్రనాఘుని దరికేగి తన దాక్షిణ్యముచేరను శాస్త్రపాండిత్యముచేరను నారని మెప్పించి మెలమెల్లగా ఉద్రవణుని పుల్లారింపమును జూపించెను. పజ్రనాఘుడును నాతనిరాక తనుజ్ఞ యిడినాడు. ఇంతతో నీ దుష్టుల కార్యము ముగిసినది.

శుచిముఖి రావించిన దుష్టుల కార్యములును నింతలో ముగిసినవన వచ్చును. ప్రద్యుమ్నాదుల పజ్రనాఘుఁడెఱింగి వారిపై నారఁడు సైన్యముల సంపుతతీ నామె యా వృత్తాంతమును శ్రీకృష్ణునకుఁ దెలియఁజేయుటయే యామె కడసారిపని యని చెప్పవచ్చును.

ఈ కార్యకలాపము జరుగుచున్నంతకాలము ప్రభావతికామె నిజపృథ్విం తము నావంతయు నెఱింగింపలేదు. ప్రభావతీసౌఖ్యమునకైయే శాసంరటి పాలు వడుచున్నట్లు నటించినది. తుదకుఁ బ్రద్యుమ్నుడును గదసాంబులు నొకరి

రహస్య మొక రెండుంగతుండ నామె మెలగినది. ఇంతటి నేర్పు నింతటి రహస్యగోపన సామర్థ్యము నింతటి ప్రజ్ఞావిశేషమును సామాన్యుల కలవడునవి రావు. సూరనార్యుడి పాత్రమున నొక మహామాత్యుని బ్రదర్శించి నాడన వచ్చును.

పాత్ర నిర్వాణకౌశలము కవులందఱకు నబ్బునట్టిది కాదు. మఱియు నొక్కొక్క కవి కొక్కొక్కదానియం దభిరుచి యుండును. ఒక కవికి వర్ణనాభిమానము మెండుగా నుండును. ఇంకొక్కనికిఁ గదాకల్పనమునందుఁ బ్రీతి యధికమై యుండును. వేఱొక్కనికిఁ దాత్రనిర్వాణమునం దాసక్తియుండును. ఈ మూడింటిని సమరసభావమున నడువఁగల కవులరుదుగా నుందురు. ఏకవికి దేనియం దభిరుచి మెండుగానున్నది యను విషయ మొక్కటియే మనకిఁ బరస్పరీయము.

1 రామరాజభూషణునకుఁ బాత్ర నిర్వాణకౌశల మంతిగానున్నట్లు కానరాదు. వరూధిసీవ్రవరులవలె గిరిరావసురాజులు తలఁచినంతనే తలంపునకు వచ్చునంత స్ఫుటముగాఁ జిత్రింపఁబడి యుండలేదు. అనుప్రాసాదుల విషయమున శ్లేష ధ్వన్యాదుల విషయమున నీతఁడు చూపినంతశ్రద్ధ సజీవపాత్ర నిర్వాణవిషయమున నీతఁడు చూపలేదు. గిరిరావసురాజులందు చెప్పఁదగిన విశేషమేమియుఁ గాన రాదు. వారలంకారశాస్త్రమును సచ్చనఁబోతపోసిన విగ్రహములవలెనేయున్నారు. ప్రాసంగిక వృత్తమునందుఁ గోలాహలాఁడొక యావనోన్మాదివలెను శుక్తిమతి యొక భీరువువలెను జిత్రింపఁబడి యున్నారు.

ఆముక్తమాల్యదయుఁ దాత్రరచనా విషయమున వసువరిత్రనే చాలవఱకుఁ బోలియున్నది. రాయలు బహువర్ణనాప్రియుఁడు. ఈ వర్ణనాప్రియత్వముచేతనే ఈతని పాత్ర రచనాచాతుర్యము మఱుఁగుపడి యుండును. ఇట్లయ్యి నీతని పాత్రలు రేఖామాత్రముగనైన మనకు గోచరించుచునేయున్నవి.

విష్ణుచిత్తుని యమాయత్వమును జ్ఞానరహితమైన యాతని ఛక్తిని జూపుట నీతఁడు కొంత పాటుపడియున్నాఁడు. ఈతని పాత్ర నిర్వాణకౌశల మంతయు మాలదాసరియందుఁ గేంద్రీకరింపఁబడి యున్నది. మాలదాసరి పరమభక్తిగల కీర్తనపరుఁడు. యామునాచార్యుఁడు జ్ఞాని. వేదాంత వివేక సంపన్నుడైన భక్తుఁడు. ఈ మువ్వరకును భగవంతునివలన సమానఫలమే లభించినది. మఱికొంత చుధించి చూచినచో మాలదాసరి కీర్తన ప్రభావమే పరమోత్కృష్ట మనవలసివచ్చును. ఈతని యొక్కనాటి కీర్తనఫలము బ్రహ్మ రక్షస్సునకే సాయుజ్యము నిచ్చినది.

జ్ఞాననిరూఢమైన ఛక్తివలె జ్ఞానరహితమైన ఛక్తియు, దానివలెనే ఛక్తి సహితమైన కీర్తనయు భగవదనుగ్రహ పాత్రములేయని చెప్పుటకే యీ మూఁడు పాత్రములును స్పృహంపఁబడినవి.

రాయల యాత్రీయత యీమూఁడు పాత్రలయందును గలదు. ఆయన విష్ణుచిత్తునివంటి మహాభక్తుఁడు, మాలదాసరిపంటి కీర్తనపరుఁడు, యామునా చార్యునివంటి మహాజ్ఞాని.

చింతలపూడి యెఱ్ఱనార్యుని రాధామాధిప ప్రబంధములో రాధా పాత్రము సర్వాంగసుందరముగాఁ జిత్రింపబడియున్నది.

విష్ణునందంధములైన పురాణములలో ననఁగా భాగవత, హరివంశ, విష్ణు పురాణములలో రాధ పేరెచ్చటను గానరాదు. స్కాందబ్రహ్మ వైవర్త పురాణములలో నీమెనుగూర్చి కలదు. స్కాందమునుబట్టి రాధ కృష్ణుని మనః ప్రీతి నార్జము శతగోపుని కుమార్తెగా బ్రహ్మచే సృజింపఁబడినవ్యక్తి. అందు వారిరువురకు నేవిధమైన శృంగారమును పర్జింపఁబడియుండలేదు. బ్రహ్మ వైవర్తములో సూర్యులొకముల కన్నింటికినిబైన గోలోకముకంటె యున్నదనియు దానికధినేత శ్రీకృష్ణుఁడనియు రాధ శక్తిస్వరూపిణి యనియు నిరూపింపఁబడి యున్నది. భరతవర్షమునందలి బృంచావన గోలోకము దాని ప్రతిబింబమే. ఆ రాధాకృష్ణులే భూలోకమునందలి రాధాకృష్ణులు.

కాని లోకములోని గాఢలనుబట్టి యిచ్చట పరి సంబంధము వేరుగా నున్నది. ఆమెను బరకీయనుగాఁ గృష్ణుని మేనయత్తగా నాతని పరిపురైఁగాఁ జూపుకథలు లోకములో ననేకములు వ్యాపించియుండుటయే కాక యీ వింశ కథలు రావ్యములలోనికీఁగూడ నెక్కినవి.

చింతలపూడి యెఱ్ఱనార్యుని గ్రంథముట్టిదిరాదు. ఇందు రాధ కృష్ణునకు స్వయంవరలబ్ధియైన భార్యగాని పరిపురైఁగాదు. ఈ స్వయంవరము రుక్మిణీ స్వయంవరమును బోలియుండును. తండ్రి సహస్రగోపుఁడు రాధను గృష్ణున కీయఁబోగా నామె యన్న భద్రుఁడనువాఁడు రుక్మిణీ యన్నయగు రుక్మిణలఁ బ్రతిపక్షమున నిలుచును. అయ్యెడ బ్రాహ్మణుఁడు రాయబారము నెరవఁగా విద్యుడ చిలుక రాయబారము నెరపినది.

ఈతఁడు సృజించిన పాత్రములలో మధురవాణి పాత్రమునటి సజీవమై యుప్పుచున్నది. వాణియే మధురవాణి. రాధాదేవికిఁ దాపోపశమనముఁజేయ గృష్ణప్రార్థితయై యాతని సందేశము నామెకుఁ దెప్పినది.

ఎడపాటి యెఱ్ఱున తన శృంగారముల్లన చరిత్రమున సహాధ్యాయులైన వారి యనురాగము ప్రేమగా నెట్లుమాటనో నిరూపించినాడు. ఈతని గ్రంథమునకు మూలము సోమనాథుని పండితరాధ్యపరిత్ర. మల్లాణుఁడు నాతని ప్రియురాలైన పుష్పగంధియు శివమహిమవలన నెట్లు ముక్తిపొందినో సోమనాథుఁడు చెప్పినాడు. ఈ గ్రంథమున శ్వేతోపాఖ్యానమును నొక చిన్నరథ

కూడఁగలదు. అది వేశ్యానంపర్క మనర్థదాయకము కాదని నిరూపించుట కేర్పడిన గాధ. అదియుంగాక చాల నప్రస్తుతములగు కామశాస్త్ర ప్రసంగము లిందుగలవు. ప్రధాన కథాభాగమునుగూడ సీతఁడంత ప్రౌఢముగా నిర్వహించి నాఁడని చెప్పఁజాలము.

ఇందీతఁడు ధనదత్తుఁడను నొకకోమటిని బ్రవేశపెట్టినాఁడు. ఈకోమటి చేష్టలన్నియు హాస్యరసజనకములై కడుపుబ్బ నవ్వుపుట్టించును. కోమటి పుష్ప గంధిపై మరులుకొని యామె తనకొడఁబడదని యామె తల్లికడకొక చెలికానిని బంపఁదలంచి యాతనితో

నిలివెండర్లం బడిగినఁ
గలఁగక యొడఁబడుము నాకుఁగలవాఁడవయో
చెలికాఁడ ! మెచ్చనీకుం
గలదని

చెప్పి బ్రతిమాలకొనినాఁడు.

పుష్పగంధిపైఁగల వలపుచే నవ్వైశ్యవరుఁడు చెందిన విరహము నాతని శీతలోపచార విధానములు కవి యిట్లు వర్ణించి పాఠకులకుఁ గడుపుబ్బ నవ్వు పుట్టించినాఁడు. చూడుఁడు :

బేరసారంబు మీఁదటి బ్రేమలుడిగి
సెట్టి సానివిలాస మీక్షింపరోసి
సత్ర సాలయ్య ముద్దాడ సైవడయ్యె
వనిత మీదటిహాళి నవ్వైశ్యవరుఁడు.

కాసువిడిచినఁ బ్రాణమాకనముఁ బట్టు
ముదితఁ జూడక ప్రాణంబు మున్నెపోవుఁ
దెగువ సీరెంటికిని నేది తెరుపు చెవుమ
పాపి ! లంజఱికంబ ' నీ బంటుఁగావు.

చక్కిలంబులు కొన్ని చవిచూచు నందంద
మెల్లనె యనుపగుగ్గిళ్లు నమలు
చల్లగావలెనని చలిమిడి భక్షించు
నొకపాటుగాఁగఁ బానకముఁద్రాగు
నయన పోలయ్యకు నంజలిఘటియించుఁ
దులసితీర్థమువఁ గన్నులుదొలించు
తల గోడతోడుతఁ దాకించుకొనఁబోవు
పాపిదైవమయని పండ్లు కొఱుకు

నడుచిపడుఁ దొత్తికడుపంతఁ బొడిచికొనును
 మూల్గు నిద్రయు నాహారమును ద్యజించి
 యున్నచో నుండసైవక యొరలియొరలి
 మొరట : పోదము రమ్మను ముదితకడకు.

ఇట్లు విరిహవేదనాదందహ్యమాన మానసులైన సెట్టిగారు చిట్టచివరకుఁ
 బుష్పగంది యింటికిఁ బయనము సాగించినారు. అపయనమెంత విపరీతముగ
 నున్నదో చూడుఁడు.

గందఱఁబొట్టు వీడియముఁ గచ్చలపాగయుఁ గావిదుప్పటిన్
 నందులఁ బూసలున్ జెవులచాటున నీలపుదంట పోగులున్
 గందినయట్టి వెండిమొలకట్టును నీలపుటంగరంబులున్
 బొందపు కిట్టుచెప్పలును దొల్పెనగన్ ఓనదత్తుడెంతయున్.

కోమటి జాణలు కొందఱు
 పేమారును బాడుకొనుచు వెనువెంటను రాఁ
 బ్రేమముననరిగెఁ బిల్లల
 తో ముదివందియునుబోలె చుస్సహారీలన్.

రివికి సెట్లపై నింతటి వైమనస్య చేరిరిగెనో తెలియవన్నది. అతి
 మూర్ఖుఁడగు నవ్వైశ్యుని శృంగారచేష్టలను గూడఁ గిట్ చూచినచే పర్జియ
 నాఁడు.

మొగమెత్తకుండినఁ దగిలి వీడియమింద
 యనుచుఁ జేతులుపట్టి యదుముకొనును
 జూడకూరకయున్న సుద్దులేమందుపు
 చెప్పుమంచును మీఁదఁజేయి వేయుఁ
 బలుకహారకయున్నఁ బాపులేనిపలఁ
 బందుకోరాదని పట్టుఁజెయ్యి
 గదియహారకయున్నఁ జదుపులు చదుపుచు
 నిదిమేలుకాదని యెత్తుకొనును

గన్నుమూసిన పొట్టిరాగాలసేయు
 నదరిపడి మిన్నలేనియు నాపులించు
 నిదురవోనీడు మేల్కొని నిలువనీడు
 వెలికినేగినఁ దానును వెంటనరుగు.

ఎన్ని శృంగారచేష్టలుచేసినను సంతయాదరణము చూపినను పుష్పగంది
 రతినుమతింపకపోగా నాకోమటి

వ్యధఁ దల్పు గడియపెట్టికా
శిథిలాత్ముఁడు దాసితోడఁ జెనకుచునుండెన్
క్షుధ నొందినట్టి పిల్లికి
విధిమూడిన యెల్కరేదె వెదకిననైనన్.

పెట్టిగారికిఁ బాపము ధనమంతయుఁ బోయి తుదకు దాసీసంగమము సంభవించినది.

కవికర్తరసాయనకర్తయగు సంకుసాల నృసింహకవియుఁ బాత్రనిర్మాణకాళలము కలవాఁడృకాఁడు.

యవనాశ్వుని పుత్రుఁడగు మాంధాత, తండ్రియనంతర మాతని పింహానస మధిరోహించి, దిగ్విజయయాత్రను సలిపి, కుంతలపతి తనయను విమలాంగి యనుదానిని బెండిలియాడి, సంసారభోగానుభవమువలనఁ దనిసి చిరకాలము తపమొనర్చి విష్ణు సాక్షాత్కారమును బొంది, యా దేవుని యాజ్ఞచే నాయుశ్శేషమును బ్రజాపాలనమునందే గడపి యంతమున విష్ణుసాయుజ్యము నందినాఁడు. నృసింహకవి యీ చిన్నకథ నారాశ్వానములఁ బ్రబంధముగాఁ జేసినాఁడు. ఈ పెంపంతయు నీకవిచేసిన వర్ణనాబాహుళ్యముపై నాధారపడియున్నది. వర్ణనలయందీతనికిఁగల మక్కువయే యీతని పాత్రరచనాచతుర్యమును గురితము గావించి యుండును.

పిల్లవసుచరిత్రములైన కవిరాజమనోరంజనమును, దవతీసంపరణోపాఖ్యానమును, గవిజనరంజనమును, రసికజనమనోభిరామమును సజీవపాత్రరచనావిషయమున నధమములనియే చెప్పవచ్చును.

ఇవి కేవలము వసుచరిత్రానుకరణములు. ఈ ప్రబంధముల వ్రాసినకవులు శయ్యాసౌభాగ్యమున కిచ్చినంత ప్రాధాన్యము మఱిదేనికినిచ్చినట్లు కానరాదు. కాని వసుచరిత్రకారుని పద్యరచనా నైపుణ్యమును గళారహస్య జ్ఞానమును వీరికచ్చినవికావు. ఆతని పద్యములలోని జిగిబిగియుఁ గూర్చుసొంపును పీరికలవడినవికావు. కావున నివి యన్నియు నామమాత్రానుకరణములనియే చెప్ప నొప్పును. వీరిలో గంగాధర కవితప్ప తక్కినవారిందఱు క్షీణయుగములోని వారే. ఇట్టివారి యశ్రద్ధానుకరణములో యీ యుగమునకు క్షీణత్వము నాపాదించినవి.

శ్లేషాదుల పరమప్రయోజనము చమత్కార సంపాదనము. సకృత్పఠితమైనప్పుడే యది చమత్కారజనకముగా నుండును గాని లేనిచో హాస్యాస్పదమై వృధాప్రయాసమగును. వీరికి చిత్రకవిత్వమునందింత రక్తియుండుట శోచనీయము.

కందుకూరి రుద్రయ తన నిరంకుశోపాఖ్యానమున నిఁకుశ పాత్ర రచనా విషయమున నెంతటి శక్తిసామర్థ్యములు చూపినను నాతఁడు గ్రహించిన యితివృత్తమనదివిషయమగుటచే నాపాత్రమంతగా రాణింపలేదనియే చెప్పవచ్చును.

వైజయంతీ విలాసమున సారంగు తమ్మయ్యయు, విప్రనారాయణ చరిత్రమునందు జెదలువాడ మల్లనయు ఒక్క కథనే వ్రాసియున్నారు. కథ యొక్కటియేయయ్య నెవరికివారే వ్రాసియుందురు కాని యొకరినొకరు చూచి వ్రాసియుండరనుట కాధారములనేకములు కలవు. తమ్మయ్య విప్రనారాయణుడే దేవదేవియందనురక్తుఁడైనట్లు వ్రాయఁగా, మల్లన, దేవదేవి నాయకుని మనస్సు చలించుటకుఁ బడరానిపాట్లు పడినట్లు వ్రాసినాఁడు. ఎట్లయినను వీరికిఁ దాత్ర నిర్మాణకౌశలము కొంతకలదనియే చెప్పవచ్చును, తమ్మయ్యకు వైష్ణవ ప్రపత్తి యందంతగా శ్రద్ధయున్నట్లు కానరాదు. విప్రనారాయణునివంటి పరిమ భాగవతోత్తముని పఠించుతఱినిగూడ నీరఁడు నీచోపమలనే యుపయోగించినాఁడు. చూడుఁడు.

అమ్మగువ గనుంగొనియెన్
ముమ్మరముగఁబట్టి నామములు మైనెల్లన్
గ్రమ్మికొన నుట్టిఁబెట్టిన
గుమ్మడికాయయును బోఁగఁ గూర్చున్నతనిన్.

ఇది దేవదేవి యోగినీచేషమున విప్రనారాయణుని కడరేగినపుడు చెప్పిన పద్యము. ఇట్టి సమయముననే మల్లనకవి చెప్పిన యీక్రింది పద్యమంత మనోహరముగానున్నదో చూడుఁడు :

ననిచిన గుఱ్ఱమవికెలనెం దగుగందపుద్రాని కొమ్మలం
బెనగొనియున్న మల్లికల పెక్కువ గన్గొని నీళ్ళుగట్టి నం
జనిత మహాహలాంకురము శాఖలువాటగ వచ్చుచున్న య
మ్మునికుల సార్వభౌముని ముముక్షువరేణ్య మహానుభావునిన్.

దేవదేవి దాసరి సానిచేషము, విప్రనారాయణుఁడు దేవదేవిని పెంబించుటయు నిందునందుఁ గొంచెమించుమించుగ నొక్కతీరుననే పెర్చింపఁబడి యున్నది. భావనావిషయమున నీ కపులయందు భేదముచూపట్టినను దాత్రరచనా విషయమున నిరువురును సమాన ప్రజ్ఞ కలవారనియే చెప్పవచ్చును.

చారిత్రక ప్రబంధములనఁదగు కృష్ణరాయ విజయమునందును, రంగ రాయ చరిత్రమునందును బాత్రనిర్మాణనైపుణ్య మంతగాఁ గానరాదు. కొంత కొంత రంగరాట్మరితమే యీ విషయమున మేలనిపించును. బహుభాషా

ప్రయోగ సామర్థ్యముచే రేఖామాత్రముగనైన నీతఁడా పాత్రలను మనకుఁ జూపఁగలిగినాఁడు.

పొన్నగంటి తెలగన్న యచ్చతెనుఁగు కవులలో మొదటివాఁడు. ఈతని యయాతి చరిత్రమునందును బాత్ర నిర్మాణకౌశలము రానరాదు. దీనికొక ప్రబల కారణము గలదు కావ్యమును వ్రాయుటలో ననావశ్యకములైన నియమములను బెంచుకొనువారు కావ్యముఖ్య ప్రయోజనములను మఱచిపోవుట సహజము. మఱచిపోకున్నను, చీక్ష పేటొకదాని నాశ్రయించి యుండుటచేఁ దదితర విషయములపంక కద్దానిని మఱల్చుట కవకాశము చాలదు. ద్వ్యర్థికావ్యములు వ్రాయువారు ఇట్టి విషమావస్థయందే యుగులాడుదురు.

గౌరవ ద్విపదకావ్యమునకుఁ బద్యకృతి వ్రాసిన శంకరికవి తన హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానమున నత్యద్భుతమగు పాత్రనిర్మాణ కౌశలమును జూపియున్నాఁడు. ఇందు నగపాలు గౌరనదే యనవచ్చును. గౌరనకుఁగల భావనా శక్తి శంకరకవికి లేకున్నను, గౌరనయందు లోపించియున్న కరుణరసపోషణ సామర్థ్య మీ కవికి మిక్కుటముగఁ గలదు. కాటికాపరియగు హరిశ్చంద్రుఁడు, కాలకౌశికుఁడు, పుత్రశోకాతురయగు చంద్రమతి వీరిరువురి గ్రంథములయందును నతిలోక రమణీయముగాఁ జిత్రింపఁబడినారనియే చెప్పనొప్పును.

చంద్రఖాను చరిత్రమునఁ దరిగొప్పులమల్లిన, కథాకల్పనమునఁ గళాపూర్ణోదయము ననుకరింపఁదలఁచి శక్తికిమించిన పాటుపడి పాత్రనిర్మాణమును బాడుచేసినాఁడు. ఈతఁడు తనకుఁ బూర్వము పుట్టిన ప్రతిప్రబంధకథను ననుకరించుటకు యత్నించినాఁడనవచ్చును. దీనివలనఁగథ సందర్భరహితమగు టయుఁ గవియస్వతంత్రత బయలు పడుటయునను రెండు దుష్ఫలితములు గలిగినవి.

ఎలహాచి బాలనరస్వతి యాదవరాఘవపాండవీయమును గ్రంథమును వ్రాసినాఁడు. మూఁడర్థములు దెచ్చునప్పటికే కవి ముప్పుతిప్పలు రాఁగా నీకఁ బాత్ర నిర్మాణమునకుఁ బాటుపడుటెట్లు ?

శ్రీ జనోచితమైన కోమలత తన వాక్కునను నిసర్గముగాఁ గలదు గాన కుమ్మరి మొల్ల సీతాపాత్ర నిర్మాణమునఁ గొంత ప్రాగల్భ్యముఁ జూపినది.

కృష్ణరాయల యుగాంత్యమునకును రఘునాథ రాయల సారస్వత సేవా ప్రారంభమునకును గల మధ్యకాలమున నాంధ్రమునఁ దేరుగల ప్రబంధములు మూఁడు వెలసినవి.

మల్లి యనంతభూపాలుఁడు కకుత్స్థ విజయమును, సవరముచిన నారాయణ నాయకుఁడు కుపలయాశ్వ చరిత్రమును, దామెల్ల వెంగళనాయకుఁడు

బహుళాశ్వ చరిత్రమును వ్రాసినారు. ఇందుఁ జాత్ర చరణాపిషయమునఁ గుపల యాశ్వ చరిత్రమే కొంత మేలనిపించును. ఇందుఁ గవి కళాభాల్లోదియమును గొంతవఱ కనుపరిచి యున్నాఁడు. ఇది మార్కండేయ పురాణములోని మదాలస కథ. ఆ కాలమునందలి యుద్ధ తంత్రాదిచర్యల నీ కృతి యద్దమునందు వోలఁ జూపును. సేనలు దుండువెడలుట, విడియుట, విడిదిలో నేర్పిచ్చా విహారములు మొదలగు నానాటి యాంధ్రభటుల చర్యలీ గ్రంథమునందు విపులముగా వర్ణింపఁబడి యున్నది.

రఘునాథరాయలు క్రీ॥ శ॥ 1614 లో సింహాసన మధిష్ఠించి యున్నాఁడు. క్రీ॥ శ॥ 1610 లో జరిగిన తోఘారు యుద్ధముతో నాతని కీర్తి దిగంతములకు వ్యాపించినది. కృష్ణరాయల భ్రాతరి సుదయగిరి విజయము కారణమైనట్లే తోఘారు విజయమీరాజు యశస్సునకుఁ గాఢమైనది. ఈ రాజుల కిరువురఁ బైక్కింట సామ్యముకలదు. ఇరువురును గప్పులు. పరాక్రమపరులు. ఇరువురును లక్ష్మీకంటె సరస్వతి నెక్కువగా నారాధించినవారు. ఇరువురును సహిషణ్యులననే మరణించిరి. ఈ రాజకవి మూలముననే దక్షిణాంధ్రమునఁ దండాపూరు సాహిత్య ముఖ్యకేంద్రమయ్యెను. మధురయు నిండునుండిల త్యాగినే గడించినది. ఈ రెండింటిని పెనువఁ జెప్పఁదగినది వుదుకొట్ట.

దక్షిణాంధ్ర నాయకరాజుల యుగమునను ప్రలయకర్మమును వ్రాచాన్యమును సంపాదించిన కాన్ని ముఖ్యాంశములకుఁ దెప్పట ప్రస్తురాంశమునను సాహాయ్యవఱ యుండును :

1. ప్రక్రియా వైవిధ్యము సంప్రదాదు సిద్ధములగు హృద్యయుగ ప్రబంధములవంటివియుఁ గొన్ని ప్రబంధములు వ్రాసిరి.
2. ఆ ప్రబంధములలోఁ దెక్కింటి సనరివిస్త్రరము గావించి, శబ్దమునకంటే భావముననే ప్రాధాన్యమునంగి, యిరువదియవ శతాబ్ది కవులకు మార్గదర్శకులైరి.
3. తెలుగునఁ గ్రొంగ్రొత్తగాఁ గేపల పదన కావ్యములను వ్రాసిరి.
4. ప్రబంధ కవిత్వముతోపాటు గేయ కవిత్వమునను సమాన గౌరవము నొసంగిరి.
5. యక్షగానముల కగ్రరాంబూలమునిచ్చి ప్రజలలో నాటక కౌతుకమును పెంచిరి.
6. పురాతన గాథలతోపాటు తార్కారిక లోక ప్రృత్తములనుగూడఁ గావ్యవస్తువుగా స్వీకరించిరి.

7. కావ్యములయందు వేదాంతబోధను బహిష్కరించుటయేగాక కళా సౌందర్యమునకును ధర్మబోధకును ముడిపెట్టకుండఁ గళాసిద్ధియే కళా ప్రయోజనము (Art for art's sake) అనెడి నేటి యొక పాశ్చాత్యమున కుపలక్ష్యభూతముకాఁదగిన కొన్నిఁచులనుజేసిరి.

ఈ ప్రక్రియా పైవిధ్యమునుబట్టి యానాటి ప్రబంధములలోని స్త్రీ పురుషుల నడవడి యెట్లుండునో యింపుక యూహింపవచ్చును. భారతములో శాంతరస ప్రధానమై కావచ్చు సావిత్రిపాత్యనము రఘునాథరాయని చేతిలో శృంగార భూయిష్ఠమైనది. ఈ మార్పు నాటి రాజులయుఁ బ్రజలయు శృంగార పరత్వమునకుఁ బ్రబలమైన తార్కాణము. వారు శృంగార రసికులేకాక హాస్య చతురులుకూడ నైయుండిరి. కాని కొన్నియెడల నీ హాస్య శృంగార లౌల్యము పాత్రోచిత్య జ్ఞానమునుగూడ భంగము కావించినది. విశ్వామిత్రునంతటి బ్రహ్మర్షినిగూడ దొడ్డినాడించుకొనుచు మేనకవెంటఁ బర్వలు వెట్టు తేలిక మానిసిగాఁ జీత్రించుటే హాస్యలౌల్య ఫలమే యనఁదగును. ఆ నాటి శృంగార ప్రబంధములలో నాయికలుగా వర్తించుపాత్రలుగాని, యుపపాత్రలుగా వర్తించు నచ్చరలుగాని యప్పటి రాజ శుద్ధాంత జనమునకును వారి వేశ్యాజనమునకుఁ బ్రతిస్పృష్టియేయని చెప్పవచ్చును. రఘునాథుని వాల్మీకి చరిత్ర శృంగార సావిత్రి కంటె మేలుగా రచింపఁబడిన దనవచ్చును. ఆటవికుల సంసారమును పర్జించుటలోఁ గొన్నియెడల ధూర్జటినిగూడ రాయలు మించియున్నాఁడు. వాల్మీకికి హరాత్సంభవమైన రామభక్తిని, దత్తులమును దలచుకొని కవిపరవశుడై రామకీర్తనము పాడినట్లే కావ్యములోని కొన్ని ఘట్టములుండును.

ఈతని యాస్థాన కవులలోఁ జేమకూర వేంకటకవియుఁ గృష్ణాధ్వరియు ముఖ్యులు. కృష్ణాధ్వరి మహాపండితుఁడు. వేంకటకవి కవులలో మేటి. వేంకటకవి రచించిన సారంగధర చరిత్ర తద్రచిత విజయ విలాసముతో సరి పోల్చినఁ జాల పేలవముగా నుండును. విజయ విలాసమునందలి ప్రతి పాత్ర మునందును జైతన్య ముట్టిపడుచుండును. నాయకుఁడగు నర్జునుఁడు రూప పరాక్రమములయందనమానుఁడు. కృత్తిభర్తయగు రఘునాథునే మనసున నిడుకొని కవి యీ నాయిక పాత్రను నిర్వహించినాఁడా యను సూహా కవచాశ మును గల్పించు పద్యములనేకములిందుఁ గలవు.

విజయ విలాసమునందలి నాయికలు ముప్పవరు. ముప్పవరును శృంగార మూర్తులే. ముప్పవరు ననమాన రూపరేఖా సౌందర్యములు కలవారే. అట్లయ్యు వ్యక్తిత్వమునం దొకరికి నొకరికినిఁ జాల భేదము కలదు. ఉలూచి ప్రౌఢాంగన - తాను ఎలచిన వానిని చూయోపాయమునఁ దన యింటికే గైకొని పోయినది. ఎలపు గ్రుమ్మరించి నెలజాణతనమంతయు నేర్పుమైఁ జూపి కవ్వడిని

గైవసము చేసికొన్నది. తలఁచిన లలఁపులందేమి పలికిన పలుకులందేమి చేసిన చేతలందేమి యామె ప్రోడతనము సువ్యక్తమగుచునే యుండును. నీపు పరాంగనపురదా నిన్నెట్లు వివాహమాడవచ్చునని యర్జునుఁడు ప్రశ్నింపఁగా నేను కన్నియ నిందులకు నా కన్నులును నా వలపు కిస్తురినామమును సాక్షి. ఇంకను నీ కనుమానమైన నీ మోవి పుధురామృతమాని జాన చేసెదనని సాహసించి చెప్పినామె ప్రోడతనమును, రసికర సుగ్గడింప నేరితరము :

చిత్రాంగదాపాత్ర విషయమునఁ గవి యంతగా శ్రద్ధ చూపినట్లు రానరాదు.

మూఁడవది సుభద్ర. ఈ పాత్రను సృజించుటలోఁ గవి యప్రతిమాన సామర్థ్యమును జూపియున్నాఁడు. ఈమె ముద్దరాలు. సౌందర్యమునఁ దనకు సాటిలేనిది. పయసినఁజిన్నది. తన మేనత్త కొడుకగు నర్జునుని బల పరాక్రమాదులను రూప సౌందర్యములను విని యాతనిపై పలపు నిలిపినది. రాని యమ్ముదిత మనోరథమునకు బలరాముఁ డడ్డుగా నిలిచియున్నాఁడు. బలరాముని పైఘాటుము నెఱింగినవాఁడు రావుననే యర్జునుఁడు మాయామౌని రూపమున ద్వారపతిఁ బ్రవేశించినాఁడు. కృష్ణఁడర్జును గుర్తించియు నీ వివాహము తనకు సమ్మతమగుటచే నూరటన్నాఁడు. కన్యక గావున మౌని పరిచర్యకై సుభద్రయే నియమింపఁబడినది. మాయతపసి కౌర్యైలు ఫలించినవి. ఇచ్చట వీరిద్దరి సంభాషణమును జదివి యానందింపవలయునే రాని యిట్టిదని వ్రాయ నలవిరాదు.

కృష్ణాద్వయి శృంగారనైషధ పారిజాతమును వ్రాసినాఁడు. ద్వ్యర్థి రాప్య మగుటచే నిందు బాత్ర నిర్మాణకౌశల మంతగాఁ గానరాదు.

తంజాపురమేలిన పహారాస్తుల కాలమునఁ బుట్టిన తెలుఁగు ప్రబంధ మొక్కటియే కలదు. అది ముద్దుపళని రాధిరాసాంత్యసము. రాధా ప్రచయత్యక్తమైన ప్రబంధములలో దీనిని పోలిన దింకొకటి రానరాదు. నంది తిమ్మనఁ బండితుడైనదివోరె నీ కవయిత్రి రాధిరా విప్రలంభ శృంగార రథసము నతి మాత్రముగా రచియించినది. అన్యసప్రకృతిని ప్రయనియెడఁ బ్రియురారికి జనించు తీక్షణభావములన్నియు నీ రాప్యమునందువలె నాంధ్రమున నింకెందును రానరావు. పుట్టువుచే వేశ్యయు సంస్కారముచే రసికురాలునగు నీమె తానే స్వయముగా నాయకయై తన హృదయమునే ప్యక్తముచేసినదా యనిపించును. రాని యిందలి శృంగారము మాత్రము సరసులకు సహ్యముగా నుండదు. కొన్ని పట్టుల శ్రీజనోచితమైన లజ్జ నీమె త్యజించినదా యనిపించును.

సారస్వత సేవాపరాయణత్వమునందుఁ దంజాపురికి రెండవదిగా గణింపఁదగినది మధురాపురము. ఇందు ముఖ్యులైన కవులు ముప్పురు

మాత్రమే కలరు. లింగనమఖి కామేశ్వర కవి సత్యభామా సాంత్వనమును, వెలిదిండ్ల వేంకటపతి శృంగార రాధామాధవమును, శేషము వేంకటపతి తారాశాంకమును వ్రాసినారు. రాధామాధవ గాధను బరకీయ శృంగారముగాఁ జిత్రించిన మొదటి తెలుఁగు ప్రబంధము శృంగార రాధామాధవము. స్వేచ్ఛా ప్రణయమనెడి (Free love) యాధునిక పాశ్చాత్య సిద్ధాంతము నానాఁడే యామోదించిన వాఁడువోలే వెలిదిండ్ల వేంకటపతి యొకటి రెండుచోట్ల వ్రాసినాఁడు. మొత్తముపై సీమూఁడు ప్రబంధముల యందును నాయికాపాత్ర చిత్రణము మనోహరముగనే యున్నది.

మధుర తంజాపుర రాజ్యముల వైభవ మస్తమించినతోడనే సామ్రాజ్యములు స్థాపించిన యాంధ్రులకు సామంతరాజ్యములైన లేకుండఁజేయినవి. స్వాతంత్ర్య రహితములును నైశ్వర్య భూన్యములైన పిల్లజమీనులతో జాతి క్షీణముఖమును బట్టినది. తదాశ్రయమైన కవిత్వమునకు నాక్షిణతయే కలిగినది. ఆ దారిద్ర్య పరాధీనతలే కవులలోని భావదాన్య పరాధీనతలకుఁ గారణములైనవి. కవులలోను ప్రజలలోను బూర్వతేజము నశించినది. జాతిని పునరుద్ధరించి నూత్నమార్గమున నడువఁగల కవియు లేఁడయ్యెను. పూర్వకవులలో ననుకరణ శీలులైన కవులు కొందఱుకలరు గాని వారి సంఖ్య యత్యల్పము. ఈయుగములో నందఱు నస్వతంత్రులే యనవచ్చును. వారిలో నొక్కొకతయైన స్వాతంత్ర్యమును జూపినవారీక్రిందఁ బేర్కొనఁబడినవారు. అందు మొదటివాఁడు కంకంటి పాపరాజు.

ఈతని యుత్తరరామాయణము బ్రబంధోచితమైన కైలిలో వ్రాయఁబడినది. ఈకవినిగూర్చి వ్రాయునప్పుడీ కథనే వ్రాసిన కవిబ్రహ్మను మరువరాదు. ఇందు సీతాపరిత్యాగము, రంభారావణసంవాదము మొదలైన శిల్పనికాక్షోపలములైన ఘట్టములు కొన్నిగలవు. ఆఘట్టములను దిరిశీలించితిమేని యీతనికి కవిబ్రహ్మకుగల దృష్టిభేదము తేటతెల్లముకాఁగలదు. సీతాపరిత్యాగ ఘట్టమును గవిబ్రహ్మ చాలసంక్షేపముగా వ్రాసినాఁడు. పాపరాజుఘట్టమునే చాల విపులీకరించి వ్రాసినాఁడు. కవిబ్రహ్మ సీతనొక వీరవనితగా భావించియున్నాఁడు. ఆమెయందు రాజనముట్టిపడుచుండును. ఆమె మహాకష్టములు వచ్చినను మతిఁ జరింపఁజేసికొనక వానినెదుర్కొనుటకు సంసిద్ధమైయున్న ధీరస్వాంత. ఆమె లక్ష్మణుని యెదుటనే బోరుమని యేడువక విధివిధానమునల్లంఘ్యమని సహనభావమున మౌనము వహించినది. లక్ష్మణునితోఁగూడ రాజవనితోచితముగ ముక్తసరిగ మాటలాడినది. ఇఁకఁ బాపరాజు సీతాపాత్రము నింకొకవిధముగ నూహించినాఁడు. ఈమె రామపరిత్యాగమునుగూర్చి వినినంతనే పిడుగడచినట్లు నేలఁగూలి, దీనాతిదీనయై, బేలయై పలవించినది. ఈమెయందు నిగ్రహమును

గుణము లేకమైనఁ గానరాదు. సీతారాముల ప్రణయమును దొలుదొల్ల సఖ్యముగా నిరూపించినవాఁడు భవిభూతి. ఆయుధ్దేశమునే పునరుద్ధరించిన వాఁడు కవిబ్రహ్మ. పాపరాజునకీ రహస్యము గోచరింపలేదు. కాని యీ ఘట్టమును బాపరాజు కరుణారసము చిప్పిలునట్లు వ్రాసినాఁడు. రావణుఁడెంతటి క్రూరి రాక్షసుఁడైనఁ దిక్కనచేతిలో నాటఁచొక రసికుఁడైనాఁడు. పాపరాజు రావణుని పరమకరినునిగాఁ బుతులుగఁ జిత్తించినాఁడు. ఈరెండు గ్రంథములను సమగ్రముగాఁ బరిశీలించినచో నొకవిషయము గోచరించును. త్తిక్కన సృజించిన నారీలోకమంతయు వీరభావ ప్రపూరితము. వారిహృదయము లాపదలయందు మహామహీధరాశ్మసంఘాతి కర్కశములు. సంపదలుగల్గుతఱి శరీషకుసుమకోమలములు. ఇట్టి వీరవనితలను సృజించిన యాంధ్రకవియే మఱి యొకఁడు లేఁడు. పాపరాజు ప్రబంధధోరణిలోఁ బడినాఁడు. సీతామూర్తిని సృజించుటలో నాతఁడొక సామాన్య ప్రబంధనాయకనే సృజించినాఁడు. పుట్టినయింటిని మెట్టినయింటిని పరమపవిత్రము గావించిన పరమపాపని యనియు రామునివంటి యేకైకవీరుని సహధర్మచారిణియనియు సగ్నిగర్భము నమృతపూరమువోలె నూహింపఁగల్గిన భీరస్వాంతయనియు లోకవిద్రావణుఁడగు రావణునంతవానిఁ దృణప్రాయముగాఁ జూచిన వీరనారియనియు సీతామాతనాటఁ డూహింపలేకపోయినాఁడు దీనికంతకు నీరవులకుఁగల దృష్టిభేదమే కారణము.

ఉత్తరరామాయణ రచనలోఁ బాపరాజునకు సాహాయ్యము గావించిన పుష్పగిరి తిమ్మన సమీరకుమార విజయమును వ్రాసినాఁడు. శయ్యానైగనిగ్యమే కాని సజీవపాత్ర నిర్మాణ కౌశలమిందుఁ గానరాదు. గట్టుప్రభువను నాతఁడు కుచేలోపాఖ్యానమును వ్రాసినాఁడు. కృష్ణకుచేలుల స్నేహపురస్కృతమైన గాదనైత్తి “ప్రబంధమన్న శృంగారమే” యన్న నిందనీతఁడు పాపినాఁడు. కవి కుచేలునితోఁ దాదాత్మ్యమందినట్లు రన్నట్టును, నిరుపేదయగు కుచేలునిపాత్ర మిందుఁ జైతన్యముట్టిపడునట్లు చిత్రింపఁబడియున్నది.

ఈయుగమున ద్వ్యర్థికావ్యయములనేకములు పుట్టినవి. క్రొత్తలంఁ మృత్యుంజయకవి ధరాత్మజావివాహము, బుక్కవట్టణం తిరుమల దేవకటాచార్యుల యచలాత్మజా పరిణయము (సీరాపార్యతుల వివాహము), అయ్యగారి వీరభద్రకవి యాదవరాఘవపాండవీయము, ఓరుగంటి సోమశేఖరకవి రామ కృష్ణార్జున రూపనారాయణీయము, పిండిప్రోలు లక్ష్మణకవి రావణదమ్మీయము మొదలగునవి యాద్యర్థిక త్ర్యర్థికావ్యయములు. వీనియందుఁ బాత్రనిర్మాణమును మాటయేతలచుట కవకాశము లేదుకదా :

ప్రబంధ వాఙ్మయమునకు క్షీణయుగమునఁ గలిగిన యీ యవప్రధ మరల నాధునిక యుగమున మాసిపోయినదనవచ్చును. ఆధునిక కాలమునఁ

గలిగిన యాంగ్లవిద్యాజ్ఞానము మనలో విమర్శ ప్రబోధముఁ గలిగించినది. ఈ విమర్శ జ్ఞానముతోఁ బ్రాచ్యవిద్యావైరుష్యమును మేళగించి ప్రబంధముల రచించిన మహాకవులు నేఁడు కలరు.

తిరువతి వేంకటేశ్వరకవులు పాణిగృహీత శ్రవణానందములను రెండు ప్రబంధములనై వ్రాసిరి. ఈ రెండు గ్రంథముల యందును నాయక వేశ్యయే. శ్రవణానందములోని నాయకుఁడు మధుసూధనుఁడను వైష్ణవుఁడు. ఉదారుఁడను బ్రాహ్మణుఁడు పాణిగృహీతలోని నాయకుఁడు. వీరి నాయకానాయకులు ప్రథమమున మైచుటచి విశృంఖల విహారమొనర్చి, యనంతరము వివేకముగల్గి పశ్చాత్తాపమునందుదురు. ఇదియే వీరియందలి నవ్యత.

వీరేశలింగముగారు నిర్దోష్య నిర్వచననైషధమును రసికజన మనోరంజనమును వ్రాసిరి. రసికజన మనోరంజన మచ్చతెనుఁగు గ్రంథము. ఈరెండు గ్రంథములును పాండిత్యప్రకటనార్థము వీరేశలింగముగారు వ్రాసియున్నట్లు కన్పట్టుచున్నది. ఇందుఁ బాత్ర చిత్రణమంతగాఁ గానరాదు.

కొక్కొండవారి బిల్వేశ్వరీయము క్షేత్రమహాత్యము కావున నిందుఁబాత్ర పోషణమంతగా కానరాదు. వావిలకొలను సుబ్బారావుగారి కౌసల్యాపరిణయము గతానుగతికములైన ప్రబంధములలో నొక్కటిగాఁ గానవచ్చుచున్నది. మండపాక పార్వతీశ్వర శాస్త్రిగారి రాధాకృష్ణ సంవాదము ప్రబంధమా కాదాయను నందియమును గలిగించుచున్నది. ఇది వేంకటగిరిప్రభువుల పట్టాభిషేకవర్ణనము కావున నిందును పాత్రచిత్రణము గానరాదు. మాడభూషివారి భరతాభ్యుదయమున నించుక పాత్రచిత్రనైపుణ్యము కాననగును. పెట్టి లక్ష్మీనరసింహముగారు ప్రఖాన కావనిమోచనమునఁ బాత్రచిత్రణ సామర్థ్యమును బాగుగాఁ బ్రకటించి యున్నారు. ఊద్రప్రబంధముల వెట్టిపోకడలిందుఁ గానరావు.

వజ్జిల చినసీతారామస్వామిశాస్త్రిగారు తమ వీరసింహుఁడను బ్రబంధమునఁబాత్రనిర్మాణనైపుణ్యమును జూపియున్నారు. కృష్ణరాయలు వీరసింహుఁడు మొదలగు పాత్రములిందు మనోజ్ఞములుగాఁ జిత్రింపఁబడి యున్నవి. ఇట్లే నేఁడు ననేకులు గవులు బ్రబంధములను వ్రాయుచున్నారు. గతశతాబ్దిలోఁ బ్రబంధవాఙ్మయమునకు పచ్చిన యప్రపర యీనాఁడు నశించునని తోచుచున్నది.

ప్రబంధములు - వర్ణనలు

పురాణములకుఁ బ్రబంధములకుఁగల ముఖ్యభేదములలో వర్ణనావిషయ మొక్కటియే యున్నది. పురాణరవి కథాకథనమునందే దృష్టినిల్పినవాడై వర్ణనావిషయము నందంతగా శ్రద్ధవహింపఁడు. ప్రబంధకవితకు వర్ణనలోక ముఖ్యాంగము. అష్టాదశ వర్ణనాత్మకమై ప్రబంధముండవలయునను నియమమే యీ యంశమునకొక ప్రబల నిదర్శనముగా నున్నది.

త్రుదకీవర్ణనలే మితిమీరి ప్రబంధ రచనకొర కళంకము నాపాదించినవి. కాని రాయలకాలమునందు వెలసిన ప్రబంధములు మాత్రము యథోచిత వర్ణనా విలసితములై యున్నవనవచ్చును.]

ఈ యుగమునం దావిర్భవించిన ప్రబంధముల వర్ణనౌచిత్యముంగూర్చి ప్రసంగించుటకుఁ బూర్వము వర్ణనావిషయమునఁ గల కొన్నినియమములఁ బరిశీలించుము.

వర్ణనలు కథాగతిని బెంచునవియై యుండవలయునేగాని దానిని నిరోధించు నవియై యుండరాదు. ఇది వర్ణనలయెడఁ గవి పాటించవలసిన మొదటిధర్మము. వర్ణనమానవస్తువు స్ఫురణకురాక వర్ణనావద్ధతిపై మనసుపోయినప్పుడా వర్ణనలు రావ్యసౌందర్య భంజకములనియే తలంపనగును.

వర్ణనలయందు రుచితిస్ఫురణయు నక్లిష్టతయు నుండవలయును. అప్పుడేయవి స్వాభావికములై హృదయంగమములై యుండును. దానియందు సాంకేతికములై న నియమములధికముగా నుండినచో నవి చమత్కారాపహములై యున్నను వర్ణింపఁబడిన వస్తువు, స్వచ్ఛరూపమునఁ దారకులకు సాక్షాత్కరింపదు.

వర్ణనలఁ గవులు తమ పాండిత్య ప్రకర్షకునై చేయరాదు. దృశ్యము కన్నులఁగట్టినట్లు చేయుటకుఁ గథాకథనము పేలవముగాకుండ నూత్న చైతన్యమును గలిగించుటకును వర్ణనలాపశ్యరములైయున్నవి. దానివలనఁ దాత్రలు దృగ్గోచరములగుటకు బదులు, మారహూపముగఁజొర్రయి మనకమనకగఁ గన్నట్టి నచో నవి నిష్ప్రయోజనములే యగుచున్నవి.]

ఇక వర్ణనలఁ జేయుచో నేయంగమున కాయంగమును వర్ణించుటకంటె నానారమంతయు స్మృతిపథమునఁ బడునట్లు వర్ణించుటయే మేల్మార్గమనరా యాతారముఁగూర్చి ప్రధానముగా నెద్దానింజెప్పఁదలచెనోయది సుబోధకము గావించినఁ జాలును. తక్కినవి యప్రస్తుతములేయగును. ఇందులకుఁ దిక్క

నార్యుని జమ్మిపర్జనమొక నిదర్శనము. ఇందుఁ దద్భయంకరాకారముఁ గూర్చి కవి మనకుఁ జెప్పఁదలచినాఁడు. తత్ప్రదర్శనమునందే తన పర్జనప్రాగల్భ్య మంతయుఁ గేంద్రీకరించి యున్నాఁడు.

ఇవి పర్జనావిషయకములైన కొన్ని నియమములు. ఇవి ముఖ్యముగాఁ బాటించఁదగినవి. కాని యీ నియమములన్నియు సూచనామాత్రములేయని గ్రహింపవగును. కవి లోకముఁగూర్చి యే విషయము మాటాడినను “నిరంకుశాః కపయాః” అను వాక్యము మాత్రము మఱుపరాదు.

కవులందఱు నొక్క స్వభావమే కలవారైయుండరు. కొందఱు బహు పర్జనాప్రియులైయుందురు. కొందఱకు స్వభావోక్తి యనిన నభిమానము. కొందఱకు నతిశయోక్తి యనినఁబ్రీతి. కొందఱి కుత్సేషయుఁ గొందఱికుప మయుఁ బ్రాణములు. వారివారి వ్యక్తిత్వముఁ బట్టి వారివారి యభిరుచులు మారు చుండుటయు భిన్నభిన్న మార్గములఁ బోవుచుండుటయుఁ గలుగును. ఎవరి కెయ్యది స్వభావసిద్ధమో దానిని వారెంతగాఁ బ్రయోగించినను విసుపుచెందరు. మఱియు నాహ్లాదమును జెందుచుందురు.

కాని కవులందఱు స్వతంత్ర వ్యక్తిత్వము కలవారురారు. అందు గతానుగతికుల సంఖ్యయే యధికము.

వసుచరిత్రకారునకు శ్లేషానుప్రాసాదులయందుఁ బ్రీతిమెండు. అది యాతనికి స్వభావసిద్ధములైయున్నవి. కావున నాతని గ్రంథమునకు సంబంధించినంతఁజుకవి ప్రమోదజనకములే యగుచున్నవి. అదియుంగాక యాతని కవితయం దితరములగు విశిష్టగుణము లనేకములు గలవు.

ఇఁకఁ బిల్లవసుచరిత్రములఁ జూడుఁడు. పులినిఁజూచి నక్క వాతలు పెట్టుకొనె నను సామెత వీనియందు సార్థకమగుచున్నది. వసుచరిత్రకారునకు శ్లేషానుప్రాసాదులయందుఁగల ప్రజ్ఞ సహజసిద్ధము. వీరికది బహుప్రయత్న సాధ్యము. కావుననే కృత్రిమము అస్వాభావికములైన యా రచనలందఱు కులుగానుండి రసికులకు విసుపుపుట్టించును.

ఇందులకుఁ జేమకూల చేంకటరవి యొక యపవాదమనెఱుఁచును. పసు చరిత్రకారునితోఁ బోటీకి నిలుచుటయేరార కొన్నిపట్టులలో నాతనిఁగూడ చేంకటరవి మీఱినాఁడనుట సత్యదూరమురాదు

ఇంతకుఁ జెప్పఁబలసినచొక్కదే. కవి యేదివ్రాసిన నెట్లువ్రాసిన సది యాతనిలో స్వభావసిద్ధమై యుండవలయును. అస్వాభావికమగు ననుకరణము రాప్యరణ సౌందర్య భంజకమగును.

'స్వాభావికమగు పెద్దనాప్రజ్ఞను జూపిన ప్రబంధకపులలోఁ బ్రప్రథముఁడుగోఁ జేర్కొనఁదగినవాఁడు అట్లసాని పెద్దనార్కుఁడు. ఈతని వర్ణనలన్నియు స్వాభావికములగుటయేకాక కథాగతికి ననుకూలములుకూడ నైయుండును. పెంచి వర్ణించుటయనిన నీతనికిఁ బ్రీతిమెండు. అట్లయ్యు సయ్యవి కడుంగడు హృద్యములుగా నుండునట్లు వ్రాయఁగలఁడు. మార్కండేయ పురాణమున రెండు పద్యములలోనున్న పిథాగమనఘట్టము నీతఁఁడుమించుగా నొక యాశ్వాసమంతయు వ్రాసినాఁడు. ఇట్లే 'స్వర్వేశ్వర్యగు వరూధిని మూర నమానుఁడగు ప్రహరుని జూచినది' అని యరి సంక్షేపముగా నప్పురాఁమునఁ జెప్పఁబడిన విషయము నీతఁడెన్నియో స్వరపోలకల్పనలుపెట్టి పెంచి వ్రాసినాఁడు. ఈరెండు నీతని వర్ణనాద్రియత్వమునకుఁ బ్రబల దృష్టాంతములు. ఇట్టి వింకనెన్నియేనియుం గలవు.

(ఇట్టి వర్ణనలనఁ బ్రబంధములకు ఫలవ్యయము చేహుఁచున్నవి. ఒకటి పెద్ద్యమానవస్తువు ప్రత్యక్షముగా గోచరించుట. రెండు : పాత్రల మనఃప్రస్ఫుర్తి విశదమగుట. రుండును సాధించుటలోఁ బెద్దనార్కుఁడు కృత కృత్యుడై యున్నాఁడనవచ్చును.)

మఱియుఁ బ్రబంధములపై నిర్మలమున నొక యపప్రథ ప్రబలి యున్నది. ప్రబంధవర్ణనలు కథాగతికి సంబంధించియుండవలయుఁ బ్రబంధకపులనావశ్యకమైనను శాస్త్రనియమోల్లంఘనముఁ గావింపలేక యప్రాదేశ పెద్ద సలతోఁ దమ రావ్యముల నింపుదురనియు వాని నారాంశము.

ఈయపప్రథ రేపల మాధారరహితమనుటకు వీలులేదు. క్షీణయుగము లోని కొన్ని ప్రబంధములఁబరిశీలించితమేని యయ్యది సత్యమే యనిపించును. వాని మహాకవికృతములై వాఙ్మయాలంకారములనఁదగిన ప్రబంధములెన్నియో కలవు. వానిఁగూడ నిట్లేహుషించుట యవివేకమనందగును.

మనుచరిత్రాది మహాప్రబంధములయందుఁగల వర్ణనలు కథాగతికెట్లు సాహాయ్యకములగుచున్నవో యాఁరించి దృష్టాంతములఁబట్టి గ్రహింపవగును.

ప్రహరుఁడు పీఠిహోఁరిని సాహాయ్యమున నిజగృహముఁ జేరినాఁడు. అరి విరహానల దందహ్యమాన మానసయగువరూధిని, పూచిన లతాగృహము సంఘఁ జంద్రకాంతశిఖాతలమున మేనుచేర్చి బహుదశాభేదములతో చాఢ పడు చుండెను. అట్టి సమయమున సాయంసమయాంధరార పెద్దనములఁ గవి చేసినాఁడు సాయంసమయమున హర్యుఁడు కషాయదీధితిని దార్చినాఁడని చెప్పుచు నద్దనిఁ బ్రకృతిరచితోఁ గవి యెట్లు కలిపినాఁడో చూడుడు :

తరుణి ననన్యతాంత నతిదారుణ పుష్ప శిలీముఖ వ్యధా
 వరవివశాంగి సంగభవుడానికి నగ్గముసేసి క్రూరుడై
 యరిగె చుహీసురాధముఁ డహంకృతితోనని రోషభీషణ
 స్ఫురణ వహించెనోయన నభోమణిదాల్చెఁ గషాయ దీధితిన్.

సూర్యుఁ డస్తంగతుఁ డగునప్పు డరుణదీధితిఁ బొందుట సహజమేయయ్యు
 నద్దానిఁ బ్రవరకృత పరూధిని తిరస్కారజనిత రోషముగా నుత్పేక్షించి కవి
 యీ వరసకుఁ గదకు సవివాభావ సంబంధముఁ గల్పించినాఁడు. ప్రమరియు కవి
 యిచ్చోటఁ గావించిన వర్ణనలు ముందు రాఁబోవు కథను సూచించునవియై
 యున్నవి. ఈ క్రింది పద్యమును జూడుఁడు :

ఉరుదరీ కుహర సుప్రోత్థ శార్దూలముల్
 యురవారి శోణిత శంకఁ ద్రావ
 పసిచుంజ మధ్య శాద్యల చరన్మృగ పంక్తి
 దావపాపక వీతిఁ దల్లిడిల్లి
 నాశ్రమాంతర ధూరుహాగ్రముల్ మునికోటి
 బద్ధకాషాయ విభ్రాంతిఁ జూడ
 ఘన సాను శృంగ శృంగుటకంబులఁ గాంచి
 యమరులు హేమాద్రియనుచు ద్రాలఁ
 గానెఁ బేశలరుచిఁ గింశుక ప్రవాళ
 ఘుస్పణ కిసలయ కంకేళి కుసుమ గుచ్ఛ
 బంధుటీవజపారాగ బాంధవంబు
 లన్నగంబున జరరారుడాతపములు.

ఈ పద్యములోఁ గవి పర్ణించినది భ్రాంతి. సుప్రోత్థితములైన పులులు నెలయేటి
 నీటిని రక్త మనుకొనుచున్నవి. పొదరిండ్లను జింకలు దవదహన మనుకొను
 చున్నవి. మునులు కూడఁ దమ యాశ్రమ వృక్షముల కొసలను జూచి తమకావి
 ఎత్తములేమో యనుకొను చున్నారు. ఎఱ్ఱని చరియలను శిఖరములను జరుకము
 లను గాంచి దేవతలు మేరుపర్వతమేమో యనుకొనుచున్నారు. జంతువులు
 మనుష్యులు కాక దేవతలుకూడ ద్రాంతి కిదీసులై యున్నారు. అట్టిచో విరహ
 మునఁ గ్రాగి క్రాగియున్న యెడందగల పరూధిని భ్రాంతికి లోనగుట యొక
 యబ్బురమా. ఈ పద్యమున నమరులఁ జేర్చుటయందలి కవి ప్రతిభను ససికు
 లాహింతురుగాక.)

ఇట్లే యా సాయంసంధ్యానమయమునఁ బ్రియునెడఁచాసి తదీయ విర
హమున నిర్వేదము నొందుచున్న యొక చక్రవాకిని పర్ణించి కవి యప్పటి
పరూధిని యపస్థను సూచించినాఁడు.

ఏ విహంగముఁగన్న నెలుఁగిచ్చుచును సారె
 కును నైకతంబులఁ గూడఁ దారుఁ
 దారి కన్గొని యది తనజోడు గాకున్న
 మెడయైత్తి కలయంగ మింటనరయు
 నరసి కన్నీటితో మరలి తామర యెక్కి
 వదసి మెండఁగ సరోవరినద్దు
 నద్ది త్రాపఁగవైచ కట్టిట్లు గన్గొని
 ప్రతిబింబ మీక్షించి బ్రహ్మసి యులుకు
 నక్షాకి యెఱకలు దడియ చేతోక్క తమ్మి
 కిరుగు నరిగి రివంబుతోఁ దిరుగు తేంట్లఁ
 బొడుచు ముక్కున మఱియును బోవు వెదకు
 సంజఁబ్రియుఁ దాని వగనొక్కి చచ్చుచాకి.

ప్రియ వియోగము పక్షులకే దుస్సుహృ ముగ్ధులందఱఁగా నిలె స్వర్ణేశ్వర్యయగు
పరూధిని విషయమున నది యెట్లుండునో చెప్పవలయునా:

మెల్లమెల్లనఁ గటికి చీకటి దిశాస్తోమము నాక్రమించినది, పరూధిని
 హృదయమున సంధరాము ప్రవేశించినది. అంతటఁ జంద్రోదయ మైనది.
 రాని యేమిఫలము? చంద్రకాంతి విరహిణులకు సుఖాస్పదము కాదు. రాపు
 ననే యీ క్రింది పద్యమున వెన్నెల చిచ్చుతో సరిపోల్చఁబడినది

జలజాగర పరంపరల్ మునువదాళాభిత్తిఁ దీంద్రించుచున్
 దళమై వెన్నెల చిచ్చులంటిస మళద్వాహ్యచ్ఛవశ్యామిరా
 చ్చలనంగంది ముదుంగుచోసిమసిమచ్చబ్జంబుతోఁబుట్టు స
 గ్గలపుం గ్రాంబొగలో యసంగ పెడలెన్ గర్భస్వనదృష్టంగముల్.

పద్యములిట ముడుచుకొనినవి. పరూధిని హృదయకమలమును ముడుచు
 కొనినది. ఇప్పటి యవస్థలోఁ జంద్రుని, కమలమునకు పరూధిని హృదయ
 కమలమునకుఁగూడ శత్రువే. పరూధిని హృదయాచేగము పద్యముఖనిర్వ
 ద్భృంగనాదముచే సూచింపఁబడినది. పీదపఁ జంద్రుని గామోద్రేకమునకై
 యుపయోగించు సిద్ధోష్ణముతో సరిపోల్చి, పరూధిని హృదయారంభాశమున
 సంతరింతకత్తిశయించు మదనసంతాపమును నిరూపించినాఁడు.

మఱియు నక్కడక్కడ ననేకపద్యములలో నొక్కొక్క వాక్యములనే
యప్పటి పరూధిని యవస్థను జిత్రించి ప్రకృతియు నామెయెడ నెట్టి సానుభూ
తినిఁ జూపుచున్నదో కవి మనకెఱుకవలసినాఁడు. చూద్దాడు.

దిశాస్తోమంబు శోభాదరి

ద్రాణంబయ్యె సరోజవండములు నిద్రాణంబులయ్యెల్ గడున్.

ద్రుక్కుల వాంతి తటిగిపోయినది చరూధిని వదనశోభయుఁ దటిగి పోయినది. సరోజషండములతోపాటు చరూధిని హృదయకమలమును ముకుళించుకొనినది. లేక చరూధిని హృదయకమలము ముకుళింపఁగనే సరోజ షండనిమీలన వ్యాజమునఁ బ్రకృతియు సానుభూతిఁ జూపినది.)

ఇట్లే చంద్రాస్తమయమునుగూడ చరూధిని విరహావస్థతో సరిపోల్చి పెద్దన వర్ణించియున్నాఁడు :

పాటన సేయచిన్ గురులుపైఁబడి శీర్ణపటీరపంకలా
లాటికమై దరస్మిత విలాసపుఁ జంద్రిక దొంకివాడుటన్
చేటఁ దొజంగి విన్ననగు నీమొగమోయన మాసి చంద్రుఁడో
పాటలగంధి వ్రాలెనదె భానురుచిందన కందు మీఱఁగన్.

చరూధిని ముఖమునందుఁ గురులు జారియున్నవి. చంద్రునియందుఁ గళంకమున్నది భానురుచిచేఁ జంద్రుని వాంతి మాసిపోయినది. చరూధిని ముఖమునను జిరునవ్వనువాంతి యంతరించినది అర్థపుబిళ్ళవలెనున్న చంద్రుఁడు మంచిగంధమంటగట్టిన పావటబొట్టువలెనున్న చరూధిని ముఖముతో సరిపోల్పఁబడి యున్నాఁడు.

ఇట్లే పెద్దనార్యుని ప్రకృతివర్ణనలు పాత్రలయవస్థతో నైక్యమైయుండును గాని చేనికవి విడివిడిగానుండి కూర్చుబిగి నడలినపు.

నిశిత పరిశీలనముఁ బ్రౌఢసాహితీ పటిమయుఁ గల మహాకవులలో నొక్కఁడు రామరాజ భూషణుఁడు. ఈతఁడు బహువర్ణనాప్రియుఁడు. ఈతని వసుచరిత్రమునందలి కథావస్తువత్యల్పమైనది. ఆయితవృత్తమును బెంచి యింత ప్రౌఢప్రబంధముగా వ్రాసిన యిమ్మహాకవివర్ణనాప్రతిభకు లోకమచ్చెరు వంది సది. మనోజ్ఞములగు నీతని వర్ణనములలో నొకటి ప్రథమాశ్వాసము నందలి చైత్రలక్ష్మీవర్ణనము. అందు హృదయములగు వద్యములనిటఁ దొందుపఱచు చున్నాను

ఒనర హిమావకుంఠనము లూడ్చి తెమల్చిన పత్త్రభంగమల్
ననసనియాడుచున్ మొగడచన్నులు పల్లవపాణిఁ గప్ప సూ
తనలతిరాలరాంగుల నుదారగతిం జరిచాపి నెయ్యవుం
బెనకుమ నేర్పు దక్షిణసమీరణుఁ యొయ్యసఁ దాపులంటుచున్.

అలరుంగైదువుజోదు కూర్మినయిదోడై మాదవశ్రీలపః
ఫలమై యాడు మరుత్కుమారుఁ బ్రియమొప్పుం దేనెనీరార్చి పెం
దెలిపూజొంపపు పొత్తులం బొదివి ధాత్రీజాతముల్ జోలవా
డెలనత్పల్లవదోల నుంచి కలకంఠీనాద గీతంబులన్.

అరిగఁ దంచుచు పేవగించి నవలా లవ్వేళ హిందోళ పై
 ఛి సూపం బికజాత మాత్మరవ భంగ వ్యాకులంబై వనీ
 ధర నాలంబిత పల్లవవిదుల్లాల్పం దదీయధ్వనిన్
 సరిగఁ గైకొనియెన్ వసంతము మహాసంపూర్ణభావోన్నతిన్.
 చివురుంగైదువు వేల్పు చైత్రమున నక్షిణధ్వజోత్సేవపై
 భవుడై తెమ్మెర తేరిపైఁ గదలిరాఁ బ్రత్యగ్ర సాలాగ్ర హ
 ర్యై విటంకంబులు ప్రాకి పల్లిపనజాన్యల్ సల్లిరుత్ఫల్ల ప
 ల్లప హస్తంబుల భావిభావుక ఫలోల్లాసంబుతోఁ గ్రొవ్విరుల్.

పసురాజు రథారూఢుడై యుద్యానవనమునకరిగి యందు విహరించు
 నప్పుడు కవి గావించిన వర్ణనము మనోజ్ఞము నదృష్టపూర్వమునైయున్నది.
 చూడుఁడు :

న్యవమౌళి భవసువర్ణ పరాగములు సుప
 ర్ణ పరాగములు నభిన్నత వహించెఁ
 గమనీయ తపనీయ కదళికా పపనంబు
 కదళికా పపనంబు కలిసి మెలఁగె
 లలితమాగడలోక కలకంఠగానంబు
 కలకంఠగానంబు నలమికొనియెఁ
 దతవాదక సమీప హత కిన్నరీరుతుల్
 కిన్నరీరుతులు నేకీభవించె
 నపుడు సేరంగ పచ్చిన యవనిజాని
 కవనిజానీక చుచట సాష్టాంగ మెఱఁగెఁ
 గేళివన బహిరంగణాక్షిణ మధుర
 మధురన యురానుబంబ సంభావనమున.
 మనతర ఫలానతాఖండ కదళికలును
 గీర రాజీకృత సజీవతోరణములుఁ
 బొంగునెలమావి కురుజుల ధంగనపప
 లావళులుఁ గాంచె స్పృహఁడు పనాగ్రసేమ.

ఈపద్యములలోఁ గవి సహజములైన యలంకారములకును గృత్రిమ
 ములైన యలంకారములకు నభిన్నసాజాత్యమును నిరూపించి యున్నాఁడు.
 తఖమగా నగరాలంకారములయందు ఖండిత కదళికలు, నిర్జీవములగు చివురుల
 తోరణములుఁ ద్రెంపిన ఫలములు నుపయోగింతురు. ఇటనటులఁ గాక సజీవ
 ములగు సనఁటులే యున్నవి. దారులుగాఁ దిరుగు చిలుకలే సజీవతోరణములు.

పక్షి చంచూహతులచే భిన్నములు గాక యభంగములై తమ నెలపులనే యున్న ఫలావశులు రాజునకు నేత్రోత్సవమును గలిగించినవి. ఇట్లే మనోహరములైయున్న మణికొన్ని పద్యములనిట నుదాహరించుచున్నాను.

అలచైత్రాంచిత సత్రీకాలికల నిష్టాహారత్పప్తిం గుతూ
హలముల్గొంచు ద్వితీయశుభ్ర శ్రుతిహితావ్యాజానులాపంబుతో
నలముశ్రీకర శాఖికాంచలవినిర్య తేనరాద్దాక్షతం
బులు రాల్చెన్ నరదేవరత్నమకుటీ భూషావిశేషంబుగన్.
ఆదరణీయ రామకథనాంక శుకోక్తులతోడఁ దీవము
త్తైదువచాలు శోభనపుటారతులైత్తై సదాగతిం గిరి
క్షోద వినోదికిం జిగురుజ్ఞాంపపుఁ గెంపులపశ్చరంబులం
బ్రోదిదనర్చు నగ్గలపు మొగ్గులు ముత్తైపుముగ్గులీనఁగన్.

ఈ పద్యములలోఁ గవి జడప్రకృతిపై మానవత్వము నారోపించి వర్ణించి యున్నాఁడు. ఈ పద్యములు గవి భావనాశక్తికిఁ బ్రబల నిదర్శనములైయున్నవి. సమస్తార్థములగు శక్తులలో భావనాశక్తియు నొక్కటి యనుట తెవ్వరును సందేహింపరు. తద్విజృంభణ మీతని కవితా విలాసమునకు వన్నె పెట్టుచున్నది.

సంస్కృతమున నిట్టి కవితారీతులకు మార్గదర్శకుఁడు శ్రీహర్షుఁడు. నలుని యుద్యానవన విహార సందర్భమున నాతఁడిట్టి భావము లనేకములు ప్రదర్శించి యున్నాఁడు.

రామరాజ భూషణుఁడు నైషధాధులయందు గురుభావము గలవాఁడగుటంజేసి, తచ్చాయలీతని వర్ణనలయందును గాననగును. శ్రీ వరుల చిన సీతా రామస్వామి శాస్త్రులవారు వసుచరిత్రపై నొక యద్భుతమగు విమర్శ గ్రంథమును వ్రాసియున్నారు. వసుచరిత్రయందలి నైషధచ్చాయలు, వసుచరిత్రానుకరణములు మున్నగు ననేకవిషయములందు విపులముగా వ్రాయఁబడియున్నవి.

మహాకవి ధూర్జటియుఁ దన కాళహస్తి మాహాత్యమున యత్యంతములు హృద్యములునగు వర్ణనలఁ జేసియున్నాఁడు. ఇక్కవి బహు వర్ణనాప్రియుఁడు కాకున్నను జేసిన యా కొలది వర్ణనలైన మిక్కిలి స్వతంత్రములుగా నున్నవి. వరనలయందుఁగూడ సీతఁడు తనకు సహజమైన శివభక్తిని బ్రదర్శించి యున్నాఁడు. చంద్రోదయావసరమున సీ విశ్వమంతయు నిమ్మహాభక్తునకు శివార్చనముగా గోచరించినది. ఈ క్రింది పద్యమును బరిశీలింపుఁడు.

ఉదయగ్రావము పానవట్ట మఖిషేకోద ప్రవాహంబు వా
ర్ధి ధరధ్వాంతము ధూపధూమము జ్వలదీప్త ప్రభారాజి కౌ
ముది తారానివహంబు లర్పిత సుమంబుల్లాఁ దమోదూర సౌ
ఖ్యదమై శీతగభస్త్రిబింబ శివలింగంబొప్పెఁ బ్రాచీదిశన్.

ఈ వద్యమెట్టి సమయమున వ్రాయఁబడినదో చూడుఁడు. శివపూజా విధాన విషయమున హస్తాకిని చానతేనికిని భేదభావ మేర్పడినది. కాని యొకరినొక రెఱుఁగరు. ఒకరినొకరు నాశనము చేయ నన్నద్దలై యుండిరి. ఆ యాచురతను గవియే యీ తీరునఁ జెప్పినాఁడు :

ఎపుడు పడమటికొండపై నెక్కు భానుఁ
డెప్పుడుదయించు నేఁ డోడు నెప్పుడనుచు

‘అయ్యవనరంబున’ అని కవి సూర్యాస్తమయ చంద్రోదయాదులను వర్ణించి యున్నాఁడు. ఈ వర్ణనలు కథాగతికిఁ బోషకములై యుండుటయేకాక యందలి పాత్రల మనోవేదనంగూడఁ బ్రత్యక్షము చేయుచున్నవి. ఆటవికులను వర్ణించుచోఁ గవి కృత్రిమమగు నాగరక జీవనమునకును సహజమగు నాటవిక జీవనమునకును గల తారతమ్యమును నిరూపించినాఁడు. క్షణకు జంజురు వెండ్రుకలు గాఢముగా నెమలిపించుముతో బంధించి పునుగుమాని లలాటమునఁ జేగురుబొట్టు పెట్టి, వాలుటాకులతోఁ గూర్చిన పైటఁదీర్చి జమలి యొడ్డాణంబు నందునఁ బర్జాంబరమును బదిలవఱచి, కుటుచ గనువుల వెదురువింట జాగ పురి చాల్చి నారిగా సంతరించి, చెంచెతలు చేట వెడలుదురు.

ప్రకృతి పరిశీలనా విషయమునను ధూర్జటి తన ప్రావీణ్యమును జూపియే యున్నాఁడు. ఈ క్రింది పద్యమును జూడుఁడు :

ప్రాతఃకాల తుషార శీతర చయప్రాప్తిన్ లనస్మాక్తికో
పేతాగరములట్లు చెల్వెనగు తద్బిందుచ్చటాజాత ఖ
ద్యోతచ్ఛాయలఁ గొంతసేపు బహురత్నో దీర్ఘగేహంబులై
లూతాకల్పిత తంతువద్యములు వొల్చుండెప్పఁ జిత్రంబులై.

శిల్పకళా ప్రావీణ్యము మెఱయఁ జెలఁది పురుగు శివలింగముపైఁ బట్టువెట్టినది. ఆ పట్టుపై రేయి మంచు గురిసి బిందువులేర్పడినవి. ఆ బిందువులపై సూర్య కిరణ ప్రసారము గల్గితచే నది ముక్తారమట్లు భాసిల్లినది.

ప్రాంధురంగ మాహాత్యమునఁ దెనాలి రామకృష్ణుఁడు సతి మనోహరములగు ప్రకృతి వర్ణనములఁ జేసినాఁడు. అవియుఁ గథాగతితోఁ బొంది పొసఁగి యున్నవి.

ఆగస్టుఁడు దక్షిణాపధమున కేతెంచుతఱి నీతఁడు చేపిన మధ్యాహ్న వర్జనమతి మనోహరముగా నున్నది :

పద్మినీ పద్మాత వత్రంబు శిథిల ప
 త్రాగ్రమై రాయంచ యాశ్రయించెఁ
 దాలుస్రవత్సేన జాలంబుతో ఘోణీ
 పంచల రొంపి గలంచి యాడె
 దూర్బాధమద్దామదూమ పంబుదబుద్ధి
 నెమ్మి లోపొదనుండి నిక్కిచూచె
 జరరస్థజలము నాసానాశమునఁ బీల్చి
 సామజం బిరువ్రక్కఁ జల్లుకొనియె
 సరసిపై నీరు సల సల దెరలె విపిన
 సకలవీధులు నిర్మృ గోచ్చయములయ్యె
 మట్టమధ్యాహ్నమిది సుధా మధురవాణి !
 యర్హ మిచ్చోఁ బధిశ్రమ మపనయింప.

మూల్యవంతముపై నెక్కి యనతి దూరముననున్న పంపా సరోవరప్రాంతమును
 బరిశీలించితిమేని నేఁడు నిట్టి దృశ్యమే పొడగట్టును. రామకృష్ణుని కాలము
 నకు విజయనగర సామ్రాజ్యము మహోచ్చ దశయందున్నది. అట్టియెడ నేఁడు
 కన్నట్టు నీ దృశ్యమును రామకృష్ణుఁ డానాఁడెట్లు చూడఁగలిగెనా యనునది
 వింతలలో నొక వింత.

సేతుర్ధాశ్వాసమున రాధా తపస్సందర్శమున రామకృష్ణుఁడాఁడు ఋతువుల
 నతి హృదయంగమముగా వర్ణించియున్నాఁడు. ఇందొక పద్యమున తపో నిమ
 గ్నయగు రాధను వర్ణించియు, నింకొక పద్యమున సంసార మగ్నయైయున్న
 లోకమును వర్ణించియు, నిట రామకృష్ణుఁడు ప్రకృతికిని బాత్రములకును గల
 సంబంధమునేకాక, ప్రకృతికిని లోకమునకును గల సంబంధమునుగూడ
 నిరూపించియున్నాఁడు. ఈ క్రింది పద్యములఁ దిలకింపుఁడు :

పారదంబునఁ దోచిన పసిఁడితీగ
 పగిది రాజిలైరాధ, చంపక సువర్ణ
 వర్ణమగు మేను కుముద ధవళ తుషార
 పటల కంచుకచేల్లన ఘటన కలిమి.

ఇది రాధావర్ణనము. ఇఁక లోకమునుగూర్చి
 నవ్యకాలాగరూప్యవర్ణనములు సతుల
 చన్నుఁ గొండల నుష్ణాగ్ని సంభవించె
 మతి సమగ్రులు ధూమానుమానకలన
 నగ్ని సాధింతు రచలంబులందు నెపుడు.

ఈ పద్యములోఁ దర్కమునుగూడఁ జొనిపినాఁడు.

సురలు కళరెల్లఁ గ్రోలిన సోముతనుపు
కప్పురము గుమ్మరించిన కనకక్రోవి
పువ్వుఁ దేనియ చనిన యంభోరుహంబొ
యనఁగ మంచింటి బ్రహ్మాండ మగలఁ జరిని.

అగణం గుంకుమ పువ్వును
దొగరుం జేలలును సీతుఁ ద్రోవంగలవే
పొగరేని ముర్మురంబులు
మగువల పాలిండ్లు భోగమహనీయులయన్.

మఱల రాధ

పైనిగుడు మంచుతుప్పిరి
వానలచేఁ దడిసి కమలపనెలెత్తి హరి
ధ్యాస నిమిరితలోచన
యోనల రాధాపథుటి కనురల మయ్యెన్.

మఱలఁ బ్రకృతి

కాలుఁ గాలును గేలునుగేలు మోవి
మోవియును దార్చి భోగిసమూహ మచు
నూహ సేయంగ భోగినమూహమునకుఁ
బొసఁగ మనకంపుఁ బెసఁబుప లనఁగు గాదె.
శ్యామలకాలాగురునప
ధూమ మెదకు ముఖమొసర్పఁ దోరపుఁ గన్నుల
వేమొగుచు కరణి సాధ
స్తోమ మమరెఁ గప్పఁబడిన సోరణగండ్లన్.

రాధయు మధులక్ష్మియు

కెంజిగురాకుడాలు దులికించిన ఛాతుపటంబుచాయఁ జే
యంజదుకెక్కు పుష్పిడుల నంటిన తేటలు భూతిభృంజుటా
పుంజముఁ బోలఁగా విడినభూములలో మధులక్ష్మి పొల్పెనీ
లాంజనవర్ణఁ గోరి తప మబ్బొసరింపి మృగాక్షితైపడిన్.

ఇట్లే యాఱుముతుపులను పర్ణించి యున్నాఁడు. ధూర్జటికి విశ్వమం
తయుఁ జంద్రోదయావసరమున శివార్చనముగాఁ గావచ్చినట్లు రామకృష్ణునకు
వర్షముతువున నీవిశ్వమంతయుఁ గృష్ణమయముగాఁ గోచరించినది.

ఇంద్రదావంబు గాదిది మౌళితలమున
 సవరించు బర్హిపించంబు గాని
 భీదుర ఘోషంబు గాదిది పాంచజన్య సం
 జాత గంభీర ఘోషంబు గాని
 యాశ్రయించిన బలాకావళి గాదిది
 హారి ముక్తాహర యష్టిగాని
 యిదికోల మెఱుంగు గాదుదిరి బంగారంపుఁ
 బసిమి గ్రమైడు పచ్చపట్టుగాని
 వృష్టిగాదిది కరుణాంబువృష్టిగాని
 నీలమేఘంబు గాదిది నీలవర్ణుఁ
 డౌ : నామోలఁ బ్రత్యక్షమయ్యెననుచు
 హర్షపులకిత తనువయ్యె నప్పిఘాట.

వర్ణనావిషయమున ముక్కుతిమ్మన యింకొక నూతన మార్గమును ద్రొక్కినాడు. సాదాఁబడుగాఁ గవులకుఁ బ్రబంధప్రారంభముననే పురపర్ణ నాదులఁ గావించుట యలవాటు. కాని తిమ్మన యట్లు గావింపలేదు. ప్రథమాశ్వాసమునఁ బురపర్ణనాదుల ప్రసక్తిగల్గియు వీడినాడు. ఇంక ద్వితీయాశ్వాస మంతయు పర్ణసలే. ఇవియైన నతినంగ్రహముగాఁ జేయఁబడియున్నవి. ఇందు వర్ణింపఁబడిన రాజోపచారాదులన్నియు నానాడు రాజుల యంతఃపురములందు జరుగునవేయైయున్నవి. ద్వితీయాశ్వాసమునందలి యంధకార నక్షత్ర చంద్ర చకోరాది వర్ణనములును, దృతీయాశ్వాసము నందలి నందనోద్యానాది వర్ణనలును జతుర్థాశ్వాసమునందలి యుద్ధాదివర్ణనలును బ్రకరణానుసారముగ మనోహరముగఁ గావింపఁబడియున్నవి.)

ప్రబంధకవులలోఁ గేవల వర్ణనాప్రియులగు కవులును గలరు. అట్టి వారిలో నంకుసాల నృసింహకవి యొక్కఁడు. ఈతని గ్రంథము (కవికర్ణరసాయనము) నందు మనోజ్ఞములగు పర్ణనలనేకములు కలవు. ఇమ్మహాకవి కావ్యముఖమునఁ గావించిన ప్రతిజ్ఞఁ జూడుడు

పరభు క్తములైన యలం
 కరణముల జుగుప్సలేకకైకొని పదవి
 స్ఫురణంబు చూపు టికవిత
 పరికింపఁగ లజ్జలేని దానిన గాడే.

ఈప్రతిజ్ఞ నీరఁదెంచివఱకు నిర్వహించుకొనఁ గలిగినాడనునది యొక పెద్ద సమస్య.

సామాన్యముగ నిట్టి ప్రతిజ్ఞలఁ గొప్పములం చాద్యంతము నిర్వహించుట కష్టతరము. ఉపయోగించిన యలంకారిములన్నియు స్వకపోలకల్పితములే యగుట సామాన్యముగ సంభవింపదు. ఈతఁడు చాలవఱకుఁ దన ప్రతిజ్ఞను సాధింపఁ గలిగినాఁడనియే చెప్పవచ్చును.

ఈతని పదసామగ్రి యెట్టిదైన నభిప్రాయములు మాత్రము నూత్నము లనియే చెప్పనగును. ఈతని రెండవప్రతిజ్ఞయగు

యతివిటుఁడు కాకపోవు పెల్లస్మదీయ
వావ్యశృంగార వర్ణనకర్తనమున
విటుడు యతికాకపోరాదు వెనమదీయ
వావ్యవైరాగ్య వర్ణనకర్తనమున.

అనుదానియందుఁ గూడఁ దనకావ్యమునందలి వర్ణనాప్రాధాన్యమునే వక్తాణించి యున్నాఁడు.

ఈతనివలెఁ బంచేంద్రియ తర్పణముగావించు వర్ణనలఁ జేసిన యాంధ్ర కవి యింకొకఁడులేఁడు. ఈతని పర్ణనలలో నొక చైతన్యవిశేషము కలదు. ఈతనికిఁ బ్రకృతి వివిధరూపముల సాక్షాత్కరించినది. ఒకప్పుడు రోషకషాయ తాక్షియగు ఖండితనాయికారూపమునను, ఇంకొకతటి చలకకపాల మాలికా ధారిణియగు కాళికవిధమునను, వేతొకతటి నొక భిషగ్వర రూపమునను నిట్లు బహురూపములఁ బ్రకృతి యీతనికిఁ బ్రత్యక్షమైనది. సరలఁగుభావారియగు వసంతాగమము పాంధలోకమునకెట్లు మహావ్రళయ సదృశమైనదో కవి యీక్రింది పద్యమున పర్ణించినాఁడు :

రేల వెన్నెలలు పండ్రెండు సూర్యులు చూపు

వీతెండలై కాని నీరసింప

దక్షిణానిలము లద్దతి నేడుతెలుగులఁ

బెరిగెడు గాడ్పులై పెల్లగింపఁ

గెంజాయ దిక్కులఁ బిండించు చిగురులు

కాలానలార్పులై కాకఁ బెనుప

నలి శుకపిక గర్జ లడరఁ బూఁదేనియ

ఘోరాంత్యవృష్టియై కురిసికలప

విరహవేదన లెసఁగి యుద్వేలగతుల

నద్భుతముగ నేకార్ణవమగుచు ముంప

నఖిలసుఖకారి యగు వసంతాగమంబు

పధికలోకంబునకు మహావ్రళయమయ్యె.

ఈతఁడొకపద్యము నతిచమత్కారముగ వసంతర్తువునందే నకలర్తు సంపదను వర్ణించియున్నాఁడు :

ప్రసవశరప్రతాప శిఖిఁ బర్వఁగఁ జేయుటచే నిదాఘమై
కుసుమరసాతి వర్షమునకున్ గుదురొటఁ బయోదకాలమై
రసిక మనోంబుజంబులలరంగ శరత్తయి తాన శైశివో
ల్లననముఁ జూపి పాంధసతులన్ వణకించె వసంత మత్తతీన్.

పూర్వకవులు వాడిన పదసామగ్రినే గైకొని యీతఁడు నూతనములగు వర్ణనములఁ గావించియున్నాఁడు. కటికి చీకటిని మషీరస నవాంజనాదులతో సరిపోల్చుట యశ్రుతపూర్వము గాదు. కాని యీక్రింది పద్యమును బరిశీలించిన వారికి సరసింహకవి కల్పనానైపుణ్యము గోచరించును.

కఱచి చిప్పలుఁ బట్టు కతలెఱుంగము గాక
వ్రాయంగ నిది మషీరసము గాదె
నిది గుణంబులుసేయు నిరవెఱుంగముగాక
నీలాల సరులుగా నింపరాదె
కరవటంబులఁ బెట్టు వెఱవెఱుంగము గాక
వనితలకిది నవాంజనముగాదె
కడవలఁ గొని ముంచుగతి యెఱుంగముగాక
చేలలకిది మంచి నీలికాదె

పోవడేనిది రవి నైనఁ బొదవుఁ గాదె
యంకమనుపేర సురముపై నచ్చు దాల్చుఁ
గాక శశినైన దిగమ్రుంగుఁ గాదె ? యనఁగఁ
బ్రబలమై గాఢతమ తమః పటలి వర్షె.

ప్రవర్ణనాచిత్యమునకును వర్ణనాసార్థక్యమునకును బింగళి సూరనార్యుని జెప్పి మఱియొక యాంధ్రకవిని బేర్కొనవలయును. ఈతఁడు ప్రార్థనలక్ష్మి చేయు వర్ణనల యందుఁగూడఁ గథాగతిని సూచించుచునే యుండును. చూడుఁడు—కళా. పూ. పీఠిక :

అనయము ప్రేమ సందిలఁగ నాస్యచతుష్టయ యౌగ్యపద్య చుం
బన ఘనకాంక్షఁబోలె నిగమంబులపేరిట నాల్లరూపులం
దనరెడు భార్యమాట జవదాటక సృష్టియొనర్చు వారిజా
సనుఁడు సృసింహకృష్ణవిభుఁ జాలఁజిరాయువుజేయుఁగావుతన్.

ఇందు సరస్వతీ చతుర్ముఖుల ప్రణయలీల సూచింపఁబడినది. పంచ మాశ్వాసమునందలి యీక్రింది పద్యమును చూడుఁడు :

వదనములు నాలుగిటికిని వరుసఁ గలియ
మెలపుతోడన కంఠంబు మలఁచి మలఁచి
యొసఁగెదధరపాన మహోత్సవంబు
గళము గొఁగిలితోన చెక్కులు నిఘురుచు.

ఇట్లే చతుర్థాశ్వాసమునఁ జేసిన సముద్రపర్జనమునందును గథాగతిని సూచించి
యున్నాఁడు :

ఉగ్ర తిమిశిరోరంధ్ర నిష్ఠూతమగుచు
నెగయు నలిలౌఘమది యొడ్డు మిగులనొప్పె
నల్లిపేరిటి కుండలి తాంగఘోగి
దిస్సనం దనవడగ యెత్తెనొ యసంగ.

తిమి శిరోరంధ్ర నిష్ఠూతమైన వారిధార నెంత చమత్కారముగఁ గళరో
నిమిడ్చినాఁడో చూడుఁడు. నిరకాన్నదానమునకై యజ్ఞశర్మ తనభార్యల
బేహారికి నమ్మెను. అమ్మెనుగాని యావియోగమును సైపలేక యార్తప్యని
గావించెను. ఆ ధ్వని విని యాతనిభార్యలు సలుపురు సముద్రమున నుఱికిరి.
అట్లుఱికిన యవ్వనితలు, బలుమీనొక్కటి నోర సరిలం బెగఁగ్రోలుచుండఁ
దద్వనములోనికా సలిలపూరము వెంటనేగిరి. అనంతరమది తన శిరోరంధ్రము
వెంట నీటిని బైతెగఁజిమ్మునపుడు, నీటితో వారును బైతెగని యొక దిప్యవిమా
నముపైఁబడిరి. మీఁదివర్జనములో నీకథ మొంత చమత్కారముగా సూచింపఁ
బడినదో చూడుఁడు.

స్తాణురూపమును వర్ణించుటయేకాక, చలద్రూపముఁ బ్రత్యక్షము చేయఁ
గల శక్తియు సూరనార్యునకుఁ గలదు. ప్రద్యుమ్నుని వాహ్యశిలో నాతఁడు
వర్ణించిన తురగవర్జన మిందులకొర ప్రబలదృష్టాంతము :

తొలుదొల్త నయ్యేక తురగంబు చుండల
గతిచారియగుచు నిక్కంబు తోఁచె
నావెనుకను సరూపాశ్శాలి చెదరిక
చక్రాకృతినిబర్చు సరణి తోఁచె
సంతట సనతి స్ఫుటావయవంబుగా
నెనసి యెఱాంగి వేష్టనత తోఁచెఁ
దుదఁ దద్విఘాషణ ద్యుతిరాజి మాత్రంబు
కొఱవి త్రిప్పిన రీతి మెఱసి తోఁచె
సంతకంతకు గతివేగ మగ్గలింప
రాగ వాగె యెచ్చరిక పరాకు జియ్య
యనుజనులు టిచ్చుపడి తమపని మఱవఁగఁ
బరఁగు నమ్మేటి నెఱరాతు ప్రౌఢికతన.

ఆంధ్రమహాప్రబంధములలోఁ గొన్నిటిని మాత్రమే యిట నుదాహరించి యున్నాను. ప్రబంధముల నన్నిటి నుదాహరించుట తివిస్తరమగుటయే కాక యనావశ్యకముగూడ నగును.

క్షీణయుగమునందలి యేకొలఁదిమంది కవులొత్పఁ దక్కిన యాంధ్ర ప్రబంధకర్తలందఱు నౌచిత్యమును ఖాటించియే వర్ణనలఁగావించి యున్నారు. కాని మనమాగ్రంథములుఁ బఠించునప్పుడా గ్రంథములు పుట్టిన కాలమును, దేశమును, బరిస్థితులను మఱువరాదు. కొన్నికొన్నియెడల వారతిమాత్రముగ వర్ణించిన విషయములు మనకీనాఁడు విసువు గలిగించును. అట్టిదానికి నాయా దేశకాల పరిస్థితుల యందలి మార్పేకారణము. మఱియుఁ గవుల వ్యక్తిస్వాతంత్ర్యములఁ బట్టియు నభిరుచులఁ బట్టియుఁ గవితారీతులు మారుచుండును. పెద్దన వేశ్యావర్ణనమొకటి రెండు గీతపాదములతో ముగింపఁగాఁ గృష్ణరాయనికి వేశ్యావర్ణనమే రెండు పీసపద్యములను మ్రొంగినది. ఇది కవుల యభిరుచి భేదమునకు నిదర్శనము.

ప్రబంధవర్ణనల యందలి యౌచిత్యమును గ్రహింపవలయునన్న నాగ్రంథము నామూలాగ్రముగఁ బఠించుటయే యుత్తమమార్గము.

ప్రబంధములు - రసము

ఈ ప్రకరణమునఁ బ్రప్రథమమున రసస్వరూపనిరూపణముఁ గావించవలయును. కావ్యమునకు శబ్దార్థములు శరీరమని యాలంకారికుల యభిప్రాయము. ఇఁక నాత్మ యెద్దియను విషయమున నాలంకారికులలో నభిప్రాయభేదములు పొడసూపినవి. భరతముని రసమే కావ్యమున కాత్మయని చెప్పినాఁడు. భామ హాదులలంకార సిద్ధాంతమును స్థాపించిరి. ఉద్భటుఁడు, దండి, రుద్రటుఁడు మొదలగువారీ యలంకార సిద్ధాంతమునే యంగీకరించిరి. కాని వీరు రసప్రాధాన్యము నెఱుంగనివారు కారు. శృంగారాది రసప్రసంగము వీరి గ్రంథములందును గలదు.

యుక్తం లోకస్వభావేన రనైశ్చనకలైః పృథక్,

రసవద్దర్శిత స్పష్ట శృణ్వరాది రసం యథా.

అను వాక్యములలో భామహాఁడు రసప్రసంగము గావించియున్నాఁడు. దండ్యాచార్యులును రసవదూర్జస్వీపద నిర్వచనమున

మధురం రసవద్వాచి వస్తుస్వపి రసస్థితిః.

అనియు

కామం సర్వోప్యలక్ష్యః రసమర్థే నిషించతి

అనియు నుడివియున్నాఁడు. అష్టరసములను వాని స్థాయిభావములను గూర్చి యాతఁడు భాగుగా నెఱుంగును. అందులకే

ఇహత్వష్టరసాయత్తా రసవత్తాస్త్వైతా గిరామ్.

అనియు

ప్రాక్ ప్రీతిర్దర్శితా సేయం రతిశృణ్వారతాంగతా.

అనియు నుడివియున్నాఁడు.

ఇట్లు రసస్వరూపమును బూర్ణముగా నెఱిగిన వారయ్యుఁ గావ్యమున నద్దనికుండవలసిన ప్రాముఖ్యవిషయమున వీరు భిన్నాభిప్రాయులైరి. రసాలంకారములలో, రసముకంటె నలంకారములే ముఖ్యతరములని వీరి యభిప్రాయము. అలంకార సర్వస్వవారుఁడీ విషయమునే

ఇహ తాదృశమహోద్భట ప్రభృత యశ్చిరస్త నాలక్షారికాః ప్రతీయమాన మర్థం వాచ్యోపస్కార తయాఽలక్షార పక్షవిక్షిప్తం మన్యన్తే..... ఉద్భటాది భిన్ను గుణాలక్షారాణాం ప్రాయశః సామ్యమేవ సూచితమ్ తదేవమలక్షారా ఏవ కావ్యే ప్రధానమితి ప్రాచ్యానాం మతమ్.

అను వాక్యములలోఁ జెప్పియున్నాఁడు.

దీనినిబట్టి భామహాదులు ధ్వనిప్రాధాన్యము నంగీకరింపలేదని తలంచుట కవకాశ మేర్పడుచున్నది. కాని యది సదాసత్యమనరాదు. వారు ప్రతీయమానార్థమే కావ్యజీవితమును నంశము నెఱుంగరను మాటయు, వారు తమ గ్రంథము లందు ధ్వని గుణీభూతవ్యక్త్యాది పదముల మవయోగింప లేదనుమాటయు సత్యములే. కాని ప్రతీయ మానార్థముంగూర్చి వారి గ్రంథములందుఁ గొంత యైనంగలదు. అప్రస్తుత ప్రశంస, సమాసోక్తి, ఆక్షేపము అనువానిని నిర్వచించుటలోఁ బ్రతీయమానార్థ ప్రసంగము కలదు.

యత్రోక్తే గమ్యతేఽన్యోర్థస్త

తస్మాన విశేషదస్సా సమాసోక్తిః.

అను భామహావాక్య మిందులకొక దృష్టాంతము. భామహాదును, దండియు ధ్వనిని గావ్యజీవితముగాఁ జెప్పుకపోయిన నతిశయోక్తిని బహుధా ప్రశంసించి యున్నారు సర్వాలంకారములకు సదియే యాదికారణమని వారియభిప్రాయము. ఈ విషయ మీక్రింది శ్లోకమున విస్పష్టము కాఁగలదు :

అలక్ష్ణరా న్తరాజామ

ప్యేకమాపాః పరాయణమ్

వాగీశమహితా ముక్తి

మిమామతిశయాహ్వయామ్.

— దండి.

భామహాదు లలంకారముల కొనంగిన ప్రాధాన్యము చిరకాలమట్లే నిలిచి యున్నది. మమ్మటుఁడు ధ్వన్యాలోకరారునే సర్వధాయనునరించిన వాఁడయ్య సలంకారములఁగూర్చి వ్రాసినంతగా మఱి యేవిషయమును గూర్చియు వ్రాయలేదు.

రీతివాదమునకు మూలకారియఁడు వామనుఁడు. దండియు నీవిషయ మునఁ గొంతచర్చఁ జేసియున్నాఁడు. మిక్కిలి యధునాతనులగు నాలంకారి కులుగూడ నావిషయమును బరామర్శించియే యున్నారు. వామనుఁడు గుణాలంకారములకుఁ గొంతభేదమును బాటించియున్నాఁడు. దండ్యాదులు గుణాలంకారములకు భేదమును పాటించలేదు. వామనుఁడు శబ్దార్థభేదమున గుణములను గూడ రెండుతెఱంగుల విభజించి యున్నాఁడు. ఓజస్సు, ప్రసాదము, స్లేష, సమత, సమాధి, మాధుర్యము, సౌకుమార్యము, ఉదారత, ఆర్ద్రవ్యక్తి, కాంతి యనునవి యీతఁడు పేర్కొనిన గుణములు. దండియు నీగుణములనే పేర్కొని యున్నను వానిలో శబ్దార్థభేదము నాతఁడు పాటించలేదు. భరతుని నాట్యశాస్త్ర మందుఁగూడ గుణప్రశంస కలదు. చూడుఁడు :

శ్లేషః ప్రసాదస్సమతా సమాధి
 ర్మాధుర్యమోజః పదసౌఖ్యమౌర్విమ్,
 అర్థస్యచవ్యక్తి రుదారతాచ
 కావ్తిశ్చ కావ్యార్థగుణా దతైతే.

వీనికిని దండివామనాదులు పేర్కొన్న వానికిని భేదమేమియునులేదు. కాని నాట్యశాస్త్రమందు గుణాలంతారమాలకుఁ బ్రాధాన్యములేదు. దండ్యాచార్యుని గ్రంథమంతయు నింపుమించుగా నీగుణాలంతార చర్చతోడనే ముగిసినది. వైదర్భిరీతురీ దళగుణములును ముఖ్యాధారములనియు, గౌడమార్గము వీనికి విపర్యయముగా నుండుననియు నాతని యభిప్రాయము. అర్థవ్యక్తి, ఉదారత, సమాధి, యసుసీమూఁదును వైదర్భిగౌరీతులఁ దెలిపితియందుఁ గాననగును.

ఇతి వైదర్భి మార్గస్య
 ప్రాణా దళగుణా స్మృతాః,
 ఏషాం విపర్యయః ప్రాయో
 వృశ్యతే గౌడపత్తని.

అను శ్లోకము మీది యభిప్రాయమునే చెప్పుచున్నది.

రీతిరాత్మా రావ్యస్య

అనుదానియందు వామనుఁడు రావ్యమునరాత్మ రీతియని పఠించినాఁడు.

విశిష్టాపదరచనారీతిః

అని తన్నిర్వచనముఁగూడఁ గావించినాఁడు. రీతిఁడు వైదర్భి, గౌడి, పాంచాలి యను మూఁదురీతులఁ దేర్కొనినాఁడు. వైదర్భియందు దళగుణము లును సమాసప్రాముఖ్యమునే పడయుననియు, గౌడియందోజః శాంతులకు విశేషప్రాధాన్యము కలదనియు, మాధుర్యసౌఖ్యమౌర్విములచేఁ దాంచారి శోభిల్లు ననియు నాతఁడు వివరించి యున్నాఁడు. రీతులకి పేళ్లేట్లు పచ్చిసదో వివరించుచు

విదర్బాదిషు దృష్టత్వాత్తత్సమాఖ్యా

అను సూత్రమునకు పృత్తినిట్లు వ్రాసినాఁడు.

విదర్బ గౌడిపాఞ్చాలేషు దేశేషు తత్రత్యైః కవిధిర్యచా స్వరూప
 మసలబ్ధిత్వాద్దేశ సమాఖ్యా పునర్దేశైః కించిదుపక్రియతే రావ్యానామ్.

గుణముల నిర్వచించుటలో నాట్యశాస్త్రరూపమును దండివామనులకును గొంత భేదముకలదు. గ్రంథవిస్తరభీతిచే నీదిఁ గొన్ని మాత్రమే యుదాహరించు చున్నాఁడను.

ఓజః :

సమాస వద్భిర్వివిధైః
ర్విచిత్రైశ్చ వదైర్యుతమ్,
సానుస్వారై రదానైశ్చ
తదోజః పరికీర్త్యతే.

—నాట్య. శా.

ఓజస్సమాస భూయస్త్యమ్

—దండి.

గాఢ బిస్తత్వమోజః

అర్థస్య ప్రౌఢిరోజః

—వామనుఁడు.

సమాధి .

అభియుక్తైర్విశేషస్తు
యోర్ధ్వైవోపలభ్యతే,
తేన చార్ధేన సంపన్నః
సమాధిః పరికీర్త్యతే

—నాట్య. శా.

ఆరోహాపరోహక్రమస్సమాధిః

అర్థ దృష్టిస్సమాధిః.

—వామనుఁడు.

కటక కుండలాదులవంటి యలంకారములకుఁ బ్రాధాన్యమిచ్చిన యలంకార సిద్ధాంతముకంటె, రీతివాద మొకమెట్టు పైకెక్కినదనియే యంగీకరింపవలయును. గుణములకుఁ బ్రాధాన్యమిచ్చియు నీ గుణములు దేనిధర్మములను విషయమును రీతివాదులు పరిశీరింపవలె.

రీతులెన్నియను విషయమున నాలంకారికులు భిన్నభిన్న మార్గములఁ బోయిరి. రాజశేఖరుఁడు తన కావ్య ఓహాంసయందు వామనాదులు పేర్కొనిన మూఁడు రీతులనే పేర్కొనియుఁ గల్పారమంజరియందు వత్సగుల్మ మాగధీ రీతుల విశేషముగా నొసఁగి యున్నాఁడు. రుద్రటుఁడు లాటీరీతిని గలిపినాఁడు. భోజుఁ డవంతీ, మాగధి, లాటి యను మూఁడు రీతులను జేర్చి యాబింటిని బేర్కొని యున్నాఁడు.

పక్రోక్తిః కావ్యజీవితమ్

అని పక్రోక్తి జీవితకారుఁడు పక్రోక్తినే కావ్యజీవితముగాఁ బరిగణించి యున్నాఁడు. జయరథుఁడు కవిప్రతిభయే పక్రోక్తికిఁ గారణమనియుఁ గుంతకుండు వైదగ్య భంగీ ఛణితియే పక్రోక్తి యనఁబడుననియు నిర్వచించిరి. వామనుఁడు పక్రోక్తి నొక యలంకారముగాఁ బరిగణించి

సాదృశ్యాల్లక్షణా పక్రోక్తిః

అని నిర్వచించినాడు. దుద్రటుడు వక్రోక్తిని శబ్దాలంకారముగాఁ బరిగణించి, కాకుశ్లేష భేదమున ద్వివిధ పక్రోక్తులను జెప్పినాడు. ముమ్మటాదులీ విషయమున నీతినినే యనుసరించిరి. శ్లేష పక్రోక్తికి శోభనాపాదించుననియు, స్వభావోక్తికి వ్యతిరేకమైనది వక్రోక్తి యనియు దంకి యభిప్రాయము.

శ్లేషస్సర్వాసు పుష్టాతి
ప్రాయో వక్రోక్తిమ శ్రయమ్.
భిన్నద్వివిధా స్వభావోక్తి
ర్వక్రోక్తిశ్చేతి వాఙ్మయమ్.

అను వానిలో మిది యభిప్రాయము సువ్యక్తమై యున్నది. భామహుడును వక్రోక్తిపదము నీయర్థమందే యుపయోగించి యున్నాడు. సర్వాలంకారిముల యందును పక్రోక్తి యుండియే తీరవలయునని సూతని యభిప్రాయము. ఈ క్రింది యుదాహరణము నీయర్థమునే వివరించును.

పత్రాభిదేయ శట్టోక్తిరిష్టా వాచామలజ్ఞాతిః,
వాచాం పత్రార్థ శట్టోక్తి రిలజ్ఞారాయ తిల్పరే.

భామహు సుదాహరించుచు లోచనరారుఁడు

శబ్దస్య హి వక్రతా అభిదేయస్య చ పత్రతా, లోకోత్తిర్యేష రూపేదాప
స్థానమ్.

అని వివరించి యున్నాడు.

ఫలితుని రసవాదము రావ్యమున రాత్మ రసమని చెప్పును. పదావానుభావ పృథివారి సంయోగమువలన రసనిష్పత్తి యగుచున్నది. ఇట్టి రసోత్పత్తికి నొరీ కావ్యమంతయు నావశ్యకముననుష్ఠింప వాఙ్మయముగా నుండిర ప్యంగ్యముగా నుండవలయునని సిద్ధాంతము. ఈ సిద్ధాంతమునే యాచారముగాఁ జేసికొని వ్యంగ్యార్థమే కావ్యమున రాత్మయని భవనిరారుఁడు పదించినాడు.

అయమేవహి మహాకవేర్ముఖ్యో వ్యాపారో యద్రసాదీనేప ముఖ్యలియా
కావ్యార్థీ కృత్యతద్యక్త్యక్తును గుణత్వేన శబ్దానామర్థానాం చోపనిబిష్టనమ్.
ఏతచ్చ రసాదితాత్పర్యేణ రావ్యనిబిష్టనమ్ భారతాదాపి సుప్రసిద్ధ
మేవేతి. . . రసాదయోహి ద్వయోరపితయోః (కావ్యనాట్యయోః)
జీవితభూతాః సారభూతోహ్యర్థః. స్వశబ్దావభిదేయత్వేన ప్రకాశితః
సుతరామేవ శోభామావహతి. ప్రసిద్ధిశ్చేయమస్త్యేప విదగ్ధ విద్యత్పురి
షత్పు యదభిమతతం పస్తుప్యగ్గ్యత్యేన ప్రకాశ్యతే ససాజచచ్చి వాచ్య
త్యేనైవ.

— చ్యవనాలోకము.

రసాద్యలంకార వస్తుభేదమున ధ్వని మూఁడుతెఱఁగుల విభజింపఁబడి యున్నది. రసాదియందు నచటనములేకాక తదాభాసాదులుకూడ నిమిదియున్నవి.

తేన రసవిష వస్తుత ఆత్మా. వస్త్రస్వలఙ్కారధ్వనీతు సర్వభారసం ప్రతి పర్యవస్యేతే ఇతి వాద్యాదుత్కృష్టైకౌ ఇత్యభిప్రాయేణధ్వనిః కావ్య స్యాత్మేతి సామాన్యేనోక్తమ్. ప్రాధమికానా మభ్యాసార్థినాం యదివరం చిత్రేణ ప్యవహరః ప్రాప్తపరిణతీనాంతు ధ్వనిరేవ ప్రాధాన్యేన కావ్యమితి స్థితమేతత్.

కావ్యాత్మగా ధ్వనిని స్థాపించిన తరువాత గుణాలంకారములను గూర్చి ప్రసంగించినాఁడు.

తమర్ద మవలమ్మునే

అనుచున్నది

యేతమర్దం రసాదిలక్షణమగ్గినం సంతమవలమ్మునే తేగుణాశ్శౌర్యాది వల్. వాచ్య వాచక లక్షణాన్యభిని యే పునరాశ్రితాస్తేలఙ్కారా మప్రవ్యాః కటకాదివత్.

అని పుత్తివ్రాసి గుణములు శౌర్యదులవంటివనియు సలంకారములు కటక బండలాదులవంటివనియు నిర్దేశించినాఁడు.

ఇతి రససిద్ధాంతమును బరిశీలింతము విభావములు, అనుభావములు, సార్వత్రికభావములు. వ్యభిచారిభావములు అను సామగ్రిచే సముల్లసితమైన రత్నాది స్థాయిభావము రసమని చెప్పఁబడుచున్నది. సజాతీయ విజాతీయ భావములచే దిరస్కరింపఁబడక సామాజికుల యనుభవ పర్యంతమును నిలిచి యుండునది స్థాయి యనిపించుకొనుచున్నది భరతమునియు విభావానుభావ వ్యభిచారిభావ సంయోగమువలన రసము నిష్పన్న మగుచున్నదనియే చెప్పి యున్నాఁడు. ఈ క్రింది శ్లోకములయందీ భావమే ప్యక్తము చేయఁబడియున్నది :

విభావానుభావ వ్యభిచారి సంయోగాద్రస నిష్పత్తిః.

—నాట్యశాస్త్రము : భుతుఁడు.

విభావానుభావ సార్వత్రిక వ్యభిచారి భావైరుపసేయమానః

పరిపూర్ణః స్థాయి భావో రస్యమానోరసః.

—సతతజ్ఞిణి.

విరుద్ధై రవిరుద్ధై ర్వా

భావై ర్విచ్ఛిద్యతే న యః,

ఆత్మభావం సయత్యన్యాన్

స్థాయిష లక్షణాకరః.

—దశరూపకము.

చరమ సమయ పర్యవ్తస్థాయి
త్వాదస్య స్థాయిత్య వ్యవదేశః.

—రసతరగ్గీణి.

మఱియు, నరులకు నృపతియట్లు, శిష్యులకు గురువునట్లు సర్వభావములకు స్థాయి గొప్పది యని యీ క్రింది శ్లోకమునఁ జెప్పఁబడి యున్నది :

యథా నరాణాం నృపతిః
శిష్యాణాంచ యథా గురుః,
ఏవంహి సర్వభావానాం
భావః స్థాయీమహానిహ.

—నాట్యశాస్త్రము.

ఇఁక విభావములనఁగానేమి ? యను ప్రశ్నకు మనమిప్పుడు సమాధానము సీయవలయును. వాగంగాభినయాశ్రయములైన యనేకార్థములు వీనిచే భావింపఁ బడుచున్నవి కాన నివి విభావములనఁబడుచున్నవి. ఈ భావమునే యీ క్రింది శ్లోకము వ్యక్తము చేయుచున్నది :

బహవోఽర్థా విభావ్యనే
వాగ్భాభినయాశ్రయాః,
అనేన యస్మాత్తేనాయం
విభావ ఇతి సంజ్ఞితః.

మఱియు, రసమును విశేషముగా నుత్పాదించఁ జేయునది రాజ్యస విభావములు అనియుఁ జెప్పఁబడి యున్నది .

విశేషేణ భావయన్తుత్పాదయన్తి
యేరసాన్తే విభావాః.

—రసతరగ్గీణి.

అలంబనోద్దీపన భేదమున విభావములు రెండు విధములు. ఈ విషయమునే దశరూపకకారుఁడు

అలంబనోద్దీపనత్వ ప్రభేదేన స చ ద్విధా

అను వాక్యమునఁ జెప్పియున్నాఁడు. నాయినాయకు లాలంబనములు, ప్రార్థించిన కోకిలాలాపాదు లుద్దీపనములు. భావసంసూచనాత్మకములైన విచారములను భావములనియు, అతిరసపోషకములగు భ్రూవిక్షేప కటాక్షాదులనియు దశరూపక కారుని నిర్వచనము

అనుభావో విచారస్తు భావ సంసూచనాత్మకః.

స్థాయి భావాననుభావయతః సామాజికాన్ సభ్రూవిక్షేప కటాక్షాదయో
రసపోషరారిణోఽనుభావః.

సత్త్వజములగు కొన్ని యనుభావములే సాత్త్వికములనఁ బరఁగు
చున్నవి యని యొక నిర్వచనము సాత్త్వికభావ విషయమునఁ గలదు .

పుధగ్భావా భవన్త్యన్యే
అనుభావత్వేఽపి సాత్త్వికాః,
సత్త్వాదేవ సముత్పత్తేః
తచ్ఛతద్భావ భావనమ్.

ఇఁక రెండవ నిర్వచనము :

సత్త్వం జీవశరీర యే తస్య ధర్మాః సాత్త్వికాః ఇథంచ శారీరభావాః
స్తమ్బుదయః సాత్త్వికాభావా ఇత్యభిధీయతే. —రసతరగ్గీణి.

సాత్త్వికభావములీ క్రింది శ్లోకమునఁ జెప్పఁబడియున్నవి :

స్తమ్బుప్రలయ రోమాశ్చాః
స్వేదో వైవర్ణ్య వేపదూ
అశ్రువైస్వర్య మిత్యష్టా
స్తంభోఽస్మిన్ నిష్ఠ్ఠియాంగతా
ప్రలయో నష్ట సంజ్ఞత్వం
శేషాస్సువ్యక్తలక్షణాః.

—దశరూపకము.

ఇఁక వ్యభిచారుల నిర్వచనము :

వివిధమాభిముఖ్యేన రసేషు చరన్తితి

అను నాట్య శాస్త్రమును

విశేషాదాభి ముఖ్యేన
చరన్తో వ్యభిచారిణః,
స్థాయిన్యున్మగ్న నిర్మగ్నాః
కల్లోలా ఇవవారిధౌ.

అను దశరూపకమును

యథావారిధౌ సత్యేవ కల్లోలా ఉద్భవన్తి విలీయన్తేచ తద్వదేవ రత్యా
దౌష్టాయినీ సత్యే వాచిర్భావ తిరోభావా భావాభి ముఖ్యేన చరన్తో
వర్తమానా నిర్వేదాదయో వ్యభిచారిణో భావాః

అను తద్వ్యాఖ్యయు

ఉన్మజ్జన్తో నిమజ్జన్తః
కల్లోలాస్తే యధార్ణవే,
తస్యోత్కర్షం వితన్వన్తి
యాన్తి తద్రూపతామపి.

తథా స్థాయినీ నిర్మగ్నా
హ్యన్మగ్నా వ్యభిచారిణః,
పుష్టంతి స్థాయినం స్వాంశ్చ
తన్నయన్తి రసాత్మతామ్

అను లక్షణాంతరమును, సముద్రమునందుఁ దరఁగ లుద్భవించుచు లయించుచు
నా సముద్రమునకుఁ బుష్టిని గలుగఁజేయునవియై తద్రూపతనొందుభంగి
స్థాయయందు సంచారులు పుట్టుచు ముగ్ధులు చానిని రసత్వము నొందించుచుఁ
ద్రూపత నొందుననియు సముద్రము లేక తరఁగలులేనిభంగి స్థాయి లేక
సంచారులుదయింపవనియుఁ జెప్పుచున్నవి.

రమణీయోల్బణతా నమేతమగు నీరత్యాది భావాబ్ధిలో

సమరంబుట్టుచు ముగ్ధులుం దగుఁ దరంగారూఢి సంచారి సంఘము

అను సరసభూపాలీయమునందలి పద్యము నీ యంశమునే విస్పష్టము చేయు
చున్నది.

వ్యంజనోషధి సంయోగమున నన్నము స్వాదుత్వము నొందినట్లే, సము
చిత విభావాదులవలన సతిశయించి ప్రవాళించు రతిహాస శోక క్రోధోత్సాహ
భయ జుగుప్సా విస్మయ శమంబులను స్థాయిభావములు వరుసగ శృంగార
హాస్య కరుణ రౌద్ర వీర భయానక బీభత్సాద్భుత శాంతంబులను రసంబులగును.

రసాస్వాదన విషయమున సాహిత్యదర్పణకారుఁడిట్లు చెప్పియున్నాఁడు:

సత్వోద్రేకాదఖిల్లస్వ
ప్రకాశానస్త చిన్మయః,
వేద్యాస్తరస్పర్శ సూనోః
బ్రహ్మస్వాద సహోదయః.

లోకోత్తర చమత్కార
ప్రాణైః కైశ్చిత్ప్ర మాతృభిః,
స్వాకారవద భిన్నత్వే
నాయమాస్వాద్యతౌరసః.

రసగంగాధరకారుఁడీ రస విషయమున నిట్లు పవించినాఁడు :

సముచిత లలిత సన్నివేశ చారుణా కావ్యేన సమర్పితైః సహృదయ
హృదయం ప్రవిష్టైః తదీయ సహృదయతా సహకృతేన భావనా
విశేష మహిమ్నా, విగళిత దుష్కృత రమణీత్వాదిభిః, అలౌకిక విభా
వానుభావ వ్యభిచారి శబ్దవ్యవధే త్యైః శకుంతలాదిభిరాలమ్బన కారణైః

చన్ద్రికాదిభిరుద్దీపన కారణైః అశ్రుపాతాదిభిః కార్యైః, చిన్తాదిభి స్సహ కారి భిశ్చ. సంఖాయప్రాదుర్భావితేన, అలౌకికేన వ్యాపారేణ, తత్త్వాల నిర్వర్తితానం దాంశావరణా జ్ఞానేన అత ఏవ ప్రమృష్ట పరిమిత ప్రమా తృత్వాది నిజధర్మేణ ప్రమాత్రా స్వప్రవాళతయా వాస్తవేన నిజస్వరూపా నందేన సహగోచరీక్రియమాణః ప్రాగ్వినివిష్ట వాసనారూపః రత్వాది రేవ రసః.

ఈ రసమసంలక్ష్య క్రమమే. ఇది విభావాదులచే వ్యంజనీయ మగుట వలనఁ గ్రమ మున్నదని చెప్పవలసియున్నను రసాస్వాదాతిశయ మహిమచే నాక్రమము సంలక్ష్యమాణము కాదుకదా !

ఎచట విభావానుభావ వశమున రసవ్యక్తి స్ఫుటమగుచున్నదో యచటనే యసంలక్ష్యక్రమ వ్యంగ్యమును గలుగుచున్నది. ఇతర స్థలములలో రసాది ధ్వనియు సంలక్ష్య క్రమమే యగుచున్నది. ఈ విషయమభినవగుప్రపాదులచే

రసభావాద్యర్థము ధ్వన్యమానమే కాని వాచ్యము కాదు. అయినను సర్వము సంలక్ష్య క్రమవిషయము కాదు

అని చెప్పఁబడినది.

రసమును గూర్చి దిక్పాత్రముగాఁ జెప్పఁబడినది. సాధారణముగాఁ బ్రబంధములు శృంగార రసాత్మకములై యుండును. శృంగారమునకు రతియను నది స్థాయిభావము.

తరుణీతరుణుల కీతరేతరాలంబనమగు ప్రేమయనెడు చిత్తవృత్తి రతి యని తాత్పర్యముఁ జెప్పట యుక్తతమందు. ఏలయన, రతియనునది ప్రేమ మని, ప్రీతియని చెప్పఁబడు నొక చిత్తవృత్తియే. అది గురుదేవతాపుత్ర మిత్ర కళత్రాది విషయకమై యుండును. దానింబెద్దలు స్త్రీ పురుషుల కన్యోన్య విషయక మైనపుడు వ్యభిచారిభావముగను జెప్పుదురు. అట్టిరతి స్థాయిభావంబగునపుడు సంభోగవిషయకేచ్ఛా రూపమనియుఁ బుత్రవిషయకమైనప్పుడు ప్రేమరూప మనియు నొకరతికి రెండులక్షణములు చెప్పటకన్న రతియంతయుఁ బ్రేమాఖ్య చిత్తవృత్తిరూపమేయనుట యుక్తమని నవీనాలంకారిక సిద్ధాంతము. సంభోగేచ్ఛా రూపము శృంగారస్థాయి రతియని చెప్పి సంభోగపదమునకు

అనుకూలౌ నిషేవేతే

యత్రాన్యోన్యం విలాసినౌ,

దర్శన స్పర్శనాదీని

స సంభోగ ఇతీరితః.

అని లక్షణాంతరము సేయు ప్రయాసకన్న నిదియే యుక్తతమంబు. పైశ్లోకము నకు విలాసవంతులగు తరుణీతరుణుల పరస్పరానుకూల్యము గలవారై యొనరించు దర్శనము, స్పర్శనము, ఆలాపనము, ఆలింగనము మొదలగునవి సంభోగమనఁబడును గాని యీ ద్వ్యాదులుగల యపుడొనరించు దర్శనాదులట్లు గాఁచి యాశయము. ఇట్లు రసగంగాధరమున

తత్ర శ్రీ పుంసయోరన్యోన్యాలంబనః ప్రేమాఖ్య శ్చిత్తవృత్తి విశేషోరతిః
స్థాయిభావః - గురుదేవతాపుత్రా) ద్యాలిమ్మనస్తు వ్యభిచారీ.

అని వ్రాయఁబడినది.

శ్రీలకుఁ బురుషులకుఁ బరస్పరాలంబనమై ప్రేమమని చెప్పఁబడు చిత్తవృత్తివిశేషము రతి. అది స్థాయిభావమగును. గురుదేవతా పుత్రా)ద్యాలంబనమైనరతి వ్యభిచారియగును.

అని దీనియర్థము. కావ్యప్రకాశ తాత్పర్యమునింతే.

ఈరతి యంకురితత్వ పల్లవితత్వాద్యవస్థలు గలదయి యుల్లిసిల్లి. అందంకురితత్వావస్థయందుఁ బ్రేమమను నామము, బల్లవితత్వావస్థయందు మానమను పేరును, గోరకితావస్థయందుఁ బ్రణయమను నాఖ్యను, బుష్పితావస్థయందు స్నేహమను నభిఖ్యను ఫలితావస్థయందు రాగమను నభిధానమును భోగ్యావస్థయందు దనురాగమను నాహ్వాయమును జెంది తేజరిల్లు. ఈఫలాంతావస్థా పంచకము పూర్వానురాగ రూపమగు నభిలాషజన్య విప్రలంభమునందును, భోగాఽవస్థయనునది సంభోగ శృంగారమునందుఁ జేరియుండును.

అజ్ఞాన వల్లవ కలికా ప్రసూన ఫలభోగభాగియం క్రమశః ప్రేమా మానః ప్రణయ స్నేహోరాగోఽను రాగశ్చ, ఇయమజ్జురితా ప్రేమా మానాత్పల్లవితా భవేత్ సకోరూ ప్రణయత స్నేహాత్కుసుమితాధవేత్, రాగవత్పలవతీసేయమనురాగేణ భుజ్యతే.

ఇత్యాది ప్రమాణము లనుసంధించునది.

గ్రాయలయుగమునఁ బుట్టిన మహాప్రబంధములలోఁ బ్రప్రథమము మను చరిత్రము. ఇందుఁ బ్రవరవరూఢినీ ఘట్టమునందలి శృంగార మాభాసరూపమును బొందియున్నది. ఇందనురాగము వరూఢినియందే కాననగును. ప్రవరుఁడు కేవల విరక్తుఁడు. శాంతశృంగారముల సంఘర్షణములో శాంతమే జయించినది.)

రసవిషయకమైన చర్చ చేయునపుడుదాహరణముగాఁ గైకొనఁదగిన గ్రంథము వసుచరిత్రము. ఇందు నాయకుఁడు వసురాజు. నాయిక గిరిక.

వసురాజునందుఁ గీర్తిప్రతాపాద్యుత్తమ నాయకలక్షణములన్నియుఁ గలవు. నాయక ముగ్ధః.

ఇక్కావ్యము శృంగారరస ప్రధానమగుటచే నిందోజః ప్రభృతి గుణములు, నారభటీ వృత్తియు, గౌడీరీతియు నంతగా నగపడవు. ఇఁక మాధుర్య ప్రసాదాది గుణములకును, కైశిక్యాది పృథ్వులకును వైదర్భీ ప్రభృతి రీతులకును నిది యాలవాలమైయున్నదన వచ్చును.

కైశికీ చెలంగు శృంగార కరుణలందు
నారభటీరౌద్ర భీభత్సహారిణీయగు
నలరుభారతి హాస్య శాంతాద్భుతముల
నమరు సాత్వతి వీరభయానకముల.

అని నరసభూపాలీయమునఁ జెప్పఁబడియున్నది.

శృంగారరస ప్రధానమగు నీగ్రంథమున సంభోగ శృంగారమున కనేకోదాహరణముల నీయవచ్చును. గ్రంథవిస్తరభీతిచే నిట నొకటి రెండు మాత్రమే యుదాహరింపఁబడు చున్నవి.

అనుపమ కాంతివైధి సమన్విత నావసురాజుఁ గాంచు ప
ద్మిని సరసాంతరంగమున మించె వినూతనరాగ కందళం
బొసరె నఖండవాసనలు సుత్కళికల్పిలసిల్లె నల్ల న
ల్లన నిగిడెం బ్రమోదతరళస్థితులై తమిఁజూపు తుమ్మెదల్.

ఈ పద్యములో గిరికావరమైన యర్థమందు సంపూర్ణమైన శృంగారరసమును జెప్పినాఁడు.

కాంతియుద్ధీపన విభావము. వసురాజాలంబన విభావము. సరసాంతరంగమున మించె వినూతనరాగ కందళంబనఁగా ననురాగ యుక్తమైన యంతరంగమునందా యనురాగము పూర్ణమయ్యెననుట. అనురాగమనఁగా రతియనెడు స్థాయిభావము. కందళ పదము పరిపూర్ణత్వమును దెలుపుచున్నది. వినూతనపదము స్పష్టార్థము. మించెననెడి పదము పూర్ణత్వమును జెప్పుచున్నది. ఆపరిపూర్ణమైన స్థాయిభావమనియు, పరిపూర్ణమైన రసమనియు గ్రహింపవలయును. అఖండవాసనలనఁగా సాత్త్వికభావములు. ఉత్కళికలనఁగా సంచారిభావములు. చూపులనఁగా ననుభావములు. ఈరీతిగా విభావానుభావ సాత్త్వికసంచారి సముల్లసితమై స్థాయిభావమైన యనురాగ కందళము సంపూర్ణమైన శృంగార రసమని గ్రహింపవలయును.

ఈ పద్యము మొదలుకొని యీక్రింది నాలుగు పద్యములలో గిరికాదేవికిఁ బ్రథమావస్థయగు నయనోత్సవమును జెప్పినాఁడు

తొలుదొలుతన్ విలోగతిఁ దొంగలి తెప్పలనాని కర్ణ కుం
డలరుచి ధాళభక్యముల డాపున నల్లనఁ బొంచి మించులై
వెలువడి పూర్ణచంద్రువయి వెన్నెల పుల్లలచాలు వ్రాలు లీ
లల విభుమీఁద వ్రాలె నవలా నవలాలితదృష్టి జాలముల్

పసుధాసుధాంకుఁ బొదవుచు
వెన మఱులుచు మరలి మగుడ వెడలుచు లలనా
లసమాన దృష్టిజాతము
లసమాంబకు చిత్రశరములై విలసిల్లెన్.

వనజదళాయతాక్షి నిడువాలికచూపనిమేషవృత్తి నా
మను నవకంబుపైఁ బొలసి రాంత తదీక్షణ జాలకంబుపై
కొనినఁ ద్రపాల్లిఁ గ్రుంకియును గోరికఁ గ్రమ్మఱఁగూడఁ బారు మో
హనగుణశక్తి నివ్వటిలు నవ్వలరాయని నేర్పుపెంపునన్.

కౌతుకము పూని యొండొరుఁ గాంచఁ దివురు
చంచలాక్షికిఁ బిలికి నేత్రాంచలములు
గూర్చె వలరాచయొజ్జ గోర్కులు దలిర్ప
నదిగదా భావిశోభన వ్యంజకంబు.

ఇందుఁ 'దొలుదొలుతన్' అను పద్యమున లజ్జాతిశయ స్ఫురణమువలన గిరికా
ముగ్ధాత్వము స్పష్టమగుచున్నది.

ఉదయ ద్యౌవనా ముగ్ధా
లజ్జా విజిత మన్నదా

అనియుఁ జెప్పఁబడి యున్నది. లజ్జయనునది సంచారిభావము.

చేత స్సంకోచనం వ్రీడా
నన్గ రాగస్తదాదిభిః

అని చెప్పఁబడియున్నది.

'వనజదళాయతాక్షి' అను పద్యమున గిరికాదేవియందు లజ్జయును
మదనవికారంబును సమానంబులుగాఁ జెప్పుటవలన మధ్యాత్వము స్ఫురించు
చున్నది.

సమానలజ్జా మదనా మధ్యా

అని లక్షణము.

తరువాత నీ క్రింది పద్యములో మోహము, చింత, బెత్తుకృము,
చాపల్యము అను సంచారిభావములను వర్ణించియున్నాడు.

కనుగలవింటఁ జొక్కపు చవుల్వట్టించి
 నారిచే విభ్రమోన్నతులు పెనచి
 తమ్మి తూపున రిసోదగ్రత నవరించి
 కంఠేఁ బ్రబల రాగంబు నించి
 యెలమూవిఁ గేలంటి యెలమి మీఱఁగఁజేసి
 విరవాది నూష్ణాభివృద్ధి నెఱపి
 కలువచేఁ దమిపెంపు వెలయించి చిగురాకు
 మొనల నాకులపాటు మొనయఁజేసి
 యనమ శరవీర పుంగవుఁడాత్మ సాధ
 నముల నన్నింటి చేఁజూపి కమిచిపోటు
 గంటి దూరినరీతి వాల్గంటి మనము
 నవనిపతి చిత్తమును దూరె నాక్షణమున.

‘నారిచే విభ్రమోన్నతులు పెనచి’ యనుచో మోహమను సంచారిభావము కలదు.

మోహస్తు మూర్ఛనం భీతి
 ర్దుఃఖ లేశాను చిన్తనైః

అని తల్లక్షణము.

‘విరవాది నూష్ణాభివృద్ధి నెఱపి’ యనుచో సంతాపమను కనుభావము గలదు.
 ఇది చింతయను సంచారిభావమున కనుభావము.

ఇష్టా నభిగమాధ్వానం
 చిన్తా శూన్యత్వ తాపకృత్

అని తల్లక్షణము.

‘కలువచేఁ దమిపెంపు వెలయించి’ అనుచో నౌత్సుక్యమను సంచారిభావము కలదు.

కాలాక్షమత్వ మౌత్సుక్యం
 మనస్తాపత్వరాది కృత్

అని లక్షణము.

‘చిగురాకు మొనల నాకులపాటు మొనయఁజేసి.’ ఆకులపాటనఁగా వ్యాకులత్వము. వ్యాకులత్వమనఁగాఁ జాపల్యమనెడి సంచారిభావము.

చాపలత్వం నవస్థానం
 రాగద్వేషాది సంభవమ్

అని తల్లక్షణము.

ఇట్లు దెబ్బదియవ పద్యమువఱకు సంఖ్యగ శృంగారమే వర్ణింపఁబడినది.

ఇట్లే షష్టాశ్వాసమునను సంఖ్యగ శృంగారము వర్ణితమైయున్నది. అవి యన్నియు నిట నుదాహరించుట యప్రస్తుతమగును.

ఈ క్రింది పద్యములయందు మనమర దశావస్థలును వర్ణింపఁబడినవి :

గిరికన్య మేన నేకీభవించినఁగాని

✓ తియ్య వియ్యని నిర్బంధింపరాదు

సింధుజ నెదనుంచి సిరుల మించినఁగాని

మిహికాంకుఁ గనుసన్న మెలపరాదు ✓

శుభవాణి యభిముఖ స్ఫురణఁ జూపినఁగాని

పరచుటంచలఁ గ్రిందు పఱుపరాదు

పద్మినిఁ గరముఖప్రౌఢిఁ దేల్చినఁగాని

రేల ముమ్మరము వారింపరాదు

నేర్చున నటంచు నృపతి యా నెలఁతఁ దలఁచి

తలఁచి నగమగు సాత్త్వికోదయ దశాను

భావములఁ జెందు నున్నద ప్రసవజ్ఞాన

జ్ఞాన మగ్నతఁ గాంచుఁ దాపము వహించు.

ఇందులో మొదటి నాల్గు చరణములయందును సంకల్పాపస్థయును గీతి మొదటి చరణమందుఁ గృత్యావస్థయునుఁ జెప్పఁబడినవి.

అనిశధ్యాత నదీసుతావయవుఁడై యమ్మేటి యయ్యేటి శో

భనము కైవశులన్న నన్నది నవాబ్జింబన్న గోరంత నం

టును నొక్కంత ముఖానురాగమును బూనుంగాని యే సౌమ్ముఁ గై

కొనఁడే కానుక లిచ్చినం గొనఁడు గోర్కుల్నిండి దైవారఁగన్.

ఇందులో 'అనిశధ్యాత నదీసుతావయవుఁడై' అనుదానిచేఁ జింత యనెడి సంచారిభావమును, 'ఏ సౌమ్ముఁ గైకొనఁ డేకానుక లిచ్చినం గొనఁడు' అను దానిలోన రతి యనెడు నవస్థయు వర్ణితములైయున్నవి. ఇట్లే తొంబదితొమ్మిదవ పద్యమువఱకు దశావస్థలు వర్ణింపఁబడియున్నవి.

ఇందంగిరసము శృంగారమేయయ్యు, వీర రౌద్ర కరుణ భయానకాది రసములు నాయాతావుల యథోచితముగ వర్ణింపఁబడియే యున్నవి.

ఈ రీతినే ప్రబంధముల నన్నింటిని బరిశీలించవలయును.

పింగళి సూరనార్యుని శృంగార రసపోషణములో నొక విశిష్టత కలదు. కళాపూర్ణోదయ ప్రారంభముననే తాను వ్రాయఁదలఁచుకొన్న గ్రంథవిధానము

నీ క్రింది రీతినిఁ దెలిపియున్నాఁడు :

శృంగారరస ప్రాయంబును బుణ్యవస్తు వర్జనాకర్ణనీయంబును . .
ఇది కవి చెప్పఁదలఁచిన గ్రంథతత్త్వము. ఇందు శృంగారముతో భక్తియు
జోడింపఁబడినది. ఈ గ్రంథమంతయు సమగ్రముగఁ బరిశీలించినచో నిందలి
పాత్రలన్నియు నీరెండుగుణములును గలిగియే యున్నవని తేటతెల్లము కాక
పోదు. అధికారి భేదముఁబట్టి ప్రాధాన్యభేదము మాత్రము కలదు.

మహాతపముఁ గావించిన మణికంధరుఁడు రంభయందలి రక్తిని పీడలేక
పోయినాఁడు. శారదాభక్తుఁడు శాలీనుఁడు భార్యతో బెట్టిపోకడలు పోయినాఁడు.
మహాకూరుఁడగు మణిస్తంభుఁడు కలభాషిణి కౌగిలికాసవడినాఁడు. ఇంతయేల;
ఆదిమదంపతులకే శృంగారవిహారమున వేడుకలు వెల్లివిరిసినవి. విగ్రహముని
యెఱింగియుఁ దత్సౌందర్య ముగ్ధుడై నన్నాస్తి యొక్కఁడు విష్ణ్వలయము
సందలి యొక స్త్రీ విగ్రహమును గొగిలించుకొనుటయు నీ విషయమున నొక
ప్రబల దృష్టాంతమే యగుచున్నది

సూరనార్యుని శృంగారవర్ణనములలో నింకొక చిత్రమైన భావసంసర్గ
మున్నది. ఆయన శృంగారము విషాదరేఖా శబలితమై యుండును. ప్రేమమూర్తి
యగు కలభాషిణి మృగేంద్రవాహనాలయమునఁ గత్తికెరయగుట, వలపు ఫలింప
నున్నవేళ మణికంధరుఁడు శాపదగ్ధుఁడగుట, స్వచ్ఛమగు ప్రేమగోష్ఠి చేసికొను
చుండఁగా శాలీనుఁడు ప్రాదమున మాయమగుట మొదలగునవి యిందుల కుదా
హరణములు.

శృంగారరసాధిదేవత నర్తకివలె బహురూపముల నాయనకు సాక్షాత్క
రించినది. తద్రూప వ్యక్తీకరణమే ప్రణయప్రపంచమున నాయన ప్రతిపాదించఁ
దలఁచిన సిద్ధాంతము. వానిలో ముఖ్యములు ఐన్నియిట నుదాహరింపఁబడు
చున్నవి —

1. సరస్వతీ చతుర్ముఖుల ప్రణయము :

పురాణములు బ్రహ్మను సృష్టికర్తయని చెప్పినే కాని యాయనచే నా
సృష్టిని జేయించు కారణమేదియో చెప్పఁజాలవు. ఈ రహస్య మిటుట్లుమున
వ్యంగ్యముగా నున్నది. సరస్వతీరూపయగు ప్రకృతి తనవిలాస విభ్రమములచేఁ
జతుర్ముఖరూపుఁడొ పురుషుని రాగరంజితచిత్తునిజేసి, ప్రపంచసృష్టి కున్ముఖుని
జేయుచున్నది. ఆదిమదంపతుల ప్రణయమే సృష్టికి మూలమని ఫలితార్థము.

2. కలభాషిణీ మణికంధరుల శృంగారము :

ఈ గాథలో సహాధ్యయన సహవాసములతోడి స్నేహము కాలక్రమమునఁ

ప్రేమగా ననురాగముగాఁ బరిణమించి ప్రణయ సాయుజ్యమున నెట్లు సిద్ధి పొందునో ప్రతిపాదించఁబడి యున్నది

3. సుగాత్రీ చాలీసుల ప్రణయము :

సహజ సౌందర్యమును సాధుచిత్తప్రకృతియు బింబ ప్రతిబింబములనియు, సౌందర్యమనునది యపస్రానగుణమనియు నిందు నిరూపింపఁ బడియున్నది.

4. శల్యాసురరథ :

ఇందరి రాక్షసశృంగారము, సాధుత్వమెఱుంగని మోటుమసుష్టుల ప్రణయభగ్నతకొర నిదర్శనము. ఇది నిజముగా నాభానరూపము.

ఈవిధముగ శృంగార రసాధిదేవతను మననముచేసి సాక్షాత్కరింపఁ జేసికొని, యీమె సత్యస్వరూపమును దారకులకుఁ జూపి కృతకృత్యుడైనాఁడు సూరన, ఒకపంకి శృంగార విషయమున నిట్టి మధనము జరుగుచుండఁగా నింకొకవంక భక్తిభావ ప్రపూర్ణులైన కవులు బయలుదేరుచుండిరి. ఛార్లట, రామ కృష్ణుడు, కృష్ణరాయలు నిట్టివారు. వీరి గ్రంథములయందలి రసము శాంత మని చెప్పవచ్చును. విప్రలంభ శృంగారాత్మకమైన గ్రంథమును రచించి కృత కృత్యుడైనాఁడు తిమ్మన. రామేశ్వరకవి సత్యభామా సాంత్యనము, వెలిదండ్రు పేంకటపతి రాధామాధవము, ముద్దుపళని రాధికాసాంత్యనము మొదలగు కృష్ణ నాయకములైన యీ విప్రలంభ శృంగార రావ్యములన్నియుఁ బారిజాతాపహరణమునకు సాక్షాదనుకృతులు.

మనవారికి హాస్యరస మంతగా రుచించినట్లు కానరాదు. ఉన్న కొలది పాటియుఁ జాల మోటుగ ననాగరకముగ నుండును. హాస్యరసపోషణము గావించిన యా కొలదికవులలో నెడపాటి యెఱ్ఱనయు, సారంగు తమ్మయయు, చదలువాడ మల్లయయు ముఖ్యులు. ఎఱ్ఱన తన శృంగారమల్లాణ చరిత్రలోఁ గోమటి నొక్కని నుపనాయకునిగ నృజించి హాస్యరసపోషణము గావించినాఁడు. వైజయంతీ విలాసమున సారంగుతమ్మయయు హాస్యరసపోషణ మించుక గావించినాఁడు. ఈతని హాస్యరస పోషణముకంటె విప్రనారాయణ చరిత్రకర్తయగు చదలువాడ మల్లయ హాస్యము యథోచితముగ నుండును. విటకంటకి వేషమును మాటలును జేష్టులును హాస్యరసజనకములై యుండును.

ప్రబంధ కవులకుఁ గరుణరసముపై మనసు పోలేదనియే చెప్పవచ్చును. ఇందులకవదముగా హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన కర్త శంకరకవియు, ఉత్తర రామాయణ కర్త కంకంటి పాపరాజును నిలుచున్నారు.

అశ్వపతి తపమునకు విఘ్నము నాపాదించ నేతెంచిన వేశ్యలద్వారా రమునాథరాయలు తన హాస్యచతురతను వెల్లివిరియించెను. ఈతని వాల్మీకి చరిత్రమునఁ గొంతవఱకు రౌద్రభీభత్సాది రసములు బోషింపఁబడి యున్నవి. శాంతమును లేకపోలేదు.

ఈ కాలమున వెలసిన శృంగార ప్రబంధములలో నుత్తమోత్తమము చేమరూర వేంకటకవికృత విజయవిలాసము. రచనా సౌందర్యమునుబట్టియు రసపోషణ నైపుణ్యమును బట్టియు జూచిన నీ గ్రంథము కృష్ణరాయల యుగమునఁ బుట్టవలసినదిగాఁ దోఁచును. రామరాజభూషణునకుఁ బ్రయత్న సిద్ధమైన శ్రేష్ఠధ్వని యీతనికి నహజసిద్ధమైనది. రావ్యమును బ్రతిపద్య రసోదయముగాఁ జేయఁగలనను నీతని ప్రతిజ్ఞయు సర్వదా సిద్ధిపొందినది. తారా శశాంక విజయాది గ్రంథములలో ధర్మసౌందర్య లోపము గలదు. కావున నా గ్రంథములు రసకజనామోదమును బడయఁజాలవు.

నేటి కాలమున మండపాక పార్వతీశ్వరశాస్త్రిగారు, ఎయల చివసీతా రామస్వామిశాస్త్రిగారు, మేడేపల్లి వేంకటరమణాచార్యులుగారు, తిరుపతి వేంకటేశ్వరకవులు, పెట్టి లక్ష్మీనరసింహముగారు, కొక్కొండ వేంకట రత్నము పంతులుగారు, వీరేశలింగముగారు, లక్ష్మీకాంత వేంకటేశ్వరకవులు, మాధభూషి వేంకటాచార్యులుగారు, వావిలకొలను నుల్పారావుగారు మొదలగు వారు ప్రబంధములను వ్రాసియున్నారు.

పార్వతీశ్వరశాస్త్రిగారి రాధాకృష్ణ సంవాదమున శృంగారాది రసములు యథోచితముగాఁ గలవు. ఇది వేంకటగిరి రాజాచారి పట్టాభిషేక పర్వనమగు టచే నిందుఁ గవి తన సంపూర్ణప్రజ్ఞను జూపఁజాలకపోయెను. వరులవారి గ్రంథమున (వీరసింహుఁడు) శృంగారాంగకమగు వీరము చక్కఁగాఁ బోషింపఁబడి యున్నది. వేంకటరమణాచార్యులవారి దేవవ్రత చరిత్రమున వీరమంగిరసమును, శృంగారమంగరసమునని చెప్పవచ్చును. తిరుపతి వేంకట కవుల పాణిగృహీతా శ్రవణానందములు కేవల శృంగార రసాత్మకములే. లక్ష్మీ కాంత వేంకటేశ్వరకవులు శాంతమును బోషించిరి. శృంగారమంగరసముగా వీరి సౌందరనందమునఁ గలదు. పెట్టి లక్ష్మీనరసింహముగారు వ్రాసిన శాప విమోచనమును పేర భీష్ముని చరిత్రమును వ్రాసినారు. ఇది వీరరస ప్రధానమగు గ్రంథము. శృంగార మంగరసముగాఁ గలదు.

కథాకల్పనము

అంత్ర వాఙ్మయమునందలి ప్రబంధములన్నియు నొక్కజాతికిఁ జెందినవి కావు. అందుఁ గొన్ని పౌరాణికములుఁ గొన్ని చారిత్రకములుఁ గొన్ని సాంఘికములుఁ గొన్ని కల్పితములునై యున్నవి. ఈ మీఁది యంశముల మనసునం దిడుకొని యొక్కొక్క తెగకుఁ జెందిన ప్రబంధములను వరుసగాఁ బరిశీలించుము.

పౌరాణికములు :

ప్రాచీన వాఙ్మయమునందుఁ బుట్టిన యనేక ప్రబంధములు పౌరాణికములై యున్నవి. పురాణములలోని యొక యుపాఖ్యానమును గైకొని కవి యిందుఁ బ్రవంచించి వ్రాయును. సందిగ్ధ ప్రబంధములనాటించుండియుఁ దీసికొనినచోఁ బినపీఠన శృంగార కాకుంతలము పౌరాణికములలోఁ బ్రవ్రథమముగాఁ గానవచ్చుచున్నది.

ఇక మనుచరిత్రము. ఈ గ్రంథమును బౌరాణికులే. ఇందలి యుపాఖ్యానము మార్కండేయ పురాణమునుండి గైకొనఁబడినది. అందలి కథకు నిందలి కథకు నెక్కడనో యొకటి రెండు చోటులఁదప్ప నంతగా భేదము గానరాదు. మూలములో స్వర్ణోచికి మనోరమ తానెవచ్చు టాతని వనివిహార సందర్భముననై యున్నది. పెద్దన దానిని మృగయావినోద సందర్భముగా మార్చినాఁడు. రసపోషణమునకై యీ మార్పు కావింపఁబడినది. మనోరమ తండ్రి రాక్షసరూపమునఁ దన కూతుఁ దరుముకొని వచ్చుట యందలి బీభత్స రసమునకీ మృగయావినోదము మంచి యుద్దీపన విభావముగ నేర్పడినది. ప్రబంధములలో నేటవర్ణన ముండవలయునను నాలంకారిక నియమమును దీని వలనఁ బరిపాలింపఁబడినది. రెండవమార్పు కథాంతమునఁగలదు. మూలములో స్వర్ణోచి మరణముతోఁ గథ ముగియును. స్వర్ణోచిష మనుకృత విష్ణు స్తోత్రముతోఁ బ్రబంధకథ ముగియును. దీనివలనఁ గావ్యము మంగళాంత మైనది.)

మనుచరిత్రముతో నించుమించు సమాన వయస్సు కలది పారిజాతాపహరణము. దీనికి మూలము సంస్కృత హరివంశము. అందు రెండవదియగు విష్ణుపర్వమునఁ ప్రభావతీ ప్రద్యుమ్న కథ యున్నచోటనే యీ కథయుఁ గలదు. ఇంచుమించుగాఁ బ్రబంధకథ మూలముతో సరిపోవును. అయ్యలరాజు రామ భద్రుని రామాభ్యుదయము సంక్షిప్త రామాయణ మనవచ్చును. పూర్వము మహేతిహాసముగనున్న రామాయణ మీతనిచేతఁ బ్రబంధమైనది.

ధూర్జటియు రామకృష్ణుడును జేత్ర మాహాత్యములను వ్రాసినారు. సంస్కృతమున శివరహస్య సంగ్రహమును నొక చిన్న పురాణము గలదు. దాని యుత్తర భాగమున నూట యిరువదియవ యధ్యాయములో నీ కాళహస్తి మాహాత్యము పఠింపఁబడియున్నది. ధూర్జటి వ్రాసిన నాలుగశ్వాసములు సందలి యారధ్యాయముల కించుమించుగా సరిపోవును.

ఆముక్తమాల్యదయందలి కథాంశము గురువరంపరా ప్రభావమునెడి ప్రాచీన వైష్ణవ గ్రంథమునుండి గైకొనఁబడినది. ప్రాసంగికముగా నిందుఁ బొందుపఱుపఁబడిన యామునాచార్య చరిత్రము, మాలదాసరి కథయు, ఖండిక్య కేశిధ్వజోపాఖ్యానమును గురువరంపరా ప్రభావ వరాహ పురాణములనుండి గైకొనఁబడినవి. ఈ గ్రంథమునకు విష్ణుచిత్రియ మను నింకొక పేరుకలదు. గోదాదేవి విష్ణుచిత్తునకు దైవదత్తయగు పుత్రిక. ఆ యిరువురి భక్తిప్రపత్తులే గ్రంథ పూర్వాపరి భాగముల నాశ్రయించి యున్నవి. యువతి కావున గోదాదేవి భక్తి శృంగార రూపమును దాల్చినది. రంగళాయిలో నామె సాయుజ్యమును బొందుట యా శృంగారమున కాధ్యాత్మికత్వమును గలిగించుచున్నది. ప్రధాన ప్రతిపాద్యమగు విష్ణుభక్తికిఁ బోషకముగా నుండునను సూహతో, పద్వైక్యము చెరుచున్నను, రాయలీ ప్రాసంగికేతివృత్తముల నిందతికి యున్నాఁడు. తనకుఁ గల యుపనిషద్బాష్పాది వేదాంతశాస్త్ర జ్ఞానమును బాతంజలాది యోగశాస్త్ర జ్ఞానము నీ గ్రంథమున రాయలతి స్వతంత్రుడై నిరూపించెను.

సంకుసాల నృసింహకవి వ్రాసిన కవికర్త రసాయనముకూడఁ బౌరాణిక ప్రబంధమే. కవితాగుణ సూచకమగు పేరుపెట్టినవారిలో నీతఁడే ప్రథముఁడు. ఇందలి యితివృత్తము మాంధాత చరిత్ర. యువనాశ్వఁడను రాజు వేటకేగి, యొక గ్రుడ్డును గాంచి పట్టుకొనఁగా నది చిదికిపోవును. ఋషిదంపతులు హంసరూపమున రతి సలువఁగా నా యండము జనించెను. తమ ప్రేమఫలమగు నా యండము పగిలిపోగా నా ఋషి కోపించి యువనాశ్వని గర్భమును జీల్చి కొని యొక పుత్రుఁడుదయంపఁ గలఁడని శపియించెను. అనంతరము పుత్రార్థియై యువనాశ్వఁడు యజ్ఞముచేసి యందుఁ దనభార్యకై యుంచిన మంత్రోదకములఁ దానే త్రావెను. అంతటఁ దన్మంత్రోదక ప్రభావమున నాతఁడు గర్భము దాల్చెను. ఆతని గర్భమును భేదించుకొని మాంధాత యుదయించెను. పసిష్టానుగ్రహమున యువనాశ్వఁడు బునర్జీవితుఁడాయెను. యువనాశ్వని యనంతరము మాంధాత సింహాసన మధిరోహించి కుంతలవతి కూతురు విమలాంగిని వివాహమాడెను. తపముఁ గావించి విష్ణు సాక్షాత్కారమును బొందెను. ఈ గ్రంథమునఁ బూర్వ భాగమంతయు శృంగారభావ ప్రపూరితము. ఉత్తర భాగము వైరాగ్యజనకము.

రామరాజభూషణుని పసుచరిత్రకు మూలము భారతములోని యువరి చరిత్రను వృత్తాంతము. మూలమునకుఁ బ్రబంధమునకు నంతగా భేదము కాన రాదు. రసభంజకములని తోచిన యంశములను మాత్రమీతఁడు మార్చినాఁడు. మూలమున పెనురాజు పుత్రపంతుఁడై, సమస్త భోగానుభవమువలనఁ దనీసి, తపము గావించి, యింద్రుని మెప్పించి తదనుగ్రహమునకుఁ బాత్రుఁడై యనంతరము గిరికను వెండిలియాడినట్లు కలదు. వృద్ధుఁడగు నాయకుఁడు యువతీ ప్రణయమున కిన్ద్రుఁడు కావున శిల్పదృష్టిచే నిట సంస్కార మావశ్యకమయ్యెను. మూలమున శుక్తిమతి తనకుఁ బర్యంత నిరోధముఁ దప్పించినందులకుఁ గాన్కగా వసురాజునకుఁ దనకూతు నర్పించినట్లు కలదు. ఉపాయనముగా గ్రహింపఁబడిన కన్య శృంగార ప్రబంధమునకుఁ దగిన రసాలంబనము కాఁజాలదని కవి యన్యథా కల్పనముఁ గావించెను. ఈ మార్పులే లేనిచో నీ కథ యనౌచిత్య కళంకిత మయ్యెడిదనుట కెట్టి సందియమును లేదు.

ఆద్దంకి గంగాధరకవి తపతీ సంపరణము, అడిదము సూరకవి కవిజన రంజనము, కూచిమంచి తిమ్మకవి రసికజన మనోభిరామము మొదలగు గ్రంథములన్నియుఁ బౌరాణికములే. ఈమీఁది గ్రంథములకు భారతమే మూలము.

చారిత్రకములు :

ఆంధ్రమునఁ జారిత్రకములైన ప్రబంధములు చాల తక్కువగా నున్నవి. కుమారధూర్జటి వ్రాసిన కృష్ణరాయ విజయము వానిలో మొదటిది. దీనికి మూలము రాయవాచకము. రాయలు సింహాసన మెక్కినది మొదలు గణపతి పుత్రిక నాతఁడు వివాహమాడు వఱకు నిందు వర్ణితమై యున్నది. ఈతని కించుమించుగా సమకాలమువాఁ డందుగుల వెంకయ్య యనునాతఁడు రామ రాజీయమును గ్రంథమును వ్రాసినాఁడు. ఇందళియ రామరాజు చరిత్రము వర్ణితమై యున్నది. రఘునాథాభ్యుదయమును ద్విపదప్రబంధములో రఘునాథ రాయల దిగ్విజయములు పర్ణింపఁబడి యున్నవి. దిట్టకవి నారాయణకవి భొమ్మిలి కదను రంగరాయచరిత్ర మనుపేర నొకప్రబంధముగా వ్రాసియున్నాఁడు. గతశతాబ్దియందు, వీరభద్రకవి యనునాతఁడు పలనాటి వీరచరితమును బ్రబంధముగా వ్రాసినాఁడు.

సాంఘికములు :

కందుకూరి రుద్రయ వ్రాసిన విరింకుళోపాఖ్యానము సాంఘికములలోఁ బ్రథమము. పురాణ క్షేత్రమాహాత్మ్యములయందుఁ గృత్రిమత్వము కలదని రుద్రయయూహించి, అద్దానిని సవరింప నీగ్రంథము వ్రాసినాఁడు కామ

పురుషార్థమునే యిష్టదైవతముగా నారాధించిన నిరంకుశుడనువాడు దేవతానుగ్రహపాత్రుడగుట యిందలి యతివృత్తము. తిరుపతి వేంకటకవుల శ్రవణానందాదులును సాంఘికములే యనవచ్చును.

కల్పితములు :

కళాపూర్ణోదయము కల్పితప్రబంధ మనవచ్చును. ఇందుఁగూడఁ దుంబురు నారద సంవాదకథ లింగపురాణమునఁ గలదఁట. అత్యల్పమగు నీకథాభాగమును వీడినచోఁ దక్కిన గ్రంథమంతయుఁ బింగళిసూరన స్వకపోల కల్పనమే యనవచ్చును. బాణువి కాదంబరి కథయు నీకథాకల్పనకుఁ దీసికట్టిని చెప్పుటలో సతిశయోక్తి కానరాదు. ఈకథ కల్పితము కావున కృత్తముగా నిందితహరించుట యప్రస్తుతము కాఁజాలదు.

పూర్వమొకప్పు డంబుజాననుఁడు వాగ్దేవీసహితుడై భవనారామమున కేగెను. అందయ్యాదిమ దంపతులు శృంగార వినోదములఁ బ్రొద్దుపుచ్చుచుండఁగా వారిరువురకుఁ బ్రణయ కలహము సంభవించెను. జలజభవుఁడును దద్విరహదశావికలిత దైర్యుడై పురోవర్తికాభా సమాసంజిత రత్నపంజరమున నున్న చిలుకంజూచి యుబుసుపోక కొక్కకథ చెప్పుమనఁగా నాచిలుక చెలువ “ఓ దేవ ! దేవరిముందఱ నెట్టికథయు నేనుజెప్ప భాజనంబనీ. మీరు చెప్పెదరేని వినియెద” ననియెను. అంతట నాతఁడిట్లు చెప్పఁచొడగెను—

కాసారసంజ్ఞ నొక్క పట్టణము కలదు. దానినేలు రాజు కళాపూర్ణుఁడు. అతఁడు సద్యోయావనుడై సరిరాజులనెల్ల జయించెను ఆతనికి స్వభావుడను నొక పిద్దుఁడు సూతనమగు నొక్క మణియును, విల్లు నమ్ములు నొసంగెను. ఆమణి శలక యరుణకాంతు లీనునది. ఆ మెఱుంగుఁతూపు లక్షయములు. ఆశరాసన మతనువిజయగౌరవ సంప్రాప్తికారణము. ఆ కళాపూర్ణుఁడు మదాశయుడను రాజునోడించి, యాతని భార్య రూపానుభూతియు నాతఁడును దనకూడిగము చేయునట్లు కావించెను. ఆసంతర మాతఁడభినవకౌముది యును నామెను వివాహమాడెను.

చతుర్ముఖుఁ డింతవఱకుఁ జెప్పఁగనే వాణి యాతని తలిదండ్రు లెవరో కనుగొనుమని చిలుకతోఁ జెప్పెను. అంతట నజాఁడు సుషుభానత్తి యాతని తండ్రియనియు, మణిస్తంభుఁడాతని తల్లియనియుఁ జెప్పి తక్కిన కథనిట్లు పూర్తిచేసెను—

సత్వదాత్ముడను నాతని సచివుఁ డంగదేశమునఁ గ్రముకకంరోత్తరమను బట్టణము గట్టి యందాతని నభిషిక్తుఁ గావించెను. మదాశయుఁ

దాపురికిఁ బిడికికోట కట్టించెను. అమ్మదాశయునకు రూపానుభూతియందు మధురలాలస జనించెను. అంతట నమ్మదాశయుని పురోహితులు ప్రథమాగమ ద్వితీయాగమ తృతీయాగమ తురీయాగములను వారు కళాపూర్ణుని జేరి యాతఁడు దాల్చి మణిని బర్యాయమునఁ దారుపట్టి తత్సంస్కర్ష మహిమచే నానందమగ్ను లగుచుండిరి. అంతట వారిలో నొక్కఁడు తన్మణిని గరంబు నొక్కుటయు నద్దానికిఁ గళాపూర్ణుఁడు కోపించి వారిని బాయంద్రోలి తదపరాధంబునంజేసి తత్స్వామియైన మదాశయుని కనక ప్రాకారంబు నొల్లక విఘటితంబు గావించెను. అమ్మదాశయుండును నద్దానికి విచారింపక యతని దేశంబునందే యెందైన బ్రదుక నిచ్చగించినవాఁడై క్రముకకంరోత్తర పురంబును వీడి నకుటుంబముగాఁ బోవుచుండెను. ఆతని పుత్రి మధురలాలస ప్రయాణ జీభమునఁ గృశత్వము నందెను. అంత నాతఁడు మగుడఁ గ్రముకకంరోత్తర పురంబున కేగఁగా నాతని పుత్రి ప్రసన్నత నందెను. ప్రథమాగమాదులు నటకే యేతెంచిరి. కళాపూర్ణుఁడును మధురలాలసను వినాహమాడి సుఖంబుండెను.

వాగ్దేవత చతుర్ముఖుని యీకథ నంతయు నాలకించి, యయ్యది కొలనిలోఁ బ్రతిబింబించిన తన రూపవిలాసములఁ గూర్చి చెప్పఁబడినదేయని వ్యాఖ్యఁ గావించినది. ఆ వ్యాఖ్యానమంతయు గ్రంథమందే కలదు. బ్రహ్మయు నావ్యాఖ్య సత్యేతరము గాదని యంగీకరించినాఁడు. అనంతరము వాగ్దేవతా చతుర్ముఖులు నగరిలోని కేగిరి.

అనంతర మొకనాఁడు రంభతోఁ నింద్రుఁ డంభోజసంభవు పేవింప నేతెంచెను. అచ్చట మణిపంజరంబుననున్న చిలుక, వాగ్దేవి మున్ను గావించిన మణితవిశేష మాతృకు నింపుగ నావర్తించుచుండెను రంభయు నయ్యది యాలించి 'అయ్యవారి సంసేవ వేళ నమ్మవా రుగ్గపించినారా యిది' అని చిలుక నడుగుటయు నాచిలుక తత్స్వరోదయంబైన తెఱంగు నంతయుఁ జెప్పఁ దొడఁగెను. అత్తణి సంభోజభవుని రాణి యయ్యది యాలించి, చిలుక చేసిన పనికిఁ గోపించి, దానిని భూమియందు వెలయాలి వంగడమునఁ బుట్టుమని శపించెను. నలువ యయ్యది విని చిలుకను గరుణించి మొదట వాణి యొసంగిన శాపంబనుభవించి మరుజన్మంబున మదాశయునకు మధురలాలస యను పేరఁ బుత్రికవై జనించి, కళాపూర్ణునకు భార్యవై, నిఖిలభోగంబు లనుభవించి రృతార్థవయ్యోదవనియు నిక్కఱ యవశ్యము భూమిలోఁ బ్రకాశితమగు ననియు, నద్దానిం జెప్పిన వారును వినిన వారును చాత్రియండుఁ బుత్రిపౌత్రి ప్ర పౌత్రిది బహుసంతతిం దనర్చుచుఁ జిరకాలము ప్రచుర సంపదభివృద్ధికోభిత శుభసౌఖ్యంబులు గాంతురనియును నాశీర్వదించెను.

అనంతరము చిలుకపడఁతి ద్వారవతియందు వేశ్యాకులమునఁ గలభాషిణి యనుపేర జన్మించెను.

ఒకనాఁడు కలభాషిణి తన చెలికత్తియలతో నుద్యానవనమునఁ దూగు టయ్యెల లూగుచుండఁగా, శ్రీకృష్ణ సంపేవార్ధులై యాకాశ మార్గమున నేగు చున్న నారద మణికంధరులు వారలను గాంచి, వారల రూపసౌందర్యము లచ్చర మించుబోడుల రూప సౌందర్యములఁ దలఁదన్ను చున్నవని ప్రశంసించిరి. అవ్యాకృములను విమానారూఢులైయేగు రంభా నలకూబరు లాలించిరి. రంభ యవ్యాకృములకుఁ గనలి కలహభోజను చెంతకేగి యాతనితో వాదించి, యాతని కోపమునకుఁ బాత్రయయ్యెను. రంభా గర్వభంగము గావింప నారదుఁ డూహించి, కలభాషిణి నామెకుఁ బ్రతిగా నిలువనెంచి కలభాషిణిని శిష్యురాలిగా సంగీకరించెను. కలభాషిణియు నలకూబరుని గాంచినదాది యాతనియందు మనసు కలిగి యుండెను.

శ్రీకృష్ణుని యంతిపురమున నారదుఁడు, తుంబురుని జయింప సంగీత విద్య నభ్యసించెను. అవ్యస నానంతరము నారదుఁడు స్వర్లోకమున కేగుచు, తన గానమునుగూర్చి శ్రీకృష్ణుని యంతిపురంబున నేమనుకొనుచున్నారో యెఱుంగఁ గలభాషిణిని నియమించి వారి పరిచారికా రూపంబున నేగుటకై యామెకుఁ గామరూపగ్రహణ సామర్థ్యము నొసంగెను. ఆమెయు నట్లే కావించి సంగీతమున నాతని కీడులేరని యంతఃపురాంగనలాడు మాటల నెఱింగించి, యాతని యనుజ్ఞ పడసి తన యింటి కేగెను.

అనంతరము కలభాషిణి యొకనాఁడు తన యుద్యానవనమున వీణ వాయించుకొనుచుండఁగా మణిస్తంభుఁడను నొక సిద్ధుఁడు సింహవాహనుడై గగన మార్గమున నేతెంచి, ఆమె యొద్ద నాగెను. ఆమె యాతని మాయలకు లోనై యాతనితోఁగూడ మృగేంద్ర వాహనాలయమున కేగెను. అందున్న సుముఖానత్తి యను నొక వృద్ధురాలి వలనఁ దన్నాతఁడు దుర్గకు బలిగా నొసంగఁ దెచ్చినాఁడని యెఱింగి కలభాషిణి మిగుల వగలఁ బొందెను. సిద్ధుఁ డామెను జంపఁబోగా సుముఖానత్తి యామెయెడ దయదలంచి తన కంఠము నామె కంఠమున కడ్డుగా నిడెను. మణిస్తంభుఁడు కోపావేశమున నా వృద్ధనే తన కత్తి తెఱ సేయుటయు నా దుర్గా ప్రభావమున నామె సద్యోయౌవనమును గాంచెను. సిద్ధుఁడంతటఁ గలభాషిణినిగూడ నరుకఁబోగా మృగేంద్రవాహన కోపించి యాతనిఁ గలభాషిణి సహితముగ నతిదూరమునం బాటవైచెను. వారొక తలిరుఁబాన్పుపైఁ బడిరి. పడుటయే తడవుగ సిద్ధుఁడు మన్మథాచరతఁ గలభాషిణిని పరిరంభణముఁ గావింపఁ బోయెను. అనన్య శరణ్యయై యామె

యెలుఁగెత్తి యఱచెను. ఆ యాక్రందనము నాలించి నలకూబరుఁ డాక్రోవ నేతెంచెను. సిద్ధుఁడు భయమంది పారిపోయెను.

కలభాషిణీయు నింతవఱకు నలకూబరుని గామించి యున్నది కావున నారద వరప్రభావమున రంభా రూపమునొంది యా రంభామనోహరాకారునితో నొక నికుంజమున కేగెను. ఇంతలో సత్యరంభ వారున్న తావునకు వచ్చెను. మాయరంభకును సత్యరంభకును వాగ్యుద్ధమాయెను. ఆకాశగమనశక్తి లేమిని మాయారంభను నలకూబరుఁడెఱింగి యామెను వీడెను. అంత రంభ కలభాషిణీని కత్తి కెఱి కమ్మని శపించెను. అనంతరము మఱియొక నలకూబరుఁడఱి కరుదెంచెను. మొదటి నలకూబరునకు రెండవ నలకూబరునకు బాహాబాహి యుద్ధ మాయెను. అందిరివురును సమాన బలులగుటఁ గాంచి, రంభ వారిని యుద్ధము మానుఁడని వారిని వేర్వేర నిలువ నియమించి రహస్యముగఁ గళా పూర్ణుని సుద్ది మన కెచ్చట వచ్చెనని యడుగఁగా నందు మొదటివాఁ డూరక తెల్లఁబోయెను. రెండవవాఁడు యాథార్థ్యమును వచించెను. అంతట నలకూబరుఁడు మాయానలకూబరుని (మణికంధరుని) శీఘ్రకాలముననే మృత్యువు వాతఁ బడుమని శపించెను.

తరువాత మణికంధరుఁడును మృగేంద్ర వాహనాలయమున కేగి యట నున్న కలభాషిణీని గాంచి యాశ్చర్యమందెను. ఇంతలో మణిస్తంభుఁడఱి కేతెంచి యా వింత పృత్యాంత మంతయు వారి కెఱింగించెను. కలభాషిణీ మణికంధరు లొందొరుల ప్రేమ తెలిసికొని మహానందము నందిరి. కాని యా ప్రేమయు నీ జన్మమున సఫలమగుటకు వీలులేకుండ నిరువురును దుర్వార శాపోపహతులై యుండిరి. కలభాషిణీ తన్ను సంహరింపుమని మణిస్తంభుని కోరఁగా నాతఁడాపని కియ్య కొనఁడాయెను. అంతఁ గలభాషిణీ కోర్కెపై మణికంధరుఁడే యామెను సంహరింపవలసిన వాఁడాయెను. అంతట మృగేంద్ర వాహన మణికంధరునితో “నీవు బలినిచ్చుటలో నాలసించితివి కావున నీ జన్మ మునఁ గాక మరు జన్మమునఁ జక్రవర్తి వగుదు” వని పచించి, కలభాషిణీని పునర్జీవితమై ద్వారవతిలోఁ వదీయోద్యానవనము నందుండునట్లునుగ్రహించెను. మణికంధరుఁడును జీవితమును రోసి భృగువతనముఁ గావింప శ్రీశైలమున కేగెను.

మణికంధరుని తీర్థయాత్రా వర్ణనమువలన సుముఖాసత్తియు (వృద్ధురాలు) మణిస్తంభుఁడును భార్యా భర్తలమని తెలిసికొనిరి. వారి పూర్వనామములు సుగాత్రీ శాలీసులని మణికంధరాదులు కూడఁ దెలిసికొనిరి. అంతట సుముఖా సత్తియు మణిస్తంభుఁడు నధిదేయుండి కొంతకాలము తరువాత వివిధ దేశాట నేచ్ఛ జనింపఁ జనిరి.

మణికంధరుఁడు శ్రీతైలము కేగఁగనే, యచ్చట నొక యంగన యభినవ కౌముదీనామధేయ యాతని శరణుఁజొచ్చి, తన్ను వెన్నాఁడు రాక్షసుని సంహరింప నొక ఖడ్గ మాతని కిచ్చెను. మణికంధరుఁ డారాక్షసు సంహరించి, ఆ రాక్షసుని పరవ్రభావమునఁ దానును మరణించెను.

మరుజన్మమున మణికంధరుఁడు సుముఖానత్తికిని మణిస్తంభునకును గళాపూర్ణుఁడనుపేరఁ బుట్టి. సద్యోయావనమును గొంచి, సత్వదాత్ముఁడను రాజుచే నీఁబడిన కాసారపురమును రాజ్యము నేలుచుండఁగా స్వభావుఁడను సిద్ధుఁడవటి కేతెంచి, యొక మణిశలాకయు, విల్లునమ్ములు నాతని కొనంగెను. కళాపూర్ణునితో యుద్ధముచేసి యోడిన మదాశయుఁడను హైహయరాజు, శన భార్యయగు రూపానుభూతితోడను, మంత్రియగు దీరభావునితోడను కళాపూర్ణుని కొలువుననే యుండిపోయెను. అప్పుడే కలభాషిణి ఘదురలాలస యనుపేర మదాశయునకుఁ బుత్రికయై జన్మించి, కళాపూర్ణుని వివాహమాడి సర్వసౌఖ్యముల ననుభవించెను. కళాపూర్ణునకు మధురలాలసయందు సారసుఁడను వాఁడును సభినవకౌముదియందు సుప్రసాదుఁడను వాఁడును జన్మించిరి.—

ఇది మూలకథ. దీనితో సుగాత్రీ శాలీనుల కథ, అలఘువ్రతుని కథ మొదలగు నెన్నియో కథలను జోడించి, యిమ్మహాగ్రంథమును గవి వ్రాసి యున్నాఁడు.

సామాన్య కవియే యైనచో నీ కథను మీఁద వివరించిన రీతినే వ్రాసి యుండెడివాఁడు. సూరస యప్రతిమ ప్రతిభాశాలి. కావుననే ముందటి వాణీ చతుర్ముఖుల శృంగార కేళీ పుట్టము పంచమాశ్వాసమునకు మార్పఁబడినది. కలభాషిణి చరిత్రముతోఁ గథ ప్రారంభింపఁ బడినది. ప్రారంభముఁ బట్టియే సూరసకుఁ దక్కిన ప్రబంధకర్తలకుఁ గల భేదము తేటతెల్లము కాఁగలదు. ఒక్కమా రైదుపాత్రలు రంగము మీదికి వచ్చినవి. రంగము కలభాషిణి విహరించు నుద్వానవనము, సమయము ప్రభాతము. క్రిందఁ గలభాషిణి చెలులతో నూయెల నూగుచుండెను. మీఁద గగనమార్గమున నారద మణికంధరులు, శ్రీకృష్ణదర్శనార్థము వచ్చుచుండిరి. ఒకవంక రంభానలకూబరులు విమానముపై నేగుచుండిరి. నారద మణికంధరులను, రంభా నలకూబరులనుండి పేటు చేయుచు నొక మేఘశకలము తెరవోలె నుండెను. ఇట్టి మనోహర దృశ్యమును గల్పించిన కవిప్రతిభ నమస్కారార్హము కదా !

ప్రబంధశైలి

శ్రాంధ్రవాఙ్మయమునఁ బ్రప్రథమ గ్రంథమగు భారతము పుట్టిననాట నుండియు శైలి విషయమున రెండు మార్గములు చూపట్టుచున్నవి. వానిఁ గ్రమముగాఁ జాళుకొని శైలియనియుఁ గాకతీయ శైలియనియుఁ జేర్చిన నగును. ఇందు మొదటిదానికి నన్నయయు, రెండవదానికిఁ దిక్కనయు నాచార్యులు. ప్రథమ మార్గానుయాయులకుఁ బ్రౌఢసమాన గుంభితమగు రచన యందును, ద్వితీయ మార్గానుయాయులకుఁ దేటతెనుంగు మాటల కూర్పునందును భ్రీతి మెండు. మొదటివారికి శయ్యాసౌభాగ్యమే పరమ లక్ష్యము. అది చేకూరిననాఁడు భావగాంభీర్య మించుక తగ్గినను వారు పాటించరు. రెండవ వారికిఁ బదములకూర్పు సడలిసను భావగాంభీర్యమున్నఁ జాలును. ఈ రెండు శైలులకు నుదాహరణములు :

బహువన పాదపాల్థికుల పర్వత పూర్ణ సరస్సరిస్వలీ
సహిత మహామహీధరమజస్ర సహస్ర ఫణాశిః దాల్చి దు
స్సహతర మూర్తికిన్ జలధిశాయికిఁ బాయక శయ్యయైన య
య్యహిపతి దుష్టుతాంతకుఁ డనంతుఁడు మాకుఁ బ్రసన్నుఁడయ్యెడున్.

సుగుణపు పుట్టినింటికిని జొచ్చిన యింటికిఁ దేజమెక్కఁగాఁ
దగు చరితంబు నన్నడచు ధన్యపు ధీరపు దేవి సీవెదన్
వగలడగింపకున్న భువనంబుల నింకిట నెవ్వరోర్పు వా
రు గలక దక్కుమీ హృదయ రోగములన్నియుఁ బుచ్చివైచెదన్.

శ్రయ్యాసౌభాగ్యమునకై పాటుపడిన యాంధ్ర కవులలోఁ బ్రబంధకవులు ముఖ్యులు. ఈ విషయమున వారికి సర్వజ్ఞుఁడగు నాచన సోమనాథుఁడును, కవిసార్వభౌముఁడగు శ్రీనాథుఁడును మార్గదర్శకులు. నన్నయ నాటిన ప్రబంధ శయ్యాబీజము నాచన సోమునినాఁడు ననలేత్తి. శ్రీనాథుని నాఁడు కొనలు సాగి, ప్రబంధయుగమునఁ బుష్పఫల సమన్వితమైనది. శయ్యావిషయమున సోముఁడనేక మార్గములఁ ప్రోక్తియున్నాఁడు. చిత్రకవిత్వమును వెలయించిన యాంధ్ర కవులలో నీతఁడే ప్రథముఁ డనవచ్చును. ఈతఁ డచ్చటచ్చట రచించిన యచ్చతెనుంగు పద్యములే తరువాతి యయాతి చరిత్రాది ప్రబంధములకు మార్గసూచకములై యుండవచ్చును. ఈతని యనుప్రాసాభిరతియుఁ బ్రబంధ కవుల లోగొన్నది. ప్రబంధ కవులలోఁ దఱచుగాఁ గాననగు దీర్ఘసమాన గుంభిత రచనా విశేషమునకు శర్వజ్ఞ కవిసార్వభౌము చిరుపురును మార్గదర్శకులే యనవచ్చును. సోముని రచనావిశేషమున కుదాహరణములు :

అచ్చ తెనుగు .

తొలుకారు మెఱుగుల తోటలో నాడెడు
 రాయంచ కొదమతో రాయఁ జాలి
 యరుల బండారంపు టింటికిఁ బెట్టిన
 బొండు మల్లెలకోటఁ బోరగెంచి
 బలుమంచుఁ గంబాల బలసిరాఁ జాట్టిన
 క్రొత్తమంజిడి బాగుఁ గొఱతఁ జేసి
 పాల పెన్నురువు గుబ్బలిమీద నెలకొన్న
 నిండు వెన్నెల మ్రుగ్గు నిగ్గుఁ జెఱచి
 జడలఁ గ్రొన్నెల మెడఁ జాఁప సరిగె చొడలఁ
 బొడల తోలేన వెలిమిడి పూతమించఁ
 బొడమి వ్రేతేని ముందటఁ బొడపు సూపెఁ
 బొడవు లందెల్లఁ బొడవైన బోటువేల్పు.

అంత్యానుప్రాసము :

భయరసమగుల్లం బ్రధనభగుల్ల దుర్భరదైన్య భుగుల్లన్
 నయన విలగుల్లలన్నివసనాయిత నిర్వృత నగుల్లన్ బరా
 జయ పరివిగుల్లం బ్రణతి సారవలగుల్ల నగుల్లన్

ఇట్టి పద్యము లచ్చటచ్చట యెఱ్ఱిన కవితయందును గాననగును.

దీర్ఘసమాసములు :

గాండీవారావరుంపాఘటిత భయ దివాకః పురాంతః పురంద్రీ
 గండాభీగ శ్రమాంభఃకణ కలుషిత గంగాతరంగాభిషంగా
 ఖండాస్మత్కాండపాశీకబళిత సకలాకాశసీమానిశాంతో
 ద్దండాతిక్రాంత గీర్వాంతకయమభట సంతాపముం గాననైతిన్.

ఇఁకఁ బ్రబంధకవులు సర్వవిధముల శ్రీనాథుననుకరించిరి. తన కవితా
 ప్రాగల్భ్యమెట్టిదో శ్రీనాథుఁడీ క్రింది పద్యమునఁ బొందుపఱచి యున్నాఁడు :

పచియింతు వేములవాడ భీమన భంగి
 నుద్దండలీల నొక్కొక్కమాటు
 భాషింతు నన్నయభట్టు మార్గంబున
 నుభయ వాక్సౌధి నొక్కొక్కమాటు
 వాక్రుత్తు తిక్కయజ్వ ప్రకారము రసా
 భ్యుచిత బంధముగ నొక్కొక్కమాటు
 పరిధవింతు ప్రబంధ పరమేశ్వరుని తేవ
 సూక్తివైచిత్రి నొక్కొక్కమాటు . .

ఇట్టి ప్రశంసకు శ్రీనాథుఁడు పాత్రుఁడనుటలో సందియము లేదు. శయ్యా సౌభాగ్యమనిన శ్రీనాథున కాసక్తి మొండనుట కనేకోదాహరణములఁ జూప వచ్చును. గ్రంథవిస్తరభీతిచే నొకటిరెండు మాత్రమిటఁ బొందుపఱచుచున్నాను :

గగనకల్లోలిసీకల్లోల మాలికా
హస్తీసకములతో నవఘళించి
చరమ సంద్యాకాల సంపుల్ల మల్లికా
స్తబక పంక్తులతోడ సరసమాడి
శరదాగ మూరంభ సంపూర్ణ పూర్ణిమా
విమల చంద్రికలతో వియ్యమంది
బినరుహాసన వధూ పృథువయోధరభార
హారవల్లరులతో ననఁగి పెనఁగి
చిఱుసానఁ బట్టించి చికిలి సేయించిన
గండ్రగొడ్డలి నిశాగహనలతకుఁ
గార్కొన్న నిబిడాంధరార ధారాచ్ఛటా
సత్రవాటికి వీతిహోత్ర జిహ్వా
నక్షత్రకుముద కాననము గిల్లెడు బోటి
ప్రాచి యెత్తిన హస్తపల్లవాగ్ర
మరసి మింటికి మంటికైక్య సందేహంబుఁ
బరిహరింపంగఁ బాల్పడ్డ యపధి .

దీర్ఘ సమాస గుంభితమగు రచనయందేకాక, యందముగ సంస్కృతాండ్రముల మేళగించి పొందుపఱచుటయందును గవి సార్వభౌముఁ డితరకవులకుఁ దీసి పోవువాఁడు కాఁడు.

హాలహాలంబను నల్లొనేరెడి వండు
మిసిమింతుఁడును గాక మ్రింగినాఁడు
పెనువ్రేలి కొనగోర బినరుహాసను మోము
కెందమ్మి విరివోలె గిల్లినాఁడు..

శ్రీనాథుని పద్యము లన్నియు హృద్యములే యయ్య నాతని సీసములు మాత్ర మనుపమానమని చెప్పక తప్పదు. సమపాద విన్యాసమునఁ బొలుపారుచు నీతని సీసములు మత్తమాతంగ గమనమును దలపించును. ఈతని పీసపద్య రచనానైపుణ్యము తరువాతి ప్రబంధకవుల ననేకుల నాకర్షించినది. అందు నల్లసాని పెద్దనాదు లీతని పద్యపాదములనే యథాతథముగా వాడుకొన్నారు.

శ్రీనాథుని కైలికి మెఱుఁగు పెట్టినాఁడు పెద్దన. “అల్లసానివాని యల్లిక జిగిబిగి” యను మాట యీతనియెడ సర్వథా సార్థకము. శ్రీనాథుని వలెనే

పెద్దనయుఁ బ్రౌఢసమాన ప్రియుఁడు. అట్లయ్య నచ్చటచ్చటఁ బ్రసాద
గుణమును గూడఁ బోషించి యున్నాఁడు.

ఉల్లమునందు నక్కటిక మూనుట మీకులమందుఁగంటి మం)
చల్లన మేలమాడు నచలాత్మజ మాటకు లేతనవ్వు సం
ధిల్లఁ గిరీటిఁ బాశుపతి దివ్యశరాధ్యునిఁ జేయు శాంబరీ
భిల్లఁడు కృష్ణరాయల కభీష్ట కుభప్రతిపాది గావుతన్.
తావుల్ క్రేవలఁ జల్లు చెంగలువ కేదారంబు తీరంబునన్
మావుల్ క్రోవులు నల్లిబిల్లిగాను కాంతారంబునం దైందవ
గ్రావా కల్పిత కాయమాన జటిలద్రాక్షగుళుచ్చంబులం
బూవుం దీవెల నొప్పు నొక్కభవనంబున్ గారుడోత్కిర్ణమున్.

ప్రౌఢసమానరచన కుదాహరణము లనేకములు చూపవచ్చును. మచ్చున
కొకటి :

అఁటఁజనికాంచె భూమినురుఁ డంబరమంచి శిరస్సరజ్జురీ
పటల ముహూర్తహుద్ధరదభంగ తరంగ మృదంగ నిస్వన
స్ఫుట నటనానురూప పరిపుల్ల కలాప కలాపిజాలముం
గటక చరత్కరేణు కరకంపితసాలము శీతశైలమున్.

పెద్దనకు శ్లేషయందాదరము తక్కువ. ప్రబంధకవులకు సంవాదాత్మకమైన
శైలిని జూపినవాఁడు పెద్దనయే.

ప్రబంధశైలి రామరాజభూషణుని కవితయందుఁ బరమావధి గాంచినది.
వ్యర్థపదములు లేక కూర్చు బిగికల్గి కమ్మచ్చుఁ దీపినట్లేతని పద్యము లలరారు
చుండును. మఱియు నీతఁడు సంగీతకళారహస్యనిధి యగుటచే బ్రతిపద్యమును
స్వరకల్పన కనువుగా నుండునట్లు రచించినాఁడు. ఈతని పద్యములే కాక
గద్యములు కూడ సంగీతానుగుణముగ వ్రాయఁబడి యున్నవి. ఈనాఁడుకూడ
నాగద్యపద్యములకు స్వరకల్పనచేసి పాడువారు గలరు. ఈక్రింది పద్యములఁ
బరిశీలించునది :

అడుగు వెట్టదు నవ్యహరిచందన లతాంత
సరణేఘైఁ గాని యీయరుణ చరణ
కేలనంటదు కోరకిత పారిజాత వ
ల్లరిఁ గాని యీయతి లలితబాహ
తనువుఁ జేర్చదు నవోదార మందార మం
జుల శయ్యఁగాని యీ సురభిళాంగి
పెదవిఁ జేర్చదు కల్ప వృధివీజ ఫలనంత
తియెకాని యీమోవితీపులాడి....

మందయానము నేర్పు నిందింది రాజీవ
 రాజీవ రాజన్మరాశరాజి
 కలికి పల్కులు నేర్పు లలిత నానావాస
 నావాస నికట కానన శుకాశి
 గొనబు పాటలు నేర్పుఁ గుముద రసామోద
 సామోద మధుప శుద్ధాంత సమితి
 నటన లీలలు నేర్పుఁ దటయాథ కల్పాగ
 కల్పాగచర నీలకంఠవితతి

వచనమునకుదాహరణము .

మణియు నక్కులాచల సంతానంబు సంతాన కుసుమ వాసనానమాగత
 సారంగ సంగీతభృంగీ తరంగంబు యిపాంగంబులుగాఁ బాడు పేల్చు
 గాణీల పాణీరిత మాణిక్య వీణామధుర క్వాణామృతంబులఁ గరఁగి
 జరుగు కురువింద కందళంబుల జలంబులఁ బదనైన గైరికతలంబులం
 బొడమిన కారణగుణంబునఁ బగడంబు డంబు విడంబించు నిగనిగని
 తొగరు నిగుడనెగడు

వచన రచన యందుఁ బ్రబంధకవులందఱును శబ్దాలంకారి ప్రౌఢిమఁ జూపియే
 యున్నారు. శబ్దాలంకార రచనాకౌశలము రామరాజభూషణునకు సహజసిద్ధ
 మగుటచే నట్టి పద్యములందుఁగూడ మచ్చునకేని వ్యర్థపదముగాని, భావలోపము
 గాని కానరాకుండ రచించినాఁడు. ఈక్రింది పద్యమొంత మనోజ్ఞముగ
 నున్నదో చూడుఁడు :

ఒకచాయ ననపాయ పికగేయ సముదాయ
 మొకసీమ నానామయూరనినద
 మొకపంక నకలంక మకరాంక హయ హేష
 లొకక్రేవ వనదేవ యువతిగీత
 మొకచెంత సురకాంతల కరాంత తతనాద
 మొకదారి నవళారికోదితంబు
 లొకయోరఁ బటు చారణ కుమార పణితంబు
 లొకదండ నలిమండలి కలగాన
 మొక్కమొగి మ్రోయఁ గదళిగృహోపవన్న
 కిన్నరీబృంద బృందసంగీత రీతి
 నమరు నతివేల కోలాహలముల కలిమి
 నధిప యీయద్రీ కోలాహలాఖ్య మొక్కొ.

ఇట్టి యనుప్రాసాద్యంత్య నియమములు గల పద్యములు వసుచరిత్రమునఁ బెక్కులు కలవు. అందుఁ గవితాగాంభీర్యమున కెట్టిలోపమును గానరాదు—కాని యీతని ననుకరించిన కవులీ శబ్దాలంకారవ్యామోహమునఁ బడి యీతనికిఁ గల భావగాంభీర్యమును జూడరైరి.

ప్రబంధకవులందఱును శయ్యావిషయమునఁ గడు విపుణులే యనవచ్చును. ద్వ్యర్థికావ్యముల యందును శైలి మనోహరముగనే యుండును. గ్రంథవిస్తరభీతిచే నవియన్నియు నిట నుదాహరింపక విడిచితిని.

ప్రబంధ కవులు - చారిత్రక విషయములు

✓విజయనగరాధీశ్వరుడును, సాహితీ సమరాంగణ సార్వభౌమ బిరుదాం చితుడును అగు శ్రీకృష్ణదేవరాయలే ఆంధ్రవాఙ్మయమునందలి ప్రబంధ యుగమునకు యుగకర్త. కావుననే దీనిని రాయల యుగమనియు నందురు. కవియు, గవివండిత పోషకుడు నగు నీ రాజకంఠీరవుని యుగకర్తగ నెంచుటలో నసంభావ్యమగు విషయమెద్దియును లేదు. రాయల యుగమునకుఁ బూర్వము ప్రబంధములు లేకపోలేదు. కాని వానికిని, రాయల యుగ ప్రబంధము లకును గొంత భేదము కలదు. రాయల యుగ ప్రబంధములందు కథనిమిత్త మాత్రముగ నుండును. వర్ణనాది స్వకపోల కల్పనలకుఁ బ్రాధాన్యము మెండు. ముఖ్యముగా నానాటి ప్రబంధము లాంధ్రీకరణములుగావు. వానియందర్థాతిశయి యగు శబ్దవైచిత్రీ సర్వసాధారణముగా గోచరించును. ప్రబంధేతిహాస రచనా సాంకర్యము వానియందు గన్పట్టదు. రాయల యుగమునకుఁ బూర్వము పుట్టిిన ప్రబంధములు కొన్ని కేవల మాంధ్రీకరణములు. కొన్నిటియందు ప్రబంధ ధోరణియు, నితిహాస ధోరణియుఁ గానవచ్చును. కొన్ని యందదుకులుగ వివిధ చిత్రకథా సంపుటీకరణములవలె నుండును. ఆ గ్రంథములఁగూర్చి దత్తరైలఁ గూర్చియు ముందటి ప్రకరణమున వివరించియున్నాఁడను. ప్రస్తుతము రాయల యుగ మందలి ప్రబంధ కర్తలనుగూర్చి విచారితము.

ప్రప్రథమమున యుగకర్తయగు రాయలకు సంబంధించిన చారిత్రక కాంశములను బరిశీలించుము. ఇమ్మహాసీయుడు కృతిభర్తయేగాక, కృతి కర్తయునై యున్నాఁడు, విష్ణుచిత్రియ మను నామాంతరముగల ఆముక్తమాల్యద యను మహాప్రబంధము నీతఁడు రచించెను. నంది తిమ్మన రచించిన పారిజాతా పహరణ ప్రబంధమునకును, అల్లసాని పెద్దన రచించిన స్వారోచిష మనుసంభవ ప్రబంధమునకును ఈతఁడు కృతిభర్తయై యున్నాఁడు. ఈ మూఁడు గ్రంథములందును ఈ రాజకవికి సంబంధించిన విశేషాంశము లనేకములున్నవి. మఱియు నీతని జీవిత చరిత్రకు సంబంధించి శాసనాధారములు పెక్కులు గలవు. అందు కొన్ని యీతఁడే స్వయముగ వేసినవి. కొన్ని యీతని దుర్గాధి పతులు వ్రాయించినవి. వీని నన్నిటి నాధారముగాఁ గొని యీతని జీవిత చరిత్రమును బరిశీలించుట సముచితము.

ఆముక్తమాల్యదయందును, మనుచరిత్ర పారిజాతాపహరణములందును, పెక్కు శిలాశాసనములందును, రాయల వంశవర్ణనము చేయఁబడి యున్నది. ఈతని వంశమునకు తుఘవ వంశమని పేరు. వీరి వంశమునకు మూలపురుషుఁ డగు తిమ్మయ నాయకుడు తుఘవరాజ్యమును బరిపాలించుటచే వీరి వంశమునకు

తుకువ వంశమును పేరు వచ్చినట్లు నంది చుల్లయ ఘంట సింగయ కవులు రచించిన పరాహ పురాణావతారికనుబట్టి యూహింపవగును. ఈ పరాహ పురాణము శ్రీకృష్ణదేవరాయల తండ్రియగు నరసనాయకున కంకితము చేయఁబడినది. ఆ గ్రంథమున కృతిభర్తృ పంశావతారమును పర్ణింపుచు నా జంబు కవు లిట్లు వచించిరి :

మిన్నులమోచి భాగ్యముల మీటిన కోటల రమ్యహర్య నం
వన్నత సన్యవాట గరిమంబులఁ దోటల వాహ వారణా
భ్యున్నతిఁ గేలిదీర్చికల నుగ్రభటావలి వన్నెకెక్కె వా
రాన్నిది కాంచిసైఁ దుకువరాజ్యము సంతత వీరభోజ్యమై.

ఆ తుకువరాజ్యమున వి
భ్యాతి వహించిరి దిగంత కరికటతట సం
భూత మదజ్జన వి
ద్యా తత్పరకీర్తిఁ బెండ్లియాడిన రాజుల్.

వారల కగ్రగణ్యుఁడు నివారితలైరి పరూధినీధప
శ్రీ రమణీ విలాసుఁడు విచిత్ర కళాకుశలండు తిమ్మ ధా
త్రీ రమణుండు సంపద పరించె మరాట వరాటలాట గాం
ధార యుగంధరాధిపనదః ప్రకటికృత బాహువీర్యుఁడై.

తుకువ నామము మొదట దేశవాచక మనియు, దద్దేశపాలకులుగావుని పీరి వంశ నామము నదియే యయ్యెననియు, బైవాక్యములనుబట్టి స్పష్టమగుచున్నది.

కాని అల్లసాని పెద్దనార్యుఁడు తన మనుచరిత్రయందు పీరి వంశ నామమునుగూర్చి యింకొక విధముగాఁ జెప్పియున్నాఁడు. చంద్రవంశమున సుప్రసిద్ధుఁడు యయాతికి యదుతుర్వసులను నిర్వురు పుత్రులు గలరనియు, సందు తుర్వసు వంశమే తుకువాన్వవాయ మయ్యెనని పెద్దనగారి కల్పన.

అతనికి యదుతుర్వసులను
సుతు లుద్భవమంది రహితసూదనులు రణ
న్విత మతులు వారిలో వి
శ్రుతకీర్తి వహించెఁ దుర్వసుఁడు గుణనిధియై.

వాని వంశంబు తుకువాన్వవాయ మయ్యె
నందుఁ బెక్కండు నృపు లుదయంబు నొంది
నిఖిల భువన ప్రపూర్ణ నిర్మితకీర్తి
సభిటలైరి తదీయాన్వయమునఁ బుట్టి.

నంది తిమ్మన కృతమగు పారిజాతాపహరణమునందుఁగూడ తుర్వసు వంశమునందే రాయల పితామహుఁడగు నీశ్వర నాయకుఁడు జన్మించినట్లు చెప్పఁబడి యున్నది. కాని యిందు తుర్వసు వంశమే తుళువ వంశమని చెప్పఁబడలేదు. తుర్వసు శబ్దము తళువశబ్ద మెట్లయ్యెనో పెద్దన చెప్పలేదు. వరాహ పురాణ కర్తలగు మల్లయ సింగయ కవులుగూడ తమ కృతినాయకుఁ డగు నరసనాయకుని చంద్రవంశజునిగాఁ జేర్చినలేదు. ఆ గ్రంథమందే సాళువ నరసింహభూపతినిగూర్చి చెప్పచు 'తుహినాంకు వంశ పాదోరాశి మాణిక్య' మని యాతని పర్ణించియున్నారు. యితనికడనే నరసనాయకుఁడు చాలకాలము సేనాధిపతిగ నుండెను. ఈ కపులు సాళువ నరసింహభూపతిని స్పష్టముగాఁ జంద్రవంశజుఁడని చెప్పబడలేదు, కృతి భర్తయగు నరసనాయకుని వంశ విషయమున మూకీభావము వహించబడలేదు, వీరి వంశము చంద్రవంశము కాదనియే యూహింపనగును.

ప్రథమముగా వీరు విద్యానగరాధీశ్వరులైన యనంతరము వీరికి చంద్ర వంశముతోడి సంబంధము కల్పింపఁబడి యుండును. శ్రీకృష్ణదేవరాయల తండ్రియగు నరసభూపతిని, తాతయగు నీశ్వరభూపతిని మల్లయ సింగయ కవులు నాయకశబ్దమును జేర్చియే వ్యవహరించియున్నారు. దీనినిబట్టిగూడ వీరు చంద్రవంశజులు గారనియు, నాయకశబ్ద వ్యవహారముచే కూర్చుండలే యనియు మనము నిర్ణయింపవచ్చును. నరసనాయకుని పుత్రుఁడగు వీరనరసింహ రాయల కాలమున వీరు క్షత్రియులుగాఁ జేర్కొనఁబడిరి. తరువాత కృష్ణదేవ రాయల కాలమున వీరు చంద్రవంశజులగు క్షత్రియులని స్పష్టముగాఁ జెప్పఁ బడినది. కావున వీరికి చంద్రవంశముతోడి సంబంధము కల్పితమేగాని వాస్తవము గాదు.

తుళువవంశము సాళువ వంశాంతర్యాగమని కొందఱి యభిప్రాయము.¹ కాని యది సరిగాదు. వరాహపురాణ కర్తలు సాళువ తుళువ వంశములగు రెండింటిని వర్ణించి యున్నారు.² అందు తుళువ నరసరాజును, ఈశ్వర భూపతియు, సాళువ నరసింహరాయలకడ దండనాయకులని మాత్రమే చెప్పి యున్నారు వారికిఁ గల పాంధవ్యమే నిజమగు నెడల దానిని గూర్చి చెప్ప కుండుటకు వారణము గానరాదు. సాళువ నరసింగరాయలకు తిమ్మరాజును నగ్ర జుఁడు గలఁడు నామసాదృశ్యమును బట్టి ఆతిమ్మరాజే తుళువ వంశ మూల

1. మహమ్మదీయ మహాయుగము - కొమర్రాజు లక్ష్మణరావు పంతులుగారు. (341-348 పుటలు)

2. ఆంధ్రకవుల చరిత్ర - ప్రథమసంపుటము : నంది మల్లయ మంట సింగయకవులు - వీరేశలింగంపంతులు.

పురుషుడగు తిమ్మయ నాయకుడని పీఠీ భ్రాంతికి లోనై యుందురు. పరాహ పురాణకర్తలు సాశువ తిమ్మరాజును చేర్చుని, యాతఁడు తుళువ రాజ్యాధిపతి యని చెప్పకపోవుట చేతను, తద్వంశమందే నరసనాయకాదులు జన్మించిరని చెప్పకపోవుటచేతను, సాశువ తిమ్మరాజే తుళువ పంశ మూలపురుషుడని చెప్పుటకు వీలులేదు. ఈ రెండు వంశములకును ప్రభుదండనాయక సంబంధము తప్ప వేరొక సంబంధము రానరాదు. తుళువ వంశము సాశువ పంశాంతర్భాగముకాదు. వీరు చంద్రవంశజులగు క్షత్రియులును గారు.

శాసనాద్యనేక సాధన సాష్టాగ్రీ కాపరిసినంత లభించుచున్నను రాయల జీవిత చరిత్రకు సంబంధించిన అనేక విషయములు వివాదగ్రస్తములుగనే యుండుట శోచనీయమగు విషయము. రాయలాంధ్రుఁడా కర్ణాటఁడా అను సమన్య నేటికిని విడదీయరాని చిక్కుగనే నిలిచియున్నది. చారిత్రక పరిశోధకు లనేకులు ఈ విషయమునఁ దమకుఁదోచిన సమాధానముల నిచ్చియున్నారు. కర్ణాటకులు రాయలు కర్ణాటకుఁడే యనుచున్నారు ఆంధ్రులారఁ డాంధ్రుఁడే యనుచున్నారు. మహాపురుషు లేజాతికిఁ జెందినను మహాపురుషులే. జాతిమత కులభేదములు వారి మహాపురుషత్వమున కడ్డుగా నిలువఁజాలవు. కాని వారు మహాపురుషు లగుటచేతనే ప్రతిజాతియు వారినిఁ దనలోఁ జేర్చుకొనుటకు యత్నించుచుండును. రాయలు సర్వసామాన్యుడగు రాజేంద్రునచో ఆతని జాతి నిర్ణయ విషయమున నిందఱిన్ని పట్టుదలలు పహించెడివారు కారేమో! అది యటుండనిండు. ప్రశ్నారనేవచ్చినది. దానికి యధాశక్తి సమాధాన ఘచ్చుట మనవిధి.

ఆముక్తమాల్యదా పీఠికలో రాయలు తన్ను ఆంధ్ర విష్ణువు 'కన్నడ రాయ' అని సంబోధించినట్లు చెప్పికొనియున్నాఁడు. 'ఏను దెలుంగు రాయఁడన్' అని తన్నుగూర్చి ఆంధ్రవిష్ణువు చెప్పికొని రాయలను కన్నడ రాయ యని సంబోధించుట విస్సందేహముగ పెక్కుసందియములకు దావిచ్చు చున్నది. కాని దీనినే యాధారముగఁగొని రాయలు కర్ణాటఁ డనుటకు వీలులేదు. విజయనగరాధిపతులను గర్ణాట క్షితిపతులనుట క్రొత్తవిషయము గాదు. శ్రీనాథుఁడు తన కాశీఖండములోఁ దనకుఁ గనకాభిషేకముఁ గావించిన రాయలను గర్ణాట క్షితినాథుడనియే పేర్కొనియున్నాఁడు.¹ మఱియు 'తల్లి కన్నడ రాజ్యలక్ష్మి' అనియే విజయనగర రాజ్యలక్ష్మిని సంబోధించియున్నాఁడు.²

1. కర్ణాట క్షితినాథ మౌక్తిక సిద్ధాంతాంత రాకల్పిత స్వప్నస్థాన జగత్ప్రసిద్ధ కవరాట్టుం స్తత్వ చారిత్ర - కాశీఖండము.

2. తల్లి కన్నడ రాజ్యలక్ష్మి దయలేదా నేను శ్రీనాథుడని — శ్రీనాథుని చాటచార.

కావున విజయనగర రాజులను కర్ణాటకుగా పంపివారింజుట పరిపాటియె. అంతమాత్రమున విజయనగర రాజ్య మాంధ్ర రాజ్యము కాకపోదు. విజయనగరప్రభువులు నాంధ్రరాజులు కాకపోరు.

కాని యింతమాత్రమున మన సమస్య సమస్యగనే మిగిలియున్నది. తత్పరిష్కారమున కన్యమార్గముల సన్నేహింపవలసి యున్నది.

రాయల వంశమునకు మూలపురుషుడు లిమ్మరాజు. ఈతఁడు తుళుదేశస్థుఁడని పరాహురాణకర్తలు చెప్పియున్నారు. ఆతని వంశమున పుట్టిన రాయలును తుళుజాతికి సంబంధించినవాఁడే యగును. అన్యుఁడు కాఁజాలఁడు. కావున నీ ప్రకారముగఁ జూచినచో రాయలాంధ్రుఁడును గాఁడు; కర్ణాటకుఁడును గాఁడు; తుళుజాతి వాఁడగును.

మతొకవిధముగఁ జూచినచో రాయలాంధ్రుఁడే యని చెప్పవచ్చును. తొలుదొల్త వీరు తుళుదేశీయులే యగుదురుగాక, కాని వీరి మూలపురుషుఁడయిన తిమ్మరాజు కాలముననే వీరు తుళుదేశమును వీడి యాంధ్రదేశమునకు పలనవచ్చిరి. సాళువరాజుల నాశ్రయించి, చంద్రగిరియందు స్థిరనివాసముల నేర్పరచుకొనిరి. ఆంధ్రులతో సంబంధ పాంధవ్యములను గల్పించుకొనిరి. తుళువ వంశమున జన్మించిన రాజులందఱు ఆంధ్ర స్త్రీలనే వివాహమాడిరి. వారి మాతృభాష యగు తుళుభాష పరిత్యజించి ఆంధ్రమునే మాతృభాషగా స్వీకరించిరి. ఆంధ్ర కవుల నాదరించి పోషించిరి. కృతికర్తలైరి; కృతిపిర్తలైరి.

జంటకవులగు నంది మల్లయ ఘంట సింగయలు ఈశ్వరనాయకుని పోషణమున వృద్ధిగాంచిరి. వారు రచించిన పరాహురాణమునకు ఈశ్వర నరసనాయకుఁడు కృతిభర్త. ద్విపద నారసింహ పురాణ, పంచన బాలభారత, సౌభరి చరిత్రాద్యనేక గ్రంథ నిర్మాణచణుఁడగు చెన్నకవిని వీరనరసింహరాయలగ్రహారము లిచ్చి సత్కరించెను.

ఇక కృష్ణరాయల విషయము చెప్పుటనావశ్యకము. ఈతఁడు కవిజని కల్పభూజము. స్వయముగ కవి. బహుకావ్య నిర్మాణ దక్షిఁడు. ఆంధ్రవాఙ్మయమున కీతని కాలము స్వర్ణయుగము. పేయేల. ఈతఁడాంధ్ర భోజుఁడు.

కృష్ణదేవరాయల యనంతరము విజయనగర సింహాసనము నధిష్టించిన అచ్యుత దేవరాయలు ప్రతి సంవత్సరమును ఒక యుత్తమాంధ్ర కావ్యమును రచింపజేసి, తన యిష్టదైవమగు శ్రీ వేంకటేశ్వరుని కర్పించెడివాఁడు.

ఇట్లు ఆంధ్ర దేశమును స్వదేశముగను, ఆంధ్రభాషను మాతృభాషగను స్వీకరించి, ఆంధ్ర రాజకుటుంబములతో తరతరములుగ సంబంధ

బాంధవ్యములను గలిగించునని, ఆంధ్రప్రదేశ్ గర్వమున జనించి, ఆంధ్రులతోఁ గూడి మాడి జీవనము నల్పి, ఆంధ్రమున గ్రంథరచన చేసి, ఆంధ్రకవుల నాదరించి పోషించి, ఆంధ్ర వాఙ్మయమును బెంపొందించిన తుతువరాజు లాంధ్రులు గాక యన్యులెట్లు గాఁగలరు. రావున కృష్ణరాయ లాంధ్రుఁడనుటయే సమంజసము.¹

శ్రీ కొమరాజు లక్ష్మణరావు పంతులుగారుకూడ రాయలాంధ్రుఁడే గాని కర్ణాటకుఁడు గాఁడని తమ మహమ్మదీయ మహాయుగమున సోపన త్రికముగ నిరూపించియున్నారు.

మహాపురుషుఁడగు రాయల విషయమున నొక యప ప్రథగలదు. రాయల తండ్రి యగు నరసనాయకునకు తిప్పాంబయను భార్యయు, నాగాంబయను భోగ కాంతయుఁ గలరనియు, నందు తిప్పాంబకు వీరనరసింహ రాయలును, నాగలాంబకు కృష్ణరాయలును జన్మించిరనియు ఒక కింవదంతి ప్రచారములో నున్నది.

శ్రీ గురజాడ శ్రీరామమూర్తి పంతులుగారును, శ్రీ వీరేశలింగము పంతులుగారును ఈ విషయమునుగూర్చి కాము రచించిన కవుల చరిత్రములలో ప్రసంగించి యున్నారు. ఇరువురును నాగలాంబ భోగకాంతయను విర్ణయమునకు వచ్చిరి.

శ్రీ గురజాడ శ్రీరామమూర్తి పంతులుగారు తమ విశ్వాసమున కాదా రముగా కొన్ని పుక్కిటిపురాణములను వివరించిరి.

శ్రీ వీరేశలింగము పంతులుగారు ఈ విషయమున నాంధ్రకవుల చారిత్రమున నిట్లు వ్రాసి యున్నారు :

కృష్ణరాయల తండ్రియైన నరసింహరాయలకి తిప్పాంబ యనియు, నాగాంబయనియు ఇద్దరు భార్యలు గలరు. ఆయిరువురిలో తిప్పాంబ పట్టపురాణి యనియు, నాగాంబ భోగకాంతయనియు చెప్పుదురు. కొన్ని శాసనముల యందుఁగూడ నిట్లే గానఁబడుచున్నది.

పైవ్రాత కేవలము నిరాధారమైనది. నాగమాంబ భోగకాంతయని నిరూపించు శాసనమొక్కటియును లేదు. ఉపరి, నాగమాంబ నరసనాయకుని భార్యయే యని నిరూపించు శాసనములు గలవు ఈ శాసనములు కృష్ణరాయల కాలమునాటి వైనచో మనమించుక సందేహింప వచ్చును, కాని వీరనరసింహ రాయల కాలమునాటి శాసనములందే నాగలాంబ నరసనాయకుని భార్యయని స్పష్టముగా చెప్పఁబడియున్నది. చూడుఁడు :

1. భారతి, సర్వధారి, పాల్గుణము, డాక్టరు పేంకట రమణయ్యగారు.

తిప్పాజీ నాగలాదేవ్యోః కౌసల్యా శ్రీ సుమిత్రయోః,
దేవ్యోరివ నృసింహేంద్రాత్తస్మాత్పత్నీ రథాదివ.
వీరా ఏనయినౌ రామలక్ష్మణావివ నన్దనౌ,
జారౌ వీరనృసింహేంద్రా కృష్ణరాయ మహిపతీ.

తస్మా న్నరస రాజేంద్రాత్తిప్పాజీ నాగమామ్మయోః,
క్రమా ద్వీర నృసింహేంద్రా కృష్ణరాయా బభూవతుః.
అన్యోన్యోపమయోస్సర్వ సద్గుణౌఘ సముద్రయోః,
తయో ద్వీర నృసింహేంద్రా పిత్ర్యం సింహాసనం శ్రితః.

మీది శాసనముబట్టి నాగలాంబ భోగకాంత కాదనియు, నరసనాయకుఁ
డగ్నిసాక్షిగ వివాహమాడిన భార్యయనియు స్పష్టమగుచున్నది. శాసనస్థమగు
నాధార మిటుండగ, పుక్కిటి పురాణగాథలను విశ్వసించుటకు వీలులేదు.

ఈవిషయమున విచిత్రమగు సంశయ మింకొకటి యున్నది. వీరనరసింహ
రాయల శాసనము లందును, శ్రీకృష్ణదేవరాయల శాసనము లందును నరసనాయ
కున కిరువురు భార్యలనియే చెప్పబడియున్నది. కాని కృష్ణరాయల యనంతరము
విజయనగర సింహాసనము నధిష్టించిన అచ్యుతరాయల కాలమున నరసనాయ
కున కోబమాంబ యను నింకొకభార్య యున్నట్లు చెప్పబడియున్నది.

తిస్రో నృపస్యేత్యభవన్నభీష్టా
ప్రిప్పామ్మికా తాను చ నాగమామ్భా,
పట్టాభిషిక్తాః పతిదేవతానా
ముత్తంస భూషామణి రోబమామ్భా.
తిప్పామ్మికాయా ద్విజనంపదేఽభూ
ద్విభ్యాతిమా ద్వీర నృసింహరాయః.
నాగామ్మికాయాం నరసావనీందోః
కీర్త్యా కరోఽజాయత కృష్ణరాయః.

అచ్యుతరాయల రంకితమైన అచ్యుతరామాభ్యుదయ మను సంస్కృత
గ్రంథమున మీది శ్లోకములు గలవు. వీర నృసింహరాయల శాసనములలో గాని,
శ్రీకృష్ణదేవరాయల శాసనములలో గాని ఓబమాంబా ప్రసక్తిలేదు. అచ్యుత
రాయలు రాజ్యాధికారమును వహించగనే ఓబమాంబ నరసనాయకుని మూఁడవ
భార్యగ ప్రత్యక్షమయినది. దీనిని బట్టి చూడగ నీమె భోగరాంతయేమోయను
సంశయమున కవకాశము గలుగుచున్నది. కాని యీచిషయము నిదమిత్థముగ
నిర్ణయించుట వాధారములులేవు. శ్రీకృష్ణరాయల తల్లి మాత్రము భోగకాంత
తాదు. ఆమె నరసనాయకుని భార్యయే.

శ్రీకృష్ణదేవరాయల జన్మదిన విషయమునఁ గూడ వాదోపవాదములు గలవు. అందు ముఖ్యమైనది రెండు వాదములుమాత్రమే. ఈవిషయమున శ్రీ లక్ష్మణరావు పంతులుగారు తమ మహమ్మదీయ మహాయుగమున నిట్లువ్రాసి యున్నారు :

కృష్ణరాయలు 1485 లో జన్మించెనని యొకఁడును, 1487 లో జన్మించెనని యొకఁడును వ్రాసియున్నారు. కాని యీ మహారాజు జన్మదిన మిదియేయని నిశ్చయముగాఁ జెప్పుట కాధారమేదియును లేదు.

శ్రీ పీఠేశ్వరింగం పంతులుగారు కూడ నిట్లే వ్రాసియున్నారు.

ఈ రెండు వాదములను సమగ్రముగా పరిశీలించిన యెడల శ్రీకృష్ణదేవరాయలు 1487 లో జన్మించెనను వాదమే సమంజసముగాఁ గన్పట్టు చున్నది.

నందిపల్లెయ ఘంటసింగయకవులు తమ పరాహ పురాణమును 1485 - 1490 ప్రాంతమున రచించియున్నారు. సాళువ నరసింహ భూపతి రాజ్య కాలముననే వరాహపురాణము రచింపఁబడెననుటకు నిదర్శనము లనేకములు గలవు. కృతిభర్తయగు నరసనాయకుని సంబోధింపుచు నీ జంటకవులు “సాశ్వ నరసింగ క్షమాధ్యక్ష దక్షిణ దోర్దండ” “సాశ్వ సరిసింగ ధరాధవ దండనాథ” “సాళువ నరసింహ నృపాల దండనాయక తిలక” అని పెక్కు సారులు చెప్పియున్నారు. సాళువ నరసింహ భూపతి శాసనములు క్రీ. శ. 1490 వఱకుఁ గన్పట్టు చున్నవి. కావున వరాహపురాణము 1490 కి పూర్వమే రచింపఁబడి యుండవలెను. పూర్వకాల పరిమితి యించుమించుగా 1485 కావచ్చును. ఆ గ్రంథమున నరసనాయకుని వర్ణనము గలదు. అందు వీరనరసింహరాయలు పేర్కొనఁబడి యున్నాఁడు. కృష్ణరాయల ప్రసక్తి యందు గానరాదు కావున నానాటికి కృష్ణరాయలు జన్మింపలేదనియో, జన్మించినను బిన్నపయస్సువాడనియో నిర్ణయింపనగును. వరాహపురాణమున నరసనాయకుని వర్ణన మీ క్రింది విధముగా నున్నది :

అష్టభాషా కవితాబ్జ సంధపులైన
సుకవి పుంగవులు సంస్తుతులు సేయ
సంపీర్ణ రాజ రంజకులైన గాణల
గములు గీత ప్రబంధములు పాద
కల కంకణక్వాణ కర సరోరుహ లైన
రమణులు వింజాపరములు పీప
పరబలాధికులైన శరణాగతారాతి
సామంతు లుభయ పార్శ్వములఁగొలుపఁ

గూర్మితనయుండు నరనయ్య గుణనిధాన
మంతికంబున సేవింప నలఁదికొనిన
సురభి కాశ్మీర గంధంబు సోడు ముట్ట
నుండఁ జేరొలగము సయనోర్వవముగ.

పయి యంశములను బట్టి చూడగా రాయలజన్మ కాలము 1487 ప్రాంత మనియే నిర్ణయింప నగును. ఈ సిద్ధాంతమును పూర్వపక్షము సేయు వాదము లనేకములు గలవు. చారిత్రక పరిశోధకులు వాని నింతకు ముందే పరాస్తము చేసి యుండుటచే వాని నన్నిటి నిట నుదాహరించుట యనావశ్యకము.

వీరనరసింహరాయల యనంతరము శ్రీకృష్ణదేవరాయలు విజయనగర సింహాసన మధిష్ఠించెను. వీరనరసింహరాయల శాసనములు క్రీ.శ. 1509 వఱకు నున్నవి. ఆ సంవత్సరముననే అసఁగా 1509 వ సంవత్సరముననే శ్రీకృష్ణరాయలు పట్టాభిషిక్తుఁ డయ్యెనని చరిత్రకారు లందఱు నేకగ్రీవముగ నంగీకరించి యున్నారు. కాని ఆ సంవత్సరమున నే మానమున నే దినమున నాఁడు పట్టాభిషిక్తుఁ డయ్యెనను విషయమున చరిత్రకారులలో భిన్నాభిప్రాయ ములు గలవు. కాని యా నిర్ణయముతో మనకిట నంతగా సంబంధము లేదు. కృష్ణరాయలు క్రీ.శ. 1509-1530 వఱకు రాజ్య మేలెనను మాట మాత్రము వాస్తవము.

శ్రీకృష్ణదేవరాయల కెందఱు భార్యలను విషయమునఁ గూడ వాదోప వాదములు గలవు. సాహితీ విమర్శకును, రాయల భార్యల సంఖ్యకును గల సంబంధమేమి యని కొందఱు ప్రశ్నింప వచ్చును. కాని యది నరియగు ప్రశ్న కాదు. మనుచరిత్ర పారిజాతాపహరణము లందును, రాయలే స్వయముగ రచించిన ఆముక్తమాల్యద యందును యీ దేవేరుల ప్రసక్తి గలదు. రాయల కాలమున విజయనగరమున నున్న కొందఱు విదేశీయులు రాయల భార్యల విషయమున కొన్ని సంగతులు వ్రాసి యున్నారు. రాయల శాసనములలో పట్టపుదేవుల పేర్లుదాహృతములయి యున్నవి. కావున నా పట్టపుదేవు లెవ్వరు ? ఎందఱు ? అను ప్రశ్నలకు మనము తగిన సమాధాన మియవలసి యున్నది.

పాయ్‌జ్ అను పోర్చుగీసు రాయబారి కృష్ణదేవరాయలకు పన్నిద్దరు భార్యలు గలరనియు, అందు ముఖ్యులు ముగ్గురనియు, అందొక్కతె ఉత్కళ రాజప్రతిక యనియు, మరొక్కతె రాజు సామంతులలో నొక్కఁడగు శ్రీరింగ పట్టణ ప్రభువు కుమారితె యనియు, వేరొక్కతె వేశ్య యనియు వ్రాసి యున్నాఁడు. తక్కిన తొమ్మింద్రు భార్యల విషయమున ఆతఁడేమియుఁ జెప్ప లేదు. అంతిపురమునందలి పరివారికలను గూడ వీతఁడు రాయల భార్యలుగా భ్రమించెనేమో.

స్వానిజ్ అను పోర్చుగీసు గుఱ్ఱపు ఓర్తకుఁడు రాయలకు నలువురు పట్టపహిషణులు యిడించెనెట్టి, వారిలో నొక్కతె యుత్కళ రాజకుమారియనియు, నిద్దఱు శ్రీరంగపట్టణపు రాజుఁడగు చనియు, మఱియొక యువతి రృష్టరాయలు చిన్నతనమున త్రేమించిన దేశ్య యనియు, నామె పేరు చిన్నాదేవి యనియు సుడివి యున్నాఁడు.

పెద్దన మనుచరిత్రములో చిన్నాదేవి తిరుమలదేవుల నామము లుదాహృతములయి యున్నవి :

ఆ విధు ననంతరంబ ధ

రావలయఁచుఁ దారెఁ గృష్ణరాయఁడు చిన్నా

దేవియు శుభమతి తిరుమల

దేవియునుం దనకుఁ గూర్చి దేవేరులు గాన్.

—మనుచరిత్ర : అవతారిక.

పారిజాతాపహరణము నందుఁ గూడ నీ యిర్వురే పేర్కొనఁబడి యున్నారు.

క॥ తిరుమల దేవీ పల్లధి

—ఆ ౨, ప ౧౦౫.

క॥ శ్రీ వర్ణనీయ : తిరుమల దేవీహృదయేశ

—ఆ ౫, ప ౧.

క॥ శ్రీ వేంకటగిరి పల్లధి

సేవా పరతంత్రహృదయ : చిన్నమదేవీ

జీవిత నాయక

—ఆ ౪, ప ౧.

రాయల కాలము నందలి పెక్కు శాసనములలోఁ గూడ నీ యిరువుర పేర్లును గలవు. తిరుపతి యందుఁ గల రాయల విగ్రహమున కిరుప్రక్కలను చిన్నాదేవీ తిరుమల దేవుల విగ్రహములు ప్రతిష్ఠితములయి యున్నవి. కావున నీ యిర్వురును రాయల పట్టపు దేవులనుటలో నెట్టి విప్రతిపత్తియును లేదు. ఇఁక వీ రెవ్వ రనునది ప్రశ్న.

రాయల సమకాలికులగు పాయజ్, స్వానిజ్ మొదలగు విదేశీయులు రాయల భార్యలలో నొక్కత వెలయాలనియు, నామె పేరు చిన్నాదేవి యని స్పష్టముగ చెప్పుటచే నామె విషయమున చర్చనీయాంశ మేదియును లేదు. ఇఁక తిరుమలదేవిని గూర్చి కొన్ని యభిప్రాయభేదములు గలవు.

ఈమె గజపతి కుమార్తెయని స్వామియేల్ పండిరుఁడు వ్రాసి యున్నాఁడు. కాని యది సరిగాదు. ప్రప్రథమముగా రాయలు తిరుపతి వేంకటేశ్వరుని క్రీ.శ. 1513 ఫిబ్రవరి 10 వ తేదీని దర్శించి యున్నాఁడు. అప్పుడు రాయలతో నాతని

పట్టమహిషులు తిరుమలదేవీ, జిన్నాదేవి సున్నట్లును, స్వామి కాళరణాదుల సమర్పించినట్లును శిలాశాసన మున్నది. క్రీ.శ. 1513 నాటికి రాయలు గజపతిని జయింపలేదు. గజపతి తనయను పరిణయము నాడిలేదు. రావుని స్వయం వ్రాత భ్రాంతి మూలకము.

తిరుమలదేవి శ్రీరంగపట్టణ ప్రభువు కనయ యని పాయజ్ వ్రాసి యున్నాడు. తిరుపతి దేవస్థానమువారు ప్రకటించిన రిపోర్టులో వీరశ్యామ రాయలు నను నాతఁడు శ్రీరంగ పట్టణ ప్రభువై యుండునని వ్రాసి యున్నారు. ఒకచో స్వామిజ్ తిరుమలదేవి సరసింగరాజు బంబంబమునకుఁ జెందిన కన్య యని వ్రాసి యున్నాడు.

రాయల కాలమున సరసింగరాజు నామధేయము గలవారు పెక్కుమంది కలరు. సాళువ వంశము నందును, ఆరవీటి వంశము నందును నా పేరుగల వారున్నారు కాని ఆరవీటి సాళువ వంశములకుఁ జెందిన వారలను రాయలు వివాహమైనట్లు పుట న లేదు.

న్యూనిజ్ మతీయొక తావున కృష్ణదేవరాయల రాయచూరు దండ యాత్రను వర్ణించుచు

కృష్ణరాయలఁ గూఁతు నిచ్చిన వాఁడును, మైసూరు మండలాధిపతియు, నగు కుమారి వీరియ్య (కుమారి వీరశ్యామ రాయలు) యెనిమిది వేల కాల్పలమును, నాలుగు సందల గుట్టములును, యిరుపి దేసుంగులుఁగల సైన్యముతో ఆతని వెనుకఁ బోవుచుండెను.

అని వ్రాసి యున్నాడు

న్యూనిజ్ పండితుఁడు ప్రకటించిన మైసూరు పంశాపిని బట్టి క్రీ.శ. 1478 మొదలు 1513 వరకు మైసూరు మండలమును చాచరాజును నారఁడు పరిపాలించినట్లు తెలియుచున్నది. ఈతఁడే శ్యామరాయలు కానోపును. రావున తిరుమలదేవి రండ్రి మైసూరు మండల పరిపాలకుఁడగు చాచరాజుని నిర్ణయింప వచ్చును. కృష్ణరాయలు మైసూరు రాజ్యమునుగూడ జయించినట్లు శ్రీ లక్ష్మణరావు పంటలుగారు తమ పుహమ్మదీయ మహా యుగమున వ్రాసి యున్నారు.

కాని కృష్ణరాయలకాలపు రాజగు గంగరాజు తిరుగఁబడి కప్పమిచ్చుట మానెను. అందుచేఁ గృష్ణరాయఁడు శతఘ్నలతోను ప్రబల సైన్యము తోను దానిని సాధించుటకు వెడలెను. శ్రీరంగపట్టణపు రాజగు చిక్కరాయనికిని గంగరాజునకును పైరమగుటచే వానిని గలుపుకొని కృష్ణరాయలు కొండత్రోవనుబోయి శివసముద్రపు కోటను ముట్టడించి శౌర్యముతోఁ బోరాడి వశపఱుచుకొనెను. గంగరాజు కావేరిలోఁ బడి

ప్రాణములను ద్యజించెను. అంత నుమ్మటూరు జయించెను. శ్రీరంగ పట్టణపు రాజగు చిక్కరాయని పశపతిచుకొని యాతఁడు తనకుఁ గప్పము కట్టినట్లు చేసెను. తరువాత మైసూరు దేశమంతయుఁ గర్ణాటకంబంతయుఁ గృష్ణరాయలకు లోబడినది. తాను జయించిన కర్ణాటదేశమున కంతటికిని శ్రీరంగపట్టణము రాజధానిగా నేర్పరచి కృష్ణరాయ ధ్వజమును పేరి నొక విజయధ్వజము నెత్తించి యచ్చట చిక్కరాజును తన ప్రతినిధిగా నేర్పరచెను. ఆ సమీపమందలి పాళెముల జయించి, కంబగౌడఁడు, వీరప్పగౌడఁడు అను పాలెగాండ్ర పశమున నుంచెను.

శ్రీ బేకుమళ్ళ అచ్యుతరావుగారు 'విజయనగర సామ్రాజ్యమందలి ఆంధ్ర వాఙ్మయ చరితము' అను తమ గ్రంథమున తిరుమలదేవి ఉమ్మత్తూరు గంగరాజు కుమార్తెయని చెప్పియున్నారు. అందే వేటొకచో ఉమ్మత్తూరి రాజు వీరశ్యామలరాయఁడు రాయలతో సంధిచేసిరాని తనకుమార్తెయగు తిరుమల దేవిని రాయలకిచ్చి పరిణయము గావించెనని వ్రాసి యున్నారు. దీనినిబట్టి ఉమ్మత్తూరి ప్రభువు వీరశ్యామలరాయఁడని వాఁకిప్రాయపడినట్లు తెలియు చున్నది.

కృష్ణరాయల కాలమున ఉమ్మత్తూరు, వివిసముద్రము, శ్రీరంగపట్టణము అను ప్రధాన దుర్గములు మూఁడు ఉమ్మత్తూరు ప్రభువుక్రిందనే యుండెడివి. ఆతని పేరు గంగరాజు ఒడయరు. ఆ కాలమున శ్రీరంగపట్టణమును జిక్కరాయలనువాఁడు పరిపాలించుచుండెను. మైసూరు ప్రభువు శ్యామలరాయఁడు. గంగరాజే శ్యామలరాయలనుటకు శ్రీ అచ్యుతరావుగారికిగల ఆధారముచెట్టివో మనకు తెలియుటలేదు. అది యటుండనిండు. రాయలదేవేరియగు తిరుమలదేవి వీరశ్యామలరాయల కూతురని స్పష్టమైనది. క్రీ. శ. 1516 లో సింహాచలమున రాయలు వేయించిన శిలా శాసనములోఁగూడ చిన్నాదేవి తిరుమలదేవులే యుదాహరింపఁబడి యున్నారు. అమరావతి మొదలగు శాసనములలోఁగూడ నీ యిరువురి పేరులే గలవు. ఇంతదనుక సర్వమును సప్యముగనే యున్నది.

ఇక రాయలు రచించిన ఆముత్తమాల్యదయందలి ఈ క్రింది పద్యమును జూడుఁడు .

ఆ విధు నసంతరంబ ధ

రావలయము బూని తీవు రహిమై దిరుమ

ల్దేవియును నన్నపూర్ణ

దేవియుఁ గమలాబ్జముఖియు దేవేరులుగన్.

ఇందు చిన్నాదేవి పేరులేదు. పూర్వీకాసనములందును, గ్రంథము లందును గానరాని అన్నపూర్ణాదేవి పేరుదాహృతమైయున్నది. మొదటినుండియు నున్న తిరుమలదేవి యందును గలదు. చిన్నాదేవిపేరు లేకపోవుటకు కారణము సులభగ్రాహ్యమే. అప్పటికామె స్వర్గస్థురాలై యుండును. వివాహానంతరము చిన్నాదేవి చిరకాలము జీవించినట్లు గానరాదు. క్రీ. శ. 1517 జనవరి రెండవ తేదీని తిరుపతి దేవస్థానమున వ్రాయించిన శాసనములో నీమె పేరున్నది. క్రీ. శ. 1517 కిశంబరు ఒకటవ తేదీని శ్రీకృష్ణరాయల మంత్రులలో నొకఁడగు కొండ మరునయ్య వ్రాయించిన చోళసముద్రపు శాసనములో నీమె పేరులేదు. కావున నామె క్రీ శ 1517 వ సంవత్సరము జనవరి తరువాత కిశంబరు లోపుగా స్వర్గస్థురాలయ్యెనని నిశ్చయముగా చెప్పవచ్చును.

ఇఁక నీ అన్నపూర్ణాదేవి యెవ్వరను ప్రశ్నకు మనము సమాధాన మీయ వలసియున్నది. కాండతీమయే గజపతి పుత్రియై యుండునని వ్రాసియున్నారు. ఓడ్రమునందలి కొన్ని గ్రంథములలో ప్రతాపరుద్ర గజపతి తనయపేరు అన్నపూర్ణయనియే యున్నట్లు తెలియుచున్నది. కావున నీమె గజపతి పుత్రి యని చెప్పవచ్చును. కాని ఇందులకు కొన్ని ప్రతిబంధములు లేకపోలేదు. వానినిగూడ సమగ్రముగఁ బరిశీలించి యీమె గజపతి రూతురగునో కాదో నిర్ణయించుట సమంజసము.

ప్రతాపరుద్ర గజపతి తనయను రాయలు వివాహమాడెనను విషయమున స్వదేశీయ విదేశీయ చరిత్రకారులలో భేదాభిప్రాయ మావంతయును గానరాదు. కుమార ధూర్జటికృత కృష్ణరాయల విజయమున నొక యాశ్వాసము సంపూర్ణముగ నీ వివాహవర్జనతో నిండియున్నది.

ఘనతర నిర్భర గండపెండెర మిచ్చి కూఁతు రాయల కొడగూర్చునాడు
అను పెద్దనార్యుని చాటుధారయు నీ పరిణయగాధనే బలపఱచుచున్నది. నాదెండ్ల
గోపమంత్రికృత ప్రబోధ చంద్రోదయము వ్యాఖ్యయందలి యీ క్రింది శ్లోకము
గూడ గజపతి పుత్రికను రాయలు వివాహమాడెననియే చెప్పుచున్నది :

ప్రతాప రుద్రస్య గజేశ్వరస్య
పుత్రీం పవిత్రీకృత భూతదాత్రీం,
ప్రత్యాగ్రహీద్యః ప్రకట ప్రతాపో
భద్రాం సుభద్రా మివ పాణ్డవేయః.

ఇట్లే మఱికొందఱుగూడ వ్రాసియున్నారు. కాని వీరిలో నొక్కొక్కరు ఒక్కొక్క విధముగా గజపతిపుత్రి పేరును జెప్పియున్నారు. కృష్ణరాయ విజయమున నామె పేరు 'తుక్కా' అనిగలదు. రాయవాచకమున నామె పేరు

‘జగన్మోహిని’ యని యున్నది. నరపతి రాజుల చరిత్రనుబట్టి యామె పేరు ‘లఖి’. విజయనగర సామ్రాజ్యమును గ్రంథములో నామె పేరు ‘లక్ష్మీదేవమ్మ’ యని గలదు.¹ నాదెండ్ల గోపమంత్రికృత స్త్రోబోధ చంద్రోదయ వ్యాఖ్యాను సారము ఆమెపేరు ‘భద్ర’. కాని యిది భద్రా శబ్దము సుభద్రకే విశేషణముని కొందఱనుచున్నారు. తైలరు దొరగారి యభిప్రాయమున నామె పేరు ‘రుచీదేవి’. ఇందఱిన్ని పేర్లిచ్చినారు. కాని యిందెవ్వరును గజపతి తనయ పేరు ‘అన్నపూర్ణ’ యని చెప్పలేదు. అన్నపూర్ణ యెవ్వరో తెలిసికొనుటచుముందు మనము గమనింపవలసిన ముఖ్యవిషయ మింకొకటి గలదు.

మీఁద నుదాహృతమైన రాయల పద్యములో ‘కమలాబ్జముఖి’ అనునొక పదము గలదు. దీనికి ‘కమలాబ్జముఖులు’ అను పారాంతర మొకటియున్నది. దీని యర్థము ముందు నిర్ణయింపనిదే అన్నపూర్ణ యెవ్వరను ప్రశ్నకు తగిన సమాధానము మనకు రాదు

కొందఱు పండితులు ‘కమలాబ్జముఖి’ అను మొదటి పాఠమును గైకొని దానికి కమల యను నబ్జముఖి యను నర్థమును జెప్పిరి. విజయనగర సామ్రాజ్యమును గ్రంథములో గజపతితనయ పేరు లక్ష్మీదేవమ్మయని యున్నదిగదా? ఆ ‘లక్ష్మీ’యే యీ కమలఅని కొందఱి యభిప్రాయము. కాని యిది సరికాదు.

నామవాచకములకు పర్యాయపదముల నెవ్వరును వాడరు. కొన్నియెడల తెలుఁగుపేర్లను సంస్కృతీకరించుట గలదు. కాని సంస్కృత పదమునకే తత్పర్యాయ పదమును వాడు నాచారము వాఙ్మయ ప్రపంచమునఁ గానరాదు. పండితుఁడును, కవితా మర్మజ్ఞుఁడును అగు రాయలట్లు గావించెననుట సాహసైక మూలము. మఱియు గజపతి పుత్రికపేరు లక్ష్మీయని యుండుటయు నసంభవమే. గజపతులు దుర్గారాధకులు. ప్రతాపరుద్ర గజపతికి ‘శ్రీ దుర్గా వీరపుత్రా’ అను బిరుద నామము గలదు. శాక్తేయుఁడగు గజపతి తన తనయకు లక్ష్మీయను వైష్ణవ నామ మిడుట సంభావ్యమగు విషయము గాదు. కావున కమలయే లక్ష్మీయనియు, ఆ లక్ష్మీయే గజపతి పుత్రియనియు చెప్పవలయు నమంజనముగాదు.

కొందఱు ‘కమలాబ్జముఖులు’ అను పాఠమును స్వీకరించి, కమలయు, అబ్జముఖియు నను నిర్వ్యురుభార్యల నామధేయములుగా నా పదమున కిర్థమును జెప్పుచున్నారు. అట్లు చెప్పినచో తద్గ్రంథ రచనా కాలమునకు రాయలకు తిరుమలదేవియు, అన్నపూర్ణదేవియు, కమలాదేవియు, అబ్జముఖీదేవియు నను నల్వరు భార్యలున్నట్లు తేలును. ఈ సంఖ్య న్యూనిక్ వ్రాతతో సరిపోవు

1. ఈ గ్రంథము శాలివాహన శకము 1526 లో వీరవేంకటపతిరాయల యజ్ఞానుసారము వ్రాయఁబడినది.

చున్నది. కాని యది యంగీకార్యము కాదు. సూన్యవిజ్ఞానము దేవి సుదాహరించి యున్నాడు. ఆమెను జేర్చిన రాయల కైదుగురు భార్యలగుదురు. బహు శాసనములయందు, గ్రంథములయందు చిన్నాదేవిగాఁ జెప్పఁబడిన ఆమెపేరిప్పుడు మారుట కావశ్యకము లేదు. 'కమలాబ్జముఖి' అను పాఠము సరికాదు. కమలాబ్జ ముఖులను పాఠము సరియేకాని, దాని కర్థమును మీఁద సుదాహరించిన ప్రకారము చెప్పటకు వీలులేదు.

కావున 'కమలాబ్జముఖులు' అనునది తిరుమలదేవ్యన్నపూర్ణాదేవులకు విశేషణముగా మాత్రమే భావించవలయును. ఒకరు కమలముఖియన్ని నింకొకరు అబ్జముఖియనియు 'రాయ లిందు సూచించి యున్నాడని చెప్పవచ్చును. అట్లు సూచించుటకుఁ గల కారణము తరువాత వివరింపఁబడును.

ఇంక ప్రస్తుత విషయమును బరామర్శింతము.

రాయదాచకమునందలి జగన్మోహిని యను పదము ఆమె సౌందర్యాతిశయము వ్యక్తము సేయునేగాని అది యామె నామధేయము కాఁజాలదు. నాదెండ్ల గోపమంత్రి యామె పేరెత్తనేలేదని, అందలి భద్రా శబ్దము సుభద్రకు విశేషణమే యనుటయు లెస్సగాఁ దోచుచున్నది. లఖి శబ్దము లక్ష్మీశబ్ద భావమే కాని యామెపేరు లక్ష్మియై యుండుట కపకాశము లేదని ముందే వివరించి యున్నాడను. ఆ యుపపత్తులే లఖి శబ్దమునకు నన్వయించును. ఆమె పేరు లక్ష్మీదేవియే యను వాదమును సమర్థింపుచు నొకరు శాసనాధారము నొక దానిని జూపియున్నారు. ఆ శాసనమును రాయల మంత్రులలో నొకఁడగు కొండ మరు నయ్య యను నాతఁడు చాడేశ్వర్యాలయమునకు ధర్మము నొసంగుచు వ్రాసిన చెను. అందిట్లు గలదు :

కృత యుగాంశర ప్రవర్తక శ్రీ తిరుమలాంబికా లక్ష్మీ సమోపేత శ్రీ కర్ణాటక సింహాసనాధిపతి శ్రీకృష్ణరాయ మహారాయర సామ్రాజ్యదల్లి.

శాసనకాలము 1517 దిశంబరు ఒకటవరేదీ. ఈ శాసనకాలమున రాయలకును, గజపతికిని నంధి జరిగినదనియు, నందువలన నిందున్న లక్ష్మీ శబ్దము గజపతి తనయ పేరయి యుండుననియు వారి వాదము. ఆ కాలమున రాయలకును గజపతులకును నంధి జరిగినమాట వాస్తవమే. కాని యిందలి లక్ష్మీశబ్దము ప్రతాపరుద్ర గజపతి తనయ పేరనుట సరికాదు.

కర్ణాటాధీశ్వరుడగు రాయల దేవేరియు, ఉత్కిణాధిపతి తనయయు సగు నామెను దేవి మొదలగు గౌరవ వాచకము లెవ్వియును జేర్చకుండ నెవ్వరును వ్యవహరించుటకు ప్రయత్నింపరు. రాజమర్యాదల నెఱింగి యున్న

వాడును, మంత్రిపదవిని విర్యహించుచున్నవాడును నగు కొండ మరుసయ్య యట్లేన్నటికిని వ్రాసి యుండఁడు. అందును తిరుమలదేవి నా శాసనమునందే తిరుమలాంబయని స్వపహరించియున్నాఁడు. అట్టియెడ గజపతి పుత్రిక నామము నుల్లేఖించునప్పుడు మాత్రమేల గౌరవ వాచక రహితముగ వ్రాసి యవజ్ఞకుఁ బాల్పడును? ప్రభు కోపమునకుఁ బాత్రుఁడగునా? కావున నందలి లక్ష్మీశబ్దము గజపతి తనయ పేరటను సమంజసముకాదు. ఇట తిరుమలాంబిక యను లక్ష్మి అను నర్థమునే గ్రహింపవలయును.

తైలరు దొరగారామెపేరు రుచీదేవి యని పేర్కొనినాఁడు.¹ కాని యది సరికాదు. తైలరిచ్చిన కథవంటి కథనే శ్రీ గురజాడ శ్రీరామమూర్తి పంతులు గారు తమ కవి జీవితములయం దిచ్చియున్నారు. ఈ కథలనుబట్టి రాయల కదియే ప్రథమ వివాహమని తేలుచున్నది. కాని రాయలకది ప్రథమవివాహము కాదు. గజపతి పుత్రికను వివాహమాడుటకుఁ బూర్వమే రాయలు రెండు వివాహము లాడియుండెను. ఆయనకు రుచీదేవి యను భార్య యున్న స్త్రీశాసనము నందును గానరాదు. గ్రంథములందును లేదు. గజపతి తనయ తన వివాహ సంతరిము రాయలను వీడి యుండెననుటయు సరిగాదు. ఇందుకు విదేశీయ స్వదేశీయ గ్రంథకర్తల వ్రాతలు అడ్డుపచ్చుచున్నవి. న్యూనిట్ మొదలగు విదేశీయులు రాయల పట్టమహిమలలో నొక్కతె కటక పురాధీశ్వరుని తనయ యని స్పష్టముగఁ జెప్పియున్నారు. పదలిపోయిన భార్యను పట్టమహిషిగా నెవ్వరును జెప్పరుగదా! నాదెండ్ల గోప మంత్రి 'కటకేందు పుత్రి పవిత్రీకృత భూత ధాత్రి' అని చెప్పినాఁడు. భర్తను తిరస్కరించిన భార్య యితరములగు సత్కార్యము లెన్ని యాచరించి యున్నను భారతీయ ధర్మానుసారము పవిత్రీకృత భూతధాత్రి కాఁజాలదు. కావున గజపతి తనయపేరు రుచీదేవి కాదు. ఆమె తన భర్తను వీడనులేదు

ఈ రుచీదేవియే తన పేరు 'పరదరాజమ్మ' యని మార్పుకొనినట్లును, తింబిమునొద్ద నొక పెద్ద తటాకమును ద్రవ్యించినట్లును, రాయల మనసు కరగుటకై తుక్తా పంచకమును నైదు శ్లోకములను రచించి యాతని కడకు బంపినట్లును ఒక గాథ గలదు. తుక్తా పంచకమున నీ క్రింది శ్లోకములున్నవి :

౧. చర న్వనాన్తే నవమజ్జరీషు న పట్టుదో గన్ద పలీమజిఘ్నః,

సా కిం న రమ్యా న చ కిం స రస్తా బలీయసీ కేవల మీశ్వరాజ్ఞా.

1 The Gajapati King's daughter named Ruchidevi felt disposed to remain near Stambum (Cumbam) and the Ragar directed to do so, while he returned to Vijayanagaram. That daughter of Gajapati, Ruchidevi said that as Krishnadevaraya was the son of a Dasi and she herself noble tribe illustrious of her birth, she preferred to abide by Cumbum

౨. మా కింకుక ప్రకటయాత్మ నిమేష మాత్రం
మిస్మస్తకే విహరతీతి మధువ్రలోఽయమ్.
కిం మాలతీ విరహవేదనయా త్వదీయమ్
దృష్ట్వా ప్రసూన మచిరా దనలభ్రమేణ.

౩. భ్రమర భ్రమతా దిగస్తరాశే
క్వచి దాస్వాదిత మీక్షితం శ్రుతం వా,
పద సత్య మపాన్య పక్షపాతం
యది జాతీకుసుమానురారి పుష్పమ్.

౪. కుసుమాని లిఖన్తు నామ చిత్రే
కతిచిత్కారు విశేషరూఢ శిషేః.
సురభిత్వమమూని కిం లభన్తే
కిము చైతేషు రసం పిబన్తి భృగ్నాః.

౫. కిం మాలతీం పాన్యసి మాం విహాయ
చుచుమ్పు కుమ్పి కుసుమం షడక్షిః,
లోకే చతుర్వి శ్చరణైః పశుస్సన్య
త్పషడ్వి రత్యర్థ పశుర్న కిం స్వాత్.

—తుక్కా నామగజపతి పుత్రి ర్విష్ణదేవరాయపత్నీ.

ఈ శ్లోకములు తుక్టాదేవి రచించినవి గావనియు, (వీరి యుద్దేశమున తుక్టాదేవియే పరదరాజమ్మ లేకదుచీదేవి) యిందొక్క శ్లోకము క్రీ.శ. 1400లకు పూర్వమే రచింపబడిన వల్లభదేవుని సుఖాపిత రత్నావళి యందు గలదనియు. నింకొకటి క్రీ.శ. 900 లకు పూర్వమే రచింపబడిన 'ముకుళభట్ట కృతాభిధా వృత్తి' మాతృకయందు గలదనియు శ్రీరామకృష్ణకవిగారు చెప్పినట్లు తిరువతి దేవస్థానము వారి రిపోర్టులలోఁ గలదు. కాని యంతమాత్రమున నీశ్లోకములకు తుక్టాదేవితో సంబంధము లేదని చెప్పజాలము.

ఈ శ్లోకము లామె స్వకపోల కల్పితములు గావనియు, పూర్వకవికృత శ్లోకములనే యిందామె యుదాహరించి యున్నదనియు దీనినిబట్టి తేలును. విదుషియగు నాతుక్టాదేవి పూర్వకవి కృతశ్లోకముల నుదాహరించినదని చెప్పుటలో నాశ్చర్యపడవలసిన విషయమేమియును లేదు. ఇందున్న క్లిష్ట సమస్య మరొకటియై యున్నది.

ఈ శ్లోక పంచకము నందలి చివరి శ్లోకమును గమనించినచో భర్తృ పునస్సమాగమమును గాంక్షించు వనిత యట్టి యర్థమునిచ్చు నాశ్లోకమును భర్త యొద్దకు బంపి యుండునా యను సంశయము జనింపకపోదు. పశువునకు

నాలుగు పాదములుండును. ఆఱు పాదములుగల భ్రమరిము (షడంఘ్రి) అత్యర్థ పశుపగును. మామూలు భాషలో 'పశువున్నర' యని చెప్పవచ్చును. ఐదవ శ్లోకమునందలి ద్వితీయ చతుర్థపాదములు వయియర్థమునే చెప్పుచున్నవి. భర్తయొక్క యనురాగమును గాంక్షించి నేత్రీయు నట్లు వ్రాయఁజాలదు. వ్రాయదు. కావున నీశ్లోక పంచకము రాయలవత్ని రచించెననుట పరిహాసాస్పదము. చుక్కాయను పేరుగల మతెవ్వరైన నిట్లు రచించి యుండనోపు. గజపతి పుత్రికి వీనితో నెట్టి సంబంధములేదు.

కృష్ణరాయ విజయమునందు గజపతి పుత్రిపేరు 'తుక్తా' యని చెప్పఁబడి యున్నది. (తుక్తా పంచకమును రచించిన దీమెకాదు.) దుర్గా శబ్దిభవము తుక్తా. గజపతులు దుర్గోపాసకులు గావున నామెకది తల్లిదండ్రులిడిన ముద్దు పేరు గావచ్చును, ఆమె నిజమగు పేరన్నపూర్ణయే గావచ్చును లేదా తుక్తాన్న పూర్ణ గావచ్చును. ప్రజలందఱామెను తుక్తాదేవి యని వ్యవహరించు చుండగా రాయలామె నన్నపూర్ణయని పిలుచుచుండ వచ్చును. శ్రీ దేవమళ్ళ అచ్యుత రావుగారు ఆమె మొదటిపేరు దుర్గయై యుండవచ్చుననియు, వివాహానంతరము పైష్టపుడగు రాయలు కేవల శాస్త్రేయమునుదెల్పు నా దుర్గా నామమునుమార్చి, పైష్టప శాస్త్రేయముల రెండింటికిని జెందని అన్నపూర్ణయను పేరామె కిడెననియు వ్రాసియున్నారు. కాని అన్నపూర్ణయను శబ్దము పైష్టప శాస్త్రేయములకు రెండింటికిని జెందని పదమెట్లయ్యెనో నాకు తెలియుటలేదు.

కాశీ విశ్వేశ్వరుని పేరన్నపూర్ణ. ఆమె శక్తిస్వరూపిణి. శ్రీనాథుఁడీక్రింది పద్యమున నామెను ఆదిమ శక్తియని వాకొని యున్నాఁడు.

పేదపురాణ శాస్త్ర పదవీనదవీయసియైన పెద్దము
తైదువ కాశికానగర హాటకపీఠ శిఖాధిరూఢ య
య్యాదిమశక్తి సంయమివరా : యిటురమ్మని పిల్చె హస్తసం
జ్ఞాదరి వీల రత్నకటకాభరణంబు ఘల్లుఘల్లునన్.

అదిమశక్తి యనఁగా దుర్గయేరిదా : అట్టియెడ నన్నపూర్ణకును దుర్గకును గల భేదమేమి ? ఇక పృథ్వీత్రిని బట్టి యట్లు చెప్పితి మందురేని, దుర్గాశబ్దము మాత్రము యుత్పత్తినిబట్టి శాస్త్రేయమగునా ? మఱియు రాయలంతటి మత సహనిము లేనివాఁడా : ఆతని జీవిత చరిత్రమునందలి యనేకాంశములనుబట్టి, రాయలు మతవిషయమున కేవల సహనభావమునే వహించుచుండెనని మనకుఁ తెలియుచున్నది. కావున వివాహానంతరము రాయలామె పేరు మార్చెననుట సమంజసముగాఁ దోవదు.

ఆమె పేరు అన్నపూర్ణయే గావచ్చును. తుక్తా యనునది యామె ముద్దు పేరియి యుండును. లేదా ఆమె పేరు దుర్గాన్నపూర్ణయైను గావలయును.

గజపతి పుత్రి పేరిన్నపూర్ణయను విషయమున జనశ్రుతియు మనకు సహకరించుచున్నది. ఉద్రఘాష యందలి గ్రంథముల యందగ్లే యున్నది. కావున అన్నపూర్ణయే గజపతి పుత్రిక.

ఇక వీరిని (తిరుమల దేవ్యన్నపూర్ణా దేవులను) కమలాబ్జ ముఖులనుట లోని స్వారస్యమును శ్రీ కేకుమళ్ళ అచ్యుతరావు గారిట్లు వివరించియున్నారు :

తిరుమల దేవియు, నన్నపూర్ణా దేవియు, వీరిద్దఱును గమలాబ్జముఖులుగాఁ గవిచే పర్ణింపఁబడిరి కాని ప్రత్యేక స్త్రీ నామములుగ వీరిని గవి యుపయోగింపలేదని నేనూహించుచున్నాను. కనుక గమల యనియు, నబ్జముఖి యనియు వేఱుగనున్న యిద్దఱు రాణులను రాయలు పేర్దొన లేదని నా యూహ. కాని తన భార్య రిద్దఱినిఁ గమలాబ్జముఖులని వర్ణించుట యందలి స్వారస్యమేమి యనిన నీమాటలచే వారిద్దఱి సౌందర్య మహిమను వర్ణించుటయేగాక వారి సాపత్య్య ఛర్మమును గూడ నిగూఢముగఁ గవి సూచించెనని నాకుఁ దోచుచున్నది. కమలము అనఁ దామరపువ్వు-అబ్జముఖి యనఁ జంద్రముఖి. కావునఁ గమలమునకుఁ జంద్రునకునుగల యన్యోన్య దర్శమే వీరిద్దఱి యందును గాన్పించుచున్నదని శ్లేషరూపమున నర్మగర్పముగ సూచించినాఁడు.

ఈ యర్థమే సమంజసమని నా యూహ. ఇందువలన శ్రీకృష్ణరాయల దక్షిణ నాయకత్వమున కెట్టిభంగమునులేదు. దక్షిణ నాయకుఁడన భార్యల నందఱ నొకేరీతిని జూచువాఁడనిగదా? సపత్నులలో నీర్హాసూయలున్నచో వాని కాతఁ డెన్నడును బాధ్యుఁడుకాఁడు. తనకు సంబంధించినంతవఱకు తన పత్నులందఱియెడలను తాను సముద్రై వర్తించుటయే దక్షిణనాయక ఛర్మము. కావున అచ్యుతరావుగా రిచ్చిన యర్థము రాయల దక్షిణ నాయకత్వమునకు భంజకము గాదు.

పై విషయములనుబట్టి తేలిన సారాంశమిది : రాయలు ముప్పురు భార్యలు గలరు—1. తిరుమలదేవి, 2. చిన్నాదేవి, 3. అన్నపూర్ణాదేవి. ఇందన్నపూర్ణయే ప్రతాపరుద్ర గజపతి పుత్రిక.

రాయల దిగ్విజయములు

క్రీ. శ. 1509 వ సంవత్సరమున జూలై 28 వ తేదీన రాయల రాజ్యాధిపతియైన రాయలను స్వీకరించెను. క్రీ. శ. 1510 వ సంవత్సరము జనవరి 28 వ తేదీన పట్టాభిషిక్తుడయెను. రాజ్య స్వీకారానంతరము ఇంచుమించుగ నాఱుమాసముల తన రాజ్యమును జక్కచేసికొనుటయందే యాతఁడు గడిపిపేసెను. తన సామంతులలో నెవ్వరు రాజభక్తి గలిగి తనయందు విశ్వాసము గలిగి యుండిరో, యెవ్వరు తటస్థభావమును వహించియుండిరో, యెవ్వరు దుర్బతులై తిరుగుబాటుసేయ నచయమునకై వేచియుండిరో తగిన గూఢచారులను నియోగించి తెలిసికొనెను. పరదేశములకుగూడ గూఢచారులను నియోగించి యాయా రాజుల మనస్తత్త్వమును, బలవరాక్రమములను తెలిసికొనుచుండెను. తన రాజ్యము శత్రు నిర్భేదముగ నుండుటకై తన సైన్యమును పెంపొందించుట యందుగూడ నిమగ్నుడై యుండెను. రాబడులను సరిగఁ జూచుకొని, కోశాగారమును వృద్ధిచేసెను. ఇట్లు సర్వసన్నద్ధుడైన తర్వాతనే జైత్రయాత్రను సాగింప రాయల నిశ్చయించెను.

రాజ్య స్వీకారమునకును, పట్టాభిషేకమునకును మధ్యకాలమున రాయలొక దండయాత్రను మాత్రము చేసినట్లు కన్పట్టుచున్నది. ఆ దండయాత్ర యందు రాయలూరు, ముద్దకల్లు దుర్గములు రాయల వశమయ్యెను. అంతకు ముందవి బిజాపూరుపు సెవాబగు యాసఫ్ ఆదిల్ ఖాను వశమందుండినవి. ఆదిల్ ఖానుఁ దేమరి యున్నప్పుడు రాయలొకస్మికముగ వానిపైఁబడి యాదుర్గములను పశముచేసికొనెను.

ఇదియే మొదటి రాయలూరు యుద్ధమనవచ్చును. ఉమ్మత్తురు దండయాత్రకుఁ బూర్వమే యీ యుద్ధము జరిగెను. రాయల పట్టాభిషేక కాలముననే పేయఁబడిన (28-1-1510) హంపీ శాసనమునందలి 'పరిభూత సురత్రాజేన' అను బిరుద మీ దండయాత్రనే తెల్పుచున్నదని చరిత్రకారుల యభిప్రాయము. ఈ దాడి హతాత్పంభవ మగుటచే ఆదిల్ ఖానుఁడు పలాయితుడైనాఁడుకాని, మరణింపలేదు. కావుననే హంపీశాసనమున 'పరిభూత' శబ్ద ముపయోగింపఁబడినది. ఈయుద్ధయాత్రలను కృష్ణరాయ విజయ మిట్లు వర్ణించుచున్నది :

రటిత దిక్తట నట తెప్పట పెటార్పాటులతో
ఘోరమైన తుపాకిగుండ్రచేత
దవ్వుదవ్వున హెచ్చి రిప్పురిప్పునవచ్చి
ప్రసరించు రాచూరి దాణములను

పెల్లుగా వెనచిత్తజల్లుగా వెదజల్లు
 పెంపరుల్ దెంపారు సంపగముల
 ఛాటీగతి సటింప మాటికి నూటిగా
 నాటుకొన బల్లెంపు టీటిగముల
 నటిమి తఱిమిన భయమున విఱిగి జరగి
 నిజబలంబుల ఛాకకు నిల్వలేక
 శరణు జొచ్చిన వారిలఁ గరుణఁజూచి
 యచటి దుర్గస్థలంబుల నాక్రమించి.

ఈ యుద్ధమును రాయలు గావించుటలో నొక రాజనీతిరహస్య మిమిడి యున్నది. ఆదిల్ ఖానుఁడును, ఉమ్మత్తూరు ప్రభువగు గంగరాజును మిత్రులు. వీరికి విజయనగరాధిపతులలోఁగల సమాస శత్రుత్వమే వీరిమైత్రికి ముఖ్య కారణము. వీరిసరసింహరాయల కాలమున నుమ్మత్తూరు ప్రభువు న్వాతంత్ర్యమును బ్రకటింపగా, నరసింహరాయ లాతనిపై దాడిచేసెను. అంతట గంగ రాజునకుసాహాయ్యము గావించుటకై ఆదిల్ ఖాను విజయనగరముపై దండెత్తెను. నగర రక్షణము ముఖ్యముగాపున వీరసరింహరాయలు గంగరాజుతోడి యుద్ధమును మాని తిరిగి రావలసినవాఁడాయెను.

కృష్ణరాయ లిద్దానిని ఒక గుణపాఠముగా గ్రహించినాఁడు ఉమ్మత్తూరుపై దండువెదలుటకు పూర్వమే రాయచూరు ముద్దగల్లు దుర్గములు స్వాధీనములు కావలయును. అవి ఆదిల్ ఖానుని చేతిలో నుండగా దక్షిణమునకుఁ జొయిన వీరనరసింహరాయల కాలము వలెనే, ఆదిల్ ఖాను విజయనగరముపై దాడిచేయవచ్చును. కావుననే రాయలు మొదటనే మేల్కొని, ఆదిల్ ఖానుపైఁ బడి రాయచూరు ముద్దగల్లు దుర్గములను స్వాధీనముచేసికొనెను

పట్టాభిషిక్తుఁడయిన యసంతతిము, రాయలునుమ్మత్తూరుపై మొట్టమొదట దండయాత్ర సాగించెను. ఈ యుద్ధము క్రీ. శ 1510 - 11 లో జరిగెనను విషయమున జరిత్రకారులలో భేదాభిప్రాయము లేదు. ఇందుగూడ రాయలు తన రాజనీతి కౌశలమును విశదీకరించి యున్నాఁడు ఉమ్మత్తూరు గంగరాజు నకును, ఆతని దాయాది యగు నిమ్మళి చిక్కరాజునకును వైరిము. రాయలు భేదోపాయమును బ్రయోగించి, చిక్కరాజునకుఁ గొంతరాజ్య మానగొల్పి, యాతనిని దనవంకకుఁ ద్రిప్పికొనినాఁడు. సవైస్యముగ చిక్కరాజు దనవెంట నంటియుండగా, ఉమ్మత్తూరు, శివసముద్రము, శ్రీరంగపట్టణము అను మూఁడు దుర్గములను రాయలు జయించినాఁడు, కాచేరిలోఁబడి గంగరాజుపూత్య చేసికొనెను. తన వాగ్దానము ప్రకారము రాయలునుమ్మత్తూరును చిక్కరాయల కిచ్చివేసెను.

కోయంబత్తూరు మండల మందలి కుంకూరు గ్రామమందు చిక్కరాయల శాసనమొకటి గలదు. అందు చిక్కరాయ లుమ్మత్తూరు ప్రభువుగాఁ జెప్పఁబడి యున్నాఁడు. శాసనకాలము క్రీ. శ. 30-5-1512. రావున నానాటికి, ఉమ్మత్తూరు యుద్ధము ముగిసినదనియు, రాయలు, చిక్కరాయలను ఉమ్మత్తూరు ప్రభువుగా చేసెననియు నిర్ణయింపవచ్చును. రాయల దక్షిణదేశ విజయమును గూర్చి శ్రీ లక్ష్మణరావు పంతులుగారు తమ మహాదీయ మహాయుగమున నిట్లు వ్రాసియున్నారు :

ఇట్లు కర్ణాటకము జయించిన పిదప కొడగు (Coorg) మళయాళము అను దేశములఁగెంచి యచ్చటిరాజులిచ్చు కప్పము నిర్ణయించుకొని పాండ్యాది దక్షిణ దేశములను జయించుటకై లక్షసేననిచ్చి విజయపు నాయకుఁడు, వెంకటప్ప నాయకుఁడు అను వారిని బంపెను. విజయపు నాయకుఁడు వేలూరుప్రాంతమును జయించి వేలూరు మివ్వస్థానము చేసికొని యచ్చటనుండి పన్నులు పసూలు చేయుచుండెను. చిత్తూరు పాలెగాండ్రను తొండమండలములోని పాలెగాండ్రను, జింజిదుర్గమును, చోళమండలములోని పాలెగాండ్రను పశుపత్యుకొని, వారీయ పన్నుల నిర్ధారణఁజేసి, జింజిలోఁ గాపురముండి, కృష్ణరాయలకై పన్నులు రాబట్టుకొనుచుండెను. తంజావూరు, తిరుచనావల్లి, మదుర, తిరునగరు రాజులు విజయపు నాయకునకు వశులై కప్పము లొప్పుకొనిరి. ఇట్లు పూర్వ కర్ణాట ద్రవిడ దేశమంతయుఁ గృష్ణరాయలకు వశమై, మూఁడు కోట్ల రూకలిచ్చుచుండెను. కృష్ణరాయ లీదక్షిణ దేశమంతను మూఁడు భాగములుగా విభజించి, వానిపై ముగ్గురు నాయకుల నేర్పఱచెను. జింజిలోనుండు కృష్ణప్పనాయకుఁడు నెల్లూరు మొదలు కొల్లిడము నది వఱకును, విజయరాఘవనాయకుఁడు తంజావూరిలోనుండి కావేరీనది ప్రవహించు ఫలవంత దేశములకును, వెంకటప్ప నాయకుఁడు దక్షిణ మందలి తిరునల్వేరి ప్రాంతమునకును పాలకులుగానుండిరి. ఇట్లు కర్ణాట ద్రావిడ మళయాళదేశము లాండ్రుల స్వాధీనమయ్యెను. ప్రస్తుత మాదేశములలోఁ గానపచ్చ తెలుఁగు బ్రాహ్మణులు, రెడ్లు మొదలైన వారాకాలమందుఁ దెలుఁగు దేశమునుండి వెళ్ళినవారే.

ఉమ్మత్తూరు విజయమును దక్షిణదేశ విజయ పృత్యాంపమును దారిజాలా పహరణ మించుకఁ జెప్పుచున్నది. దక్షిణదేశ విజయమునుగూర్చి గాని, మొదటి రాయచూరు యుద్ధమునుగూర్చి గాని శాసన వాఙ్మయము లందంతగా గానరాదు. దీనికి కారణమిది గావచ్చును. అవి పూర్వము విజయనగర రాజ్యములోనివే. అవి మరల స్వాధీనము చేసికొనఁబడినవి. స్థితస్థాపనమగు నీవిషయమునుగూర్చి పెద్దగాఁ జెప్పికొనుట రానఁబడినందున ముచ్చటపడలేదేమో !

దక్షిణదేశ విజయానంతరము రాయలు రెండవ రాయచూరు యుద్ధమును గావించెను. అప్పుడాతఁడు గజపతిపై దండయాత్ర నలువ సర్వసన్నధుఁడగుచుండెను. అట్టియెడ బిజాపూరపు నవాబు, గోల్కొండ, అహమ్మదునగర సుల్తానులు తోడురాగా రాయచూరుపై దాడి వెడలుచున్నాఁడని రాయలకు తెలిసెను. వెంటనే యాతఁడు ప్రచండనైర్యముతో రాయచూరుకేగి, కృష్ణానదిని దాటి, మహమ్మదీయ ప్రభువులు మువ్వరను జయించెను. దీనిని రెండవ రాయచూరు యుద్ధమని చెప్పవచ్చును. ఈ యుద్ధమునందే ఆదిల్ ఖాను కృష్ణరాయలచే సంహరింపఁబడినాఁడు. ఆముక్తమాల్యదాకృత్యాదియందలి యీక్రింది పద్యము యీ విషయమునే చెప్పుచున్నది :

అలుకన్తోటకి దట్టికాఁబరపుటిహాల్య న్గురాసాని పు
వ్వులు వోదున్ని చలచ్చమూగజ మదాసారపుత్తిన్గిరిపు
ష్కల సన్యంబిడి యేకదాటి బళిరా కట్టించితో దృష్టి కే
దులఖానోగ్రకపాల మర్ధవహరిదూఱాంగల శ్రేణీకిన్.

కాబూలనను ఖుర్వాత్తరమున నున్నదేశము ఖురాసానుదేశము. అదేశపుఖలులు ఆదిలుఖానుని సేనలోనుండి యుందురు. వారి తలలే యిందు ఖురాసాను పుచ్చులుగా చెప్పఁబడినవి.

ఈ యుద్ధము జరిగిన తరువాతి రాయలకి ఘనవార్యము గావించినాఁడు. అదియు నాతని రాజనీతి కుశలత్వమునకే తార్కాణగ నున్నది. బహమనీ సుల్తానగు రెండవ మహమ్మదు షాహ్ గుల్బర్గా దుర్గమున జైత్రయందుండెను. అతనినట్లు బంధించినవాఁడు ఏదులఖాననియే పలుపుర చరిత్రకారుల యభిప్రాయము. రాయలు మహమ్మదు షాహ్ను జైత్రునుండి విడిపించి మిలల బీదరు సింహాసనమున నువ్రత్తిపితుని గావించెను. 'యవనరాజ్య స్థాపనాచార్య' అను రాయల బిరుద మీ విషయమునే వ్యక్తము నేయుచున్నది. గజపతిపై దాను దండయాత్ర సాగించినపుడు మహమ్మదీయులవలని యొత్తిడి తనకుఁ గలుగకుండుటకయి రాజనీతి విశారదుఁడగు రాయలట్లు గావించెను.

దక్షిణ దిగ్విజయానంతరము రాయలు పూర్వ దిగ్విజయమును గావించ సర్వసన్నాహములను జేసినానెను. ఈ జైత్రయాత్ర క్రీ. శ. 1514 వ సంవత్సరము ప్రారంభమాయెను. క్రీ. శ. 1517 వ సంవత్సరాంతమున ముగిసెను. అనఁగా నాల్గు సంవత్సరము లీ దండయాత్ర నడచిన దనుట. మఱియు నీ జైత్రయాత్రలు నాలుగుసార్లు జరిగినవి. ప్రభుభక్తివరాయణుఁడును, రాజనీతి విశారదుఁడును నగు తిమ్మరుసు మంత్రిత్వము రాయల కీదండయాత్రలలో శ్రీరామరక్షయై నిలిచినది.

కృష్ణరాయల కాలమున ప్రతాపరుద్ర గజపతియను నాతఁ డుత్కళమును బరిపాలించుచుండెను. నెల్లూరు మొదలు గంజాము మండలము పఱకుఁగల భాగమును తెలంగాణాయందలి కొంతభాగమును గజపతి యధీనమందుండెను. ఆ కాలమునఁగల రాజులలో గజపతి మహాబలశాలి. అమేయమగు గజబలము గలవాఁడు. ప్రపంచ సేనాసముపేతుఁడు. లెక్కకు మిక్కిలియగు ధనసంపద గలవాఁడు. పేయేల. ఆనాఁడు ప్రతాపరుద్ర గజపతి నెదిరింపఁగల రాజు లేఁడనియే చెప్పవచ్చును. రాయల పూర్వ దిగ్విజయ యాత్రలను దెలుపు శాసనము లనేకములు గలవు. వానినిబట్టి యీ క్రింది విషయములు దెలియు చున్నవి :

(i) రాయలు క్రీ. శ. 1513 నెప్టెంబరు నెలలోఁ బ్రప్రథమముగా పూర్వ దిగ్విజయమునకయి బయలుదేరెను. క్రీ. శ. 1514 జూన్ నెలలో ఉదయగిరి దుర్గమును సాధించెను. ఈ యుద్ధమున గజపతి పిన్నతండ్రి తిరుమల రాంతరాయఁడు రాయలకు పట్టువడినాఁడు.

(ii) క్రీ. శ. 1514 వ సంవత్సరమున వర్షాకాలమంతయు విజయ నగరమునందే రాయలు గడపెను. శరదాగమము కాగానే మఱల జైత్రయాత్ర సాగించెను. ఈసారి దుర్గమమగు కొండవీటి దుర్గమును బహు ప్రయాసమున కోర్చి సాధించెను. క్రీ. శ. 1515 జూన్ 28 వ తేదీని కొండవీడు దుర్గము రాయల వశమైనట్లు, కొండవీడు దుర్గముననే తిమ్మరుసు వేయించిన యొక శాసనమునుబట్టి తెలియుచున్నది (శా. శ. 1437 యువ సంవత్సర ఆషాఢ శుద్ధికాదశి, శనివారము). ఈ శాసనమున తిమ్మరుసే దుర్గమును జయించినట్లు గలదు. ఈ విజయమునకు తిమ్మరుసు రాజనీతిజ్ఞతయే ముఖ్యకారణమై యుండును. అందులకే తిమ్మరుసు జయించినట్లందున్నది. ఏమైననేమి ? ఈ శాసన కాలమునాటికి కొండవీటి దుర్గము రాయలవశమగుటమాత్రము తధ్యము.

ఇందు ప్రతాపరుద్ర గజపతి పుత్రుఁడు వీరభద్ర గజపతి రాయలకుఁ బట్టువడినాఁడు. దుర్గమందున్న నరదారు లనేకులు బంధింపఁబడిరి. కుమార హంపీరపాత్రుని కొడుకు నరహరదేవుఁడు, రాచూరి మల్లిఖానుఁడు, ఉద్దండ భానుఁడు జన్యావుల కసవపాత్రుఁడు, పూసపాటి రాచిరాజు, శ్రీనాథ రామరాజు, లక్ష్మీవతిరాజు, పశ్చిమ బాలచంద్ర మహాపాత్రుఁడు మొదలగువారు పట్టువడిరి.

(iii) కొండవీటి విజయానంతరము రాయలమరావతి కేగి తులాపురుష దాసము గావించెను. తరువాత శ్రీకైలమున కేగెను. క్రీ. శ. 1515 జూలై ఎనిమిదవ తేదీ అమరావతి యందును, జూలై ఇరువదిబదవ తేదీని శ్రీకైలము నందును రాయలు శాసనములు వేయించెను. క్రీ.శ. 1515 లో వర్షాకాలమంతయు విజయనగరమునందే గడపెను.

తరువాత బెజవాడకువచ్చి, అటనుండి కొండపల్లికేగి, ఆ దుర్గమును సాధించెను. తరువాత వరుసగా ననేక దుర్గములు రాయల వశమైనవి. అనంతగిరి, ఉండ్రకొండ, ఉల్లికొండ, అరువపల్లి, జల్లిపల్లి, కందికొండ, కప్పలు వాయి. నల్లగొండ, కంభంమెట్టు, కనకగిరి మొదలైన తెలంగాణా దుర్గములు రాయల వశమైనవి. తరువాత నాతఁడు రాజమహేంద్రవరమును జయించి, అటనుండి సింహాద్రి కేగి, పొట్నూరికడ జయస్తంభమును స్థాపించెను.

(IV) ఇంతదనుక రాయల దండయాత్రలనుగూర్చి స్పష్టముగా తెలియుచున్నది. ఇటుపై దండయాత్రల విషయము మాత్రము ఆనాటి శాసనములఁ బట్టిగాని, వాఙ్మయమును బట్టిగాని స్పష్టముగాఁ దెలియుటలేదు. కటకముపై రాయలెప్పుడు దండయాత్రచేసెను? గజపతితో సంధి యెప్పుడు జరిగెను? గజపతి తనయ నాయన యెప్పుడు వివాహమాడెను? అను ప్రశ్నలకు తగిన సమాధాన మిచ్చుటకు సరియగు నాధారములు గానరాకున్నవి.

ఈ యాధారరాహిత్యమునుబట్టి కొందఱు పొట్నూరున విజయస్తంభమును స్థాపించినతరువాత రాయలు మఱి కటకమువయ దండయాత్ర సాగింపలేదనియు, విజయనగరమున నుండగనే సంధి ప్రయత్నములు జరిగినవనియు, రాజధాని యందే ప్రతాపరుద్ర గజపతి తన తనయను రాయలకిచ్చి, వివాహము గావించి, యాతనితో సంధి గావించుకొనెననియు తలంచుచున్నారు. వీరభద్ర గజపతితోఁ బాటు ప్రతాపరుద్ర గజపతి భార్యనుగూడ రాయలు బందీగా దీసికొనిపోయెననియు, నందులకే గజపతి భయమంది, యాతనితో సంధిచేసికొని, తన భార్యను విడిపించుకొనెననియు కొందఱు దలంచుచున్నారు. రాయలు గజపతి భార్యను గూడ బంధించి గొనిపోయె ననుటకు మనుచరిత్రయందలి 'కళింగాంగనా బందీగ్రాహ' అను పద్యభాగమును, సూర్యయెల్ వ్రాతయు నాధారములుగా నున్నవి.

మనుచరిత్ర నాధారముగాఁగొని, గజపతి భార్యను రాయలు బందీగా గొనిపోయెనని చెప్పుట కవకాశము చాలదు. గజపతి భార్య కళింగాంగన కాదు. ఆమె యుక్కశదేశపు శ్రీ, ప్రతాపరుద్ర గజపతి కళింగుఁడును గాఁడు. ఆ కాలమున నాతఁడు కళింగాధీశుఁడుమాత్రమే. పెద్దన యిందు గజపతి భార్యను గూర్చియే చెప్పఁదలంచినచో 'కళింగాధీశాంగనా' యని చెప్పవలసి యుండును. కళింగాంగన యనఁగా కళింగదేశపు శ్రీ యని మాత్రమే యర్థము వచ్చును. కావున మనుచరిత్ర నిట నాధారముగా గొనుటకు వీలులేదు.

ఇక నిచ్చట 'కళింగాంగనా బందీగ్రాహ' అను పదమున కర్థమిట్లు చెప్పుకొనవచ్చును. కొండపల్లి, కొండవీటి దుర్గములు రాయలు వశమగు నపుడు, అందలి సరదారులును, వారి భార్యలును రాయలకు బందీలయిరి.

ఆ సరదారుల భార్యలు కళింగంగనలయి యుందురు. వారినిగూర్చియే పెద్దన యిందు జెప్పియుండఁచుచును.

ఇక సూర్యయోల్ విదేశీయుఁడు. ఆతఁడు భ్రాంతికి లోనగుట కవకాశము గలదు. అందును అంతఃపురస్త్రీలలో నెవ్వరెవ్వరొ నిర్ణయించుట కాతని కవకాశము నుండియుండదు. మఱియు రాయలు ప్రపంచ ప్రైన్యముతో దండ యాత్ర సాగించుచుండ, నెట్టి యుద్ధసమయమందు గజపతి తనభార్య నొక దుర్గమున నుంపవలసిన యావశ్యకము గానరాదు. రాజధానియగు కటకమును వీడి యీ దుర్గమునకు రావలసిన యపసరము నామెకు లేదు.

పై యంశములనుబట్టి చూడగా, ప్రతాపరుద్ర గజపతి భార్యను రాయలు బందీగా గొనిపోయె ననుమాట వాస్తవము కాదనియే తోచుచున్నది. అట్టియెడ భార్యను విడిపించుటనుటకై గజపతి రాయలుతో సంధిచేసికొనెనను వాదమును పరాస్తమగుచున్నది. పొట్నూరున విజయస్థంభమును వేసిన తరువాత రాయలు కటకముపై దండయాత్రయే చేయలేదను వాదమును నిరాకృత మగుచున్నది.

(v) 'కటకపురిఁగాల్చె గజరాజు గలఁగి పఱవ' అను మనుచరిత్ర పద్యపాదమునుబట్టి, రాయలు కటకముపై దండయాత్ర సాగించె ననుమాట మాత్రము వాస్తవము. కాల్చె ననుమాట యత్యుక్తి గావచ్చును ; గాని కటకముపై దాడియే చేయలేదనుట వాస్తవము కాదు. రాయలు జగన్నాథముపఱకు వెడలి నట్లును, ఆతని రాకనుగూర్చి విని గజపతి పారిపోయినట్లును ఆముక్తమాల్యద యందలి సప్తమాశ్వాసాంత పద్యమునుబట్టి తెలియుచున్నది :

ఇది నీలాచల నీలచేలక సుభద్రేందీవరా బ్జాక్షి కో
ణ దృగంచద్బుజ వీర్యధుర్య జయ సన్నాహార్పణీ వాద్య భీ
త్యుదితేభేశ్వర కృష్ణరాయ మహిజాన్యుత్పాదితా ముక్తమా
ల్యద నాశ్వాసము సప్తమం బలరు హృద్యంబైన పద్యంబులన్.

పారిజాతాపహరణమున నవతారికలో

అట్టులనె యడఁచుఁ గటకము నింకననుచు సుత్కళమహీశుఁ డను
దినమ్ము వెఱచు నెవ్వనికి నతఁడు, రాజమాత్రుండె శ్రీ కృష్ణరాయ
విభుఁడు

అని గలదు.

చతుర్థాశ్వాసాంత పద్యములలో 'కటకేశ సింధు మందర కుధరా' అనియు, 'కరణాధిక సూత్రకృతి మద్విరదాకర దారణ వీరబలా' అనియుఁ గల్గదు. వీనిని బట్టి కటకేశ్వరుని రాయలు సంపూర్ణముగ జయించెనని చెప్పఁ

జాలము. కాని యాతని యపార సేనావాహిని నీతఁడు గలంచెనని మాత్రము చెప్పఁగలము.

పారిజాతాపహరణ రచనారాలము నాటికి కటక విజయ మింకను బూర్తి కాలేదు. అందులకే తద్గ్రంథమున నా విషయము స్పష్టముగాలేదు. మనుచరిత్ర రచనాకాలము నాటి కది పూర్తియైనది. కావుననే తద్గ్రంథమున 'కటకపురిఁ గాల్చె' యని స్పష్టముగాఁ జెప్పఁబడి యున్నది.

ఏది యెట్లున్నను కటక విజయము క్రీ.శ. 1517 వ సంవత్సరాంతము నకు సంపూర్తి యాయె ననియు, గజపతికిని రాయలకును సంధి జరిగెననియుఁ జెప్పవచ్చును.

ఇందులకు కొమ్మూరు గ్రామమున రాయల సేవకుఁడగు లక్ష్మీరాంతరును క్రీ.శ. 1517 మార్చి, 12 ఁ తేదీని వేయించిన శాసనమును,¹ రాయల మంత్రు లలో నొకఁడగు కొండమరుసయ్య క్రీ.శ. 1517 డిశంబరు 2 ఁ తేదీని వేయించిన చోళ సముద్రపు శాసనమును² ఆధారములు.

ఈ రెండు శాసనము లందును రాయలు కటకము పట్టణ జయించినట్లు స్పష్టముగాఁ గలదు. కావున స్థూలముగా క్రీ.శ. 1517 వ సంవత్సరాంతమునకు కటకవిజయము పూర్తి యయ్యెనని చెప్పవచ్చును.

అముక్తమాల్యద యందలి యాశ్వాసాంత పద్యములు రాయల చిగ్విజయములనే చెప్పుచున్నవి. వాని నీ క్రింద నుదాహరించుచున్నాను :

1. ఇది గర్జిత ధరాధృతి స్థిర భుజాహేవాక లభ్యేభరా
దుదయోర్విధర తత్పితృప్యకృత నవ్యోపాయ నోష్ఠీషు
త్నదృగంచత్పద కృష్ణరాయ వసుధాధ్యక్షోది తాముక్తమా
ల్యద నాశ్వాసము హృద్య పద్యముల నాద్యంబై మహిం బొల్పుగున్.

ఇందు ఉదయగిరి విజయము వర్ణింపఁబడి యున్నది. ఈ విజయ పృత్తాంతము ముందే చెప్పఁబడినది.

2. ఇది భూమండన కొండవీడు ధరణీ భృద్ధుగ్గ పూర్వాద్రి ఛా
స్వ దిభేశాత్మజ పీఠభద్రజన జీవగ్రాహ రాహుళాయమా
ణ దృఢాంచద్భుజ కృష్ణరాయ మహిభున్నాప సుస్మ దాముక్తమా
ల్యద నాశ్వాసము హృద్య పద్యము ద్వితీయంబై మహింబొల్పుగున్.

1. A. R. 824 of 1922

2. ద. హిం. శా. సం. 9 సంఖ్య 507.

ఇది కొండవీటి విజయమును వర్ణించుచున్నది. దీని పుష్కాంతము గూడ ముందే చెప్పబడి యున్నది.

3. ఇది పాత్ర ప్రహరేశ్వర ప్రవృత్తి బంహిష్టోత్కలానీర గు
ప్త దివి స్ఫుక్పటుయంత్ర కొండవలి హృద్భాహసి కద్రూజ దీ
ప్య దుదారోద్యమ కృష్ణరాయస్థప సంజ్ఞా స్మత్కృతాముక్తమా
ల్యద నాశ్వాసము హృద్యపద్యము తృరీయంబై మహిం బొల్పుగున్.

ఇందు కొండవల్లి దుర్గమును, తక్కుంగల తెలంగాణా దుర్గములను రాయలు వశపజచుకొనిన విషయము వర్ణింపబడి యున్నది.

4. ఇది సింహాచల దంభకేశరి పదాభీష్టార్జునా పుణ్య ల
బ్ధి దురుట్టంకణ పౌట్టునూరి విజయ స్తంభోపలోట్టంకితాం
క దృఢేష్టాక్షర కృష్ణరాయస్థప సంజ్ఞా స్మత్కృతాముక్తమా
ల్యద నాశ్వాస చరంబు నాలవది హృద్యంబై మహిం బొల్పుగున్.

ఇందు పౌట్నూరు పెటకును రాయల దిగ్విజయము వర్ణింపబడి యున్నది. పౌట్నూరు కడ రాయలు తన దిగ్విజయ సూచకముగ విజయ స్తంభమును నాటించెను.

5. ఇది యంద్రోక్తి యథార్థనామ యజనాస్పృక్సూర్ణకెంబావి వా
రిద పద్ధత్యపరోధివప్రపలయ శ్రేణీ విఘాత క్రియా
స్పద సేనాగ్రగ కృష్ణరాయపహి భృతస్సంజ్ఞాస్మ తాముక్తమా
ల్యద నాశ్వాసము పంచమం బమరు హృద్యంబైన పద్యంబులన్.

ఈ పద్యమున రాయలకు మహాఘ్నదీయులతో జరిగిన యుద్ధములు వర్ణింపబడి యున్నవి.

ఇందు 'కెంబావి'ని గూర్చి పలువురు పలువిధముల వ్యాఖ్యానించి యున్నారు. కెంబావి యనగా 'కెంబా' అను పట్టణమని టీరారారులు వ్రాసిరి. కాని శ్రీ లక్ష్మణరావు పంతులుగారు కెంబావిని గూర్చిన విషయము నిశ్చితముగా నిట్లు చెప్పియున్నారు :

హైదరాబాదు రాజ్య పటమును జూడగా కెంబావి యను గ్రామము గుల్బర్గా జిల్లాలో గానవచ్చినది. ఇది గుల్బర్గాకు నైఋతి మూలను యాబదిమైళ్ల మీద నున్నది. షారాపురము, సాగర్ అనునవి దీనికి సమీపమునందే యున్నవి. పైన సురపురమని చెప్పబడిన షారాపురము నకు కెంబావి వాయవ్యమున పన్నాలుగు—పదిహేను మైళ్ల దూరమున నున్నది. సగరపురమని చెప్పబడిన సాగర్, కెంబావికి చూర్చున

పదహారు—పదిహేడు మైళ్ల మీద నున్నది. కెంబావి, షారాపూర్, సాగర్ యీ మూడును గుల్బర్గా జిల్లాలోనివి. ఈ మూడును కృష్ణా భీమానదుల యంతర్వేదిలో కృష్ణకు సుత్తరమునను, భీమకు దక్షిణమునను నున్నవి. రాయచూరునకుఁ గెంబావి వాయవ్యమూలగా అరవై-దెబ్బై మైళ్ల మీద నున్నది. రాయచూరు కృష్ణా తుంగభద్రల యంతర్వేదిలో నున్నదని సదుపరు లెఱింగియే యున్నారు. ఈ కెంబావి విజయనగరమునకు సూటిగ సుత్తరమున తొంబదిమైళ్ల దూరమున నున్నది.

కావున నాముక్తమాల్యదలోని కెంబావి యిదియే యని తలంచుట న్యాయము. ఈ కెంబావి పూర్వ మొకప్పుడు చాళుక్యులకు ముఖ్య రాజధానిగా నున్నట్లు తెలియుచున్నది.

6. ఇది నైరామసి యావనావనిధవా హీనాద్ర చుంబిస్సుర ద్విదితాఫీల మఠీగృహాశి దశనోద్వేరోగ్ర హస్తి ప్రజో ద్య దసీకాగ్రగ కృష్ణరాయ మహిభృతస్సంజ్ఞాస్మ దాముక్తమా ల్యద నాశ్వాసవరేణ్య మాఱవది హృద్యంబైన పద్యంబులన్.

ఇందు 'నైరామసి' అను గ్రామముకడ జరిగిన యుద్ధము వర్ణింపఁబడినది. ఈ నైరామసి యను గ్రామము రాయచూరు జిల్లాలోని మారీపురమునకు యీశాన్యమూలగానున్న గ్రామ మనియు, యిప్పటి దీని పేరు నిరుమా నూరనియు శ్రీ కుందూరి ఈశ్వరదత్తుగారు వ్రాసి యున్నారు.¹

ఈ నైరామసికడ యుద్ధము 1509 లో రాయలు చేసిన దండయాత్రల సందర్భమున జరిగెననియు, కెంబావికడ యుద్ధము 1512 లోని దండయాత్రల సందర్భమున జరిగెననియు కొందఱి యభిప్రాయము. మఱి కొందఱి యభిప్రాయమున నీ రెండు యుద్ధములు 1521 వ సంవత్సరమున జరిగిన రాయచూరు యుద్ధమునకు సంబంధించినవి.

7. సప్తమాశ్వాసాంతమునందలి పద్య మింతకుముందే² ఉదాహృతమై యున్నది. ఈ పద్యమున రాయలు జగన్నాథము వఱకు దండయాత్ర చేసె ననియు, అంతట ప్రతాపరుద్ర గజపతి భయమంది పారిపోయెననియుఁ జెప్పఁబడినది.

ఈ యేడు పద్యములందును వర్ణింపఁబడిన దండయాత్రలు వరుసగా జరిగినవికావు. కాలక్రమమునుబట్టి రాయలు వీనిని వర్ణించినట్లు గానరాదు.

1. ఆంధ్ర సాహిత్య పరిషత్పత్రిక సం. ౧౪, సంచిక ౪, పుట ౧౨౨.

2. చూడు పుట 151.

5, 6 పద్యములలో సుదాహృతములయిన దండయాత్రలు మహమ్మదీయులపై నడచినవి. తక్కినవి రాయల కళింగ విజయమునకు సంబంధించినవి.

క్రి॥ శ॥ 1520 వ సంవత్సరము, మే నెల 19 వ తేదీని రాయలు మఱి యొకమారు రాయచూరు దుర్గమును స్వాధీనము చేసికొనుటకయి యుద్ధము గావించెనని చరిత్రకారులందఱును చెప్పుచున్నారు. ఆ కాలమున ఇస్మాయిల్ ఆదిల్ షాహ రాయచూరు దుర్గమును తన వశము చేసికొనుటచే, రాయలీ యుద్ధమును గావించెనని కొందఱి యభిప్రాయము. ఆదిల్ షాహ రాయచూరును పట్టుకొనుటకయి, యుద్ధ సన్నాహములు చేయుచుండగానే రాయలాతని నోడించెననియు, ఆ మహమ్మదీయ ప్రభువునకు రాయచూరు దుర్గమప్పటికి స్వాధీనము కాలేదనియు గొందఱి యభిప్రాయము. ఈ యుద్ధమున ఆదిల్ షాహ పలాయితుడయ్యెను. ఈ యుద్ధమునుగూర్చి చెప్పినవాఁడు న్యూనిజ్ అను విదేశీయుఁడు.

ఆదిల్ షాను జయించిన పిమ్మట రాయలు బీదరుపయి దండివెడలెను. బీదరు అనునాతఁడు మహమ్మదు షాహ కుమారులను చెఱయందుంచెననియు, బీదరును జయించి రాయలు మహమ్మదు షాహ కుమారులను జెఱనుండి విడిపించెననియు న్యూనిజ్ వ్రాసియున్నాఁడు. బీదరు నా కాలమున బెడంద కోటయని పిలుచుచుండిరి. ఈ బెడందకోట విజయమునుగూర్చి పెద్దనగారి చాటు వొకటి గలదు :

సమర ఖీజీని గృష్ణరాయల భుజాశాతాసిచేబడ్డ దు
ర్దమ దోర్దండ బెడందకోట యవనవ్రాతంబు సప్తాశ్వ మా
ర్గమునం గాంచి సెబాసహో హరి హరంగాఢోబు ఘోడాకి తే
తుముకీ బాయిల బాయిదే ములకి యందు ర్మింటికిం బోవుచున్.

ఆముక్తమాల్యదాకర్తృత్వము

సాహితీ సమరాంగణ సార్వభౌముడగు శ్రీకృష్ణదేవరాయలు విష్ణు చిత్తీయమును నామాంతరముగల ఆముక్తమాల్యద యను మహా ప్రబంధమును భక్తిభావ నిర్వరముగా రచించియున్నాడు. ఇమ్మహాగ్రంథము శ్రీకృష్ణదేవ రాయల కృతమే యని పండిత విమర్శకు లనేకు లంగీకరించి యున్నారు. కాని కొందఱు కొన్ని హేత్వాభాసములను జూపి, ఆముక్తమాల్యద పెద్దనార్య కృతమని వాదించుచున్నారు. వానిని బరీక్షించుట ప్రస్తుత కర్తవ్యము.

1. ఆముక్తమాల్యద యందలి యవతారికలో మనుచరిత్ర యందలి పద్యములు కొన్ని గానవచ్చుచున్నవి. కావున నీ గ్రంథమును పెద్దనయే వ్రాసి, రాయలపేర వెలయించెనని కొందఱి యభిప్రాయము.

2. లక్షణ గ్రంథకర్తలు కొందఱు ఆముక్తమాల్యదను పెద్దన కృత ముగాఁ జెప్పియున్నారు. ఆంధ్రకవితా పితామహుఁడు 'కొనియె' ననుటకు 'కొనెనని' చెప్పెననుచు, అప్పకవి విష్ణుచిత్తీయమునుండి యుదాహరణ నిచ్చి యున్నాడు. 'యదా అల్లసాని పెద్ద నార్యేణ ఆముక్తమాల్యదాయామ్' అని అహోబిలుఁడు చెప్పియున్నాడు. ఇట్లే మఱికొందఱుగూడ నాముక్తమాల్య దను పెద్దన వ్రాసెననియే చెప్పినారు.

ఉరువగు విష్ణుచిత్త తనయోద్వహనంబును సంస్కృతాంధ్ర వా
గ్గరిమ నలంక్రియారస సఖంబగునట్లుగఁ బెద్దనార్యుఁ డు
ద్ధర ఫణితిన్ రచించె . . —శ్రీనివాస వ్యాఖ్య.

పేర్మి నల్లసాని పెద్దన్న యాముక్త
మాల్యదాఖ్య కృతి సమంచితముగ
జేసెనీవు టీకసేయుము చెఱకున
బండు పండినట్లే యుండుగాక. —గుడిపాటి వెంకటాద్రి.

3. ఒక అజ్ఞాతకవి చెప్పిన చాటువులో విష్ణుచిత్తీయము పెద్దనార్య కృతమని చెప్పఁబడి యున్నది :

కృష్ణరాయల పేరునిడి నీవు రచియించి తివి తొల్లి
విష్ణుచిత్తీయ మనఁగ
గారిన్య మర్థంబు గ్రాహ్యంబుగాదు సా
ధారణులకని భూధవుఁడు బలుక

దరువాత మనుచరిత్రము నొనరించి తు
త్తమ కావ్యము మహాద్భుతముగఁ బిదపఁ
బెక్కు కావ్యములను బెంపెక్కు విరచించి
మంటివి రాజ సన్మానమునను
భంగమొందిన యల రామలింగ ముఖులు
సాటి రాఁగలవారె నీతోటి నార
యాంధ్ర కవితా పితామహ యల్లసాని
పెద్దనార్య విశేష వివేకధుర్య.

4. అంతఃపురములలోను, దర్బారులందును నిరంతరముఁ గాలము
గడుపు రాజులెన్నడు నెఱుంగరాని సర్వసామాన్య జీవితమందు వర్జింపఁబడి
యున్నది.

5. ఇందుఁ బ్రతిపాదించఁబడిన వివిధ శాస్త్రవిషయములు నిరంతర
శాస్త్రాధ్యయన సంపన్నులగు పండితులకే తెలియఁదగినవి. అవిరళ రాజకార్య
నిమగ్నులగు రాజులెన్నడు సట్టి విషయములను కూలంకషముగ నెఱుంగుట
కవచము లేదు.

6. కృష్ణరాయల కంకితము సేయఁబడిన మనుచరిత్రము, పాఠశాల
పహరణము అను రెండు గ్రంథములయందును గూడ కృష్ణరాయలు కవితా
ప్రియుఁడనియేగాని కవియని యెచ్చటను తెప్పఁబడలేదు. తత్కృత గ్రంథ
ములను వేర్కొనఁబడలేదు.

మీఁది యంశములను ఎరుసగాఁ బరిశీలించుము.

1. అల్లసాని పెద్దన మనుచరిత్రములోని పద్యములు కొన్ని ఆముక్త
మాల్యదలో నుండుట వాస్తవమే. కృష్ణరాయల వంశావళిని గూర్చియు, ఆతని
శౌర్యదైర్య పరాక్రమాదుల గూర్చియు మనుచరిత్రావతారికలో పెద్దన కొన్ని
పద్యములను వ్రాసియున్నాఁడు. కొన్ని స్వల్ప భేదములతో నా పద్యములే
ఆముక్తమాల్యదయందును గాన్పించును. వీనిని బట్టియే కొందఱ తాముక్త
మాల్యద పెద్దన కృతమనుచున్నారు.

కాని పండిత విమర్శకు లనేకులీ వాదము సంగీకరింపలేదు. వారి యుద్దే
శమునఁ బెద్దన పద్యము లాముక్తమాల్యదయం దుండుటకుఁ గల కారణములు
రెండు విధములుగా నున్నవి :

1. కృష్ణరాయల యచికత్తనత్వము.
2. పెద్దనయొడ రాయలకుగల గౌరవము.

కృష్ణరాయలాట్యస్తుతి పరాజ్ఞులుడు. తన్నుగూర్చిగాని, తన పంశమును గూర్చిగాని స్తుతివాక్యములు సెప్పికొనుట కిష్టము లేనివాడు. కావుననే, ఆముక్తమాల్యదయందు స్వపంశ పెట్టినాచనరమున పెద్దన కృతములగు పద్యములను వాడుకొనియున్నాడు. ఇది మొదటి కారణముయొక్క స్థూలస్వరూపము.

కాని యిక్కారణము గొందటికి రుచింపలేదు. అవతారికయం దాత్మస్తుతికి వెఱచినకవి, ఆశ్వాసాంత పద్యములందెట్లాత్మస్తుతికిఁ బాల్పడెను? ఆముక్తమాల్యదయందలి యాశ్వాసాంత పద్యములు (ముందే యుదాహరింపఁ బడినవి) కేవల మాతృస్తుతి పరాయణములే యనుట తెట్టి నిదర్శనములు నక్కఱలేదు. కావున, పెద్దన పద్యములిందుండుట కవికత్తనత్వము కారణమనఁ గాదు.

కృష్ణరాయలకు పెద్దనయెడగల గౌరవము జగత్ప్రసిద్ధము. ఆ గౌరవమే యాతని పద్యము లాముక్తమాల్యద యందుండుటకు ముఖ్యకారణము. ఈ గౌరవమును విశదీకరించుచు, శ్రీ భేటమళ్ళ అచ్యుతరావుగారిట్లు చెప్పియున్నారు :

ఈయూహకుఁ దోడుగ నేను మఱియొక యూహనివట నహృదయులకు విన్నవించుచున్నాను. కృష్ణదేవరాయలకు నల్లసాని పెద్దన్నగారియెడల నత్యంత భక్తివిశ్వాసము లుండినట్లనేక నిదర్శనములున్నవికదా :

ఎదురైనచోఁ దన మదకరింద్రము నిల్చి
కేలూత యెసఁగి యెక్కించుకొనియె
మనుచుత్రం బందుకొనువేళఁ బురమేగఁ
బల్లకిఁ దనకేలఁ బట్టియెత్తె
టరుదైన కవిగండపెండేరమున కీవె
తగుదని నాడు పాదమున దొడిగె
గోకటగ్రామాద్యనేకాగ్రహారంబు
లడిగిన సీమలయందు నిచ్చె

ఆంధ్ర కవితాపితామహా! అల్లసాని
పెద్దన కపీంద్ర! యని నన్ను బిలుచునట్టి
కృష్ణరాయలతో దివికేగలేక
బ్రతికియున్నాఁడ జీవచ్ఛంబనగుచు.

ఇత్యాది పద్యముల మూలమునఁ బ్రభువాత్సల్యము విశదమేకదా! రాజ్య విషయములలో మంత్రి తిమ్మరసేరాయనికి నప్పాజీయయ్యెను. కవిత్వ విషయములోఁ దన యాస్థాన కవీశ్వరుడైన యల్లసాని పెద్దన్న యీ రాజకవికి నప్పాజీ తుల్యుడయ్యెనని చెప్పవచ్చును. ఇట్లుభయులును

బిత్తసమానులే. వారియెడల సత్యంత ప్రేమాతిశయము రాయలు చూపుచువచ్చెనుగదా : మఱియు సల్లసానివాని గ్రంథమందుఁ దన యేలిరయగు కృష్ణరాయలప్రళంస కృతిపతి రాజమును నున్నది. కాబట్టి యాగ్రంథముఁ జదివినపుడెల్లఁ గృష్ణదేవరాయలు జ్ఞప్తికి వచ్చును. అట్లే కృష్ణరాయల గ్రంథముఁ జదివినపుడెల్ల సల్లసాని పెద్దన్న స్మరణకు వచ్చుటెట్లు ? రాయలు తనగ్రంథముఁ దన యాస్థాన కవీశ్వరునకు సంకితముచేయుట యయుక్తము గదా ! ఇంక నేవెరవునఁ దన కవితాగురునంబంధ చుభేదాధ్యపసాయముగఁ గల్పింపవచ్చును ? ఆ కవీశ్వరుఁడు తన్నుగూర్చివ్రాసిన పద్యములఁ దానుపయోగించు కొనినయెడలఁ దనకుఁగల గౌరవము, ధక్తి, కవిత్యాదరణము, గాఢానురాగము నిదియన్నియు నొక్కసారిగఁ జేరారును. కావున కాశ్యత ప్రేమైకబంధ స్పృహకముగ నీ పద్యములను దానుపయోగించుకొనెనని నేఁజెప్ప సాహించుచున్నాను.

ఈ వాదమును స్థాపించుటయే శ్రీ ఆచ్యతరావుగారు వింతిపుంతలఁ ద్రొక్కించి చెప్పకతప్పదు. ఇది వాదముగాదు. అతివాదము — చిచిత్రవాదము. రాయలకుఁ బెద్దనపైగల గౌరవము సుప్రసిద్ధమే. కాని యది పృథ్వీకరించుట కిదియో మార్గము ? ఇట్టి మార్గమును బూర్వరూపము సులంబింపలేదు. ఇక నెవ్వరు నవలంబింతురను నాశయునులేదు. ఇది విశ్వయముగా విపరీతమార్గము.

ఒక గ్రంథమును బరించినపుడు మనకు సాహిత్యముగ స్మృతిపథమునఁ బడునవి అందలి పాత్రలు, వారిచర్యలు, వారినంభాషణములు. అచ్చటచ్చట గ్రంథకర్తయు జ్ఞప్తికిరావచ్చును కాని గ్రంథకర్తను దలంచువారు కేవల విమర్శకులు మాత్రమే. సాధారణులు, కథాపురుషులనే స్మరింతురు. వారి కష్టసుఖములను దమవిగా భావించి, విషాదానందములకు లోనగుచుందురు. అట్టి తన్మయత్వమే లేనిచో రసానందమే మృగ్యమగును.

విషయపిల్లండగా నాముక్తమాల్యదా పరనాపసరమునఁ బెద్దన స్మృతికి వచ్చుట యెట్లు ?

మఱియొక విషయము. రాయలు స్మరణకు పచ్చనిప్పుడెల్ల తప్పక పెద్దనయు స్మరణకురాకతప్పదు. వారిమైత్రి యట్టిది. వారిర్వురకుఁగల గాఢానుబంధమట్టిది. ఇది రాయలకుఁ చెలియనిదికాదు. అట్టియెడలఁ దనగ్రంథమును జదువునపుడెల్ల పెద్దన జ్ఞప్తికివచ్చుటకై రాయలాతని పద్యములను దన గ్రంథమున నుపయోగించుకొనెనను వాద మంగీకార్యముకాదు.

అయిన రాయలు పెద్దన పద్యములనేల వాడుకొనెను ?

జౌచితీనిర్వహణార్థము రాయలు పెద్దన పద్యములఁ దనగ్రంథమున నుపయోగించుకొనెనని నా సమాధానము.

అచ్చటి సన్నివేశము నొకవరి స్మరింపుడు. రాయలు నిండుకొలువుండి తన స్వప్నవృత్తాంతమును బెద్దలకు విన్నవించెను. ఆ వృత్తాంతమునాలకించి, వారా రాజన్యుని పంశగౌరవమును, శక్తిసామర్థ్యములను బ్రశంసించిరి. ఇది సన్నివేశము.

సభ్యులు ప్రశంసించినచో నా సభయందున్నవారిందఱు నొక్కపెట్టున గొల్లుమని ప్రశంసావాక్యముల నుచ్చైస్వరమునఁ బలికించి యర్థము రాదు గదా! అట్లు గాదించుట ప్రాచీనరాజసభాగౌరవమునకే కళంకము. ఆ సభలో నొకరిద్దరుమాత్రమే లేచి, సభ్యులందఱి తరిపునఁ గొన్ని ప్రశంసా వాక్యము లను బలికియుందురు చక్రవర్తికి నిత్య సన్నిహితుఁడును, హితుఁడునగు పెద్దనయందుండె ననుట సత్యభూము కానేరదు.

ఆవతారిక వ్రాయు సమసరిమున రాయల మనఃఫలకమున నానాటిసభా వృత్తాంతము మెదలియుండును అప్పుడుపస్యించిన వారిలోఁ బెద్దనయే పెద్దగావున, నాతని పద్యములనే తత్సందర్భమున నుంచుట యుక్తమని రాయలు భావించియుండును, అందులకుఁ బెద్దనకూడ సంగీకరించియే యుండును.

కావున, మనుచరిత్రయందలి పద్యము లాముక్తమాల్యద యందుండుట కౌచితీ నిర్వహణ కాంక్షయే ముఖ్యకారణ మనవచ్చును.

2. లక్షణ గ్రంథకర్తలకు లక్ష్యలక్షణ సమన్వయమే ప్రధానముగాని గ్రంథకర్తృత్వముగాదు. కర్తృత్వవిషయము లోకాభిప్రాయమును గాదనవలసిన యావశ్యకత వారికిలేదు.

3. యికవియెవ్వఁడో - ఈపద్యమెప్పుడు చెప్పెనో మనకుఁ దెలియదు. ఇట్టిపద్యము నాధారముగాగొని గ్రంథ కర్తృత్వమును నిర్ణయింపరాదు.

మఱియు నిందు విష్ణుచిత్తీయము మొదటికృతీయనియు మనుచరిత్రము తరువాతి కృతీయనియుఁ జెప్పఁబడి యున్నది. ఇదితప్పు. మనుచరిత్ర పారిజాతాపహరణములు రెండును విష్ణుచిత్తీయమునకుఁ బూర్వము రచింపఁ బడిన గ్రంథములే.

మనుచరిత్రమున రాయచూరు యుద్ధప్రసంగము గానరాదు. విష్ణుచిత్తీయమున నదిగలదు. ఆముక్తమాల్యద సమాప్తమగుసరికి, రాయలజైత్రయాత్ర సమాప్తమైనది. మనుచరిత్ర రచనము నాటికి చిన్నమ జీవించియున్నది. విష్ణుచిత్తీయావతారికా రచనమునాటికామె పురణించినది.

కావున మనుచరిత్రయే మొదటిగ్రంథము. ఆమృతమాల్యద తరువాతి కృతి. పీని నస్తవ్యస్తముగాఁ జెప్పిన యీ పద్యము విశ్వసనీయముగాదు.

4. మదోన్మత్తులై, నిరంతర భోగవరాయణులై యంతిపురమును వీడని రాజుల విషయమున నిట్లు చెప్పవచ్చును గాని, రాయలపండి రాజుల విషయమున నిట్లు చెప్పుటకు పలనుగాదు.

కృష్ణరాయలు తిమ్మరుసుతోగూడ, మారువేసమున, రాత్రియందుఁ బత్తనమంతయుఁ దిరుగుచాడనియు, నహర్నిశము ప్రజాక్షేమమునుగూర్చి విచారించువాఁడనియుఁ జెప్పకదలనేకములు లోకమున వ్యాప్తములై యున్నవి. ఈ కథలన్నియు సత్యములు కాకపోవచ్చును. కాని, అన్నియు నబద్ధములనఁ గాదు. ఆందుఁ గొంత సత్యముండకపోదు.

అట్టియెడ రాయలకు నామాన్యజన జీవితవిధానము దెలియుట కవకాశము చాలగలదు. మఱియుఁ గవులరు దుర్గాహములగు విషయములేమియుండును ? 'రవిగాంచనిచోఁ గవి గాంచనేరదా !'

5. ఈ మాటయు రాయలయెడ వర్తించదు. రాజులందఱు నపండితులై యుందురనునది కేవలము భ్రాంతి మూలకమగువాదము. అపండితులగు రాజులు లేకపోలేదు. కాని యంతమాత్రమున రాజులందఱు నపండితులనుట సమంజసముగాదు.

కృష్ణరాయల బాల్యమును పెద్దరింపింపఁ గొంత కళానిధియగు లక్ష్మీ నారాయణకవి

బాల్యేనసౌ సకల కలాకలాపయుక్తః

అని చెప్పియున్నాఁడు. ఈతని పాండితీ ప్రకర్షను బలపఱచు కథలనేకములు గలవు.

కావునఁ గృష్ణరాయల పాండిత్యమును కురింప సత్కఱలేదు. మఱియు నిరంతర విద్యద్వోష్టియు నిందులకుఁ గొంత దోహదముచేసి యుండవచ్చును.

6. కృష్ణరాయకృత గ్రంథములను మనుచరిత్ర పారిజాతాపహరణములు పేర్కొననంత మాత్రమున రాయలు రవియే కాడని చెప్పఁజాలము.

ఇట్టివిషయములందుఁ బూర్వులు సర్వసాధారణముగ నుపేక్షవహించెడి వారు. ఇందులకుదాహరణము లెన్నియేనిగలవు.

కేతన దశకుమార చరిత్రమునఁ దిక్కిన కృతనిర్వచనోత్తర రామాయణము పేర్కొనఁబడలేదు. తిక్కినయే తన భారతమున నిర్వచనోత్తర రామాయణమునుగూర్చి చెప్పలేదు.

కావున నిదియొక శంకగాఁజాలదు. ఇఁకఁ జారిజాతావహరణమున రాయల కవితాప్రావీణ్యముగ్గతింపఁ బడియేయున్నది. తిమ్మన రాయలను గవితా ప్రావీణ్య ఫణికుఁడని కీర్తించియున్నాఁడు. కావున రాయల కవితాశక్తిని శంకింపఁబనిలేదు.

మీది కారణములనుబట్టి యాముక్తమాల్యద పెద్దనకృతమను వాదము వరాస్తమైనది.

మనుచరిత్రకు నాముక్తమాల్యదకును సర్వత్ర భేదమే గన్పట్టును. ఒక భేదము కేవలము శైలికి మాత్రమే సంబంధించి యుండలేదు. అలంకృతి విశేషములందుగాని, పదసంయోజన యందుగాని, భావనయందుగాని, పాత్ర నిర్మాణ కౌశలమునందుగాని, పర్ణసలయందుగాని, యీ రెండు గ్రంథములకు నెందును సాదృశ్యము గానరాదు. విష్ణుచిత్తీయకర్తకు పాత్ర నిర్మాణ చాతురి లేదు. మనుచరిత్రకారుఁడు పాత్ర నిర్మాణ కౌశలమునఁ బేరెన్నికఁగన్నవాడు. ప్రకృతి పరిశీలనమున నాముక్తమాల్యదాకర్త యగ్రగణ్యుఁడు. సూక్ష్మతినూత్నము లగు ప్రకృతి మర్మములను గ్రహించుటలో నాతఁడు మేటి. మనుచరిత్రకారునకుఁ బ్రకృతి పరిశీలనమున సంతటి నిశితదృష్టి యున్నట్లు గానరాదు. ఆముక్తమాల్యదాకర్త కాండ్రమునఁ గవితసెప్పుట కదియే తొలియత్నముగా గన్పట్టును. మనుచరిత్రకారుఁ డాండ్ర కవిత్యమున సిద్ధహస్తుఁడు.

ఆముక్తమాల్యదాకర్తకు శాంతరస పోషణమునందును, భక్తిభావ విపులీకరణమునందును బ్రీతిమెండు. ఆతనికి శృంగారరస పోషణమున సంతగా శక్తియున్నట్లు గానరాదు. ఆతని యాంతరప్రకృతి శాంతి కాముకము ; భక్తి భావ పరిపూర్ణము. శాంతోన్ముఖమయ్య, మనుచరిత్రకారునిప్రకృతి విషయ వాంఛాసంవాసితము. ఆతనికి శాంతమనెడి దృష్టికలదు కాని దానినెన్నడు నాతఁ డందుకొనలేదు. అతఁడు శృంగార పరిణత మనస్కుఁడు. మనుచరిత్ర కర్త విష్ణుభక్తుఁడయ్య శివద్వేషము లేనివాఁడు. విష్ణుచిత్తీయకర్త దేవతాంతర స్మరణమునే యంగీకరింపని విష్ణుభక్తుఁడు. విష్ణుచిత్తీయకర్తకు మూలమూల పదములు వాడుటయం దాసక్తి మెండు. మనుచరిత్రకర్త సర్వసామాన్యముగా సుప్రసిద్ధ పదములనే వాడును.

ఇట్లే గ్రంథములం దినుమంతయును సాదృశ్యము గానరాదు ఈ రెండు గ్రంథములు నేక కర్తృకములగుట యసంభవము.

స్వార్థోచిత మను సంభవము - అల్లసాని పెద్దన

సాహితీ సమరాంగణ సార్వభౌముడగు శ్రీకృష్ణదేవరాయల యాస్థానము నిలకరించిన కవి దిగ్గజములలో నగ్రగణ్యుఁ డల్లసాని పెద్దన. ఈతఁడు నంద వరీక బ్రాహ్మణుఁడు. చొక్కనామాత్య పుత్రుఁడు. ఋగ్వేది. ఆశ్వలాయన సూత్రుఁడు. వసిష్ఠనగోత్రుఁడు. ఈతఁడు తొలుత నద్వైతవిశేషమునకు తరువాత శరణోపయత్తి యను వైష్ణవస్వామి శిష్యుడై, వైష్ణవమును స్వీకరించినట్లు మనుచరిత్రములోని యీ క్రింది పద్యమునుబట్టి తెలియుచున్నది :

కొలుతున్ మధురు విద్యా
నిలయున్ గరుణాకటాక్ష నివిడ జ్యోత్స్నా
దశితాత్ర జన దురిత
చృలగాడ ద్వాంతసమితి శరణోపయత్తిన్..

నందవరీక బ్రాహ్మణులు కడప, కర్నూలు, అసంతపురము జిల్లాలలోఁ జొరవజకుఁ గన్నట్లుచున్నారు. నందవరీకులు సామాన్యముగా నియోగులనియే యందురు. అల్లసాని పెద్దన జన్మస్థలమునుగూర్చి భిన్నాభిప్రాయములు గలవు. బిల్లారి జిల్లాలో 'చూపాడు' పరిగణాయందలి 'చోరాలయ' గ్రామము ఈతని జన్మస్థలమని శ్రీ లక్ష్మణరావుగారి యభిప్రాయము. శ్రీ పేకుమళ్ల అచ్యుత రావుగారు లక్ష్మణరావుగారి అభిప్రాయముతో నేకీభవింపక తమ యభిప్రాయము నీ క్రింది వాక్యములలోఁ జెప్పియున్నారు :

కొన్ని విషయములు జూచినఁ బెద్దన కడప జిల్లాలో నేదోయొక గ్రామమున జన్మించి యుండునని నే నూహించుచున్నాను. నే నిట్లభిప్రాయ పడుటకు ముఖ్యకారణము :

(1) సాళువ నృసింహరాయలు చంద్రగిరిలో రాజ్యము చేయుచుండి నట్లును, నాతనియొద్ద కృష్ణదేవరాయల తండ్రియగు తుళువ నరస రాయలు దండాధిపతిగా నుండినట్లును చరిత్ర విషయము. సాళువ నృసింహరాయలు చాలకాలమువఱకు చంద్రగిరిలోనే విజయనగర చక్రవర్తుల సామంత రాజుగఁ బరిపాలనము చేయుటచేత నాతని దండ సాయకుడగు నరసరాయలును చంద్రగిరిలోఁగాని, లేక తన స్వకీయ రాజ్యస్థానమగు చిత్తూరు జిల్లాలోనున్న దేవకీపట్టణమునగాని నివసించి యుండవలె. కాబట్టి కృష్ణదేవరాయలును అన్నయగు వీరనృసింహ రాయఁడును, తమ్ముడగు నచ్యుతదేవరాయలును, నరసరాయలకు చంద్రగిరిలోనో లేక దేవకీపట్టణములోనో బుట్టి యుండవలెను. గాని

నరసరాయలు వార్ధకదశలో విజయనగరములోనున్న కొలఁది కాలములో వీరందఱును జన్మించి యుండుట యసంభవము, అసహజము. కావున కృష్ణదేవరాయల బాల్యము చంద్రగిరి ప్రాంతములో గడచి యుండును. ఆ కారణమున కృష్ణరాయని బాల్యగురువగు పెద్దనార్యుఁడును దత్తాత్రేయ వివాహము యుండవలెను. చంద్రగిరికి కడప జిల్లా దగ్గరగాని బళ్ళారి జిల్లా కాదుగదా !

(2) కృష్ణదేవరాయలను సవతి యన్నగారిగు వీరస్వసింహదేవరాయలు రాజ్యాధ్యక్షుఁడై యుండుటచేత నతని తల్లియగు తిప్పాంబ తన తనయుని కంటె నెక్కువ సామర్థ్యముగల సవతికొడుకైన కృష్ణదేవరాయల నెటుల నైన బరిమార్చ నుద్దేశించి యందుకు బ్రయత్నములు చేయుటచేత, ప్రధానమంత్రియగు తిమ్మరుసు కృష్ణదేవరాయలను బచిలపెట్టుటకు చంద్రగిరి కోటలోనుంచినట్లుఁ దెలియవచ్చుచున్నది. అట్లయినయెడల జిన్నతనముననే కవితా గురువైన అల్లసాని పెద్దనార్యుఁడు కడప ప్రాంతములలో నుండి యుండవలెను.

(3) అల్లసాని పెద్దనార్యుఁడు శ్రీకృష్ణదేవరాయలవల్ల పొందిన బహు మతులలో కోకటగ్రామము ముఖ్యమైనది. ఈ గ్రామమును తాను తిరిగి దేవబ్రాహ్మణుల కిచ్చివేసినట్లు దానికాననము లున్నవి. సామాన్యముగ నే మానవుఁడైనను తాను సంపాదించెడు భూవసయలు తాను పుట్టిన స్థలములలో సంపాదించుట లోకస్వభావము. అల్లసాని పెద్దన కడప జిల్లా గండికోట సీమలోనున్న యీ కోకట గ్రామముఁ గోరుట తన రా ప్రాంతముల యందున్న జన్మస్థలాభిమానమును దెలియఁ జేయు చున్నదని నా యభిప్రాయము.

(4) ఈ కోకట గ్రామమునకు సమీపమున 'పెద్దనపాడు' అను గ్రామ మున్నది. ఆ గ్రామమున నిప్పటికిని పెద్దనగారిపేరున అగ్రతాంబూలముఁ దీసికొందురు. ఆ పెద్దనగారు మన అల్లసాని పెద్దనగారినియే యచ్చటి జనుల యభిప్రాయము.

ఈ కారణములనుబట్టి అల్లసాని పెద్దనార్యుఁడు కడప మండలములో కమలాపురము తాలూకాలోనున్న కోకట గ్రామములోగాని, దాని సమీప గ్రామములోనున్న పెద్దనపాడు నందునగాని జన్మించెనని నా యభిప్రాయము.

తమ వాదమునకు ప్రోద్బలకముగా శ్రీ అచ్యుతరావుగారు, శ్రీ జనమంచి శేషాద్రిశర్మగారి యభిప్రాయమునుగూడ వ్రాసియున్నారు. శ్రీ శర్మగారి యభి

ప్రాయమునకును, అచ్యుతరావుగారి యభిప్రాయమునకును భేదమావంతయును లేదు. శ్రీ శర్మగారు మఱికొన్ని యుపపత్తులను విశేషముగా నిచ్చియున్నారు. వాని సారాంశ మిది :

పెద్దనపాడు గ్రామమునకు దగ్గరగనే కోకట గ్రామమున్నది. ఆ యూర వరి పండదు. అందలి ముఖ్యవ్యవసాయము జొన్నపైరు. కవి కల్పకమని ప్రసిద్ధిపడించిన రాయలను అట్టిగ్రామము తనకీమ్యవి మహాకవి యేలకోరెనో తెలియకున్నది. నిజమూలోచించిన వివరీతమగు నిట్టికోరికకు కారణము కవికిఁ గల జన్మస్థల వ్యామోహమనియే జెప్పవచ్చును.

కవిగురువగు శరగోపయతి యందు వివసించుచుండుటచే నా గ్రామము బెద్దన గోరెనని కొందఱు చెప్పుచున్నారు. కాని యా యభిప్రాయము సరికాదు. కోకట గ్రామమున సమీపమున కేదార సంభృతములగు గ్రామము లనేకములు గలవు. అట్టియెడ గురుదక్షిణగా నా గ్రామములో నొక్కదానిని గోరక కేవలము జొన్నపండు గ్రామమును గోరెననుట సమంజసముగా లేదు. కోకట గ్రామమునఁ బ్రథమ తాంబూలమును బెద్దనగారికిచ్చు నాచారము లేదు. దఱిసున్న పెద్దనపాడున గలదు. రావున పెద్దనపాడు గ్రామముననే మనుచరిత్రకారుఁడు జన్మించెననుట సమంజసము.

ఇదిగాక శ్రీ శర్మగారు మఱొక యుపపత్తినిగూడఁ జూపియున్నారు. 'అచటఁ బుట్టిన చిగురుఁ గొమ్మైన జేవ' అని మనుచరిత్రమున నొక పద్య పాదము గలదు. ఇందు 'చిగురుఁగొమ్మ' అను పాఠము సరిగాదనియు, 'చిగురుకొమ్మ' అను పాఠమే సరియైనదనియు వారి వాదము. 'చిగురు కొమ్మైనన్' అనుదానికి చిగురుచెట్టుయొక్క కొమ్మయైనను చేవగలదని యర్థము చెప్పవలెనట. చిగురుచెట్టునునది కడప మండలమునను, ఆనంతపుర మండలము నను గలదట. దానికి చేవయే యుండదు. చాలకాల ముండినఁ బడిపోవును. చిగురుకొమ్మ యను పదము నిటీవల ముద్రించినవారు మాండలికమగు దాని నర్థము నెఱుంగక 'చిగురుఁగొమ్మ' యని దిద్దిరి. చిగురు అను పదమును విశేషణముగా భావించి, ద్రుతకార్యమునుజేసి యట్లు దిద్దిరి. మాండలికమగు నీ చిగురుచెట్టు ప్రస్తావననుబట్టికూడఁ బెద్దన కడప మండల నివాసియని చెప్పుట కవకాశము కలదు. ఇది శ్రీ శర్మగారి వాద సారాంశము.

శ్రీ లక్ష్మణరావు పంతులుగారి వాదమునే శ్రీ కందుకూరి వీరేశలింగము గారును అనుసరించిరి. వీరి వాదము కేవలము జనశ్రుతిపై నాధారపడియున్నది. శ్రీ శర్మగారి వాదము సహేతుకముగఁ గన్పట్టుచున్నది. శ్రీ అచ్యుతరావుగారు వీరి వాదమునకు దోహదముగా మఱికొన్ని కారణములను జూపియున్నారు. అవికూడ సమంజసముగఁ గన్పట్టుచున్నవి.

పెద్దన మహాకవి రాయల యనుగ్రహమున పెక్కు గ్రామములను సంపాదించి యుండెను. అందు కోకట గ్రామముపై నాతనికిఁ బ్రీతి మెండనుట తాతని 'కోకట గ్రామాద్య నేనాగ్రహించు లడిగిన సీమలయందు నిచ్చె' నను చాటువే నిదర్శనము. కేవలము జ్ఞాన్నమాత్రమే పండు నీ గ్రామమును బరిగ్రహించుటయు, నద్దానియెడ మిక్కిలి మక్కువగలిగి యుండుటయు, పెద్దన రా గ్రామముతోఁగల పూర్వ సంబంధమునే నిశ్చయముగా ప్యక్తము నేయుచున్నది.

ఆంధ్ర మహాకవులలోఁ బెద్దనకొక విశిష్టత గలదు. సామాన్యముగ మనకు గన్నట్టునవి రాజుల దాన శాసనములే. కవులు వేసిన దాన శాసనములు దుర్లభములనియే చెప్పవచ్చును. ఈ సిద్ధాంతమున రివవాదము పెద్దనయొక్కఁడే. ఇమ్మహాకవి రాజానుగ్రహమునఁ బెక్కు గ్రామములను సంపాదించుటయేగాక వానిలోఁ గొన్నిటిని దేవబ్రాహ్మణులకు తిరిగి యొసఁగియున్నాఁడు.

శ్రీకృష్ణదేవరాయ లీతనికిఁ గడవజిల్లా గండికోట సీమలోనున్న కోకట గ్రామము నగ్రహారముగ నిచ్చినట్లు దాన శాసనములున్నవి. ఆ కోకట గ్రామము నకు శరగోపపురమును పేరుఁబెట్టి పెద్దన మహాకవి దేవబ్రాహ్మణులకు తిరుగ దానముసేసి రెండు శాసనములను జెక్కించెను.

ఇందొక శాసనము క్రీ. శ. 1518 ఏప్రిల్ 25 వ తేదీకి సంబంధించినది. దీనిలో కోకట గ్రామములో కొంతభాగము ఆ గ్రామములో వేంచేసియున్న నకలేశ్వరదేవునికి ధూపదీప నైవేద్యములకునై యిచ్చినట్లున్నది.

రెండవ శాసనము క్రీ. శ. 1518 అక్టోబరు 31 వ తేదీకి సంబంధించినది. దానియందును కోకటమందలి మఱికొంత భూమిని చెన్నకేశవస్వామివారి దీపారాధన కిచ్చినట్లు గలదు. ఇట్లు కోకట గ్రామమును శివకేశవుల కిర్వరకును బంచి యిచ్చి, పెద్దన మహాకవి తనకు వారియెడగల సమరసభావమును వ్యక్తీకరించియున్నాఁడు. ఇమ్మహాకవి కోకట గ్రామమును వైష్ణవుల కగ్రహారముగా నిచ్చెనని, కోకటము కైఫీయత్తునందు గలదు. కోకట శాసనములు రెండింటి యందు నా విషయము గన్నట్లు. శివకేశవులకు గొంతభాగ మిచ్చినట్లుమాత్రమే గలదు.

మూడవ శాసనము దక్షిణ ఆర్కాటు జిల్లాలోనున్న అన్నూరు గ్రామము నకు సంబంధించినది. ఆ జిల్లాలోనున్న కలివాది సీమయందలి అన్నూరు గ్రామమునకు సంబంధించిన కొంత భూమిని, ఆ గ్రామమున వేంచేసియున్న శ్రీ వరదరాజస్వామివారికిని, అమ్మవారికిని అంగరంగవైభవాదులకు సమర్పించినట్లు ఆ శాసనమున గలదు. అన్నూరు శాసనకాలము 6-11-1519. ఈ

శాసనమునఁ బెద్దనార్యుఁడు తన ఆంధ్ర కవితా పితామహ బిరుదమును జెప్పి
రాని యున్నాఁడు. కోకట శాసనములందీ బిరుద ప్రశంసలేదు.

చిత్తూరు జిల్లాయందలి మేల్పాడు గ్రామ రికార్డులలో అల్లసాని పెద్ద
నార్యుని ప్రశంస కొంత కన్నట్టుచున్నది. శ్రీ కృష్ణదేవరాయలు అల్లసాని
పెద్దనకు తానెంపూడి అను గ్రామమును అగ్రహారముగా నిచ్చినట్లును, ఆ
గ్రామములోఁ గొంత భాగమా కపీంద్రుఁడు చోళేంద్రసింగయ్యదయరాజ్ అను
దేవునకు సమర్పించినట్లును ఆ శాసనమునఁ జెప్పఁబడియున్నది.

పై విషయములనుబట్టి పరిశీలించగా పెద్దన జీవిత విధానము మనకొక
విధముగా స్పష్టమగుచున్నది. పుట్టినదాదిగ సీతఁడు ధనికుఁడో దరిద్రుఁడో
మనము చెప్పఁజాలము. కాని రాయలతోడి సంబంధము గలిగినది మొదలీతని
జీవితము సర్వధాధన్యమని చెప్పవచ్చును. భోగపరాయణుఁడయి యీతఁడు
విషయలోల్యమునఁబడి, యాముష్మికమార్గమునే మఱచినవాఁడుకాఁడు. ఐహికా
ముష్మికములు రెండింటిని సమన్వయముచేసిన మహానీయుఁ డీతఁడు. ఈతఁడు
చేసినమహాకార్యములనుబట్టి యీతఁడు దేవద్విజ గురుభక్తి గలవాఁడని తేటతెల్ల
మగుచున్నది. ఈతఁడు వైష్ణవమును స్వీకరించి శివకేశవులయెడ సమరస
భావమునే సర్వత్ర ప్రదర్శించి యున్నాఁడు.

నంది తిమ్మన - పారిజాతాపహరణము

నంది తిమ్మన రాయల యాస్థానమునందలి యష్టదిగ్గజములలో నొకఁడు. శ్రీ కృష్ణదేవరాయలకు తన పారిజాతాపహరణ ప్రబంధ గ్రంథము నంకితము చేసియున్నాఁడు.

ఈతఁ డార్వేల నియోగిబ్రాహ్మణుఁడు. కౌశిక గోత్రుఁడు. ఆపస్తంబ సూత్రుఁడు నంది సింగయ్యకును దిమ్మాంబకును బుత్రుఁడు. మలయమారుతకవి బిరుదాంచితుఁడగు ఘంట సింగయ్యకు మేనల్లుఁడు. అఘోర శివాచార్యశిష్యుఁడు. ఘంట సింగయ్యు మాదయ్యగారి మల్లనయు నఘోర శివాచార్య శిష్యులే. ✓

నంది తిమ్మన పంశవృక్షము పారిజాతాపహరణమున నీ క్రింది విధముగా నున్నది :

కౌశిక గోత్ర విఖ్యాతుఁ డాపస్తంబ
సూత్ర డార్వేల పవిత్రకులుఁడు
నంది సింగామాత్యునకును దిమ్మాంబకు
దనయుండు సకల విద్యా వివేక
చతురుఁడు మలయమారుత కపింద్రునకు మే
నల్లుండు కృష్ణరాయ షీతీశ
కరుణా సమాలబ్ధి ఘనచతురంత యా
నమహాగ్రహార సమ్మానయుతుఁడు
తిమ్మయార్యుండు శివపరాధీన మతియ
ఘోర శివగురు శిష్యుండు పారిజాత
హరణమను కావ్యమొనరించె సంధ్రభాష
నాదివాకర తారా సుధాకరముగ ॥

నంది తిమ్మనకు మలయమారుతకవి బిరుదాంచితుఁడగు ఘంట సింగయ్య మేనమామ. ఘంట సింగయ్యకు నంది మల్లయ (సింగయ్యు, మల్లన్నయు జంట కవులు—ప్రబోధ చంద్రోదయ, పరాహపురాణ కర్తలు) మేనఘామ. ఈ విషయము ప్రబోధ చంద్రోదయమున నీ క్రింది విధముగాఁ జెప్పఁబడి యున్నది :

కలఁడు కౌశిక గోత్ర కలశాంబు రాశి మం
దారంబు సంగీతనంది నంది
సింగమంత్రికిఁ బుణ్యశీల పోచమ్మకు
నాత్మ సంభవుఁడు మల్లయ మనీషి

యతని మేనల్లుఁ డంచిత భరద్వాజ గో
 త్రారామ చైత్రోదయంబు ఘంట
 నాగ దీ మణికిఁ బుణ్య చరిత్ర యమ్మలాం
 బకుఁ గూర్చి తనయుండు మలయమారు
 తాహ్వాయుఁడు సింగనార్యుఁడు నమ్మత వాక్కు
 లీశ్వరారాధకులు శాంతులిలఁ బ్రసిద్ధు
 లుభయ భాషల నేర్పరులుపమరులున
 మధు లీ కృతిరాజ నిర్మాణమునకు.

నంది తిమ్మన్న. నంది మల్లయకుఁ బోత్రుఁడని జనశ్రుతి యున్నట్లు శ్రీ వీరేశలింగము పంతులుగారు తమ కవుల చరిత్రలో సూచించినారు. కాని యది సరియనుట యధారములు లేవు. నంది తిమ్మనకు నంది మల్లనయే పితామహుఁడగుచో మేనమామ యగు సింగయను బేర్కొనిన తిమ్మన తన పితామహునేలఁ బేర్కొనలేదు? సింగయయు మల్లనయు జంట కవులు. నంది మల్లనకు సంగీతనంది యను సార్థక బిరుదుముద్రాడ కలదు. సంగీత సాహిత్య రంగములు రెండిటియందును సుప్రసిద్ధుఁడగు మల్లనయే నంది తిమ్మనకు పితామహుఁడగుచో నాతనిని దిమ్మన తప్పక స్మరించియే యుండెడివాఁడు. రావున వీరేశలింగము పంతులుగారు సూచించిన సంబంధము వీరిరువ్వరకును లేదనియే చెప్పవచ్చును.

శ్రీ పేకుమళ్ళ అచ్యుతరావుగారు పీఠి సంబంధమును గూర్చి మతొక విధముగా సూహించి యున్నారు. నంది మల్లయ, నంది తిమ్మనకు పితామహుఁడు గాకపోయిన జ్ఞాతి కుటుంబమునకుఁ జెందిన పెదతండ్రియో, పెదతండ్రి కుమారుఁడోయై యుండుననియును, జ్ఞాతి వైషమ్యముచేతనే తిమ్మన నంది మల్లయ విషయమున మూకీభావము వహించెననియును వారి యూహ. కాని యిది కేవలము వారి యూహయే. దీనికెట్టి యాధారములును లేవు.

శ్రీ గురజాడ శ్రీరామమూర్తి పంతులుగారు తమ కవిజీవితములలో నంది మల్లన తిమ్మనలకు విపరీతమగు నొక బంధుత్వము సూహించియున్నారు. నంది సింగన మంత్రికి (వరాహపురాణమున చెప్పఁబడినట్లు నంది మల్లనకు తండ్రి) భార్య లిరువురు గలరు. అందొకయమె మలయమారుత కవికి (జంటకవులలోని వాఁడు కాఁడు) పోదరి. పేరు తిమ్మాంబ. ఆ తిమ్మాంబ యందు నంది సింగన మంత్రికి గలిగిన కుమారుఁడే ముక్కుతిమ్మన. సింగన మంత్రి రెండవ భార్యపేరు పోచమ్మ. ఆమెకు మల్లయ్యయను కుమారుఁడును, అమ్మలాంబయను పుత్రికయును గలిగిరి. అమ్మలాంబ కుమారుఁడే వరాహ

పురాణకర్తలలో నొకఁడగు ఘంట సింగయ (మలయమారుత కవి). ఘంట సింగయ తండ్రి ఘంట నాగయ. కాని యీవాదము కేవలము నిరాధారమైనది.

నంది సింగన మంత్రి కిర్వరు భార్యలున్నట్లెందును గానరాదు. మఱియు మలయమారుత కవు లిద్దఱున్నట్లును నాధారములు గానరావు. నంది మల్లయ నంది తిమ్మనలు సమవయస్కులుగ వీరి సిద్ధాంతము ప్రకారము గన్పట్టుచున్నారు. మరియు సింగన కవి వీరిర్వర కంటెఁ జిన్నవాఁడుగఁ గన్పట్టుచున్నాడు. ఈ వాదమునకు సందర్భకుద్ది యున్నట్లు గానరాదు.

నంది మల్లయ ఘంట సింగయకవులు శ్రీకృష్ణదేవరాయల తండ్రి యగు సరసరాయలకు తమ గ్రంథముల సంకీర్తముచేసి యున్నారు. నంది తిమ్మన శ్రీకృష్ణదేవరాయ యాస్థానకవి. అట్టియెడ లోకస్వభావమునుబట్టి చూచినచో తిమ్మనకంటె నంది మల్లయ ఘంట సింగయ కవులు వయసునఁ బెద్దలయి యుండుట సమంజసము. తిమ్మన తండ్రిపేరును, మల్లయ తండ్రిపేరును నొకటియే యగుటచే వీరిట్టి భ్రాంతికి లోనైయుందురు. కావున నీవాదము అంగీకార్యముకాదు.

పారిజాతాపహరణ రచనాకాలము

రాయ వాచకమున సీక్రింది విధముగాఁ జెప్పఁబడి యున్నది :

మరునాడు కొలుపులోపల యిష్టకథా వినోదమైన నగరి నియోగులున్ను, కవీశ్వరులు విద్వాంసులు మొదలైన నిండుసభలోన సాకువ తిమ్మరుసయ్యగారున్ను, రాయసం కొండమరుసయ్య మొదలైన వారలున్ను ప్రసంగం వెంబడిని అందరున్ను యెంచినట్లు కవితాచాతుర్యము గల వారలున్ను రాయలవారినిచూచి, ప్రసంగం వెంబడిని, నీదుకీర్తి శాశ్వతముగా నిలిచేటందులకు ఆదియందు ఆవసీపతులు కృతులందుచురాగా వారల ప్రతాపములున్ను కీర్తిన్ని అందరున్ను యెంచినట్లు స్వామివారు కృతులందు కొంటెకీర్తి ప్రతాపములు శాశ్వతముగా నిలుచును. గనుక తిమ్మరుసయ్య :..... తెలువగా రాయలవారున్ను చాలా సంతోషపడి ముక్కుతీమ్మయ్య, అల్లసాని పెద్దయ్య, మాదయగారి పుల్లయ్య మొదలైన కవీశ్వరులతో కృతు లందుకోవలెని కవితానాయకులతో ప్రసంగించి పారిజాతాపహరణమున్ను, మనుచరిత్రన్ను చెప్పమని ఆనతిచ్చేరు.

దీనిని బట్టి కృష్ణదేవరాయలు కళింగదేశమును జయించి, అనేకములగు తీర్థములను సేవించి, విద్యానగరమునకు మఱల వచ్చినతరువాత, మహామంత్రుల ప్రేరణమున నాచంద్ర తారార్కముగఁ దనకీర్తి నిలుచునట్లుగ పెద్దనాదులను కావ్యనిర్మితికి ప్రోత్సహించెనని తెలియుచున్నది. కుమార ధూర్జటి రచించిన కృష్ణరాయ విజయములోఁగూడ కృష్ణదేవరాయలు దిగ్విజయానంతరమే కృతుల నందినట్లు చెప్పఁబడియున్నది.

బంధుర కపింద్ర కృతులలోఁ బ్రౌఢిగన్న
మనుచరిత్రాది కృతులంది మహిమచెలఁగి
సకలసామ్రాజ్య వైభవ సరణివెలయ
ధరణి యేలుచునుండె నద్దరణివిభుఁడు.

శ్రీ కుండూరి ఈశ్వరదత్తుగారు, భారతి 1925 జూలై సంచికలో సీ కావ్యమందున్న చరిత్రాంశములను సమగ్రముగఁ జర్చించి, పారిజాతాప హరణము, మనుచరిత్ర విష్ణుచిత్తీయముల కంటె ముందుగనే వ్రాయఁబడినదనియు, క్రీ. శ. 1515 అక్టోబరు నాటికే పూర్తిగావింపఁబడినదనియుఁ జెప్పి యున్నారు.

శ్రీకృష్ణదేవరాయలు కటకమును జయించినట్లు స్పష్టముగా పారిజాతా పహరణమున చెప్పబడకుండుటయే వీరి యభిప్రాయమునకు మూలాధారము. కొండవీడు యుద్ధమున గజపతుల నోడించిన తరువాత రాయలమరావతిలో రత్నతులాపూరుష చుహాదనము గావించిన కాలముననే (యువ సం॥ ఆషాఢ బహుళ ద్వాదశి—ఆనంగా క్రీ.శ. 1515 అక్టోబరు) పారిజాతాపహరణ మాతని కంకితము గావింపబడెనని వారి యభిప్రాయము.

వీరి సిద్ధాంతమును విమర్శించుచు, శ్రీ కేకుమళ్ల అచ్యుతరావుగారిట్లు వ్రాసి యున్నారు :

సింహాచలము, పొట్నూరుల ప్రశంస యా గ్రంథమున లేకపోయినను కటకాధిపతిని జయించినట్లు విస్పష్టముగా నున్నది. కొండవీడున దప్ప గజపతులతో కృష్ణరాయనికి ఘోర సంగ్రామము మఱియొకచోటను జరిగినట్లు చరిత్రయందుఁ గాన్పింపదు.

కావున కటకాధీశుని జయించినట్లే క్రింద నుదహరింపబడిన పారిజాతా పహరణములోని వాక్యములు, మనుచరిత్రాముక్తమాల్యదలలోని యంశములవలెనే కృష్ణరాయని కళింగ దిగ్విజయ యాత్రల నన్నిటికి నన్వయింప వచ్చునని నా యాశయము. (1) ఉత్కల భూమి ధవ దర్ప హరణ భుజసారా (2) కటకేశ సింధు మంధర కుధరా. ఇంక—

బలనికాయము కాలిమట్టుల నడంచుఁ
గటకమును నింకననుచు నుత్కలమహీశుఁ
డనుదినంబును వెఱచు నెవ్వనికి సతఁడు
రాజమాత్రుండె శ్రీకృష్ణరాయ విఘ్నేడు.

అను పద్యమునుబట్టి శ్రీకృష్ణరాయలు కటకమును స్వాధీనము చేసికొన లేదని యున్నది గాన యాతఁడు రెండవసారి యనంగా క్రీ.వె. 1516 లో సింహాద్రి చఱకు వెళ్లక పూర్వమే యీ గ్రంథము రచింపబడినదని శ్రీ దత్తుగారు వెలువఱచిన యభిప్రాయమునకి క్రింది సమాధాన మాలోచింపఁదగినది :

కృష్ణరాయలు కటకపురి వఱకెన్నడును దండయాత్ర సాగింపలేదు. రాజధానియగు కటకము నెన్నడును లోబఱచుకొనలేదు. సింహాచల ప్రాంతములకుఁ బోవుసరికే గజపతులువచ్చి కృష్ణరాయనితో సందిచేసి కొనిరి. కావుననే సింహాచలమున కించుక దూరముననున్న గోస్తసి నదీతీరమందలి పొట్నూరువద్ద తన విజయ కంబమును నాటి వెనుకకు ముఱలెను. కటకము వఱకు దాడి సాగించిన యెడల నే మహేంద్రగిరి

పైననో తన విజయ చిహ్నము స్థాపింపవలసిన వాడే. కావున కటకమును జయించలేదన్న యంశ మంత ముఖ్యాధారముగాదు.

పైగా నీ పద్యమున శ్లేషటాపమగు వర్ణనము జేయఁబడినది. కటక మను సంస్కృత పదమునకు కాలిమట్టియ యను విశేషార్థ ముండుటచే నా యర్థమునకు సరిపోవునట్లు కటక విషయము తక్కిన వానితోఁ గూర్చఁబడినదని తోచుచున్నది. కావున నీ వాక్యములు ఈశ్వరదత్తుగారి వాదమునకు నిర్ధారణమగు సహాయము నివ్వఁజాలవని నా యభిప్రాయము.

ఆయినను సింహాచలము, పొట్నూరు ప్రశంసలు పారిజాతాపహరణమున లేకపోవుట ముఖ్యమగు విషయము. పైగా యవనులతో జరిగిన పోరు సంగతియే యెచ్చటను ముచ్చటించఁబడలేదు. కావున కళింగ విజిగీషా మనీషసు రాయలు రెండవసారి దండెత్తిన యాత్రకు పూర్వ మీ గ్రంథము గ్రంథకర్త చేతులలో పూర్ణాకృతి నొంది యుండినదేమో యను సంశయము పొడముచున్నది

అట్లైన 1516 నట పూర్వమే వ్రాయఁబడి, తదనంతరము మనుచరిత్రతోఁ బాటు రాయలకు గృతినమర్పణము గావించఁబడి యుండును. అయినచో రాయ వాచకమందు సూచించఁబడిన కృష్ణరాయని యాదేశము సమర్థ సీయముకాదు. కృష్ణరాయలే పారిజాత కథను ప్రబంధ రూపముగా వ్రాయుమని కవి రాజ్ఞాపించినచోఁ బెద్దనార్యుఁడు మనుచరిత్రలోఁ జెప్పి కొనినట్లు తిమ్మన యేల తన గ్రంథమందుఁ బ్రశంసించి యుండఁడు? కావున కృష్ణరాయ విజయములో నున్నట్లుగా కళింగ రాజ్య విజయాంత మున కృష్ణరాయలు పై రెండు కృతులను ఒకే కాలమున స్వీకరించెననియే మన యూహింప వలసినదిగాని, కృష్ణరాయ లానతిచ్చినవఱకు నీ ప్రబంధము రచింపఁబడలేదని యూహించుట కవసరము గాన్పింపదు. కావున మనుచరిత్ర ఆముక్తమాల్యదలకంటె ముందుగానే యిది రచింపఁబడినదిగాని మనుచరిత్రతోనే రాయలకుఁ గృతి యాయఁబడినది.

దాని యీ వాదమంత సమంజసముగాఁ గన్పట్టదు. మనుచరిత్ర పారిజాతాపహరణముల కృతినమర్పణకాల మొక్కటియే యనుట సరిగాదు. దీనికి కొన్ని ప్రతిబంధకము లున్నవి.

సాధారణముగా కృతినమర్పణ కాలముననే కృత్యవతారిక వ్రాయుదురు. కృష్ణరాయలు ఈ రెండు ప్రబంధములును ఒక్క కాలముననే కృతిఁబొందినచో, మనుచరిత్రావతారిక యందు పర్చింపఁబడిన రాయల దిగ్విజయము లన్నియుఁ

పారిజాతావహరణమునఁ గన్పట్టికుంటుటకు వారణము గానరాదు. మఱొక విషయము. శ్రీ అచ్యుతరావుగారు రాయలెన్నడును కటకము ముట్టడియే పేయలేదని చెప్పుచున్నారు అట్టియెడ 'కటకపురిఁగాల్చె గజరాజు గలఁగి పరపి' నను మనుచరిత్ర వాక్యమున కర్థమేమి? కాల్చెననుట యత్యుక్తి కావచ్చును. రాయల ప్రభావము నగ్నితో సరిపోల్చినాఁడు గావున 'గాల్చె' నను క్రియను పెద్దది వాడియున్నాఁడు. గెల్చెనన్నను ప్రమాదములేదు. అది అటుండ నిండు. రాయలు కటకపురిని గాల్చెనా, గెల్చెనా యనునది మన ప్రస్తుత విషయమురాదు. పారిజాతావహరణ రచనా కాలమునకు లేదా తత్కృతి సమర్పణ కాలమునకు రాయలు కటకపురిని జయించెనా లేదా యనునదియే మన ప్రశ్న.

పారిజాతావహరణ కృతి సమర్పణ కాలమునకు కటక విజయము పూర్తియైనదని చెప్పఁజాలము. కాని కటకేశ్వరుని రాజ్యమును రాయలు గలంచి వేసినట్లును, తద్గజయూధము విచ్చేదము గావించినట్లును చెప్పగలము. 'కటకేశ సింధు చుంధర కుభర', 'ద్విరదాకర దారణ వీరబలా' అను పారిజాతావహరణమందలి సంబుద్ధు లిందులకు ప్రమాణములు. వీని పలన సింహాచల పొట్నూరు విజయములును సూచింపఁబడినవని చెప్పుట రవరాశము గలదు. కొండలు పీనిని బట్టి ఉదయగిరి కొండపల్లి దుర్గ విజయములే సూచింపఁ బడినవని చెప్పవచ్చును కాని యది సరికాదు. కొండవీడు మొదలగు దుర్గముల విజయమును వర్ణించిన తరువాతనే తిమ్మన యీ పద్యములను చెప్పినాఁడు. కావున నిండు కవి పునరుక్తికై బాల్చడె ననుటకంటె, సింహాచల పొట్నూరు విజయము లిందు సూచింపఁబడిన వనుటయే సమంజసము.

సింహాచల దండయాత్రలో గజపతి విజయము పూర్తికాలేదు. కావుననే "ఉత్కల మహీభుఁడనుదినమ్మును వెలుచు" నని కవి చెప్పియున్నాఁడు. మను చరిత్ర కృతి సమర్పణ కాలమునకు కటక విజయము పూర్తియైనది. పారిజాతావహరణ కృతి సమర్పణ కాలమున కది పూర్తికాలేదు. కావున నీ రెండు గ్రంథములను రాయలొక్క కాలముననే పరిగ్రహించెనను శ్రీ అచ్యుతరావు గారి సిద్ధాంతము నిర్బాధకము కాదు.

సింహాచల యాత్ర నుండి విజయనగరమునకు వచ్చిన తరువాత ధాత సంవత్సరమున (క్రీ. శ. 1516-1517) పారిజాతావహరణ కావ్యమును రాయలు కృతినందెనని నిశ్చయింపవలసి యున్నది. పూర్వ దిగ్విజయయాత్రకు ముందు జరిగిన దక్షిణదేశ దండయాత్రలను గూడ సంగ్రహముగా కవి యీ పద్యములందు వర్ణించియున్నాఁడు.

సమృద్ధక్షమ : దీనిబంధనవిధా సంక్రందనాచార్య : శూ
రమూన్యాచల వజ్రపాత : జగతీరజేంబుజాక్ష : శర
ధ్యమూర్ధస్థ దశాస్యరాజ్య సమసహృ ప్రోద్భవాతీర ధా
గుమ్మత్తురి శివం సముద్ర పురఃప్రోహూల నాడంబరా :

నాగమాంబాధిభూనారసింహాత్మజ
భోగలీలా పరాభూత సంక్రందనా
త్యాగ విద్యా విషద్యాయిత ప్రాభవా
సాగరాంతక్షమా సంపదేకాస్పదా :

శ్రీరంగేశ్వర నాభి పంకజ రజశ్రీకింఠః జోశేంద్ర త
న్వీ రాజతుక్తచపాశి కుంకుమము కంఠేన్ సహ్యాధూ భృత్తటి
నీరంధ్రీకృత గైరింద్రపము కంఠేన్ పన్నెగావించె గా
వేరీతోయము గృష్టరాయః డహితోర్విసాద రి త్తప్రభన్.

ఈ పద్యములందు రాయలు చెప్పినముద్రము, ఉమ్మత్తురు మొదలుగా
గల దుర్గములను జయించెడియు, ఆ సముద్రమును గల భూమండలమును బరి
పాలించుటయు వర్ణింపఁబడి యున్నది దక్షిణ దేశమునే కాకుండ గుల్బర్గా
మొదలగు దుర్గములను గూడ రాయలు జయించినట్లు చెప్పఁబడియున్నది. ఈ
విజయము లన్నియు క్రీ. శ. 1514-17 సంవత్సరములకు లోపల జరిగినవే.
కావున పారిశ్రామికపహరణ కృతి సమర్పణ కాల మదియే యని నిర్ణయింప
వచ్చును.

మను చరిత్ర కృతి సమర్పణ కాలమునకు కటకవిజయము పూర్తి
యైనది. అది మనుచరిత్ర యందు స్పష్టముగ నున్నది. రెండవది కలబరిగ
విజయము. దీనిని గూర్చియు మనుచరిత్రమున గలదు. “ప్రళయ ఘనాఘన
హేషజయానక ఛాంకృతి భీమ వహేట లురత్తలబరగీ కటకక్షితి రక్షిక” అను
మాటలలో కలబరిగ దండయాత్ర స్పష్టముగా చెప్పఁబడినది.

ఈ దండయాత్రలు రెండుమారులు జరిగినట్లు చరిత్రకారులు చెప్పు
చున్నారు. మొదటి దండయాత్ర క్రీ. శ. 1514 లో జరిగినది. రెండవది
1521 లో జరిగినది. ఇందే దండయాత్రను గూర్చి యిందుఁ జెప్పఁబడి యున్న
దను విషయము చర్చనీయము.

రాయచూరు యుద్ధము క్రీ. శ. 1520 వ సంవత్సరము మే నెల 19 వ
తేదీని జరిగినదని చరిత్రకారు లందఱును నేకగ్రీవముగఁ జెప్పుచున్నారు. కృష్ణ
రాయల విజయములలో నది ముఖ్యాతి ముఖ్యమైనది. దానినిగూర్చి మనుచరిత్ర
యందు ఒక్కమాటయైనను జెప్పఁబడిలేదు. కావున నాయుద్ధమునకు పూర్వమే

మనుచరిత్ర కృతినమర్పణము జరిగియుండును. దీనినిబట్టి మనుచరిత్ర యందుఁ జెప్పఁబడిన కలబరిగె విజయము క్రీ. శ. 1514 సంవత్సరపు దండయాత్రకు సంబంధించినదే యని నిశ్చయముగాఁ జెప్పవచ్చును.

రావున మనుచరిత్ర కృతినమర్పణము క్రీ.శ. 1517 డిసెంబరు ఒకటవ తేదీకి వరమునను, క్రీ.శ. 1520 సంవత్సరము మే 20 వ తేదీకి పూర్వమునను జరిగెనని నిశ్చితముగాఁ జెప్పవచ్చును. కలక విజయమునకును, మూడవ రాయచూరు యుద్ధమునకును నడుచుగల చాలదుది.

శ్రీ కొమణ్ణాజు లక్ష్మణరావు పంతులుగారు మనుచరిత్ర కృతినమర్పణ కాలము క్రీ. శ. 1526 ఏప్రిల్ నెలకుఁ దరువాతనై యుండవచ్చునని చెప్పి యున్నారు. వారి నిర్ణయమునకు పెచ్చుటకు ముఖ్యాధికారులు మనుచరిత్రము నందలి యీ క్రింది పద్యము :

ఉదయాచలేంద్రంబు మొదల నెప్పని కుమా

రతకుఁ గ్రొంచాచల రాజమయ్యె

నావాడపతి శకంధర సింధు రాధ్యక్ష

లరిగాఁపు తెవ్వాని భుతరాసి

రాపంచగౌడ ఛాత్రీపదం తెవ్వాని

రసి వాఱుగా నేఁగునట్టి బయలు

నరల యాచక జనాశాస్త్రీ తెవ్వాని

పస మజాదండంబు కల్పరాఖి

వ్రబల రాజాధిరాజ వీరవ్రతాప

రాజ పరమేశ బిరుద విభ్రాజి యెప్పిఁ

డట్టి శ్రీకృష్ణరాయ వీరాగ్రగణ్యుఁ

డొక్కనాఁడు కుతూహలం బుప్పతిల్లి.

ఈ పద్యమందలి మొదటి మూఁడు పాదముల యందు రాయల విజయములకు సంబంధించినవి కొన్ని చారిత్రకాంశములు గలవని శ్రీ లక్ష్మణ రావుగారి యభిప్రాయము. వానినిగూర్చి వారీక్రింది విధముగా వ్రాసియున్నారు.

పై మూఁడు పదములలోని 'ఉదయాచలేంద్రము' 'నావాడపతి', 'శకంధర' 'సింధురాధ్యక్షుఁడు' అను పదములచే గవి కొన్ని చరిత్రాంశముల సూచించినాఁడనుటకు సందేహములేదు.

ఉదయాచలేంద్ర మనఁగా నెల్లూరుసీమలోని ఉదయాద్రి. సింధురాధ్యక్ష అనఁగా గజపతి అని చెప్పిన టీకారారుల యర్థమును మన మంగీకరింపవచ్చును. కాని యితర పదముల వలన నేదేశమును గాని.

యేరాజును గాని గ్రహింపవలయునో టీకాకారుల వ్రాతల వలన వర్ణ బోధకమగుటలేదు.

నావాడపతి = నావాడ దేశపు రాజు. శకంధర = శకంధరుడను రాజు. పంచగౌడ ఛాత్రీపదము = కన్నోజీలు చెందలైనవారి యుత్తరదేశము. అని టీకాకారులు వ్రాసియున్నారు. ఇంతకంటె సధిక స్పష్టమైన యర్థ మేమైన నిందుండి లాగవచ్చునోచో యత్నింతము.

ఇందలి శకంధర శబ్దము నికందర్ (అలెగ్జాండరు అను శబ్దమును పారశీక చరిత్రకారులందఱును నికందర్ అని వ్యవహరించెదరు. దీనినే మనవారు శకంధరగా మార్చి శక శబ్దమునకును దానికిని సంబంధము కల్పించిరిని నాయూహ) అను పాఠిక శబ్దమునకు సంస్కృత రూపమని నా తాత్పర్యము. కృష్ణదేవరాయల కాలమున గుజరాతు రాజ్యముపై నికందర్ అను సవాలుండెను. పెద్దనచేరే చిక్కనఁబడు గౌరవముంగన్ను నికందరుఁ డీతఁడే యగునేని రాయలు గుజరాతు మీదికి క్రీ. శ. 1526 లో వెళ్ళెనని చెప్పబడెగాక, ఆయేడు ఫిబ్రవరి, మార్చి, ఏప్రిల్—ఈ మూడు నెలలలో నెప్పుడో యొకప్పుడు వెళ్ళెననికూడఁ జెప్పవచ్చును. ఎందుకని డీతఁడు మూడు నెలలే రాజ్యము చేసెను.

ఈ కాలము మన మిదివఱకాహించిన కాలముతో సరిపోవుటలేదు. ఈ రెండు కాలములలో నేది నిజమో గోచింపవలెను. అపంచగౌడ ఛాత్రీపదములో ఆజ్ఞ అనుదానికి మనము మర్యాద అనియే యర్థము తీసికొనవచ్చును. అభి దిధి అని రీసికొననక్కరలేదు. (ఆజ్ఞ మర్యాదాభి విధ్యోః — పాణిని 2-1-13). ఆపంచగౌడ అనుగా పంచగౌడ దేశము పఱకు అని యర్థము. పంచగౌడులనగా సాంస్కృతులు, కన్యా కుబ్జులు, మైథిలులు, గౌడులు, ఓత్కళులు.—గుజరాతీయులు పంచ వ్రావిడులలోని వారేగాని గౌడులుకాదు. కావున ఆపంచగౌడ మనగా గుజరాతుదేశము పఱకును నని యర్థము చేయవచ్చును. దానికి గౌడ దేశము తగిలియున్నది గనుక ఆపంచగౌడ పద్య మచ్చట మర్యాద పదము.

ఇట్లే పద్యము రృష్టరాయని యుత్తర (సంకరకుత్తిర) దిగ్విజయ యాత్రను సూచించుచున్నదని యర్థము చేసికొనవచ్చును. ఆపంచగౌడ దేశమనగా సంకరకు నుత్తరమున నున్న యుత్తరదేశమనియు సాధారణముగా సర్వము చేసికొనవచ్చును. ఇందును గుఱించి యంతకంటె నెక్కుడు చర్చించుటకు సధిక సాధనము లేమియునులేవు.

శ్రీ లక్ష్మణరావు పంతులుగారు చర్చించిన విషయములనుబట్టి చూడగా మనుచరిత్ర కృతిసమర్పణ కాలము క్రీ. శ. 1526 ఏప్రిల్ నెలకుఁ దరువాతయై యుండవచ్చునని చెప్పవచ్చును. కాని పంతులుగారి యభిప్రాయమింత నమంజురముగాఁ గన్పట్టుటలేదు.

క్రీ. శ. 1524 లోనే రాయలు చనిపోయెనను వాదముకటిగలదు. ఆవాదముమాట యటందనిండు. 1525 వ సంవత్సరమున కృష్ణరాయల యేకైకపుత్రుఁడు దివంగతుఁడాయెను. అట్టియెడ రాయలు విషాదసాగరమున మునిగియుండును. అక్కాలమున నాతఁడు కృతిస్వీకరణాద్యుత్సాహజనక కార్యములం దాసక్తిఁ జూపెనని చెప్పుట కవకాశము కానరాదు. మఱియు 1525-26 సంవత్సరములలో నాతఁడు దండయాత్రలు సాగించెననుటకును జాతిత్రకాధారములు కానరావు. 1526 వ సంవత్సరమున ఫిబ్రవరి, మార్చి, ఏప్రిల్ నెలలలో రాయలు విజయనగరముననే నున్నట్లు శాసనాధారములును గలవు. కావున మనుచరిత్ర కృతి సమర్పణ 1526 లో జరిగెననుట కవకాశమును గానరాదు.

ఇక శకంధర శబ్దమునుగూర్చి కొంత చెప్పవలసియున్నది. గుజరాతు నేలిన సికందరు మూడునెలలు మాత్రమే రాజ్యము చేసియున్నాఁడు. అట్టివానిని రాయలరిగావుగాఁ జేసెనని పెద్దన చెప్పియుండఁడు. చెప్పినను నందు స్వారస్యములేదు. ఇక నీపద్యమునందలి శకంధర శబ్దమునకీ క్రింది యర్థమును జెప్పవలసియున్నది. ఈ పద్యమునఁ బెద్దన నర్కద కుత్తరముననున్న ప్రదేశమునుగూడ రాయల విహారభూమిగా వర్ణించియున్నాఁడు. చారిత్రకములగు నాధారములనుబట్టి పరిశీలించినచో నక్కాలమున నాప్రదేశమంతయు ధీల్లి చక్రవర్తుల యధికారమునకు లోనైయున్నది. రాయల కాలమున సికందరు లోడీ యను నాతఁడు చక్రపత్రియై యుండెను. ఈతఁడు క్రీ. శ. 1489 నుండి 1517 వఱకు ఆగ్రా రాజధానిగా పరిపాలనము గావించినాఁడు. పెద్దనాట్యుని పద్యము నందలి సికందర శబ్ద వాఙ్యుఁడీతఁడే యని చెప్పవచ్చును. సికందరులోడీ రాయలకు కేపిల మరిగావు గాకపోవచ్చును. కాని రాయల శౌర్యవ్రతాపములఁ జ్ఞవిఁజూచిన వారిలో నాతఁడు గూడ నొక్కఁడై యుండవచ్చును. కావున శ్రీ లక్ష్మణరావు పంతులుగారి యభిప్రాయము నిర్బాధరమని చెప్పఁజాలము.

మనుచరిత్రము క్రీ. శ. 1517 తరువాత క్రీ. శ. 1520 సంవత్సరమునకు పూర్వము రచింపబడెననుటయే యిప్పటికిప్పు వాదములలో నమంజురముగాఁ గన్పట్టుచున్నది. క్రీ. శ. 1516-17 సంవత్సరముల మధ్యకాలమునఁ బారిజాతాపహరణ కృతిసమర్పణ కాలమని స్థూలముగా జెప్పవచ్చును.

మాదయగారి మల్లన—రాజశేఖర చరిత్రము

✓ రాయల యాస్థాన కవులలో నొకఁడుగ మాదయగారి మల్లన రాయవాచకము నందును, కృష్ణరాయ విజయము నందును బేర్కొనబడి యున్నాఁడు. ఈతఁడు రాజశేఖరచరిత్ర మను మహాప్రబంధమును రచించి, తిమ్మరుసు మహాప్రధానికి నల్లఁడు, మేనల్లఁడునగు నాదెండ్ల అప్పయ పంత్రికి అంకిత మిచ్చి యున్నాఁడు. ✓ రాయల యాస్థాన కవియయ్య నీతఁడు రాయలకెట్టి గ్రంథము నంకితము చేసినట్లు గానరాదు. రాయవాచకమునందలి వాక్యములు గూడ సందిగ్ధములుగనే యున్నవి. అందుగూడ మనుచరిత్ర పారిజాతాప హరణములే పేర్కొనఁబడి యున్నవి. ముక్కు తిమ్మన, అల్లసాని పెద్దన్న, మాదయగారి మల్లన అను మహాకవులు మువ్వరును రాయవాచకమునఁ బేర్కొనబడియున్నారు. కాని గ్రంథములు మాత్రము రెండే చెప్పఁబడి యున్నవి. కావున మల్లనమహాకవి రాయలరంకితముగా నెట్టి గ్రంథమును రచింపలేదని చెప్పుటయే సమంజసము. కాని యిది నిశ్చయవాక్యము మాత్రముకాదు.

✓ మాదయామాత్యుని పుత్రుఁడగు మల్లయనుగూర్చి యీక్రింది విషయములు రాజశేఖరచరిత్రమున జెప్పఁబడి యున్నవి :

శంకర పాదసేవన వశంవదమానన పంకజాత ని
శృంక వహోవిలాస రుచిసార వినిర్జిత పూర్ణ పూర్ణమై
జాంక దుఃఖరానన భయంకర శౌనకగోత్ర పాత్ర య
య్యంకి పురాగ్రహార విభవాకర మాదయమల్ల నత్కవీ.

ఇది శ్రీమదఘోర శివాచార్య గురు కరుణా విశేష లబ్ధి సారస్వత మాదయామాత్య పుత్ర మల్లయ నామధేయ ప్రణీతందైన రాజశేఖర చరిత్రంబను మహాప్రబంధంబు.

దీనిని బట్టి యీక్రింది యంశములు దెలియుచున్నవి. ఈరవిది శౌనక గోత్రము. ఈతఁ డయ్యంకి పురమున కధికారి. అఘోర శివాచార్యుని శిష్యుఁడు. ఈ అఘోర శివాచార్యుఁడే ముక్కుతిమ్మనకును, ఈతని మేనమామయైన ఘంట సింగన్నకును గూడ దీక్షగురువైనట్లు వారి గ్రంథములపలన దెలియుచున్నది. మల్లనకవి నీతఁడు శైవదీక్షగురువే కాక సారస్వత గురువును నైనట్లు రాజశేఖరచరిత్రమందలి గద్యమును బట్టి తెలియనగును. మల్లన యింటిపేరు తెలియుటలేదు. రాజశేఖర చరిత్రమునగృథిపతి యీతని 'సయ్యంకి పురాగ్రహార విభవాకర' అని సంబోధించుటచే యీతని గృహనామ

మయ్యంకియై యుందునని కొంద అభిపాయపడుచున్నారు. ఆయ్యంకి గృహ నామము గలవారు కొందఱు కలరు.

తురగా రామకవిలోఁ గలసి నాగరఖండమును రఙ్గించిన బాలసరస్వతి యింటిపే రయ్యంకివారు. ఆతఁడును శాసక గోత్రజాఁడే. కావున సీతఁ డయ్యంకి మల్లనయై యుండవచ్చును. అఘోర శివాచార్యుని శిష్యుఁడుగావున సీతఁడు శైవబ్రాహ్మణుఁడై యుండవచ్చునని పలువురు తలంచుచున్నారు. కాని యీతఁడువీరశైవుఁడనిమాత్రము రాఁడు. సామాన్యముగ శైవబ్రాహ్మణులని పిలువఁబడు శివార్చకుల తెగకుఁ జెందినవాఁడును గాఁడు. శివభక్తిపరుఁడగు నియోగి బ్రాహ్మణుఁడని చెప్పవచ్చును. ఈతఁడు శివరేశపులయెడ సమభావము గలవాఁడనుటకు రాజశేఖర చరిత్రమునందలి ప్రథమ పద్యమే నిదర్శనము. అది శ్రీ వేంకటేశ్వర స్తుతిరూపమై యున్నది. 'ఆయ్యంకి' అను గ్రామము ప్రస్తుతము కృష్ణామండలములోఁ గలదు.

కృతివలియగు నాదెండ్ల అప్పయమంత్రి ఆరుపేల నియోగిబ్రాహ్మణుఁడు. శాశిక గోత్రజాఁడు. నాదెండ్ల యనునది యొక గ్రామ నామము. ఆ గ్రామము గుంటూరు జిల్లా సరసరావుపేట తాలూకాలోనున్నది. అప్పయమంత్రి శ్రీ కృష్ణ దేవరాయల కాలమున సరిం రాజ్యకార్య యుంధుండఁడయి, మహామంత్రియై వెలిసిన సాళువ తిమ్మరుసు మేనల్లుఁడు. అప్పనమంత్రికేగారి తత్పూర్వులకు గూడ విజయనగర రాజ్యముతో సంబంధముండినట్లు రాజశేఖర చరిత్రమునుబట్టి తెలియుచున్నది. అప్పనమంత్రి ప్రపితామహుని సోదరుఁడయిన చిట్టి గంగనామాత్యుఁడు సాళువ సరిసింహరాయలరడ మంత్రిగానున్నట్లీక్రింది పద్యమును బట్టి తెలియుచున్నది.

సాళువ నారసింహ మనుజు ప్రభు కార్య విశాదురంధరుం
డై లవణాబ్ధి వేష్టిత ధరాధిప దుర్మత మంత్రి కుం
డాల విరాన రేసిరి యనంగ ననంగ సమాన రూపరే
ఖా లలితాంగుఁ డట్టి చిట్టి గంగన యొప్పు గుణానుషంగుడై.

ఈ చిట్టి గంగనామాత్యుఁడు రాజనీతి కుశలుఁడనియు, వాగ్మి యనియు నీ క్రింది పద్యమునఁ జెప్పఁబడియున్నది :

అంగాధీశ కళింగరాజ మగధాద్యజైధి ఘాభృత్యభా
రంగాధంగ విహారముల్ మనశిలాగ్రావప్థలీ సంసర
ద్దంగోత్తుంగ తుంగ నిర్గళిత నిధ్యానోద్భవ ప్రక్రియ
సాంగత్యంబులు చిట్టి గంగ విధు వాచాసంభవారంభముల్

ఈ చిట్టి గంగనామాత్యునికడనే సాళువ తిమ్మరుసు రాజనీతి సభ్యునించె నని చెప్పుదురు.

అప్పయమంత్రి తండ్రియగు తిమ్మన, సాకువ తిమ్మరుసు సోదరియగు కృష్ణమాంబను వివాహమాడియున్నాడు. తిమ్మరుసు పుత్రికయగు తిరుమలమ్మను అప్పనమంత్రి వివాహమాడెను. రాజశేఖర చరిత్రమున తిమ్మరుసు మంత్రిని గూర్చి యీ క్రింది విధముగాఁ జెప్పఁబడి యున్నది -

ఏ మంత్రిమణి నిజస్వామి కార్యక్రియా

తత్పరమానసోత్సాహశాలి

ఏ మంత్రిమణి మిత్రహిత బాంధవాశ్రిత

ప్రకర రక్షణ కళా ప్రౌఢబుద్ధి

ఏ మంత్రిమణి వచో హేలాభి నైర్మల్య

శీతలతాధూత శీతరోచి

ఏ మంత్రిమణి సుధాచామ శాంభవధామ

ధాతవళ్య సుతుల్య ధవళకీర్తి

ఆట్టి మంత్రి కులోత్తంస మహిత నృపతి

వటల మకుటాగ్ర మటిత సత్పద్మయుగళి

సకల కర్ణాట రజ్జి విచక్షణుండు

దీన సురశాఖి సాకువ తిమ్మ మంత్రి.

అమ్మహామంత్రి కతని యర్థాంగలక్ష్మి

సకల పుణ్యాంగనా జన శ్లాఘనీయ

లక్ష్మమాంబ సుదయించి లరిని మెరయు

తిరుమలాంబికఁ బెండ్లియై తేజరిల్లె.

అప్పన మంత్రి తమ్ముడు గోపన. రాజశేఖర చరిత్ర రచనాకాలమునకు గోపన గుత్తిదుర్గ రక్షణాధికారమున నున్నట్లు తద్గ్రంథమునుబట్టి తెలియుచున్నది. గోపన మంత్రి సంస్కృత ప్రబోధ చంద్రోదయ నాటకమునకు చంద్రిక యను వ్యాఖ్యానము రచించెను. అందు తానును, అప్పన మంత్రియు తిమ్మరుసు భాగినీయులమని చెప్పికొనెను :

తస్య శ్రీకృష్ణరాయస్య ప్రాజ్యరాజ్య ధురంధరః,

కులక్రమా గతో మస్త్రీ సార్వ తిమ్మ చమూపతిః.

ఆపూర్వ పశ్చిమ సముద్ర మధత్త రాజ్యమ్

ఆసేతు సింహగిరి చా ప్రతిమ ప్రతాపః,

యః కృష్ణరాయస్య పాలక కదమ్బ నాథః

కౌణ్ఠిన్య గోత్ర తిలకః కవి పారిజాతః.

తద్భాగినీయౌ తరణి ప్రతాపౌ నాదిజ్ఞ యష్టప్రభుగోప వర్యౌ.

శ్రీ కృష్ణదేవరాయల రాజ్యకాలమున సాశువ తిమ్మరుసు మహాప్రధానియై విజయనగర సామ్రాజ్యమును శత్రు దుర్నిరీక్ష్యముగ నొనర్చెను. అట్లు గావించుటలో విశ్వాసపాత్రులగు సేనానాయకు లాతనికిఁ బెక్కువిధములఁ దోడ్పడియుండిరి. ఆతని మేనయల్లుండ్రగు అప్పన గోపన మంత్రులుగూడ రాజ్యనిర్వహణమున నాతనికి చేదోడువాదోడుగఁ బనిచేయుచుండిరి. ఆతని పెదమేనల్లుండ్రగు కోనయ విషయముమాత్ర మెందును జెప్పఁబడియుండలేదు. అప్పన గోపనలు మాత్రము రామలక్ష్మణులవలె అవక్రవరాక్రమోపేతులయి మేనమామకు దుర్గరక్షణాది కార్యములందుఁ దోడ్పడుచుండిరి. రాజ్యాధికారము లను నిర్వహించుటయేగాక వీరనేకములగు దానములను గావించియు, దేవాలయములను బ్రతిష్ఠించియు బహుజన శ్లాఘాపాత్రులయి వన్నె కెక్కిరి. అందందు వీరు వేయించిన శిలాశాసనము లనేకములు నేడు లభించినవి.

రాజశేఖర చరిత్ర రచనాకాలమునకు గోపనమంత్రి గుత్తిదుర్గమునకుఁ బాలకుఁడుగానున్నట్లు గ్రంథమునుబట్టి తెలియుచున్నది. అప్పనమంత్రి యుద్యోగమునుగూర్చి యిందేమియుఁ జెప్పఁబడలేదు. అందువలననే కొందఱు విమర్శకులు రాజశేఖర చరిత్ర రచనాకాలమునకు అప్పనమంత్రి కెట్టియుద్యోగమును లేదనియు, ఆనాటి కాలము అయ్యంకి గ్రామమునకుఁ గరణముగా మాత్రముండి యుండెననియు నూహించియున్నారు.

రాజశేఖర చరిత్రమున అప్పన మంత్రి యే దుర్గమునకు రక్షకుఁడుగా నుండెనో చెప్పఁబడనిమాట వాస్తవమే. కాని యాశ్వాసాంత పద్యమున “శృంభఃపూర్వ భూభృద్దిశా నారీ మన్మథా” అను విశేషణము యీతనిఁగూర్చి కలదు. దీనినిబట్టి శ్రీ బండారు తమ్మయ్యగారు రాజశేఖర చరిత్ర రచనాకాలము నకు అప్పనమంత్రి యుదయగిరిదుర్గ రక్షకత్వమున నియుక్తుడయి యుండునని యూహించి యున్నారు.

శ్రీ పేకుమక్ల అచ్యుతరావుగారు, శ్రీ తమ్మయ్యగారి యూహ సరికాదని చెప్పుచు నీ క్రింది విధముగా వ్రాసియున్నారు :

వీరుచేసిన యూహ నాకెంతమాత్రమును సరిపడలేదు. పూర్వభూభృద్దిశా యని యున్నదిగాని పూర్వభూభృత్పురమని యుండలేదు. పూర్వ భూభృత్పురమని యున్నయెడల వారుచేసిన యర్థము సరిపోవచ్చును. ‘దిశా’యని యుండుటచేఁ బ్రత్యేకముగా నొక పురనామకమగు సీమ గాక, మఱియేదో విపులతరమగు దేశముగా నుండవలెనని తలంచితిని.

ఇట్లు వితర్కించుచు నన్వేషింప సాగితిని.

శాసనాదిక ప్రకటనలలోఁ బ్రబీణులగు నా స్నేహితులతో ముచ్చటింపగా నొకరు మంగళగిరి శాసనములో నాదెండ్ల అప్పయ్యను గుఱించి కొంత

విషయ మున్నదియని తెలియజేసిరి. ఆ వెంటనే 'ఎపిగ్రాఫికా, ఇండికా' ఆరవ సంపుటములో నున్న యా శాసనమును జదివెతిని. తదుపరి నా మొదటి యనుమానము రూఢమయినది. పూర్వ భూభృద్దిశాయను విశేషణము ఉదయగిరి రాజ్య సూచకము గాదనియు, మఱి వేఱు ప్రదేశమును గుర్తించు చున్నదనియు స్పష్టమైనది.

నాదెండ్ల అప్పయ్య ఉదయగిరిలో నెన్నడు నివసించి యుండలేదు. ఆ శాసన ప్రకారము శ్రీ కృష్ణదేవరాయలు సాళువ తిమ్మరుసు సహాయమున కొండవీడు దుర్గమును సాధించి, గజపతి నోడించిన తరువాత, దాను నూతనముగా జయించిన దేశమును బరిపాలించుటకుగాను తిమ్మరుసు మహామంత్రి ద్వారా తగినవారిని నియమించెను. అప్పుడు తిమ్మరుసు తన మేనల్లుడు సల్లుడు నయిన అప్పయ్యకు గుత్తి, వినుకొండ, అమరావతి, మున్నగు కోటలపయి నధికారము నప్పగించి, తన కనిష్ఠ భాగినేయుడయిన గోపయ్యను కొండవీడు దుర్గమున నుంచి తూర్పు దేశ మంతయును స్వాధీనము చేసికొనెను. ఈ యేర్పాటువలన నప్పయ్యకు ననంతపురము జిల్లా మొదలు గుంటూరు జిల్లా తుదవఱకు ననగా తూర్పు కొండల భాగమంతయు—కొండవీడు తప్ప— అప్పగించెను.

కావున 'పూర్వ భూభృద్దిశా' అను మాటవలన తూర్పు కొండలదేశమని స్పష్టమగుచున్నది. ఈ దేశమంతకు మధ్యస్థముగానున్న వినుకొండ యీతిని రాజ్య స్థానముగా నుండవచ్చును ఏలయన నీయన చేసిన దాన శాసనములలోఁ జాలవఱకు నా సీమ యందును, నా పట్టణము చుట్టు పల్లెనున్న గ్రామముల యందును గాన్పించుచున్నవి. కనుక వినుకొండ ముఖ్యస్థానముగాఁ జేసికొని, చూర్పు నాఁడంతయు—కొండవీడుకాక— నాదెండ్లప్పయ్య పరిపాలించెనని నిశ్చితముగాఁ జెప్పవచ్చును.

ఈ విమర్శనమునందలి సామంజస్యమును బరిశీలించవలసి యున్నది. 'పూర్వభూభృద్దిశా నారీమన్మథా' అనునొక్క విశేషణమునుబట్టి యింతటి వ్యాఖ్యానము సేయుట కవకాశము గలదా ? అను ప్రశ్నకుఁగూడ మనము సమాధాన మీయవలసి యున్నది. శ్రీ అచ్యుతరావుగారు పేర్కొనినట్లు రాజశేఖర చరిత్ర రచనా కాలమునకే అప్పన మంత్రి వినుకొండ, అమరావతి మున్నగు దుర్గములకు రక్షకుఁడయి యున్నచో, మల్లినకవి యా విషయమునేల స్పష్టముగఁ పజ్జెలేదు ? ఆశ్వాసాంత పద్యమునందలి యొక సంబుద్ధి విశేషణమున నిగూఢముగఁ జెప్పవలసిన యావశ్యకత యేమిగలదు ? గోపన మంత్రిని గుత్తి దుర్గ రక్షకుఁడని స్పష్టముగాఁ జెప్పిన కవి, కృతిభర్తయగు అప్పన మంత్రి విషయమున

సీ మూకీ భావమేల పహించెను : ఈ ప్రశ్నలకు నడుత్తరము లభించిననే గాని శ్రీ ఆచ్యుతరావుగారి వాదము సంగీకరించుటకు వీలులేదు. మఱియొక విషయము.

శ్రీ ఆచ్యుతరావుగారు పేర్కొనిన మంగళగిరి శాసనము శ్రీ కృష్ణదేవ రాయలు కొండవీడు దుర్గమును సాధించిన తరువాత చేయఁబడిన యేర్పాటు లకు సంబంధించినది. కాని రాజశేఖర చరిత్రము కొండవీడు దుర్గ విజయము నట పూర్వమే రచింపఁ బడిననుటకు ఆధారము లనేకములు గలవు. రాజశేఖర చరిత్రమున శ్రీ కృష్ణదేవరాయలనుగూర్చి యొక్క మాటయిసనుచేటు. రాయల రాజ్య కాలముననే యీ గ్రంథము రచింపఁ బడియున్నచో, ఆంధ్రభోజుఁడని ప్రశస్తి పహించిన యమృతహసీయుని గూర్చి యెద్దియును వ్రాయఁబడకుండుట సంభావ్యమగు విషయముగాదు. సాళువ తిమ్మరుసును గూర్చి చెప్పఁబడిన పద్యమునందు గూడ నాతఁడు “నకల కర్ణాట రజే విచక్షింతు” అని మాత్రమే వ్రాయఁబడినది. అచ్చట గూడ కృష్ణరాయ ప్రశంస గన్పట్టదు. కావున సీ గ్రంథము రాయల రాజ్యారంభమునకు పూర్వమే రచింపఁబడినదని చెప్పట కవకాశము కలదు.

తిమ్మరుసు రాయల రాజ్యకాలముననే గాక వారి యన్నయగు పీఠ నృసింహరాయల కాలమున గూడ మహామంత్రియేగదా : కావున సుల కర్ణాట రజే విచక్షణాది బిరుదములు తిమ్మరుసు కానాఁడు కూడ పర్తించెను. రాజ శేఖర చరిత్రమున గోపన మంత్రి గుత్తి దుర్గమునకు రక్షకుఁడని చెప్పఁబడి యున్నది. రాయలు కొండవీడును జయించిన తరువాత తద్దుర్గ రక్షణభారము గోపన మంత్రిపయిఁబడినది. కొంతకాలము గడచిన తరువాత కొండవీడు, కొండపల్లి సీమలేకము సేయఁబడినవి. ఆ రాష్ట్ర పాలనమునకు కొండమరు నయ్య నియుక్తుఁడాయెను. అనంతరము మఱి గోపన మంత్రి యే కొండవీడు దుర్గాధ్యక్షుఁడుగ నియమింపఁబడినది. రాయల జీవితాంతము వఱకు గోపన మంత్రియే కొండవీడు దుర్గమును బరిపాలించెను.

రాజశేఖర చరిత్రమున కొండవీడు దుర్గ ప్రసంగము లేకపోవుటచే నది కొండవీడు విజయమునకు పూర్వమే రచింపఁబడినది చెప్పకతప్పదు. గోపన మంత్రికిఁగల గుత్తి దుర్గ రక్షణాధికారమును బేర్కొన్న మల్లనకవి కొండ వీడు ప్రసంగమును గూడఁ జేయక పోవుటచే తత్కావ్య రచనాకాలమునకు గోపన మంత్రి కొండవీడు దుర్గ రక్షకుఁడు కాఁడనియే చెప్పవలెను. కొండ వీడు దుర్గ విజయానంతరము తద్దుర్గ రక్షకుఁడుగ బ్రవ్రధమమున నియుక్తుఁ డయినవాఁడు గోపన మంత్రియే గావునను, తద్దుర్గాధిపత్య ప్రసంగ మక్తావ్య మున గానరాదు గావునను, రాజశేఖర చరిత్రము కొండవీడు విజయమునకుఁ బూర్వమే రచింపఁబడినది నిశ్చితముగాఁ జెప్పవచ్చును.

లట్టియెడ కొండపీటి విజయమునకుఁ దరువాతి విషయములను బేర్చుచున్న మంగళగిరి శాసనము నాధారముగాఁ జేర్చుచు 'పూర్వ భూభృద్విశా నారీ మన్మథా!' అను విశేషణమున కర్థముచెప్ప యత్నించుట సవ్యముగాఁ గన్పట్టదు. అంత మాత్రమున అప్పనమంత్రి కేవల మయ్యంకి కరణముగా నుండెనని చెప్పటకును వలనుపడదు.

రాజశేఖర చరిత్రము నందలి కథకు మూలమెద్దియో తెలియుటలేదు. పురాణేతిహాసములలో మారుమూల నెచ్చటనైన నుండవచ్చును. లేదా కవి స్వకపోలకల్పనమైనను గావచ్చును.

త త్తా సా ర ము

హేమధన్వంతుడగు రాజు అవంచితపురమును పరిపాలించుచుండెను. ఆతని భార్య విభావనుడను రాజు కూతురు పాలిక. ఆ దంపతు లనపత్యులయి మహేశ్వరుని గూర్చి ఘోర తప మాచరించిరి. వారి భక్తికి మెచ్చి యీశ్వరుఁడు వారికి సంతానదాయకమగు ఫలము నొకదాని నిచ్చెను. రాజు యీ ఫలము నార గించెను. తత్ప్రభావమున నామెకు పుత్రుఁడు కలిగెను. ఆతఁడే రాజశేఖరుఁడు.

రాజశేఖరుఁడు చిన్ననాటనే వేద వేదాంగముల నభ్యసించి, సకల కలా కుళలుఁడై ధనుష్పదగ్రణియు, మహాశూరుఁడు నయ్యెను. హేమధన్వంతుడొక నాడు నిండు పేరొలగమున నుండగా నాకముని యయాస్థానమునకు వచ్చి, తన కూతు నొక్క రక్కసుఁడు అపహరించుకొని పోయెననియు, ఆతని బారినుండి తన తనయును రక్షింపుఁడనియు హేమధన్వని వేడుకొనెను. అంతట హేమధన్వంతు తన తనయుఁడగు రాజశేఖరుని తత్కార్యార్థము నియోగించెను.

అండ్రి యజ్ఞానుసారము రాజశేఖరుఁడు ధనుస్తూతీర పాణియై బయలు దేరి మంధరసర్వత ప్రాంతమున నా రక్కసునితో ఘోరయుద్ధము గావించెను. ఆతనిచాటి కోర్వంజాలక, అప్పేశితాశుఁడు మహాకాళి శరణుజొచ్చెను. మహాకాళియు తన భక్తుఁడగు నా రక్కసుని రక్షింపగోరి, రాజశేఖరునకుఁ బ్రత్యక్షమై ఆతని శౌర్యప్రశాసముల నుగ్గడించి, రక్కసుని త్సమింపుమని కోరి రాజశేఖరున కొక దివ్యమణి నిచ్చెను. అంతలోనే యొక యోగిని మునికుమారిక యగు భానుమతి నాతని కప్పగించి, అతనికి కానుకగా త్రికాలవేదియగు చిలుక నిచ్చెను. అటనుండి రాజశేఖరుఁడు బదరికాశ్రమమునకేగి, యాశీస్సులనంది, భానుమతి నామెతల్లి కప్పగించి, తిరిగి వచ్చుచు మార్గమధ్యమున నొక సరోవర ప్రాంతమున విడిసెను.

ఆ సమయముననే అరుణపుర రాజగు కీర్తిపాలుని కూతురు కాంతిమతి యను నామె నఖీ జనపరివృతయై ఆ కొలనిలో జలక్రీడ లాడుటకు వచ్చెను.

ఆమెను జూచి రాజశేఖరుడు మోహపరవశుడాయెను. ఆమెయు నాతని పలచెను.

త్రికాల పేడియగు చిలుక వారి వృత్తాంతమును రాజశేఖరున కిట్లెరిగించెను.

అరుణ పురమున నిర్వరు ద్రాహ్మణులు వసించుచుండిరి. వారిలో ముకుందుడనువాడు ధనవంతుడు. అరుణుడనువాడు నిర్దనుడు. ధనముఁ గోరి అరుణుడు యమునానదీ తీరమున విష్ణునిగూర్చి ఘోరతప మాచరింపు చుండెను.

ఆ సమయమున పుష్పవతీ పురాధిపతి యగు నందకుడను గంధర్వ నృపాలు తనయ లతయును, మహేంద్ర నగరాధిపతియగు చిత్రవాహనుడను యక్షకుని కూతురు కనకమంజరియును జలకములాడ నచ్చోట తేగిరి. పుష్పమంజరి నొకదానిని కోయుటకయి వారిలోవాని తగవులాడుకొని, తత్సమీ పముననే తపమాచరించుచున్న అరుణుని తపోభంగము గావింప ప్రతినిలు గైకొనిరి. ప్రప్రథమముగ లతయను చిన్నది తత్తపోభంగమును గావింప యత్నించెను. అమ్మహర్షి కినిసి యామెను మనుష్యకాంతగా జనింప శపించెను. ఆమెయే అరుణపురాధిపతి పుత్రియగు కాంతిమతి.

విచిత్రమగు నీ వృత్తాంతమును వినిన తరువాత రాజశేఖరుడు కాంతి మతీ విరహమున మిక్కిలి యాకులపాటొందెను. కాంతిమతియు తన చెలి కత్తెను రాజశేఖరునికడకు దూతగాఁ బంపెను. రాజశేఖరుడును కాంతిమతి కడకు తన చిలుకను బంపెను. ఆ చిలుక సింధుపతియగు కీర్తిపాలునికడ రాజ శేఖరుని గుణగణములను బ్రకంపించెను. సింధుపతియు సంతృప్తాంత రంగుఁ డయి తన కూతును రాజశేఖరునకిచ్చి వివాహము గావించెను. వివాహానంత రము దంపతులిర్వరు తమ రాజధానికేతెంచి, సమస్త భోగభాగ్యముల ననుభ వించుచుండిరి.

మీఁది కథయందెట్టి విశిష్టతయుఁ గానరాదు. ఇట్టి కట్టు కథలు మన దేశమున కొల్లలుగ గలవు. కాని కథా కథనమునందు మల్లనకవి కొంత వైశిష్ట్యమును బ్రకటించి యున్నాడు.

ఈతని కవిత్యమునకు ముఖ్యలక్షణములు రెండుగాఁ గన్పట్టుచున్నవి. ఒకటి — ఔచిత్య పరిజ్ఞానము. రెండవది — సంయమనము, శృంగార వర్ణనము లను కవులు వెట్టి తలలు వేయు నక్కాలమునఁ గూడ సీతఁడు తన శృంగార వర్ణనలను లజ్జా వినయ సంభరితములుగనే వర్ణించియున్నాడు. అష్టాదశ వర్ణనము లిందును గలవు. కాని సహృదయులగు వారికి విసుగు గల్గించు పెంపందు గానరాదు. వర్ణనావసరమున అనావశ్యకమగు శబ్ద వైచిత్రిగాని, విష యాంతర ప్రసంగముగాని మచ్చునకైనను కవి చేయలేదు..

ధూర్జటి

శ్రీకృష్ణదేవరాయల యాస్థానము నలంకరించిన మహాకవులలో ధూర్జటి యొకఁడు. కాళహస్తి మహాత్మ్యమును నొక మహా ప్రబంధమును ఈతఁడు రచించి, శ్రీకాళహస్తిశ్వరున కంకితము గావించెను. గ్రంథమున కవిని గూర్చిన యంశములేమియును లేవు. ఆ శ్వాసాంత గద్యమున తన తల్లిదండ్రుల పేళ్లనుమాత్రమే చెప్పియున్నాఁడు. గద్యమునుబట్టి యీతఁడు కాళహస్తిశ్వర భక్తుఁడనియు, భవ పరాజ్ఞుఁడనియు మాత్రము తెలియుచున్నది.

గద్యము

ఇది శ్రీమత్కాళహస్తిశ్వర చరణ కమల సేవాపరాయణ సింగమ రమానారాయణ జక్కయ నారాయణ తనూధవ భవపరాజ్ఞుఁ ధూర్జటి ప్రణీతంబైన శ్రీకాళహస్తి మహాత్మ్యంబను మహా ప్రబంధంబునందు— ఈ గద్యయందలి ధూర్జటి తల్లిదండ్రుల పేర్లనుబట్టి శ్రీ షేకుమళ్ల అచ్యుతరావుగారు ఒక వింత వ్యాఖ్యానమును గావించియున్నారు.

ఇందు సింగమరమానారాయణ యను పేరు తల్లిదనియు, జక్కయ నారాయణపేరు తండ్రిదనియు నేనూహించుచున్నాను. సింగమయనియు, రమాయనియు నీ రెండును శ్రీ వాచకములు. జక్కయ యనునది పురుషవాచకము, నారాయణ శబ్దము రెండు పేర్లతోను జేర్పఁబడినది. బహుళః ధూర్జటికవి తురీయాశ్రమము స్వీకరించిన తరువాత నీ గ్రంథం కితము చేసి యుండుటచే విప్రసన్యాసులు సర్వము నారాయణ నామో చ్చారణతో సంబంధింపఁ జేయవలసిన ధర్మము గానఁ దన పూర్వా శ్రమ మాతాపితల నామములకు నారాయణశబ్దము చేర్చియుండవచ్చును. ఈ యూహకు భవపరాజ్ఞుఁ యను వాక్యము మఱింత బలముగా నున్నది. ఈ నా యూహ సరియైనదియో కాదో పండితులు నిర్ణయింతురుగాక.

శ్రీ అచ్యుతరావుగారిట్లూహించుటలో నిజముగా కొంత భ్రాంతికి లోనైనారను మాట వాస్తవము.

విప్రసన్యాసులు నారాయణ నామోచ్చారణ గావించుట సత్యమే. కాని యది యిట్టి సందర్భములందు కాదు. ఎవ్వరైన పెద్దలు తమకు నమస్కారము గావించిన, వారి నశీర్వాదించు పట్టునగాని. గృహస్థులగు వారు స్వగృహమున భిక్షతై యాహ్వానించునపుడు తమ యంగీకారమును దెలుపునప్పుడుగాని, సన్యాసులు నారాయణ నామోచ్చారణమును గావించురు. అట్లు తన్నామోచ్చారణము గావించుటలో నిగూఢమగు నర్థము చాల గలదు. అది వివరించుట ప్రస్తుతము

మనకప్రస్తుతము. ఇక నన్యాసి యగువాఁడు పూర్వాశ్రమ స్మరణయే గావింపఁ గూడదు. అది యట్లుండనిండు

కాళహస్తి మాహాత్యమును రచించిన ధూర్జటి శివభక్తి తత్పరుఁడు. గ్రంథాదిని శివస్మరణము తప్ప దేవతాంతర స్మరణమును గావింపలేదు. అట్టి వాఁడు తన తలిదండ్రుల నామములకు నారాయణ శబ్దమును తానై జేర్చిననుట సంభాష్యముకాదు. అది వారి నామములందే సహజముగా నుండి యుండును. మఱియు తురీయాశ్రమమును స్వీకరించునపుడు పూర్వాశ్రమ వ్యవహార యోగ్య మగు నామము పోయి తురీయాశ్రమ యోగ్యమగు నామము మాత్రమే వ్యవహృతమగు చుండును. తన నామమును స్పష్టముగాఁ జెప్పుకొనుచున్న ధూర్జటి, తురీయాశ్రమమును స్వీకరించెననుటయు సమంజసముకాదు. భవపరాజ్ఞాను శబ్దమున కంత ప్రాధాన్య మీయఁబనిలేదు. అది మానసికమగు సంసార వైముఖ్యమును మాత్రమే సూచించును.

యౌవనమున ధూర్జటి విషయలోల్యమునకు లోనై యుండును. 'స్తుతిమతి యైన యాంధ్రకవి' అను పద్య మిందులకు ప్రబల తార్కాణము. కుమార ధూర్జటి యీ పద్యము నుదాహరించుటచే నిది యసత్యమనఁరాదు. తాతగారి కపప్రధాన గల్పించునవి గావున మూఁడు నాల్గు చరణముల నుదాహరింప మానెను. పయసున భోగపరాయణుఁడయి వ్యవహరించిన ధూర్జటి ముదిమిని విషయపరాజ్ఞానుఁడయి యుండవచ్చును. అందులకే కాళహస్తి మాహాత్యమున భవపరాజ్ఞానుఁడనని చెప్పికొని యున్నాఁడు. ఈ మాట యెంత మాత్రమును తురీయాశ్రమ స్వీకారమును దెల్పదు.

కాళహస్తి మాహాత్యమును బట్టి ధూర్జటి కాలముగాని కులముగాని తెలియుటలేదు. కాని యితర గ్రంథములను బట్టి యీతని కులగోత్రములును, కాలమును నిర్ణయింపఁబడుచున్నవి. కుమార ధూర్జటి బిరుదునామముఁగల పేంకటార్యుఁడు తన కృష్ణరాయ విజయ ప్రబంధమున ధూర్జటిని గూర్చి కొన్ని విషయములు చెప్పియున్నాఁడు. ఆ పద్యములివి :

నను భరద్వాజ గోత్రుని సదావస్తంబ
సూత్రుని బాంధవ స్తోత్రపాత్రుఁ
బాకనాటార్యేల పంశ ప్రసీద్ధుని
ధూర్జటి పాత్ర బంధురచరిత్ర
సద్గురు కారుణ్య సంప్రాప్త విద్యావి
హారుని శ్రీ కాళహస్తి నిలయు
చిత్ప్రసాదాంబికా శ్రీకరానుగ్రహ
సాదిత కవితారసజ్ఞ హృదయ

సార రచనాఘరీణుఁ గుమార భూర్షటి
టి ప్రధానాగ్ర గణ్యుఁ బటిరహీరి
మహిత సత్కీర్తిఁ గొలియమాచ్యు పుత్రు
వేంకటార్యుని బిలిపించి వేడ్కసనియె.

స్తుతిమతియైన యాంధ్రకవి భూర్షటి వల్కులకేల కల్గెనో
యతులిత మాధురీ మహిమ నా మును మీ పెద తాత చాల స
న్నులిఁ గనె గృష్ణరాయల మనోజ్ఞునిఁ నిన్ను మీపు పెల్ల మ
ర్కత బహుమాన వైఖరులఁ గీర్తి వహింపుము ఛాత్రిలోపలన్.

హిందీ పద్యములనుబట్టి వేంకటార్యుని (కుమార భూర్షటికి) మహాకవి
భూర్షటి పెదతాత యనియు, వేంకటార్యుని తాతపేరుకూడ భూర్షటియే యనియు
తేలుచున్నది. కాని నిజమాలోచించిన వేంకటార్యునకు మహాకవి భూర్షటి పెద
తాత కాఁడు. పెరుసని మాత్రమే పెదతాతయై యుండును. అట్లుగాక మహాకవి
భూర్షటి యాతని పెదతాతయే యైనచో గృష్ణరాయల యాస్థానము నాటఁడుండుట
కవహములేదు. ఈ విషయమును గూర్చి శ్రీ చాగంపి శేషయ్యగారు తమ
యాంధ్రకవి తిలకిణి పండ్రెండవ సంపుటములో విపులముగా చర్చించి
యున్నారు. ఆ యంశములనే యిందు పొందుపఱచుచున్నాఁడను.

కృతి ప్రేరకుఁడయిన ఆర్యుని చినవేంకట భూర్షటి కవిఁ బలికినట్లు
రచింపఁబడిన యీ క్రింది పద్యముల చలన (పద్యములు హింద సుదాహరింపఁ
బడినవి) నీ కవి గృష్ణరాయ విజయమును రచించునప్పటికి విశేష పయను
కిలవాఁడు కాఁడనియు, సావిత్రి చరిత్రము, ఇందుమతీ వివాహము నను రెండు
ప్రబంధముల సదివఱకే రచించియుండెననియు, నీతఁడుఁ దేటతెలుఁగు
మాటలతో మనోహరముగఁ గవిత్వము చెప్పఁగల వాఁడనియుఁ దెలియు
చున్నది. కుమార భూర్షటి రచించిన సావిత్రి చరిత్రమును, ఇందుమతీ వివాహ
మును కాలగర్భమునఁ బడిపోయినవి.

కృష్ణరాయ విజయ ప్రేరకుఁడు అహమీరి రాజగు చినవేంకటాద్రి యని
యా గ్రంథముద్రిత ప్రతి పీఠికలో శ్రీ పంచాగ్నుల అదినారాయణ శాస్త్రులవారు
వ్రాసియున్నారు. కాని యది పొరపాటు. అహమీరి చినవేంకటాద్రి రాఘవ
పాండవీయ కృతిభర్తృకు సోదరుఁడు. కృష్ణరాయ విజయ కృతి ప్రేరకుఁడు
ఆర్యుని చినవేంకటరాజు. ఇతఁడు ఆర్యుని బుక్కరాజు పంశములోనివాఁడు.

రామ పృథ్వీసుఖ సాధ్వీసుఖి నాంచారమాంబా గుంభకుక్తి ముక్తాఫలం
బును నగు చిన్న వెంకటరాయ రాజ దేవేంద్రుండు

అని కవి చెప్పియుండుటచే నీ కృతిప్రేరకుని తండ్రి రామరాజనియు, దల్లి

నాంచారమ్మయనియు స్పష్టమగుచున్నది. ఆర్వీటి వంశములో నళియ రామరాజు నకు మనుమఁడు చినచేంకటరాజు గలఁడు. కాని యీ కృతిప్రేరకుఁ డాతఁడు కాఁడు. ఆతని మనుమఁడు కోదండరామరాజు. ఇతనిని రామరాజుని పిలిచెదరు. ఈతని కుమారుఁడే కుమార ధూర్జటి కాశ్రయఁడయిన చినచేంకటరాజు. కోదండరామరాజు భార్య నాంచారమ్మ యని 'అందుగుల వెంకయ్య' కృతమైన 'రామరాజీయము' నందున్నది. దీనినిబట్టి రామరాజీయ కృతిభర్తయైన ఆర్వీటి కోదండరామరాజుయొక్క రెండవ కుమారుఁడైన చినచేంకటరాజే శ్రీ కృష్ణరాయవిజయ కృతిప్రేరకుఁడనుట నిశ్చయము.

ఆరవీటి చినచేంకటరాజు తల్లి నాంచారమ్మ. తండ్రి (కోదండ) రామ రాజు. ఈ విషయము కృష్ణరాయవిజయము నందలి వాక్యములవలన స్పష్టమగు చున్నది. ఆకువీటి పెద వెంకటాద్రి, చిన వేంకటాద్రి అను సోదరులకు తల్లి తిమ్మాంబ. తండ్రి తిమ్మనరపాలుఁడు. ఈ విషయము రాఘవ పాండవీయము కృత్యాది యందలి పద్యములు ధృవపఱచుచున్నవి. కావున కుమార ధూర్జటి కాశ్రయదాత ఆరవీటి చిన చేంకటరాజు కాని ఆకువీటి చిన వేంకటాద్రికాఁడు.

కుమార ధూర్జటికి పెదతాతయైన ధూర్జటి కవి శ్రీ కృష్ణదేవరాయల కాలములో నున్నవాఁడని పయిని వ్రాసిన 'స్తుతిమతియైన' అను పద్యమువలనఁ దెలియుచున్నది. ఆతనికి సోదరుని మనుమఁడైన యీ ౬వ అతనికిఁ దరువాత నేబది యఱుపది సంవత్సరములలో నున్నాఁడని యూహించినచో పదునాఱవ శతాబ్దినిఁ జివర భాగమున నున్నాఁడని యూహించ వచ్చును. కాని దీనికాక బాధకము కన్పట్టుచున్నది.

కుమార ధూర్జటి కాశ్రయము నొసంగిన చినచేంకటరాజు ఆర్వీటి అళియ రామరాయలకు మనుమని మనుమని కుమారుఁడయి యున్నాఁడు. అళియ రామరాయలు క్రీ.శ. 1565 సంవత్సరమున తాళికోట యుద్ధమున గాలభర్తము నొందినవాఁడు. ఆతని మనుమని మనుమని కుమారుఁడు పదునాఱవ శతాబ్ది చివర భాగమున నుండుట సంభవముకాదు. ఈ చినచేంకటరాజు తండ్రియైన కోదండ రామరాజు కాలము క్రీ.శ. 1630 సంవత్సర ప్రాంతమయి యుండునని అందుగుల వెంకయ్యకవి చారిత్రమున వ్రాసి యున్నాఁడను. కావున నీ చినచేంకటరాజును, కుమార ధూర్జటియు 1650-60 ప్రాంతమువారై యుండునని నిశ్చయముగాఁ జెప్పవచ్చును.

అట్లయినచో కుమార ధూర్జటికి ధూర్జటికవి పెదతాత యగుట పొసఁగదు. కుమార ధూర్జటికి రాశహస్తిమాహాత్య కృతికర్త యగు ధూర్జటి నిజముగాఁ బెదతాతయే (తాతకు అగ్రజుఁడు) అని నిశ్చయించితిమేని ఆతఁడు కృష్ణదేవ రాయల యాస్థానమున లేఁడని చెప్పవలసివచ్చును. కుమార ధూర్జటియు, నాతని

కుమారుడును, నాతని పుత్రుడును, లోకమును ధూర్జటి కృష్ణదేవరాయల
యాస్థానమునందున్న వాడని చెప్పుచుండగా, పునమందులకు వ్యతిరేకముగా
నిర్ణయించుటకంటె కుమార ధూర్జటి చెప్పిన పెదతాత యను మాటకు పరుసకు
తాత యని యర్థము చెప్పి సమన్వయించుట యుక్తమని తలంచుచున్నాడు.

కృష్ణరాయ విజయమునందలి పద్యమునుబట్టి ధూర్జటికవి పాకనాటి
యార్వేల నియోగి బ్రాహ్మణుడనియు, ఆపస్తంబ సూత్రుడనియు, భరద్వాజ
గోత్రుడనియుఁ జెప్పవచ్చును కుమారు ధూర్జటి పుత్రుడనిన లింగరాజును
కవి కాళహస్తి మాహాత్మ్యమును పుటియొక ప్రబంధమును వ్రించి యున్నాడు.
అందు మహాకవి ధూర్జటిని గూర్చి యీ క్రింది పద్యమును వ్రాసి యున్నాడు

శ్రీ కాళహస్తి గౌరీనాథ పదపద్మ
సద్భక్తి యుక్తి నిశ్చలతఁ గాంచి
సార సుధాసార సుసౌక్తి గుంఫసఁ
కాళహస్తి మహాత్మ్య కథ నొసర్చి
కృష్ణరాయ కిరీట కీర్తన చుణి గణా
ర్చిత పదాబ్జిద్వయ శ్రీ పహించి
యాచెను కాళీతటాపనీ విఖ్యాత
సత్కీర్తి విస్ఫూర్తిఁ జాల వెలసి
చరణఁ జెలువొందె నే కవీశ్వరపితంస
రత్న మమ్ముహూనీయు ధూర్జటి సుధీంద్రుఁ
దలఁతు జలనిధివీచితా కలకలాను
కారి భూరికినిత్య వాల్చుటెను గులుక.

మీఁది పద్యమునందలి 'కృష్ణరాయ కిరీట కీర్తన' అను పాదమున గొంత
యత్కుక్తియున్నను కృష్ణరాయల యాస్థానమున ధూర్జటి యుండెనుటకు యిది
యొక ప్రబల నిదర్శనమని చెప్పక తప్పదు. మహారవి ధూర్జటియు, లింగరాజు
కవియు కాళహస్తి మాహాత్మ్యమునే వ్రాసియున్నారు. కాని వీరిరువురి గ్రంథముల
మాతృకల విషయమున గొంత భేదము కన్పట్టుచున్నది.

లింగరాజుకవి చెప్పిన యీ క్రింది పద్యములను గమనించునది :

విను కాళహస్తి మహిమం
బసుపదుమై వెలయు మును శడఘ్నయి కథన్
చెనుఁగునఁ గావ్యముగ నొస
రెను బెద ధూర్జటి కపీంద్ర శేఖరుఁ దిసఘా.

బహు పురాణ మధిత భవ్యాద్భ శివత త్త్వ
సారమెల్ల నైర్వ్య సరణిఁ బొదలి
జగతి శివరహస్య సంగ్రహమను నితి
హాస మొసరు విబుధు లభినుతంప.

ఆ యితిహాసంబు నందలి యుత్తర
భాగంబునందు భాన్వన్నిరూఢిఁ
గాళహస్తి మహాత్మ్యకథ నూట యిర్వది
యధ్యాయములఁ జెలు పెనుపెనుచుఁ
దర్శించఁ దెనుఁగున ద్రాక్ష సస్మృతి
పరిపాక విస్ఫూర్తిఁ బరిపదిల్లఁ
గృతి యొసర్చుము మదంకిరముగ శబ్ద చ
మత్కృతిఁ బండితు ల్బది గణింప.

మహాకవి ఛార్మణిరవి గ్రంథమునకు షడధ్యాయముల మూలమని మాత్రమే
లింగరాజు చెప్పియున్నాఁడు. ఆ షడధ్యాయములు నెందున్నచో చెప్పలేదు.
స్కంద పురాణము నందలి పైష్టప భండమును వేంకటాచల మాహాత్మ్యమును
భాగము రచింప. అందు ముప్పదియవ యధ్యాయము మొదలు ముప్పదియైదవ
యధ్యాయము వరకు రాళహస్తి మాహాత్మ్యముల కథ కలదు. ఈ యాఠాధ్యాయములే
లింగరాజు చెప్పినవి కానోపును.

కాని యిందలి కథను యథాతథముగా ఛార్మణి యాంధ్రీకరింపలేదు.
మూలకథ నాచారముగాఁ గొని, కానికి మఱియొన్ని కథలను జేర్చి, స్వరసోల
కల్పనలచేఁ దెంచి, ఛార్మణి యొక పహా ప్రబంధమును నిర్మించి యున్నాఁడు.
లింగరాజుకవి గ్రంథమునకు శివరహస్య సంగ్రహమను గ్రంథము మూలము.
అందున్న నూట యిర్వది యధ్యాయముల కథ నీరేడాంధ్రీకరించి యున్నాఁడు.

మహాకవి ఛార్మణి శ్రీకృష్ణరాయలతో ప్రచిఛిదత్వమును సహించి,
రాళహస్తి మాహాత్మ్యమును వ్రాసియుండును. కృష్ణరాయలు తన ఆముక్తమాల్యద
యందు గ్రంథావసారికలో విష్ణుపును లప్ప చేపలాంతర స్మరణమును గావించ
లేదు. మహాకవి ఛార్మణియు జ్ఞానప్రసూనాంబితా రాళహస్తిశ్వరులను లప్ప
తన గ్రంథావసారికలో నిరస చేపతలను స్మరింప లేదు. విష్ణుచిత్రియమున
యామునాచార్య చరిత్రము మొదలగు కథలు విష్ణుమాహాత్మ్య బోధకములుగ
మూలకథకుఁ జేర్చఁబడియున్నవి ఛార్మణియు మూలకథయందు లేకపోయినను
శివమహిమను బ్రకటింపఁటకై సత్తీర్థుని యదంబమును ప్రత్యేకముగఁ జెప్పి
యున్నాఁడు. రాయల యాస్థానమునందలి ముక్కులిమ్మన, మాదయగారి మల్లన
మొదలగు మహాకవులు గూడ శివదీక్షను పొందినవారే. కాని ఛార్మణివలె మత

స్వాతంత్ర్యమును బ్రకటించినవారు కారు. ఇంతటి స్వతంత్రబుద్ధిగల ధూర్జటిని అష్టదిగ్గజములలో నొకనిగాఁజేసి సన్మానించిన రాయల మతసహనము ప్రశంసనీయము.

స్థలపురాణమును ప్రబంధీకరించుటలో ధూర్జటికి శ్రీనాథుఁడు పరోక్షగురువైయుండును. శ్రీనాథునివలెనే ధూర్జటియు యథావద్వస్తు వర్ణనమును గావించి స్థానికప్రకృతిని చక్కగ నిరూపించి యున్నాఁడు.

లింగరాజు కుమారుఁడగు వేంకటపతి యను నాతఁడు తన రత్నావళి పరిణయమున మహారవి ధూర్జటిని గూర్చి యిట్లుచెప్పియున్నాఁడు :

పటు గంగాలహరీ తరంగనమ శుంభత్సౌధతాంచత్కణా
మహిమన్ బాదవినద్రు కృష్ణ సరరాడ్గంభీర కోటిర వి
స్ఫుట రత్నద్యుతి పాటలీకృత పదాంభోజాతు సర్వజ్ఞా ధూ
ర్జటినిం గొల్చెద నన్మదీయ కులకర్తన్ భక్తిరంజిల్లగన్.

'శ్రీకాళహస్తీశ్వరా' అను మకుటముతో ఆంధ్రమున నొక శతకము కలదు. ఆ శతకమునుగూడ మహాకవి ధూర్జటియే రచించెనని కొందఱి యభిప్రాయము. కాళహస్తీ మాహాత్య గ్రంథపీరికయందు, కాళహస్తీశ్వర శతకము ధూర్జటి కృతము కాదని చెప్పఁబడియున్నది. శతకమున తద్గ్రంథము ధూర్జటి కృతమని చెప్పుట కాధారములు లేవు. కాని యా శతకము ధూర్జటి కృతమని జనశ్రుతి మాత్రము కలదు. మఱియు కస్తూరి రంగకవి అభేదయతి కుదాహరణముగఁ దన రంగరాట్టండమున, 'ధూర్జటివారి కాళహస్తీశ్వర శతకములోనిది' అని యీ క్రింది పద్యము నుదాహరించియున్నాఁడు :

నీకుంగాక కవిత్వ మెవ్వరికి నేసినంచ మీఁదెత్తితిన్
జేకొంటిన్ బిరుదంబుఁ గంకణము ముంజేఁ గట్టితిన్ బట్టితిన్
లోకులైచ్చ ప్రతంబు నా తలఁపుతీరున్ భీరునింగాదు చీ
చీ ! కాలంబున రీతి తప్పుడునుమీ ! శ్రీకాళహస్తీశ్వరా :

శతకమునందలి భావమునకును, ప్రబంధమునందలి భావములకును గొంత సారూప్యమున్నమాట వాస్తవమే. కాని యంతమాత్రమున నీ శతకము ధూర్జటి కృతమని చెప్పలేము. ఏమైనను యీ గ్రంథకర్తృత్వము వివాదగ్రస్తమై యున్నది.

అయ్యలరాజు రామభద్రకవి

రాయల సరస్వతీ మందిరము నలంకరించిన అష్ట దిగ్గజములలో రామ భద్రకవి యొక్కఁడని లోకమునఁ బ్రతీతియున్నది. ఈతఁడు రచించిన రామాభ్యుదయ మను మహాప్రబంధమున గ్రంథాంత గద్యయందు యీ క్రింది రీతిగాఁ జెప్పఁబడియున్నది :

ఇది శ్రీమదొంటిమిట్ట రఘువీర శతక నిర్మాణకర్మర జగదేకఖ్యాతి ధుర్యాయలు రాజతిప్పయ మనీషి పర్వతాభిధాన పౌత్రాక్కయమాత్య పుత్ర పరిశీలత సమిద్ధ రామానుజమత సిద్ధాంతమర్మ ముష్మడివరదాచార్య కటాక్ష వీజేపాత్ర హృదయ పద్మాధిష్ఠిత శ్రీరామభద్ర రామభద్ర కవి ప్రణీతంబైన రామాభ్యుదయంబను ప్రబంధంబు.

దీనినిబట్టి యీతఁడు ఒంటిమిట్ట రఘువీర శతకమును రచించిన తిప్పయ మనీషికిఁ బ్రపౌత్రుఁడనియు, పర్వతమంత్రికిఁ బౌత్రుఁడనియు, అక్కయ మాత్యనకుఁ బుత్రుఁడనియు, ముష్మడి వరదాచార్యనకు శిష్యుఁడనియు, శ్రీరామభద్రోపాసకుఁడనియు తెలియుచున్నది. కవి జీవితవృత్తాంతమును దెల్పు నితరాధారములెవ్వియు రామాభ్యుదయమున గానరావు. ఇందు రామభద్రకవి తన గోత్రమునుగూర్చి యేమియుఁ జెప్పలేదు.

కాని నారాయణామాత్యుఁడు తన హంసవింశతి మహాకావ్యమునందును, అయ్యల భాస్కరకవులు రెట్టిమత శాస్త్రమునందును యీ రామభద్రకవిని తమ పూర్వులలో నొకనిగాఁ జెప్పికొనియున్నారు. వారిది కౌండిన్యన గోత్రము. కావున రామభద్రకవిదిగూడ నా గోత్రమే యని చెప్పవచ్చును. తనతండ్రి పేరు నమాత్య శబ్దముచేర్చి చెప్పుటచే నీతఁడు నియోగిబ్రాహ్మణుఁడయి యుండును. ఈ కవి నివాసము కడపమండలములోని యొంటిమిట్టయై యుండును.

రామాభ్యుదయము గొబ్బూరి నరసరాజున కంకితము గావింపఁబడినది. ఈ నరసరాజు ఆరవీటివారి దొహిత్రుఁడు. కవి తన గ్రంథమున గొబ్బూరివారి పంశమును, ఆరవీటివారి పంశమునుగూడ వర్ణించియున్నాఁడు. శ్రీ కొమఱ్ఱాజు లక్ష్మణరావు పంతులుగారు తమ మహమ్మదీయ మహాయుగములో రామభద్ర కవినిగూర్చి యిట్లు వ్రాసియున్నారు :

ఈతఁడు కృష్ణరాయలవారి యనుజ్ఞ ననుసరించి సకల కథాసార సంగ్రహమును తెలుఁగు కావ్యమును రచించెను. రాయల మరణానంతర మితఁడు నలుబది యేబది సంవత్సరముల పఱకును బ్రతికియుండెను. రామాభ్యుదయ మను కావ్యమును రచించి, రామరాజున కల్లుఁడగు గొబ్బూరి నరసరాజున కంకితమిచ్చెను.

శ్రీ లక్ష్మణరావుగారి వాక్యములలో ౭౦డు పొరపాటులు దొర్లియున్నవి. సకల కథాసార సంగ్రహమును రామభద్రకవి రచించినమాట వాస్తవమే కాని యాతఁడీ రామభద్రుఁడు కాఁడు. అయ్యలరాజు రామభద్రుఁడు కౌండిన్యన గోత్రుఁడు. సకల కథాసార సంగ్రహకర్త కాశ్యపనగోత్రుఁడు. సకల కథాసార సంగ్రహమునందలి యీ క్రింది గద్యనుబట్టి యీ విషయము స్పష్టమగు చున్నది :

ఇది శ్రీ రామభద్ర ప్రసాదలబ్ధి కవిత్వ మహత్త్వ విశారద శారద సత్కవి మిత్ర ఆపస్తంబసూత్ర పాత్ర కాశ్యపనగోత్ర పవిత్ర రామ భద్ర ధీముద్రాభద్ర రామభద్ర ప్రణీతంబైన సకల కథాసార సంగ్రహము.

అయ్యలరాజు రామభద్రుని రామాభ్యుదయ గద్యకును, దీనికిని బోలికయే లేదు. మఱియు సకల కథాసార సంగ్రహకర్తకు శారదుఁడను కవిమిత్రుఁ డొకడు కలఁడు. అయ్యలరాజు రామభద్రున కట్టి కవిమిత్రుఁడున్నట్లు గానరాదు. సకల కథాసార సంగ్రహ మొక స్వతంత్ర మహాప్రబంధము కాదు. పూర్వ మహాకవుల పద్యము లిందు కొలఁది మార్పులతోఁ గన్పట్టుచున్నవి. గ్రంథావ తారికయందు శ్రీ కృష్ణదేవరాయలు కవినిగూర్చి పలికినట్లే క్రింది వాక్యములు గలవు :

ఇట్లు కీర్తివిస్తార ధురంధరుండగు కృష్ణరాయ నరసాలాభండలుండు నన్నుఁ బిలిచి, శ్రీమత్సీతారమణ చరణకమల పరిచరణాయమాన మానసుండవు, బహువిధ కవితా చమత్కార ధుర్యుండవు, మన్మనోరథ కార్య నిర్వాహకుండ వగుటంజేసి పురాతన మహాకవి విరచిత ప్రబంధంబు లన్వేషించి, భగవద్భక్తి నిష్ఠాగరిష్ఠులగు రాజశ్రేష్ఠుల వృత్తంబులు ప్రసిద్ధంబు లగునట్లుగాఁ బ్రశస్త కథలు విన్యస్తంబుగ ఎలఱుచి సాహిత్య లక్షణ చిత్ర కవిత్వ ప్రభావంబు లొక్కచోటం గనుపడ రచింపవలయునని ప్రార్థించి, మఱియు నిట్లనియె...

మీఁది వాక్యములలో ముఖ్యముగా గమనింపఁ దగినది 'ఎలఱుచి సాహిత్య లక్షణ ప్రసంగము. ఈ యెలఱుచి, యెలఱుచి బాలసరస్వతియేయై యున్నచో నీ గ్రంథము బాలసరస్వతి కాలమునఁగాని, ఆతని తరువాతికాలమునఁ గాని రచింపఁబడి యుండవలయును. రామభద్రునివంటి మహాకవి యిట్టి గ్రంథమును రచించెననుట హాస్యాస్పదమగు విషయము.

ఇందలి పద్యములను జదివినచో నెట్టివారికైనను నీ విషయము తేట తెల్లము కాఁగలదు. గ్రంథవిస్తరభీతిచే రెండు పద్యములనుమాత్ర మిట నుదాహరించుచున్నాఁడను :

అటఁ జని కాంచె భూమిసురుఁ డంబరచుంబి శిరస్సరిజ్జు రీ
పటల ముహూర్ముహూర్లురదభంగతరంగ మృదంగ నిస్వన
స్ఫుటనటనానురూప పరిపుల్ల కలాపకలాపి జాలమున్
మటకచరత్తరేణు కరకంపిత సాలము శీతశైలమున్. —మనుచరిత్రము.

అటఁజని కాంచె భూమివిభుఁ డంబరచుంబిత వింధ్య భూధర వి
స్ఫుట మనమూర్ధ్న నిర్గత సుశోభిత పుణ్య శిరస్సరిజ్జు రీ
పటల ముహూర్ముహూర్లురదభంగుర నూత్న తరంగ సంగతో
త్కట వరఫేన విర్జిత సుధాంభ మహానది సర్మదా నదీన్.

—సకల కథాసార సంగ్రహము.

మీఁది యంశములనుబట్టి పరిశీలింపఁగ సకల కథాసార సంగ్రహకర్త
అయ్యలరాజు రామభద్రకవి కాఁడనుట స్పష్టము.

కృతిపతియైన గొబ్బూరి నరసరాజు రామరాయల మేనల్లుఁడుగాని
యల్లుఁడు కాఁడు, కోనేటి తిమ్మరాజు కూతురు రంగమాంబ యనునామె నరస
రాజు భార్య యైనట్లు రామాభ్యుదయ కృత్యాదినిబట్టి తెలియుచున్నది. రామా
భ్యుదయ కృతిభర్తయైన నరసరాజు వేయించిన శాసనమొకటి లభించినది.
శాసనకాలము క్రీ. శ. 1556 వ సంవత్సరమునకు సరియగు నలనామ సంవత్స
రము. రామాభ్యుదయ మించుమించుగా నిక్కాలమున రచింపఁబడెనని చెప్ప
వచ్చును.

మఱియు రామాభ్యుదయము నళియ రామరాయలను కవి యీ క్రింది
విధముగా వర్ణించియున్నాఁడు.

ఆ పటుకీర్తి రామ వసుధాధిపచంద్రుఁడు కృష్ణరాయ ధా
త్రీపతి సార్వభౌమ దుహితృప్రియుఁడై వితతప్రశాప సం
తాపిత శత్రుఁడై యల సదాశివరాయ నిరంతరాయ వి
ద్యాపుర రాజ్యలక్ష్మీకి నిదానము దానయి మించెనెంతయున్.

ఈ పద్యమునుబట్టి సదాశివరాయల రాజ్యకాలమున రామాభ్యుదయము
రచింపఁబడెననుట స్పష్టము. క్రీ. శ. 1543 ప్రాంతమున సదాశివరాయలు
అళియరామరాయ సాహాయ్యమున విజయనగర సింహాసన మధిష్ఠించెను.
రామాభ్యుదయ కావ్యములుతరువాత నేడెనిమిదేండ్లలో రచింపఁబడి యుండును.
కావ్య రచనాకాలమునకు రామభద్రుఁ డించుమించుగా నేబది సంవత్సరముల
వాఁడని యెంచితిమేని, రామభద్రుని జననకాల మించుమించుగా క్రీ. శ. 1500
ఆగును. శ్రీకృష్ణదేవరాయల రాజ్య కాలము క్రీ. శ. 1509 నుండి ముప్పది

వఱకని చరిత్రకారు లంగీకరించి యున్నారు. రాయల రాజ్యవాలమున ప్రారంభమునఁ గాకపోయినను చివరి దశయందైనను రామభద్రుఁడు తదాస్థాన ప్రవేశము గావించుట కవకాశము గలదు. మహాప్రతిభగల వ్యక్తి యిరువది యైదేండ్లకు విత్వత్కవి యగుటలో నాశ్చర్యపడవలసిన విషయములేదు. కాని యంత చిన్నతనముననే అష్టదిగ్గజములలో నొకఁడుగ పరిగణింపఁబడెనా యను విషయము సంశయాస్పదము.

తెనాలి రామకృష్ణ కవి

ఆంధ్రదేశమున సుప్రసిద్ధులగు మహాకవులలో రామకృష్ణుడు ఒకడు. ఈతనిగూర్చి యాంధ్రలోకమున పెక్కు కథలు ప్రచారమునందున్నవి. వాని సత్యాసత్యములను నిర్ణయించుట మన ప్రస్తుత విషయము కాదు. కాని రామలింగుడు, రామకృష్ణుడు అను పేళ్లఁ బ్రసిద్ధి పపించిన వ్యక్తులిరువురా? లేక ఒక్కరా? అనువిషయము ప్రస్తుతము పరిశీలించఁ దగియున్నది. మఱియు రామలింగుడుకూడ రాయల యాస్థానమునందలి యష్టదిగ్గజములలో నొకఁడను జనశ్రుతి సత్యమా కాదా యను విషయముకూడఁ బరిశీలనార్హము.

రామలింగ, రామకృష్ణ నామధారు లిరువురు లేరనియు, నొక వ్యక్తియే యిట్లు భిన్నకాలముల వ్యవహరింపఁ బడుచు వచ్చెననియు పండిత విమర్శకులనేకు లంగీకరించి యున్నారు.

ఉద్భటారాధ్య చరిత్ర గ్రంథకర్త రామలింగుడని కలదు. పాండురంగ మాహాత్య కర్త రామకృష్ణుడని కలదు. ఘటికాచల మహాత్యమను నింకొక గ్రంథము రామకృష్ణకవి కృతమని చెప్పఁబడుచున్నది. కాని యా గ్రంథమునకు కృత్యాది పద్యములు రామకృష్ణ కవి రచింపలేదు. ఆ విషయ మా గ్రంథమునందే చెప్పఁబడి యున్నది. కావున ఘటికాచల మాహాత్యమును వీడి, తక్కిన రెండు గ్రంథములయందున్న కృత్యవతారికలను బరిశీలింతము.

ఉద్భటారాధ్య చరిత్ర కృత్యాదినిట్లు గలదు :

కౌండిన్య మునిరాజ మండలేశ్వర వంశ

పాథోది నవసుధా భానుమూర్తి

పాలగుమ్మలేశ పద పయోజద్యయీ

ధ్యాన ధారణ సముదాత్తచిత్తు

మానితాయాతయామా నామభావిత

విపుల మహా యజుర్వేదవేది

రామేశ్వరస్వామి రమణీయ కరుణావి

శేషపోషిత విలసితసమగ్ర

సహజ సాహిత్య మాధురీ సంయుతాత్ము

లక్కమాంబకు ఘనయశోలక్ష్మివెలయు

రామ దీపణికిని బుత్రు రామలింగ

నామ విఖ్యాతుఁ గావ్య నిరయ ధురీణు.

విలసదయాతయామ బహువేద వివేక పవిత్ర భావసం
కలితములైన వాక్యములఁ గావ్యముఁ జెప్పఁగనేర్తు వాది రా
వ్యుల కవిత్వానిగుంభన సమున్నతిఁ గాంచిన వాఁడ వాడు నీ
పలఘు వచోవిలాస సుగుణాకర రామయలింగ సత్కవీ :

పాండురంగ మాహాత్మ్యమునందు రామకృష్ణకవి తన్నుగూర్చి యిట్లు
చెప్పికొని యున్నాఁడు :

నను రామకృష్ణకవిఁ గవి
జన సహకారావళీ వసంతోత్సవ సూ
క్తినిధిఁ బిలిపించి యర్హా
సనమునఁ గూర్చుండఁ బనిచి చతురతననియెన్.

తగ సంస్కృతము దెనుంగుగఁ జేయఁ దెనుఁగు సం
స్కృతముగఁ జేయంగఁ జతురమతివి
పలుతెఱంగుల నెన్నఁగల కావ్య ధారల
ఘనుఁడ వాళువునందుఁ గరము మేటి
వఖిల భూమీ పాలకాస్థాన కమలా క
రోదయ తరుణ సూర్యోదయుఁడవు
తైవ వైష్ణవ పురాణావళీ నానార్థ
ములు నీకుఁ గరతలామలక నిభము

లంద్ర భూమి సుచాగ్ర హారాభమైన
శ్రీ తైనాల్యగ్రహార నిర్ణేత వగ్ర
శాఖికా కోకిలమ పీపు సరసకవిత
రమ్యగుణ కృష్ణరామయ రామకృష్ణ :

కౌండిన్యస గోత్రుఁడ వా
ఖండల గురువిభుఁడ వఖిల కావ్యరస సుధా
మండన కుండలుఁడవు భూ
మండల వినుతుఁడవు లక్ష్మమావరతనయా :

మీఁదు పద్యములనుబట్టి యీ క్రింది విషయములు తేలుచున్నవి.

ఇరువురును రామయ పండితుని పుత్రులు. ఇరువురకును దల్లి లక్క
మాంబయే. ఇరువురును కౌండిన్యసగోత్రులు. ఇంతవఱకు సారూప్యము
గన్నట్లును.

ఇక భేదము :

ఉద్భటారాధ్య చరిత్ర గ్రంథకర్త పాలగుమ్మి యేలేశ్వరుని శిష్యుడు. ఈతనికి కుమారభారతి యను బిరుదమున్నది. పాండురంగ మాహాత్య కర్త చిక్కరు భట్టాచార్య శిష్యుడు. శారదా బిరుదాంకితుడు. కాని యీ భేదములు మతాంతర స్వీకరణము వలన నొక్క ప్యక్తికేర్పడి నవియే సులభముగా నిర్ణయింప నగును. | శైవుడయి యున్న కాలమున పాలగుమ్మి యేలేశ్వరుని శిష్యుడయి యుండెను. అప్పటితని నామము రామలింగుడు. తరువాత చిక్కరు భట్టాచార్యుల శిష్యుడయి వైష్ణవమును దిగ్గ్రహించెను. అప్పటితని పేరు రామకృష్ణుడు. ఉద్భటారాధ్య చరిత్ర రచనాకాలమున కీతఁడు వయసు ముదిరినవాఁడు కాఁడు. కావుననే యానాడు కుమార భారతీ బిరుదమును ధరించి యున్నాఁడు. పాండురంగ మాహాత్య రచనా కాలమునకు ఈతఁడు ఐయ్యవయసు మాత్రమే గాక వైదుష్యము నందును బెద్దయై పలుపుర మన్ననలను బడసిన వాఁడు. కావుననే 'శారద నీ రూపము' అని కృతి భర్త తన్ను సంబోధించి నట్లు సగర్వముగాఁ జెప్పికొనినాఁడు. కావున రామలింగ, రామకృష్ణ నామ ధారులు భిన్నవ్యక్తులు కారనియు ఒక్క వ్యక్తియే యట్లు కాలాంతరమున భిన్న నామములను ధరించెననియుఁ జెప్పనగును.

ఇట్టి యెడ సంశయమున రాన్నదమగు విషయమొక్కటియే గలదు. రామలింగ రామకృష్ణులు అన్నదమ్ములగుట కవకాశము గలదు. అన్నదమ్ములగువారికి గోత్ర విషయమునఁ గాని, సూత్ర విషయమునఁగాని తల్లి దండ్రుల నామ విషయమునఁగాని భేదముండుట రవకాశము లేదుకదా! కాని యీ సంశయమునకు తావులేదు.

ఉద్భటారాధ్య చరిత్ర, పాండురంగ మాహాత్యములను సవిమర్శ దృష్టిని బరిశీలించినచో నా రెండు గ్రంథములును భిన్న కర్తృకములు కావనియు, నేక కర్తృకములే యనియు స్పష్టముగా గోచరించును.

ఈతని కాలమును గూర్చి పండితలోకమునఁ గొన్ని భేదాభిప్రాయములు గలవు. ఉద్భటారాధ్య చరిత్రము బయల్పడుటకు పూర్వము విమర్శకులు కొంద ణీతఁడు రాయల యాస్థానమున నుండుట కవకాశము లేదని వ్రాసి యున్నారు. కాని యా గ్రంథమును చూచిన తరువాత యీ యభిప్రాయము తప్పని తోపకపోదు. ఈతఁడించు మించుగా క్రీ. శ. 1500 ప్రాంతమున జన్మించి క్రీ. శ. 1570 ప్రాంతమున కాలధర్మము నొందియుండునని పలువురు పండితులు సిద్ధాంతీకరించి యున్నారు. గ్రంథరచనా కాలమును బట్టి పరిశీలించి నను మీఁది సిద్ధాంతమే సత్యమని తోచుచున్నది.-

ఈతని గ్రంథములలో మొదటిది ఉద్భటారాధ్య చరిత్రము రెండవది పాండురంగ మాహాత్యము మూడవది ఘటికాచలమాహాత్యము. వీనినిగూర్చి యింపుక వివరింపవలసి యున్నది.

ఉద్భటారాధ్య చరిత్రము

ఇందు మూఁడాశ్వాసములు గలవు. ఉద్భటుఁడు శివాంశసంభూతుఁడని శైవుల విశ్వాసము. ఈతఁడు ముంజిభోజుఁడను రాజునకు గురువై, యాతని నుద్ధరించుటయు, ఉద్భటుఁడు దేహత్యాగము చేసినపిదప యాతని శరీర మగ్ని దగ్గమగుచుండగా నందుండి యుద్భవించిన దూమము శివశాసనమునఁ బ్రకాశ రూపముం బొందియున్న గంధర్వులకుఁ దొల్లింటి రూపముఁ బ్రసాదించుటయు నిందలి ముఖ్యాంశములు. ఆనుషంగికముగ శివప్రభావమును బ్రకటించు కథ లిందుఁ గొన్ని చెప్పఁబడినవి.

ఈ గ్రంథము ఊరదేవ మంత్రికి అంకితము గావింపఁబడినది. ఈ దేవ మంత్రి రాయల రాజ్యకాలమున మహాప్రసిద్ధుఁడై కొండవీడు దుర్గరక్షకుఁడుగా నియుక్తుఁడయిన గోపన మంత్రికడ రాజకార్య నిర్వాహకుఁడయి యుండెడి వాఁడు. ఈ దేవమంత్రి కౌండిన్యన గోత్రుఁడు. ఆపస్తంబ సూత్రుఁడు. ఆరు వేల నియోగి బ్రాహ్మణుఁడు. చంద్రశేఖరమౌని శిష్యుఁడు. నాదెండ్ల గోపమంత్రి క్రీ.శ. 1515 మొదలు 1533 వఱకు కొండవీడు దుర్గ రక్షకుఁడయి యుండెను.

మీది యంశములను బట్టి మనకొక్క విషయము తేటతెల్లమగు చున్నది. రామకృష్ణుఁడు రాయల కాలమునకు కేవలము బాలుఁడు కాఁడు. ఆతఁడు కవి యగుటయే గాక ఆనాటికే మహా ప్రబంధ నిర్మాతా దక్షుఁడయి యుండెను. మఱియు రాయల యాస్థానమున మహాప్రసిద్ధుఁడయి యున్న గోప మంత్రికి రాజకార్య నిర్వాహకుఁడగు దేవమంత్రికి తన కార్యమును గృతి యిచ్చి యున్నాఁడు. దేవమంత్రికి గోపమంత్రితోఁ గల సంబంధమును బట్టియు, వారిరువ్విఠో రామకృష్ణునికిఁ గల యనుబంధమును బట్టియు రాయల యాస్థాన ప్రవేశము రామకృష్ణున కానాడు దుస్సాధమని చెప్పుటకు వీలులేదు. ఈతఁడించుమించుగా పాతిక సంవత్సరముల వయసున రాయల యాస్థానమునఁ బ్రవేశించి యుండును. అంత కింతక పూర్వమే యుద్భటారాధ్య చరిత్రమును వ్రాసే దేవమంత్రికిఁ గృతి యిచ్చియుండును

పాండురంగమాహాత్యము

రామకృష్ణుఁడు రచించిన రెండవ గ్రంథము పాండురంగమాహాత్యము. ఈ గ్రంథ రచనా కాలమునకు కవి శైవమును వీడి వైష్ణవమును స్వీకరించి నాఁడు. కావుననే ఉద్భటారాధ్య చరిత్రము రామలింగ కవికృతమని యుండగా, నీ గ్రంథము రామకృష్ణకవి కృతమని చెప్పఁబడి యున్నది.

ఈ గ్రంథమును రామకృష్ణుఁడు విరూరి వేదాద్రి మంత్రికి వ్రాసెననియున్నాఁడు. ఈ వేదాద్రిమంత్రి విరూరునకు కరణము. పెదసంగి భూపాలునికడ

వ్రాయసకాడునై యున్నట్లు కృత్యవతారికను బట్టి తెలియుచున్నది. మఱియు నీరఁడు కందాళ యప్పగారు అను వైష్ణవ పండితుని శిష్యుఁడు. ఈతని శాసనములు క్రీ. శ. 1540—1545 ప్రాంతమునఁ గన్నట్లుచున్నవి. కందాళ యప్పగారి శిష్యుఁడగు వేదాద్రి మంత్రియు నిక్కాలముననే యుండెననుట సంభావ్యము.

మఱియు పెదసంగ భూపాలుని కాలమును బట్టియు విరూరి వేదాద్రి మంత్రి కాలమును నిర్ణయింపవచ్చును. పెదసంగ భూపాలునకు కామందక కృతి పతియగు వేంకటాద్రి మేనల్లుఁడు. కామందక కృతికర్తలగు వేంకట రామకృష్ణ కవులు తద్గ్రంథ రచనాకాలమును తెప్పియున్నారు. ఆ పద్యమిది :

రమణీయంబుగ శాలివాహన శకవర్షంబుల్ గతంబై సహ
స్రము నేనూఱును నాఱునై వెలయఁగాఁ బ్రోడిందెనింగించిరా
ర మహిందిమ్మయ వేంకటాద్రి విభుపేరన్ వేడ్కఁ గామందకీ
యము శ్రీ వేంకట రామకృష్ణులు స్వభాన్వబ్ధంబునన్ రూఢిగన్.

ఈ పద్యమును బట్టి కామందకీయ రచనాకాలము క్రీ. శ. 1584 అని స్థిరపడుచున్నది. కామందకీయ రచనాకాలమును బట్టి వేంకటాద్రి కాలమును, వేంకటాద్రి కాలమునుబట్టి పెదసంగభూపాలుని కాలమును, సంగభూపాలుని కాలమును బట్టి విరూరి వేదాద్రి మంత్రి కాలమును తెలిసికొనవచ్చును.

మఱియు రామకృష్ణ కవియు కామందకీయ కృతిపతి యగు వేంకటాద్రియు, భట్టరు చిక్కాచార్యుని శిష్యులే. రామకృష్ణుఁడు, భట్టరు చిక్కాచార్యుల శిష్యుడైనట్లు పాండురంగ మాహాత్మ్యమున స్పష్టముగాఁ జెప్పఁబడి యున్నది. కామందకమున వేంకటాద్రి 'భట్టరు చిక్కాచార్య వర్యశిష్య' అని తత్కర్తలచే సంబోధింపఁబడి యున్నాఁడు.

ఈ భట్టరు చిక్కాచార్యుఁడు ఆనాఁడు సుప్రసిద్ధుఁడగు వైష్ణవ మతాచార్యుఁడు. రామకృష్ణకవి కల్లుఁడగు లింగముగుంట రామకవియు, రామకవి తమ్ముఁడగు తిమ్మకవియు నీ వైష్ణవ మతాచార్యుని శిష్యులే. కామందకీయ కృతిభర్తయైన వేంకటాద్రికి పెదసంగభూపాలుఁడు మేనమామ యను విషయము రెట్టమత శాస్త్రమందు స్పష్టముగాఁ జెప్పఁబడి యున్నది.

ఈ రెట్టమత శాస్త్రమును అయ్యల భాస్కర కవులు రచించి యున్నారు. ఆ గ్రంథమున పెదసంగభూపాలునకును, వేంకటాద్రికిని గల సంబంధము సుస్పష్టముగ నీ క్రింది పద్యములలో చెప్పఁబడి యున్నది :

గుణవిధి యగు తత్కన్యా
మణిజనకున్ బోధజనకు మంజులభాషా
ఫణివరు రణవిజయార్జునుఁ
బ్రణుతింపఁ దలంబె గురువ పార్థివ వర్యున్.

పృథుల విక్రమశాలి పెదనంగ నృపతియు
సత్యసంధుఁడు చినసంగరాజు
ధర్మ గుణాధ్యుండు తమ్ము భూపాలుండు
రుచిరకీర్తి ధనుండు రుద్రఘనుఁడు
ప్రథణాంగణ కిరీటి బసవ నరేంద్రుండు
స్థిరభాగ్యవిధి పెద చిట్టఘనుఁడు
సింధు గాంభీర్యుండు చిన చిట్టవర్యుండు
సతత ధన్యుఁడు పొట్టిసంగశౌరి

కలిత తేజుండు పాపనంగ ప్రభుండు
ననఁగఁ బరగిన లొమ్మిండు తనయ వరులఁ
గాంచి విజయ సంశీలుఁడై మించెనొర
మంగరాజన్య గురువ సప్రమాద్యరుండు.

ఆ గురువరాజ పరునకుఁ
ద్యాగ సముద్రునకు నల్లుఁడయి వెలసెధరా
భాగధురంధరతను నా
భాగుఁడు పెద తిమ్మరాజు ప్రజలు నుతింపన్.

ఈ పద్యములందు చెప్పబడిన పెదతిమ్మరాజు రెట్టమత శాస్త్ర కృతిపతి
యగు వేంకటాద్రికి తండ్రియును పెదనంగరాజునకు బావయును, గురువరాజున
కల్లుఁడువై యున్నాఁడు. రెట్టమత శాస్త్ర గ్రంథాంతమునఁ గూడ తద్గ్రంథ
రచనా కాలము చెప్పబడి యున్నది. ఆ పద్య పాదమిది.

శాలివాహన శక సమమిల వేయు నార్జున తొంబదిరెండు రూఢిగాగ—
దీనిని బట్టి శాలివాహన శకము 1692 నకు సమమగు క్రీ.శ. 1770 సంవత్స
రమున నీ గ్రంథము రచింపఁబడినట్లు తేలుచున్నది. కాని యీ పద్యమును
నమ్ముటకు వీలులేదు. ఇతరాధారములను బట్టి రామకృష్ణకవి కాలమును,
వేంకటాద్రి కాలమును నిర్ణయింపఁబడి యున్నవి గావున నీ పద్యము ప్రక్షిప్త
మనుటయే యుక్తము.

మీఁది యంశముల నన్నింటిని బరిశీలించి జూచినచో పాండురంగ
మాహాత్య కృతి ప్రధానకాల మించుమించుగా క్రీ. శ. 1550 ప్రాంతమని

నిర్ణయింపనగును. దీనికి కండాళ యవ్వగారి కాలమును, కామందకీయ కృతిపతి యగు వేంకటాద్రి కాలమును నిదర్శనములయి యున్నవి. మఱొక విషయము.

పాండురంగ మాహాత్య చతుర్థా శ్వాసమున నీ క్రింది పద్యము గలదు :

గిరికాను షక్తబుద్ధి ను

పరిచరునింబోలు నొక్క వన్నగ మొకనాఁ

డురవడి నెచ్చట నుండియొ

ముర మర్దను దివ్యభవనమున కేతెంచెన్.

ఈ పద్యమునుబట్టి కొందఱు పాండురంగ మాహాత్యము వసుచరిత్రము నకుఁ దరువాత రచింపఁబడెనని యూహించు చున్నారు. అనేక కారణములను బట్టి వసుచరిత్రము క్రీ.శ. 1570—1580 మధ్యకాలమున రచింపఁబడెనని చెప్పవచ్చును. అట్టియెడ పాండురంగ మాహాత్యము క్రీ.శ. 1580 ప్రాంతమున రచింపబడెనని చెప్పవలెను. అప్పటికి రామకృష్ణున కింపుమించుగా నెనుబది సంవత్సరము లుండును. ఎనుబది సంవత్సరముల వయసున పాండురంగ మాహాత్యమువంటి ప్రౌఢకావ్యమును రచించుట దుర్లభమగు కార్యము. కావున యీ పద్యమందు రామకృష్ణుఁడు వసుచరిత్రమును స్మరింపలేదని చెప్పనగును. ఉపరిచర వసువృత్తాంతము మహాభారతమున నున్నదేకాని వసుచరిత్ర కారుఁడు క్రొత్తగా సృజించినదిగాదు. దానినే రామకృష్ణకవి స్మరించె ననవచ్చును. లేదా దెబ్బది యేండ్లు పైఁబడిన కాలమున రామకృష్ణుఁడీ కావ్యమును రచించెనని చెప్పవలెను. అక్కాలము నందలి జనుల యాయురారోగ్యములను పురస్కరించుకొని చూచినచో నయ్యది యసాధ్యమనఁ జాలము కాని యసాధారణమని చెప్పక తప్పదు.

ఇట్లే రామకృష్ణుఁడు గురుభీతమతికి నాముక్తమాల్యదకు నెనయగుచున్ అను పద్యపాదమున ఆముక్తమాల్యదను గూడ స్మరించి యున్నాఁడు.

మఱికాచల మాహాత్యము

ఇది మూఁడాశ్వాసముల ప్రబంధము. రామకృష్ణకవి యీ గ్రంథమును రచించి, కృత్యాదిని వ్రాయకయే చనిపోయి యుండును. అందులకే యాతని మనుమఁడు, ఖాండోజీయను వానికి యీ గ్రంథము నిచ్చియున్నాఁడు. ఖాండోజీ ప్రభువు తన యాస్థానకవి యగు వేంకటగిరిచేత నీ గ్రంథమునకు కృత్యాది పద్యములను వ్రాయించి యున్నాఁడు. రామకృష్ణకవి మఱికొన్ని గ్రంథములు రచించినట్లు ప్రబంధ రత్నావళ్యాది గ్రంథములను బట్టి తెలియుచున్నది. కందర్పకేతు విలాసము, హరిలీలా విలాసము, లింగ పురాణము, మొదలగునవి యీతని యితర గ్రంథములని యొక ప్రతీతి. ఈ గ్రంథము లిప్పుడు గానరావు.

పింగళి సూరన

రాయల యాస్థానము నలంకరించిన యష్టదిగ్గజములలో నీతఁడు గూడ నొకఁడను జనశ్రుతిగలదు. జనశ్రుతియేగాక కొన్ని పుక్కిటిపురాణపు కథలును గలవు. ఈతఁడు బహు గ్రంథములను రచించినవాఁడు. అందు ముఖ్యములు గరుడపురాణము, రాఘవపాండవీయమును ద్వ్యర్థికావ్యము, కళాపూర్ణోదయము, ప్రభావతీ ప్రద్యుమ్నము. ఈ గ్రంథములేకాక మఱియు ననేక కృతుల రచించి నట్లు ప్రభావతీ ప్రద్యుమ్నము నందలి యీ క్రింది పద్యమును బట్టి తెలియుచున్నది.

✓ జనముల్ మెచ్చగ మున్ రచించితి నుదంచదైవఖరింగారుడం
బును శ్రీరాఘవపాండవీయముఁ గళాపూర్ణోదయంబున్ మఱిన్
దెనుఁగుం గబ్బము లెన్నియేనియును మత్పిత్రాది వంశాభివ
ర్ణనలేమిం బరితుష్టినాకవి యొనర్పం జాలవత్సంతమున్.

రాఘవపాండవీయము నందలి యీ క్రింది పద్యమును బట్టి కవి కుల గోత్రాదులు తెలియుచున్నవి :

శోభితాపస్తంబ సూత్రు గౌతమ గోత్రు
సుచరిత్రుఁ బింగళ సూరసుకవి
పాత్రు నన్నవనతి భావన దౌహిత్రు
నమరధీమణికి నబ్బమకుఁ బుత్రు
నను జన్ములైనట్టి యమలన యెఱ్ఱ నా
ర్యులు భక్తి సేవింప నలరు వాని
సత్కావ్యరచనా విశారదుండగువాని
సూరన నామ విశ్రుతుని నన్ను

బ్రియము సంధిలంగ బిలిపించి భూషణాది
బహువస్త్ర దానముల గరంబు
సంతసంబొనర్చి యెంతయు గారవ
మెనఁగ మధుర ఫణితి నిట్టులనియె.

దీనినిబట్టి యీతఁడు ఆపస్తంబ సూత్రుఁడు, గౌతమ గోత్రుఁడు, అమరనామాత్యునకును అబ్బమకును పుత్రుఁడునని తెలియుచున్నది. కవి చెప్పిన యితర విషయములను బట్టి చూచినచో నీతఁడు నియోగి బ్రాహ్మణుం డనియు నిర్ణయింపవగును. తన వంశమును గూర్చి విపులముగాఁ జెప్పిన కవులలో నీతఁడొకఁడు.

ఈ పింగళి వంశమునకు మూలపురుషుఁడు బోకనామాత్యుఁడని యీతని రచనలను బట్టి తెలియుచున్నది. ఈ బోకనామాత్యుఁడు పేకి యను నొక గాంధర్విని దాసిగ నేలినాఁడట. ఆతని వంశమువారే పలనాటను, పాకనాటను, కృష్ణా గౌతమీ తీరములందు ప్రసిద్ధులై వెలసిరట.

✓రాఘవపాండవీయము

సూరన రచించిన గ్రంథములలో లబ్ధములగుచున్న వానియందు మొదటిది రాఘవపాండవీయము. ఇది ద్వ్యర్థి కావ్యము. రామాయణ భారతార్థములను జోడించి కవి యీ గ్రంథమును చెప్పినాఁడు. ఆంధ్ర వాఙ్మయము నందలి ద్వ్యర్థి కావ్యములలో నిదియే మొట్టమొదటిది. కృతి ప్రేరకుఁడగు పెదవేంకటాద్రి విభుఁడు రాఘవపాండవీయమును రచించి ఆకువీటి యందలి శ్రీ విరూపాక్ష స్వామి కంకితము సేయుమని కవిని గోరినట్లే క్రింది పద్యములనుబట్టి తెలియుచున్నది.

✓చాటు ప్రబంధ రచనా

పాటవ కలితుఁడవు శబ్దపరిచితి యందున్

మేటివి దీనిం దెనుఁగున

బాటించి రచింప నీవ ప్రాథుఁడ పరయన్.

దక్షత యింతగల్గి విశదంబుగఁ గాంచియు నీ మదిన్ ఫలా

పేక్ష ఘనంబుగామి నిదియిట్టన గొంకెద నీకు నో లలా

చేతజ భక్తిశీలః రచియించుట యిష్టమకాదె శ్రీ విరూ

పాక్షున కంకితంబుగ కుభార్థము రాఘవపాండవీయమున్.

ఈ పెదవేంకటాద్రి త్పత్రియుఁడనియు, గౌండిన్య గోత్రుఁడనియు, ఆకువీఁడు పట్టణ ప్రభుపనియు, రాఘవపాండవీయమునఁ జెప్పఁబడియున్నది.

ఈ పెదవేంకటాద్రికి, చినవేంకటాద్రియను తమ్ముఁడు గలఁడు. వీరు విజయనగర పట్టణమున మేటి దొరలయి యున్నట్లు రాఘవపాండవీయమునఁ జెప్పఁబడి యున్నది. ఈ చినవేంకటాద్రియే కుమార ధూర్జటికృత కృష్ణరాయ విజయము సంకితముఁ గొనెనని కొందఱు వ్రాసియున్నారు : అది కేవలము భ్రాంతి మూలకమగు సిద్ధాంతము. ఆతఁ డారవీటి చినవేంకటాద్రిగాని ఆకువీడు చినవేంకటాద్రి కాఁడు. మహాకవి ధూర్జటిని గూర్చి వ్రాయుచు నీ విషయము స్పష్టముగఁ జెప్పియున్నాఁడను.

ఆకువీటి ప్రభువులు కర్ణాటరాజ సామంతులయి యుద్ధ సమయములందు దారికి సాహాయ్యముగావించుచున్నట్లు పెక్కునిదర్శనములు గలవు. పెదవేంకటాద్రికిఁ బితామహుఁడయిన ఇమ్మరాజు రాజమహేంద్రవరయుద్ధమునఁ బాల్గొని

నల్లొక పద్యమున చెప్పబడి యున్నది. శ్రీకృష్ణదేవరాయలు క్రీ. శ. 1515వ సంవత్సరమున రాజమహేంద్రవరమును గజపతుల నుండి గైకొనెను. ఆ యుద్ధముననే ఇమ్మరాజు రాయలకు సాహాయ్యము గావించి యుండును. ఇమ్మరాజు మనుమఁడగు పెదవేంకటాద్రి యీ కృతి ప్రేరకుఁడు గావున నీ గ్రంథము క్రీ.శ. 1545 ప్రాంతమున రచింపఁబడి యుండును.

రాఘవసాంధవీయము ద్వ్యర్థి కావ్యమయ్యు. బహు రసవంతమగు కావ్యము.

దక్షిండెవ్వఁడిల రామభారత కథల్ జోడింప భాషాకృతిన్.

అని యీ గ్రంథమున కవి సగర్వముగాఁ జెప్పికొని యున్నాఁడు. ఇంతటి ప్రౌఢకావ్యమును రచించిన మహాకవి యట్లు చెప్పికొనుటలో తేలికదన మెద్ది యును లేదు.

కళాపూర్ణోదయము

ఈతఁడు రచించిన మహాప్రబంధము కళాపూర్ణోదయము. కథాకల్ప నము నందును, జాత్రచిత్రణము నందును యత్యద్భుత సన్నివేశ సంఘటనము లందును దనకుఁగల నేర్పును గవి యిందుఁ బ్రదర్శించి యున్నాఁడు

ఇందలి గాధ కేవలము కవి కల్పితమనియే చెప్పవలెను. తుంబురు నారద వివాద ఘట్టము మాత్రము లింగపురాణమునందు గలదని యొకరు వ్రాసి యున్నారు. సంద్యాల ప్రభువగు కృష్ణమరాజునకీ గ్రంథ మంకితము చేయఁ బడినది.

సంద్యాలవారి వంశమునకు మూలపురుషుఁడు ఆరవీటి బుక్కరాజు. వీరు చంద్రవంశపు క్షత్రియులని చెప్పబడుచున్నారు. ఈ బుక్కరాజునకు అబ్బిలమ్మ, బల్లాంకిక అను నిరువురు భార్యలు కలరు. అబ్బిలమ్మ యందీతనికి సింగరాజు, రామరాజు, అహోబలరాజు అను మువ్వురు పుత్రులు గలిగిరి. ఇందు సింగరాజునకు సరసింహరాజు, నారపరాజు, తిమ్మరాజు అను మువ్వురు పుత్రులు గలిగిరి. ఇందుఁ బెద్దయగు సరసింహరాజు సంద్యాల పురాధిపతియై వన్నెకెక్కినను. అప్పటినుండి యాతని వంశమునకు సంద్యాల వారసు పేరు వచ్చినది. ఈ విషయము కళాపూర్ణోదయము నందు స్పష్టముగాఁ జెప్పబడి యున్నది :

వ్రాలినకీర్తిఁ దెంపెనఁగి వారలలో సరసింహరాజు సం
ద్యాల పురాధిపత్య విభవాతిశయంబు దహించి మించె ను
ద్వేల నిరూఢి నెల్లెడల విశ్రుతమై తనపంశమెల్ల సం
ద్యాల పదప్రసిద్ధిఁ దనరారుచు నెంతయుఁ దేజరిల్లఁగన్.

ఈ నరసింహ రాజున కైదుగురు పుత్రులు కలరు. అందు రెండవ వాడగు నారపరాజునకు నరసింహరాజును తనయుఁడు గలఁడు. ఈ నరసింహ రాజునకు చినకొండమ యను ధార్యయందు కృష్ణమరాజును పుత్రుఁడు జనించెను. ఈ కృష్ణమరాజే కళాపూర్ణోదయ కృతివతి. కృతివతియగు కృష్ణమరాజు పితామహుఁడు నారపరాజు కొండవీటి దరిని కుతుబనమల్కుతో జరిగిన యుద్ధమున బాల్గొనినట్లు కళాపూర్ణోదయమునందలి యీ క్రింది పద్యమునుబట్టి తెలియుచున్నది :

పదలక యుత్కళేంద్రుని నవాయి బరీదుసడంచు దుర్జయున్
గురువనమల్కుఁ తల్లిడిలఁగొట్టె మహాద్భుత సంగరంబులో
నెదిరిచి కొండవీటికడ నెవ్వరు సాటి విచిత్రశౌర్య సం
పదవన నారసింహ విభు పట్టికి నారన్మపాల మౌళికిన్.

క్రీ. శ. 1515 లో శ్రీకృష్ణదేవరాయలు కొండవీటికడ కుతుబనమల్కును జయించెనని చరిత్రకారు లభిప్రాయ పడుచున్నారు. సంద్యాల నారపరాజు యుద్ధముననే రాయలకు సాహాయ్యము గావించియుండును. చుటియు సంద్యాల నారపరాజు వేయించిన భాసనమొకటి నేడు లభించినది. భాసనకాలము క్రీ. శ. 1548 వ సంవత్సరము. దాసకాలమునాటికి నారపరాజు వృద్ధుఁడయి యుండును. కొండవీటి యుద్ధకాలమున కాతనికి ముప్పదియేండ్ల ప్రాయమని తలచినచో నాతని జన్మకాలము క్రీ. శ. 1485 ప్రాంతమగును. అతని తనయుఁడగు నరసింహరాజు జననము క్రీ. శ. 1510 ప్రాంతమగును. అతని తనయుఁడగు కృష్ణమరాజు జననము క్రీ. శ. 1535 ప్రాంతమగును. అతనికి ముప్పదేండ్ల వయసున కళాపూర్ణోదయ కృతిప్రదానము జరిగెనని యూహించినచో, కళాపూర్ణోదయ రచనాకాలము క్రీ. శ. 1565 ప్రాంతమగును. కృతి రచనా కాలమునకు సూరనార్యున కించుమించుగా నలుపది సంవత్సరములని నిర్ణయించితిమేని, సూరనార్యుని జననకాలము క్రీ. శ. 1505 ప్రాంతమగును.

దీనినిబట్టి జూచినచో నీ కవికిఁగూడ కృష్ణరాయల యాస్థాన ప్రవేశమున కర్హత లేకపోలేదు. అప్పటికిఁగూడ కేవలము చాటుఁడని చెప్పఁజాలము. అష్టదిగ్గజములలో నొకఁడగునా కాదా యను విషయము సంశయాస్పదము.

ప్రభావతీ ప్రద్యుమ్నము

ప్రభావతీ ప్రద్యుమ్న మీతని తుదిరచన యని చెప్పవచ్చును. ఈ గ్రంథమును తన తండ్రియగు నమర నామాత్యున కంకితము గావించియున్నాడు. రంగరాట్టండము నుదాహృతమగు నొక పద్యమునుబట్టి యీతఁడు గిరిజా కళ్యాణమును నొక గ్రంథమును రచించి నట్లూహింపవలెను.

రామరాజ భూషణుడు

ఆంధ్ర ప్రబంధ వాఙ్మయమున పసుచరిత్రకు గల ప్రఖాత మనుష మున మైనది. అమ్మహా ప్రబంధమును రచించిన కవితల్లిజుడే రామరాజ భూషణుడు. ఇదియేగాక హరిశ్చంద్ర నిలోపాఖ్యానమును ద్వ్యర్థి కావ్యమును గూడ నితఁడు రచించెను. సరస భూపాలీయమును నామాంతరముగల రావ్యా లంకార సంగ్రహమునుగూడ నితఁడే రచించెనని కొందఱి యభిప్రాయము. తద్గ్రంథకర్త చేయుచున్నాఁడును కొందఱు గలరు.

ఈతని యింటిపేరు ప్రబంధాంకము వారు. ఈతఁడు భట్టు కులజుఁడు. ఈతని తండ్రి సూరపరాజు ; తాత తిమ్మరాజు ; ముత్తైత సింగరాజు. రామరాజ భూషణుఁడనునది యీతని విరుదునామమేకాని అసలుపేరు కాదనుట స్పష్టము. ఈ విరుదమునుబట్టి యీతఁడు రామరాయల కాలమున ప్రసిద్ధుఁడయి యుండె ననుటయు స్పష్టమే. రామరాయల తమ్ముఁడగు తిరుమలరాయలకే యీతని పసుచరిత్ర మంకితము గావింపఁబడినది.

పసుచరిత్రము సందలి ర్పిత్యాది పద్యములనుబట్టి పరిశీలించినచో దక్కొత్తిప్రదాన కాలమునకు తిరుమలరాయఁడు పట్టాభిషిక్తుఁడయి కర్ణాట సామ్రాజ్యమును బరిపాలించుచున్నట్లు తెలియుచున్నది. మఱియుఁ జీర్ణ కర్ణాట లక్ష్మీ నాతఁడు పునరుద్ధరించెననిగూడ స్పష్టముగాఁ జెప్పఁబడియున్నది. రావున పసుచరిత్రము తల్లికోట యుద్ధానంతరము అనఁగా క్రీ. శ. 1565 తరువాత, తిరుమలరాయఁడు కర్ణాట సామ్రాజ్యమును బాలించుచున్నప్పుడు యీ గ్రంథ మాతని కంకితము చేయఁబడెనని విస్సంశయముగా చెప్పవచ్చును.

మఱియు నీ కృత్యవతారికయందు తిరుమలరాయనికి పెనుగొండకడ తురకలతో సంభవించిన యుద్ధముగూడ వర్ణింపఁబడియున్నది. ఈ యంశ ముల నన్నిటిని గమనించి చూచినచో పసుచరిత్ర మించుమించుగా క్రీ. శ. 1575 ప్రాంతమున రచింపఁబడెనని చెప్పవచ్చును.

ఈ చారిత్రకాంశములను వ్యక్తము సేయు పద్యముల నీ క్రింద నిచ్చు చున్నాఁడను :

పసుమతీ భార ధూర్వహత నెవ్వని యుర్వ

రా వరాహాంక మర్థము వహించు

గరగతచక్ర విక్రమశక్తి నెవ్వని

రామానుజత్వంబు రమణ తెక్కు

జీర్ణ కర్ణాట లక్ష్మీ పునస్సృష్టి నె
 వ్యాని లోకేశ్వరత్వము పొసంగుఁ
 జటుల శార్వరమగ్న సర్వ పద్మోద్ధార
 పటిమ నెవ్వని రాజభావ మెసఁగు

నతఁడు వీరప్రతాప రాజాధిరాజ
 రాజ పరమేశ్వర రాష్ట్రదిగ్రాజకుల ము
 నో భయంకరి విరుదనన్నుత జయాభి
 రామ గుణహారి తిరుమల రాయ శౌరి.

ఘనసింధు రక్తలోచనయుక్తిఁ గడ నుండు
 మాతంగతతి నంటుమలినమెల్ల
 గరదుండై వెన నభోగతిఁ బడ్డ యమ్మహా
 హీనుని నెనసిన యేవ మెల్ల
 నరకహేతు హిరణ్యహరణ వృత్తిఁ జలించు

కొమ్ముకాని భజించు కొదవలెల్ల
 రౌరవాధార మోర ప్రపాతకులైసి
 విషమ గోత్రులనంటు వృజినమెల్లఁ
 గడిగికొనియె వసుంధరా కమలనయన
 యారః వీరప్రతాప రాజాధిరాజ
 రాజ దేవేంద్ర తిరుమలరాయ చంద్ర
 సాంద్ర పట్టాభిషేకాంబు నముదయమున.

తిరుమలరాయ శేఖరుని ధీరచమూభట రాజి యాజి ఫీ
 కర యవనేశ్వర ప్రహితభాన బలంబులఁ జిక్కునేయ న
 ద్దిరఁ బెనుకొండ కొండలు మదద్విప చర్మకపాల మారిరా
 పరికర భూషితంబులయి బర్విడఁగాంచె గిరిశభావమున్.

ఈతఁడు కృష్ణదేవరాయల యాస్థానమునందలి యష్ట దిగ్గజములలో
 నొకఁడను ప్రతీతి లోకమునఁ గలదు. మీఁది యంశములనుబట్టి పరిశీలించి
 నచో నీతఁ డష్ట దిగ్గజములలో నొకఁడయి యుండుటకైట్టి యవకాశమునులేదు.

వసుచరిత్రవంటి మహాప్రబంధమును రచించుటకు కవి కించుమించుగా
 నలుబది సంవత్సరముల వయసైన నుండవలయును. ఒకవేళ ఏబది సంవత్సర
 వయసున నతఁడు వసుచరిత్రను రచించెనని చెప్పినను, ఈతని జనన కాల
 మించుమించుగా క్రీ. శ. 1525 వ సంవత్సర మగుచున్నది. ఏది యెట్లయినను
 రాయలు దివంగతుఁడగునది కితఁడు బాలుఁడయి యుండును. విద్యార్థి దశను
 గూడ పూర్తిచేసి యుండజాలఁడు.

ఈతని కాల విషయమున వివాదగ్రస్తమగు విషయములు లేవు. రామ రాజ భూషణుడును, మూర్తికవియు నొక్కడగునా కాదా యను విషయము మాత్రమే వివాదగ్రస్తమయి యున్నది. ఈ వివాద విషయములను బరిశీలించుటకుఁ బూర్వము తత్తద్గ్రంథములయం దేమి చెప్పఁబడియున్నదో తెలిసికొందము.

నరసభూపాలీయమున కృత్యవతారికయం దిట్లు చెప్పఁబడియున్నది :

శతరేఖినీ పద్య సందానధారేయు
ఘటికా శతగ్రంథ కరణధుర్యు
నాకు ప్రబంధ బంధాభిజ్ఞ నోవ్యసాని
రోవ్యజ్ఞ నవల జిహ్వోక్తి నిపుణుఁ
దత్తమ భాషా వితానజ్ఞ బహుపద్య
సాధిత వ్యస్తాక్షరీ ధురీణ
నేక సందోచితశ్లోక భాషాకృత
చతురునోవ్యసాని రోవ్యసానంకరజ్ఞ
సమిత యమకాకుదీ ప్రబంధాంకసింగ
రాజసుత తిమ్మరాజపుత్ర ప్రసిద్ధ
నరసవేంకటరాయ భూషణసుపుత్రు
నను బుధవిధేయు శుభమూర్తి నామధేయు.

గద్యము :

ఇది శ్రీ హనుమత్ప్రసాదలబ్ధి కవితాసార సారస్వతాలంకార నిరంకుశ ప్రతిభా బంధుర ప్రబంధ పతన రచనా ధురంధర ప్రబంధాంక వేంకటరాయ భూషణ సుపుత్ర తిమ్మరాజ పౌత్ర సకల భాషావిశేష నిరుపమాపదాన శారదామూర్తి మూర్తిప్రతీతంబైన కావ్యాలంకార సంగ్రహంబును మహాప్రబంధంబు. —నరసభూపాలీయము.

వసు చరిత్రమునం దీ క్రింది విధముగాఁ జెప్పఁబడినది :

నను శ్రీరామ పదారివింద శ్రజనానందున్ జగత్ప్రాణనం
దన కారుణ్య కటాక్షలబ్ధి కవితాధారా సుధారాశి సం
జనితైకైక దినప్రబంధ ఘటికాసద్యశ్శతగ్రంథ క
ల్పను సంగీతకళారహస్య నిధిఁ బిల్వంబించి పల్కెం గృపన్.

శ్రీరామక్షితిపున్మదగ్రజ జయశ్రీలోలు నానాకళా
పారీణున్ బహు సంస్కృతాంధ్ర కృతుల్లం బల్మాణు మెప్పించి త
త్కారుణ్యంబున రత్నహార హయవేదండాగ్రహారాది స
త్కారం బందితి రామభూషణక్రీ. ధన్యుండ వీచన్నిటన్.

గద్యము

ఇది శ్రీరామచంద్ర చరితాంబింద వందన పవననందన ప్రసాద సమాసాదిత సంస్కృతాంధ్ర భాషాసామ్రాజ్య సర్వంకష చతుర్విధ కవితా నిర్వాహక సాహిత్య రసపోషణ రామరాజభూషణ ప్రణీతంబైన పనుచరిత్రంబు. — పనుచరిత్రము.

హరిశ్చంద్ర నలోపాఖ్యానమునం దీ శ్రీంది విధముగాఁ జెప్పఁబడినది :
 పనచి లంఘన కృపావర్ధితోభయ కవి
 తా కళారత్న రత్నాకరుఁడ
 సకల కర్ణాట రిజ్జెధురంధర రామ
 విభుదత్త శుభచిహ్న విభవయుతుఁడ
 పనుచరిత్రాదికాఽప్య ప్రీత బహుస్సప
 ప్రాపితానేక రత్న స్థపుండ
 కాశ్వత శ్రీ వేంకటేశ్వరానుగ్రహ
 నిరుపాధి నైశ్వర్య నిత్య యతుఁడ
 శ్రీకర మహాప్రబంధాంఠ సింగరాజ
 తిమ్మరాజ ప్రియతనూజ ధీసూరి
 పాపాత్ముఁడ రామనృపభూషణాఖ్యనుకవి
 నంకిత మొనర్తు నీ కావ్య మనఘశక్తి.

గద్యము .

ఇది శ్రీరామచంద్ర చరితాంబింద వందన పవననందన ప్రసాద సమాసాదిత సంస్కృతాంధ్ర భాషా సామ్రాజ్య సర్వంకష చతుర్విధ కవితా నిర్వాహక సాహిత్య రసపోషణ రామరాజభూషణ ప్రణీతంబైన హరిశ్చంద్ర నలోపాఖ్యానంబును మహాప్రబంధంబు.

— హరిశ్చంద్ర నలోపాఖ్యానము.

స్పష్ట ప్రతిపాదనమునకై మీఁది గద్యపద్యములు బాదాహరింపఁబడినవి.

పనుచరిత్రమునందు తన తాతతండ్రుల షేర్లు చెప్పకపోయినను, హరిశ్చంద్ర నలోపాఖ్యానమున నివ్వినయములన్నియు చెప్పుటయేకాక తాను పనుచరిత్రమునుగూడ రచించినట్లు చెప్పికొని యున్నాఁడు. దీనినిబట్టి పనుచరిత్రయు, హరిశ్చంద్ర నలోపాఖ్యానమును రచించిన కవి ఒక్కఁడే యనియు, నాతఁడు రామరాజభూషణుఁడే యనియు స్పష్టమగుచున్నది. రెండిటియందును గద్యకూడ నొకేవిధముగ నున్నది. మరియు పనుచరిత్ర రచనానంతరమే హరిశ్చంద్ర నలోపాఖ్యానము రచింపఁబడినదనియు స్పష్టమగుచున్నది.

ఇక సరసభూపాలీయ కర్తయు, వసుచరిత్ర హరిశ్చంద్ర పలోపాఖ్యాన కర్తయు నొక్కఁడా? భిన్నవ్యక్తులా? అను విషయము విమర్శనీయము.

ఇందు సమానాంశములు :

౧. ఈ యిరువురి పేళ్లును ప్రబంధాంకిమువారే.

౨. ఇరువురకును ప్రపితామహుఁడు సింగరాజే.

౩. పితామహుఁడు తిమ్మరాజే.

వీరిర్వురకును తండ్రులు మాత్రము భిన్నులుగా గప్పట్టుచున్నారు. మూర్తికవి (సరసభూపాలీయకర్త) తండ్రి వేంకటరాయభూషణుఁడని చెప్పఁబడి యున్నాఁడు. రామరాజభూషణుని తండ్రి సూరపరాజుని కిలదు. ఈ సూరపరాజును, వేంకటరాయ భూషణుఁడును భిన్నవ్యక్తులయినచో, వీరిర్వురకును తిమ్మరాజే తండ్రిగావున వీరు సోదరులు కావలయును. అట్లయినచో మూర్తికవియు, రామరాజభూషణుఁడును అన్నదమ్ముల బిడ్డలగుదురు.

ఇందు వాదవిషయము రెండు విధములుగా నున్నది :

సూరపరాజును, వేంకటరాయభూషణుఁడును నొక్కరేయని యొక వాదము. మూర్తి రామరాజభూషణు లొక్కరేయని యింకొక వాదము.

ఒక విధముగ నీ వాదము లన్యోన్యాశ్రయములు. మూర్తి రామరాజభూషణు లొక్కరేయని తేలివచ్చుడు, సూరపరాజువేంకటరాయభూషణు లొక్కరేయని వేఱుగా నిరూపింప నావశ్యకములేదు. ఇక సూరపరాజు వేంకటరాయ భూషణులు భిన్నవ్యక్తులు కాఁని నిరూపింపఁబడినప్పుడుకూడ, మూర్తి రామరాజ భూషణ కవులు భిన్నులై యుండుట కవకాశము కలదు. అప్పుడు వీరు సోదరులు కావచ్చును. సూరపరాజు, వేంకటరాయ భూషణులు భిన్నులై, మూర్తి రామరాజ భూషణులుగూడ భిన్నవ్యక్తులయినప్పుడు ఈ యిర్వురు కవులును అన్నదమ్ముల బిడ్డలగుదురు.

ఒక వ్యక్తికి రెండు పేర్లుండుటలో నాశ్చర్యకరమగు విషయమేమియును లేదు. అందొకటి ముద్దు పేరును, ఇంకొకటి తలిదండ్రులు పెట్టిన పేరును కావచ్చును. లేదా తలిదండ్రులు పెట్టిన పేరొకటి యుండగా, స్వార్థితమగు బిరుదనామ మొకటి యుండవచ్చును. నిజనామ బిరుద నామముల భేదమును గుర్తించుటయుఁ గష్టసాధ్యమగు విషయము కాదు.

ఇక సూరపరాజు వేంకటరాయ భూషణ నామములలో, సూరపరాజును నదియే నిజనామ మనియు, వేంకటరాయ భూషణ నామము బిరుదనామ మనియు చెప్పవచ్చును. అట్లే మూర్తి యనునది నిజనామమును, రామరాజ భూషణుఁ

డనునది బిరుదనామము నైయుండును. తల్లిదండ్రులే రామరాజ భూషణుడను పేరు పెట్టిరనుట అంత సంభావ్యమగు విషయముగాఁ గన్పట్టదు. మూర్తి కవియే రామరాజ భూషణుఁ డయినచో, నీ కావ్యత్రయమును (నరస భూపాలీయ, వసుచరిత్ర, హరిశ్చంద్ర నలోపాఖ్యానము) రచించిన కవి యొక్కఁడే యగుచున్నాఁడు. అట్లుకాక మూర్తి రామరాజ భూషణులు భిన్నవ్యక్తులని తలంచినపుడు, వసుచరిత్ర హరిశ్చంద్ర నలోపాఖ్యానముల రచించిన కవిపేరు మనకు తెలియదని చెప్పవలసి వచ్చును. లేదా రామరాజ భూషణ నామమే తల్లిదండ్రు లుంచిన పేరని చెప్పవలసి వచ్చును.

తమ గ్రంథముల యందు బిరుద నామమును మాత్రమే చెప్పుకొనిన కవులు లేకపోలేదు. చింతలపూడి యెల్లనార్యునకు రాధామాధవ బిరుదమును శ్రీకృష్ణదేవరాయ లొసంగి యున్నాఁడు. గ్రంథనామము గూడ రాధామాధవమే. రసికుడగు రాయలు గ్రంథనామమునే బిరుదనామముగా చేసి, గ్రంథమునకును, కవికిని గల అవినాభావ సంబంధమును రాయలు సూచించినాఁడు. రాధామాధవ గ్రంథ రచనా సంతరము తాను రచించిన గ్రంథములందు, ఎల్లనార్యుఁడు తన అసలుపేరు వీడి, బిరుదనామమునే జెప్పికొని యున్నాఁడు.

రాధామాధవుఁడు సుకవి రత్నము చెప్పెన్.

ఇట్లే గద్యమునందుఁ గూడ

చింతలపూడి కామయప్రభు సుపుత్ర శుద్ధ సారస్వత విభవ రాధామాధవ ప్రణీతంబైన

అని బిరుద నామమును మాత్రమే చెప్పినాఁడు.

అట్లే మూర్తికవి తన ప్రథమ గ్రంథమగు నరసభూపాలీయమున తన నిజనామమును జెప్పి, తరువాతి గ్రంథములలో తన బిరుద నామమునే వేసికొని నాడని యూహించుట సంభావ్యము.

మూర్తికవి రచించిన గ్రంథములలో ప్రప్రథమము నరసభూపాలీయ మనుట కాధారము లనేకములు గలవు. నరసభూపాలీయ రచనా కాలమునకు కర్ణాట రాజ్యలక్ష్మీ కలకలలాడుచున్నది. రామరాయలు సజీవుఁడయి యున్నాఁడు. తిరుమల రాయలు కర్ణాట రాజ్యలక్ష్మీని చేపట్టిలేదు. వసుచరిత్ర రచనా కాలము నకు కర్ణాటము జీర్ణకర్ణాట మయినది. జీర్ణకర్ణాట సామ్రాజ్యమును తిరుమల రాయుఁడు వునరుద్ధరించినాఁడు. ఆ నాటికి రామరాయలు లేఁడు. నరసభూపాలీయము, తల్లికోట యుద్ధమునకు పూర్వము రచింపఁబడినదనియు, వసుచరిత్రము ఆ యుద్ధమునకుఁ దరువాత రచింపఁబడినదనియు నిస్సంశయముగా చెప్పవచ్చును.

కాపున సరసభూపాలీయము తరువాతనే వసుచరిత్రము రచింపఁబడినది. మూర్తికవియే రామరాజభూషణుడు. ఇత సూరపరాజు వేంకటరాయ భూషణుడను విషయము చేతి చెప్పనక్కఱలేదు.

మూర్తియే రామరాజ భూషణుడనుటకు చుట్టికొన్ని నిదర్శనములు :

(1) వసుచరిత్రమును రచించినకవి భట్టుమూర్తియే యని జనశ్రుతి వేనోళ్ల చెప్పుచున్నది.

(2) వసుచరిత్ర వ్యాఖ్యాత యగు శోమనాథ కవి వసుచరిత్రము మూర్తికవి విరచితమని స్పష్టముగా చెప్పియున్నాడు. ఈ క్రింది పద్యమును దిలకింపుడు :

రారణ జన్మదై కవినికాయము మెచ్చగఁ గావ్య కర్తయై
భూరి కళాకలాపుడయి పొల్పు వహించెడి భట్టు మూర్తిచే
నీరితమై సుఖార్థపదహీన పదాస్పదమైన యా వసు
జ్ఞైరమణ ప్రవృత్తము సుసాధముగాదు తలంచి చూడగన్.

(3) లక్షణ దీపిక యిందు మించుగా రామరాజ భూషణుని కాలముననే రచింపఁబడినది. అందు మంజీర శబ్దమునకు భట్టుమూర్తి వసుచరిత్ర మొదటి పద్యము ప్రథమ చరణము హల్లునకుఁ (2) యోగము అని చెప్పఁబడి— 'శ్రీ భూపుత్రి వివాహవేళ నిజమంజీరాగ్ర రత్నస్య లీలేత్యాది'—పద్యము కూడ నుదాహరింపఁబడి యున్నది. సరికాలము వారుకూడ భ్రమకుల్లొనైరనుట హాస్యాస్పదమగు విషయము.

ఇత సూరపరాజు వేంకటరాయభూషణుల విషయమున మతౌక వాదము కూడ గలదు. రామరాజ భూషణునకు సూరపరాజు జనక పితయనియు, వేంకటరాయ భూషణుడు పాలక పితయనియు కొందరు చెప్పుచున్నారు. కాని యది కేవల నీరసవాదము.

కందుకూరి రుద్రయ

ఈ కవి విశ్వబ్రాహ్మణ కులమునకుఁ జెందినవాఁడు. ఈతఁడు బహు గ్రంథకర్త. విరంతుళోపాఖ్యానమును పేరు గల మహాప్రబంధమును రచించి, కందుకూరి సోమేశ్వరస్వామి కంకితము గావించెను. సుగ్రీవ విజయమును యక్షగానమును గూడ నీతఁడు రచించి, కందుకూరి జనార్దనస్వామి కంకితము గావించెను. కందుకూరి జనార్దనస్వామిపేరి నీతఁడొక యష్టకమును గూడ చెప్పియున్నాఁడు.

బలపదరీ దరీకుహరీ భాస్వదరీ యదరీ దరీహరీ

అను మకుటముతో నీతఁడొక శతకమును రచించెనని, శతక రవుల చరిత్ర కారులు చెప్పుచున్నారు. ఆ శతకమిప్పుడు లభించుటలేదు. విరంతుళోపాఖ్యాన గంథాంత గద్యనుబట్టి యీ కవినిగూర్చి క్రింది విషయములు తెలియుచున్నవి—

- (1) ఈతఁడు కాశీ ధర్మి.
- (2) పెదరింగ నార్యుని కుమారుఁడు.
- (3) గురువరాచార్యుని శిష్యుఁడు.

ఈ కవి నివాసము నెల్లూరు మండలములోని రందుకూరు. ఈ కవి కాలమును గూర్చి విమర్శక లోకమున నభిప్రాయ భేదములు కలవు. అష్టదిగ్గజ ములలో నీతఁడొకఁడను ప్రతీతియుఁ గలదు. రాయల యాస్థానమున ఈశాన్య దిక్కున నుండెడు సింహాసనము నీతఁడ ధిష్ఠించెడు వాడని కొందఱు చెప్పు చున్నారు.

మల్కిభరాము పాదుషా చింతగుంట పాలెమను గ్రామమును రుద్రకవికి దానమిచ్చినట్లు ఒక దాని శాసనము వలన తెలియుచున్నది. శాసన కాలము క్రీ.శ. 1558. ఈ శాసన విషయము నిజమయ్యెనేని, రుద్రయ రాయల యాస్థాన ముండుండెననుట కెట్టి యభ్యంతరములేదు. శాసనమున శాసనకాలము మాత్రమే కలదుగాని రుద్రయ వయసు చెప్పఁబడలేదు గదా! మతోక్తవిషయము.

రుద్రయ రాయల యాస్థానమున నుండెననుట కితరాధారము లేమియు కానరావు. కొన్ని పుక్కిటి పురాణపు గాథలుమాత్రము గలవు. వానినంతగా విశ్వసించుటకు వీలులేదు. ఇప్పటికి లభించిన యక్షగానములలో రుద్రకవి విరచితమగు సుగ్రీవవిజయమే మొదటిది.

చింతలపూడి ఎల్లనార్యుడు (రాధామాధవ కవి)

ఈతఁడు రాధామాధవము, తారక బ్రహ్మరాజీయము అను రెండు గ్రంథములను రచించి యున్నాఁడు. ఈతఁడు రాయల యాస్థానరచికఁడు కాని రాయలచే నన్మానింపఁబడినవాఁడు. రాయల యాస్థాన వైభవమును కన్నులారఁజూచి యానందించినవాఁడు. ఈతనికి రాయల రాధామాధవ బిరుదమిచ్చినట్లు ఈ క్రింది పద్యము చెప్పుచున్నది .

రాధామాధవ సుచ్యుతాంకితముగ త్రోడక్రియం జెప్పి త
న్మాధుర్యంబునఁ గృష్ణరాయవిఘ్న గర్హితేకు మెప్పించి నా
నా ధాతృ ప్రతిమాన సత్కవులలోనన్ భూషణశ్రేణితో
రాధామాధవ నామమించిన జగత్ప్రఖ్యాత చారిత్రుఁడన్.

ఇందు ధాతృ ప్రతిమాన శబ్దమున ఆంధ్రరచితా మరాఠహ బిరుదాంకితుఁడగు అల్లసాని పెద్దన సూచింపఁబడెనని చెప్పవచ్చును.

నగరు, లగరు, తొగరు, వగరు అను పదములను వ్రాసస్థానములందుంచి, రామాయణ, భారత, ధాగపర పరమలుగా పద్యములు చెప్పుమని యీ కవిని రాయల యాస్థానమందలి కొందఱు పండితుల కొరిరట. పెద్దనయే యట్లు కోరెనని కొందఱి మతము. ఆ సమస్యల నీ క్రిందివిధముగా యెల్లనార్యుడు పూరించెనట :

నగరు పగాయెనింక విపినంబుల కేఁగుఁడు రాజ్యకాండీకుం
దగరు కుమారులార ! యని తల్లి వగల్మిగులంగఁ దోఁపఁగాఁ
దొగరున రక్షగట్టి మదిఁ దోఁపక గద్గద భిన్నకంఠయై
పగరుచుచున్నఁజూచి రమువంశ వరేఱుఁడు తల్లి కిల్లనున్.

వగరుపుమాత్రమే పరుఁడు పశ్యుఁడుకాఁడు సఖి సఖిత్వ మె
న్న గరుడచాహనుండు మమునాఁడట డించుటయెల్ల నుద్ధవా !
తగరని రాక మోహపు లతాతనులైన విడంగఁ జూతురే !
తొగరుచి యోషదీకునకుఁ దోఁపఁగఁ జేయునె వీడనాడగన్.

తొగరుచి కన్నుదోయిఁ గడుఁ దోఁపఁగఁ గర్ణుఁడు భీమసేనుపైఁ
దగరు ధరాధరంబువయిఁ దాకిన భంగిని దాకి నొచ్చి తా
వగరుచుచున్ వెనం బరుగువాఱిన నచ్చటి రాజులోకమూర్
నగరు సుయోధనాజ్ఞ మది నాటుటఁజేసి ధరాతలేశ్వరా !

ఈతఁడు తన రాధామాధవ కావ్యమును మదన గోపాలస్వామికీ గృతి యిచ్చియున్నాఁడు.

కవి రచించిన రెండవ గ్రంథమగు తాంబూలబ్రహ్మరాజీయమును శ్రీరామ చంద్రున కంకిత మొసంగియున్నాడు. అచ్యుతరాయలకడ కందాచారమును (Military Accounts) వ్రాయు 'నంజయ్య రిమ్మరుసు' కృతిరచనాప్రేరకుడు.

ఎల్లనార్యుడు విష్ణుమాయా నాటకమును నొక గ్రంథమును రచించినట్లు విష్ణుమాయా నాటక ముద్రిత ప్రతులనుబట్టి తెలియుచున్నది. కాని యా గ్రంథమును రాధామాధవ కవి రచింపలేదనియు, మడికి సింగన సోదరుడగు 'అనంతయ్య' యనునాతడు రచించెననియు కొందఱి వాదము.

ఓ వాద స్థావకులలో ముఖ్యులగు శ్రీ చాగంటి శేషయ్యగారు తమ యుపపత్తుల సన్నిధిని క్రోడీకరించి యీ క్రింది వాక్యములలో చెప్పియున్నారు: రాజమహేంద్రవరమున శుకబ్రహ్మచే స్థాపితుడైన గోపాలస్వామి యుండెననియు, నా స్వామికిఁ గాటయదేముడు కుమారగిరి రెడ్డితోఁ జెప్పి యనవర్తిగ్రామము నిప్పించెననియు ననవర్తి శాసనమువలనఁ దెలియుచున్నది. విష్ణుమాయా నాటకమునఁ బలుతావుల శుకబ్రహ్మయని పేర్కొనుటనుబట్టియు, నా గ్రంథమును గోపాలస్వామి కంకితము చేయుటనుబట్టియు నా కృతికర్త మడికి యనంతయ్యయని నిర్ణయించుటలో నా విశ్వాసము మఱింత దృఢమైనది. అనంతయ్య తండ్రియైన యయ్యల మంత్రి రాజమహేంద్రపురి కధిపతియైన తొయ్యేటి యనపోత భూపాలునికడ మంత్రిగా నుండినట్లు వాసిష్ఠ రామాయణ కృత్యాదియందు సింగనకవి చెప్పియున్నాడు. అనంతయ్య తన కృతిని రాజమహేంద్ర వరమందు శుకబ్రహ్మచే స్థాపితుడైన గోపాలస్వామి కంకితము చేసెనని నిశ్చయింపవచ్చును.¹

చింతలపూడి యెల్లనార్యుడు విష్ణుమాయా నాటకమును వ్రాయలేదని చెప్పబయ్యే సంభావ్యముగాఁ గన్పట్టుచున్నది.

ఈ కవి కాలము క్రీ. శ. 1480-1550 అని తలంచుట సమంజసము.

సంకుసాల నృసింహకవి

ఈ కవి కవికర్తరసాయనమను మహా ప్రబంధమును రచించి, శ్రీరంగ మందలి రంగనాథస్వామి కంకితము చేసియున్నాడు. ఈతఁడు రాయల యాస్థానమునఁ బ్రవేశించుటకయి యత్నించెననియు, ఈతని కవితాశక్తికి భయపడి పెద్దనార్యుఁడీతని కాస్తానప్రవేశముఁ గలుగకుండ వారించెననియు, అప్పుడీతఁడు ప్రభువులను, వారి యాస్థాన చర్యదలను రోసి జగన్నాథుఁడగు శ్రీరంగనాథునకు తన గ్రంథ మంకితమిచ్చెననియు నొక్క కింపదంతి కలదు. దారిద్ర్య భారమును భరింపలేక యీతఁడు తన పద్యముల నమ్ముకొనుచుండె ననియు, కృష్ణదేవరాయల తనయ మోహనాంగి యనునామె అందొక పద్య మును నాల్గవేల పరాల్చి కొనెననియు, నెత్తమాడు సమయమున నామె యా పద్యపాదమును జదువగా, రాయలామెను పద్యమంతయుఁ జదువుమని కోరె ననియు, ఆమె యట్లు పద్యమంతయుఁ జదువగా నాతఁ డందలి సరస కవితా మాధుర్యమున కచ్చెరువొంది, ఆ పద్యమును రచించిన కవి పేరుగూడ తెలిసి కొని యట్టి మహాకవి నిరాశ్రయుఁడయి తిరిగి పోయినందులకు మిక్కుటముగ విచారించెననియు నొక గాథ కలదు.

మోహనాంగి చదివెనని చెప్పఁబడుచున్న పద్యమిది :

ఒత్తుకొనివచ్చు కటికుచోద్యుత్తిఁ జూచి
తరుణీ తను మధ్య మెచటికో దలఁగిపోయె
నుండెనేనియుఁ గనఁబడకున్నె : యహహ :
యుద్ధతుల మధ్యమునఁ బీదలకుండతరమె ?

రాయలకు మోహనాంగి యను కూతురే లేదు గావున యీ కథ కేవలము కట్టుకథ యని చెప్పనగును. గజపతి కూతురుపేరు మోహనాంగియని కొన్ని గ్రంథములయందు చెప్పఁబడియున్నది. ఈ కథయందు చెప్పఁబడిన మోహనాంగి యామె యగునేమో : ఈ కథ నిజమైనను గాకున్నను నృసింహ కవి గ్రంథమున రాజమాషణము మిక్కుటముగఁ జేయఁబడియున్నది. దానిని బట్టి నృసింహకవికి రాజాస్థాన ప్రవేశ సందర్భమున గొంత నిరాకృతి కలిగి యుండునని మన మూహింపవచ్చును. ఈతఁడు తన గ్రంథమున తన్నుగూర్చి యేమియును జెప్పికొనలేదు. గద్యలో మాత్ర మిట్లున్నది :

ఇది శ్రీ మద్భట్టి పరాశర దేశికేంద్ర చరణ సరసీరుహ సేవకోపసేవక సరసింహ నామధేయ ప్రణీతంబైన కవికర్తరసాయనంబు.

గ్రంథాంతమున తన పేరును, గ్రంథ నామమును మాత్రము చెప్పి యున్నాడు :

కవితా విచక్షణతః గల

కవి కంఠ విభూషణముగ గైకొన వలయున్

గవివర నృసింహ విరచిత

కవి కర్ణ రసాయనమును కావ్యము దీనిన్.

కవిస్తుతియందుఁ గూడ పూర్వకపుల నెవ్వరిని పేరువెట్టి స్తుతింపలేదు. కావున నీ కవి కాలనిర్ణయమునకు రెండే యాధారములు గలవు :

1. ముందు చెప్పఁబడిన కట్టుకథ; 2. భట్టవరాళర గురుత్వము.

ఈతని గురువు భట్టవరాళరుఁడని గద్యములో స్పష్టముగా నున్నది. పదునారవ శతాబ్దిలో భట్టవరాళరుఁడను నొక దేశికుఁడున్నట్లు తిరుపతి దేవాలయ మందలి యొక శాసనమును బట్టి తెలియుచున్నది :

శ్రీ మన్మహారాజాధిరాజ రాజ పరమేశ్వర శ్రీ వీరప్రతాప శ్రీ వీర అచ్యుతరాయ మహారాయలు రాజ్యము చేయుచుండగ శక సంవత్సరములు 1457 అగు మన్మథ సంవత్సర మీనమాస పూర్ణిమనాడు ఉత్తరా నక్షత్రయుక్త సోమవారమున హరిఁస గోత్రుఁడయిన భట్టవరాళరుని శిష్యుఁడగు మల్ల మల్లయ కుమారుడు రామయ్య యను నాతడు శ్రీ వేంకటేశ్వర స్వామివారికి నాల్గు వందల వణములు సమర్పించి....

అని గలదు. శాసన కాలము క్రీ.శ. 1536. దీనిని బట్టి చూచినచో భట్టవరాళరుఁడొకఁడు రాయల కాలమున నుండెననుట నిర్వివాదమగు విషయము. ఈతఁడే నృసింహకవి గురుపై యుండవచ్చును. మఱియు మీఁద చెప్పఁబడిన కథ యందుఁ గూడఁ గొంత సత్యము కలదని విశ్వసించవచ్చును.

సారంగు తమ్మయ

ఈతఁడు వైజయంతీ విలాసమును ప్రబంధమును రచించి శ్రీరామచంద్రున కంకిత మిచ్చెను. ఈతని వంశమునకు మూలపురుషుఁడు సారంగధరఁడను పేరుగల వాఁడఁట. ఆతని పేరిటనే పీఠ గృహనామము సారంగు వారైనారు. ఈతఁడు గోలకొండ రచయిగఁ బనిచేసినట్లే క్రింది పద్యమును బట్టి తెలియుచున్నది :

ఇన సమతేజులౌ నృపులనెల్ల మహమ్మదుశాహి యేలు నీ
యెనుబడినాల్గు దుర్గముల నేలిన యేలిక గోలకొండఁ ద
ద్వన సుగర్భలిన్ గరణికం బొసరించెడుఁ దమ్మమంత్రి యా
జనపతి రమ్మ చొమ్మనఁ బ్రజల్ జయవెట్టి గృహస్థులౌనన్.

కందాళ అప్పలాచార్యులు తన గురువని యీతఁడు ఈ క్రింది పద్యమునఁ జెప్పికొని యున్నాఁడు :

పందారు దాన జనతా
మందారున్ వేదశాస్త్ర మహిత ప్రజ్ఞా
బృందారక గురు మధురు
గందాళపుల గురున్ జగద్ధిత గొల్తున్.

శ్రీ వీరేశలింగం పంతులుగారు తమ కపుల చరిత్రలో నీ కవి కాల మించు మించుగా పదునారవ శతాబ్ది తుది భాగమును పదునేడవ శతాబ్ది ప్రథమ భాగమునై యుండునని నిర్ణయించి యున్నారు. ఈ నిర్ణయమునకు వారు వచ్చుటకు కారణము మహమ్మదు శాహి కాలము.

మహమ్మదు శాహి యనఁగా 'మహమ్మదు కులీ కుతుబ్షా' అని వారు భ్రాంతిపడినారు. కులీ కుతుబ్షా కాలమే యించుమించుగా కవి కాలమై యుండునని వారి నిర్ణయము. కాని యీ నిర్ణయమునకు సహేతుకముగఁ గన్పట్టదు.

తమ్మయ తన గురువు కందాళ అప్పలాచార్యులని కృత్యాదియందు చెప్పి యున్నాఁడు కాదు ; అప్పలాచార్యులు వైష్ణవ మతగురువు. ఈతని శిష్యులలో కృతికర్తలును, కృతిభిర్తలును గూడ కలరు. చిత్రభారత కృతిపతియగు యెనుమలపల్లి పెద్దయామాత్యుని తండ్రియుఁ బెదతండ్రియు (మాదయ నారయలు) కందాళ అప్పలాచార్యుల శిష్యులే.

చరమకవి తన చిత్ర భారతము నించుమించుగా క్రీ. శ. 1510 ప్రాంత మున వ్రాసియున్నాఁడు. అప్పలాచార్యులుగూడ పదునారవ శతాబ్ది ప్రారంభమున

నున్నట్లు తిరుపతి దేవస్థానమువారు ప్రకటించిన శాసనములను బట్టి తెలియుచున్నది.¹

మహమ్మదు శాహీ కాలమును ముందే వివరించి యుంటిని. పదునారవ శతాబ్ది ప్రథమ భాగమున నున్న అప్పలాచార్యుల శిష్యుడగు సారంగు తమ్మయ మహమ్మదు శాహీ కాలమున నుండుననుట కవకాశము లేదు. ఉండినను ఆతని కానాటి కెనుబది తొంబది యేండ్లుండును. అట్టి వయసున నారణ్దీ ప్రబంధమును నిర్మించెనని చెప్పుటయు సంగతము కాదు. కావున శ్రీ పీఠేశలింగం పంతు లూహించిన విషయము సరికాదని వెప్పవచ్చును.

ఇక నీ మహమ్మదు శాహీ యెవ్వరను ప్రశ్న మిగిలి యున్నది :

ఈతఁడు రెండవ మహమ్మదు షాహా అని సామాన్యముగాఁ జెప్పఁబడు బహమనీ మహమ్మదు షాహా యై యుండును. ఈతఁడు క్రీ.శ. 1481 లో సింహాసనమెక్కి క్రీ.శ. 1518 లో జనిపోయెను. ఈతనిచే మీఁది పద్యమునఁ జెప్పఁబడిన యెనుబదినాలుగు దుర్గములపై నధికారముకలదు. ఈతని పరిపాలన కాలముననే తమ్మయకవి గోలుకొండకు కరిణముగా నుండి యీ గ్రంథమును రచించి యుండును. మఱొక విషయము.

ఈ మహమ్మదు షానే శ్రీరృష్టదేవరాయలు చెజునుండి విడిపించి యున్నాఁడు. మహమ్మదు కులీకుతుబ్షా కులీకుతుబ్షా మనుమఁడు. ఈ కులీకుతుబ్షా యను నాతఁడు రెండవ మహమ్మదు షా వద్ద సేవకుఁడుగా నుండి తరువాత స్వతంత్రుడై వ్యవహరించినాఁడు. బహమనీ రాజ్య మైదు భాగములుగా చీలిన తరువాత యందొక భాగమునట మాత్ర మీతఁడు ప్రభువయ్యెను. కావున నీతని మనుమఁడగు మహమ్మదు కులీకుతుబ్షా యెనుబది నాలుగు దుర్గములపై నధికారము గలవాఁడనుట సత్యమూరిమగు విషయము.

కావున పై పద్యము నందలి మహమ్మదు శాహీ రెండవ మహమ్మదు షాయే. ఈతని కాలముననే కందాళ అప్పలాచార్యుఁడును గలఁడు. ఆతని శిష్యుడగు సారంగు తమ్మనయు నీ కాలముననే యుండెననుట సమంజసము.

ఎడపాటి ఎఱ్ఱన

ఈతఁడు మల్లాణ చరిత్ర మను శృంగార ప్రబంధమును వ్రాసి చుండి కాళయ మంత్రి కంకితము గావించి యున్నాఁడు. కృత్యవతారికను బట్టి యీతఁడు 'ఎడపాడు' అను గ్రామమునకు కరణమైయున్నట్లు తెలియుచున్నది. 'పాటిగలట్టి మేటి యెడపాటి పురాధివ యెఱ్ఱనార్య' అని కృతిపతి యీతనిని సంబోధించి యున్నాఁడు. ఆశ్వాసాంత గద్యమునుబట్టి యీతని తండ్రి పేరు సోమయామాత్యుఁడని తెలియుచున్నది. ఈతఁడు కుమార నైషధమును మఱి యొక ప్రబంధమును రచించినట్లు ప్రబంధరత్నాకరమున జగన్నాథ కవి యిచ్చిన యుదాహరణలను బట్టి తెలియుచున్నది. కాని యా గ్రంథ మిప్పుడు లభించుటలేదు. ఈ కవి మల్లాణచరిత్రమును దొలుత కృష్ణరాయల కంకిత మీయఁ దలంచినట్లును, తరువాత నెక్కారణముననో తన మనమ మార్చుకొని చుండి కాళయ మంత్రికి గ్రంథము నంకిత మిచ్చినట్లును గృత్యవతారిక యందలి యీ క్రింది పద్యమును బట్టి తెలియుచున్నది .

ఇట్టి మహాప్రధాన పరమేశ్వర మూర్తివి గాన నీపు చే
పట్టితి. మేలు, చుండిపురిపాలక : కాళన మంత్రి చంద్ర : మున్
గట్టిగఁ గృష్ణరాయజనకాంతున కీయక దాచినట్టి యా
రట్టడి యైన యెఱ్ఱకవిరాజిత మల్లాణ రావ్యరస్యకన్.

ఈ పద్యమునఁ జెప్పఁబడిన కృష్ణరాయలు సాహితీ సమరాంగణ సారస్వ భామ బిరుదాంచితుఁడగు శ్రీకృష్ణదేవరాయలే యైనచో నీతఁడు నిస్సంశయ ముగ పదునారవ శతాబ్ది ప్రభు భాగమున నున్నాఁడని నిర్ణయింప వచ్చును. మల్లాణ చరిత్ర పీఠికాకారులీ పద్యమునఁ జెప్పఁబడిన కృష్ణరాయలు నంద్యాల కృష్ణమ రాజగునేమో యని కొంత సందియమును వెలిబుచ్చినారు. నంద్యాల కృష్ణమరాజు బిరుదురు గలరు. వారిరువురునుగూడ పదునారవ శతాబ్దివారే (క్రీ. శ. 1500-1560). కావున మీఁది పద్యమందలి కృష్ణరాయలు కృష్ణమ రాజైనను గవి కాలమునఁ బెద్దమార్పు రాదు. మఱొకవిషయము.

శ్రీ ప్రభాకర శాస్త్రిగారు ప్రబంధ రత్నాకరకర్త (క్రీ.శ. 1570 ప్రాంతము వాఁడని సోపన త్రికముగ నిరూపించి యున్నారు. ఆతఁ డెఱ్ఱనకవి గ్రంథముల నుండి పెక్కు పద్యముల నుదాహరించి యున్నాడు. కావున యెఱ్ఱనకవి అంతకుఁ బూర్వుఁడై యుండును గాని తరువాతి వాఁడై యుండుట కవకాశము లేదు. ఎట్ల చూచినను యెఱ్ఱనరవి పదునారవ శతాబ్దికి చెందిన వాఁడనియే తోచుచున్నది.

తటిగొండ ధర్మన

ఈతఁడు చిత్రభారతమును ప్రబంధమును రచించినాఁడు. ఈ గ్రంథ రృతిభర్త యెనుమలపల్లి పెద్దయామాత్యుఁడు. ఈ పెద్దయామాత్యుఁడు 'చిత్రాంబుఖాను' అను దానికడ మంత్రిగా నున్నట్లు

మించి చిత్రాంబుఖాన ఖామీ మహేంద్ర సకల సామ్రాజ్య లక్ష్మీ విభావించుడు

అను రృత్యవతారిక యందలి వాక్యమునుబట్టి తెలియుచున్నది. ఈ చిత్రాంబు ఖాను కాలమును దెలిసికొన్నచో రృతిభర్త కాలమును, దానినిబట్టి రృతికర్త కాలమును దెలియగలవు. ఈతని గూర్చి మూఁడు కైఫీయతులలో వ్రాయఁబడి యున్నది. మొదటిది కిమ్మూరు కైఫీయరు. రెండవది యేరళిలాసగర కైఫీ యరు. మూడవదాని రెట్టి పేరునులేదు. ఈ మూఁడు కైఫీయతుల యందును చెప్పఁబడిన విషయములు పరస్పర విరుద్ధములుగ నున్నవి. కావున నిందరి విషయములన్నియు యధార్థములని నమ్ముటకు వీలులేదు. ఇతరాధారములుగూడ వీనితో సమ్మతించినప్పుడు మాత్రమే వీనిని సత్యములని యంగీకరింపవగును.

ఒకటి రెండు విషయములందు మాత్రము కైఫీయతులు మూఁడును నేకీభవించుచున్నవి. చితాబుఖానుఁడు హీనకుల శాతుఁడు. చిన్నతనమందు 'అవసరాల పెద్దిరాజు' అను దానిపద్ధ పసులరావరిగా నుండెడివాఁడు. అప్పుడు పీనిపేరు సీతఁడు. పొలములో నిద్రించుచున్న సీతనిపయి సూర్యరశ్మి సోకకుండ పాము పడగవిప్పి యాడుచుండుట ఒకనాడు పెద్దిరాజు కంటఁబడెను. దానినిబట్టి సీతని భావిభాగ్యోదయము పెద్దిరాజుఁజూపించి, దానికి చదువుసాములు నేర్పెను. సీతఁడు పెరిగి పెద్దవాడై క్రమక్రమముగా దుర్గాఢ్యజడయ్యెను. ఒక కైఫీ యత్తున చితాబుఖాను మహమ్మదీయ మతమును గైకొనినట్లు వ్రాయఁబడి యున్నది. కాని యది యంగీకరింపవలసిన విషయముకాదు. చిత్రభారతముని చితాబుఖానుని గూర్చి వ్రాయఁబడిన పద్యములనుబట్టి యాతఁడాజన్మాంతము హైందవ మతావలంబియే యని స్పష్టముగా తెలియుచున్నది.

ఇందు శేఖర పాదారవింద యుగళ భావనాపరుఁడు

అని చితాబుఖానుఁడిందు కీర్తింపఁబడి యున్నాఁడు. మహమ్మదీయ మతావలంబియే యైసచో శివునియెడ భక్తిప్రపత్తు లుండపుగదా. ఇందే యీతని గూర్చి "భోగిపంశాద్ధి చంద్రుఁ" డనియు, "భోగిపంశఁడయః పారావారరా నుభాకరుఁ" డనియుఁ జెప్పఁబడియున్నది. కావున సీతని యింటిపేరు భోగివారై

యొందును. కిమ్మూరు కైఫీయతులో నీతఁడు బోయికులమున జన్మించినట్లు గలదు.

శ్రీకృష్ణదేవరాయలు కళింగ దేశముపయి దండెత్తి పోవునపుడు గోదావరీతీర కాంతారములందీ చితాబుఖానుఁడే రాయల నడ్డగించి, మోర యుద్ధము గావించి తుదకు పరాజితుఁ డయినాఁడు. ఈ విషయము కృష్ణరాయవిజయమున నీ క్రింది పద్యములలో చెప్పఁబడి యున్నది :

చనుచోఁ జితాపుఖానుం
డనువాఁడు ధరాధరాంతరాంతరసీమన్
గనుమలలో నఱువదివేల్
ఘనశార్ఙ్గధరుల్ చెలంగఁ గలహ మొనర్పన్.

నాలుగుదిక్కులం గినిసి నట్టడవిం జరియించు నచ్చ మూ
పాళి గలంగ బల్లెముల బాణములన్ మెఱుగీతె గుంపులన్
రాలఁ దుపాకులం బలుఫిరంగుల భంగము నొందఁజేసి గ
గ్గోలు పడం గడంగి యెలగోలు బలంబు చలం బెలర్పఁగన్.

ఈ పద్యములనుబట్టి చితాబుఖానుఁడు గోదావరీ మండల ప్రాంతమందలి మన్నెదేశముల నేలుచు గజపతులకు సామంతుఁడయి యుండెనని నిశ్చయింప నగును.

చితాబుఖానుఁడు ఏకశిలా నగరమువఱకుగల దేశమంతయు జయించి నట్లొక శాసనమునుబట్టి తెలియుచున్నది. దాక్షరు హీరానంద శాస్త్రిగారు యుపోద్ఘాతముతో నా శాసనమును హైదరాబాదు శాసన శాఖవారు ప్రకటించిరి. శాసన మంతయు సంస్కృతమున వ్రాయఁబడియున్నది. శాసనకాలముమాత్రము తెలుఁగునఁ గలదు. క్రీ. శ. 1503 శాసనకాలము (శక వర్షములు 1425). శ్రీకృష్ణదేవరాయలు గజపతిని జయించి, పొట్నూరుకడ జయస్తంభమును స్థాపించిన కాలము క్రీ. శ. 1516 అని చరిత్రకారులు వలుపు రంగీకరించి యున్నారు. కావున యీ రెండు విషయములును పరీక్షించి చూచినచో, చితాబు ఖానుఁడు రాయలకాలమున నుండెనని నిశ్చయముగాఁ జెప్పవచ్చును. ఏకశిలా నగరమున జయస్తంభము నాటుసరికి చితాబుఖానున కించుమించుగ నలుబది యైదేండ్లుండునని యెంచినచో, రాయలపై దాడి వెడలునాటి కించుమించుగ నఱువదియేండ్ల యీడువాఁడగును. ఆనాటివారి శరీర పాటవమునుబట్టి పరిశీలించినచో నదియొక పెద్ద యీడు కాదు.

ఈ శాసనమున చితాబుఖానునిగూర్చి మఱికొన్ని విషయములు తెలియు చున్నవి. ఈతని తాతపేరు నాగయ. నాగయ కుమారుఁడు మానయ. మానయకు

గౌరాంబయను భార్యయందు చితాబుఖానుఁడు జనించెను. చితాబుఖానున కిరువురు భార్యలు గలరు. మొదటియామె పేరు దేవాంబిక. రెండవ యామె పేరు అనుమాంబ. దేవాంబికయందు చితాబుఖానున కిరువురు కుమారులు జన్మించిరి. మొదటివాఁడు అవధూతఖాను. రెండవవాఁడు పురాంతకుఁడు. అనుమాంబ యందీతనికి అమరయ్య, భోగయ్య, రామయ్య అను మువ్వరు కుమారులు కలిగిరి. అవధూతఖానుఁడు శాసనకాలమునకుఁ బూర్వమే రణ రంగమున నిహతుఁడయ్యెను.

అద్దంకి గంగాధర కవి రచించిన తపతీసంవరణోపాఖ్యానమున గూడ చితాబుఖానునకు సంబంధించిన కొన్ని విషయములు గలవు. గ్రంథ కృతిపతి యైన ఇబ్రహీం పాదుషా తండ్రి యగు కులీకుతుబ్షా చితాబుఖానుని జయించినట్లు గ్రంథమునఁ జెప్పఁబడి యున్నది. కులీకుతుబ్షా క్రీ.శ. 1512 వ సంవత్సరము నుండి 1543 వఱకును గోలుకొండ నవాబుగా రాజ్యమేలెను. ఈ విషయములను బట్టి చూచినను చితాబుఖానుఁడు రాయల కాలమున నుండెననుట నిర్వివాదమగు విషయము.

చితాబుఖానుఁ డోరుగల్లును జయించి, అందు మహాన్నత పదవియందున్నప్పుడే, చిత్రభారతము రచింపఁబడెనని చెప్పవచ్చును. శ్రీకృష్ణదేవరాయలు క్రీ.శ. 1515 వ సంవత్సరమున గజపతులను జయించి, కొండపల్లి దుర్గమును కంభముమెట్టను తన స్వాధీనము చేసికొనినట్లు తిరుపతి శాసనమునఁ జెప్పఁబడి యున్నది. కావున నాటికి ఓరుగల్లును, తత్పరిసర ప్రాంతములును చితాబు ఖానుని స్వాధీనమున లేవని నిర్ణయింపవచ్చును.

పై చర్చవలన తేలిన సారాంశమిది .

చితాబుఖానుఁ డోరుగల్లున వైభవోపేతుఁడయి యున్నప్పుడే చిత్రభారతము రచింపఁబడెను. ఆకాలము ఇంచుమించుగా క్రీ. శ. 1503 వ సంవత్సరము నుండి 1512 వఱకునై యుండును. ఈకాలము కృతిపతి తండ్రియైన మాదయకు గురువగు కందాళ అప్పలాచార్యుని కాలముతో గూడ సరిపోవు చున్నది..

* వివాదగ్రస్తములగు కవికాలాదులు మాత్రమే యిందుఁ జూపఁబడినవి. ఇది కవుల చరిత్ర కాదు. కావున నిందుఁ జేర్చొన్న కవులందఱినిగూర్చియు వ్రాయలేదు.

ఉదాహృత గ్రంథములు

గ్రంథము

గ్రంథకర్త పేరు

అగ్నిపురాణము

అచలాత్మజా పరిణయము

అచ్యుత రాయాభ్యుదయము

అప్పకవీయము

అభిజ్ఞాన శాకుంతల వ్యాఖ్య

ఆంధ్ర కవుల చరిత్ర

ఆంధ్ర మహాభాగవతము

ఆంధ్ర మహాభారతము

ఆంధ్ర సాహిత్య పరిషత్ప్రతికలు

ఆముక్తమాల్యద

ఉత్తరరామాయణము

ఉత్తర హరివంశము

ఉద్భటారాధ్య చరిత్ర

ఏపిగ్రాఫికా ఇండికా సంపుటములు

కకుత్స్థ విజయము

కర్పూరమంజరి

కవికర్ణ రసాయనము

కవిజనరంజనము

కవిజీవితములు

కవిరాజ మనోరంజనము

కళాపూర్ణోదయము

కృష్ణరాయ విజయము

కావ్యప్రకాశము

కావ్యమీమాంస

కావ్యదర్శము

కావ్యాలంకార చూడామణి

కావ్యాలంకారసార సంగ్రహము

కావ్యాలంకార సూత్రవృత్తి

కాశీఖండము

తిరుమల వేంకటాచార్యులు

రఘునాథ నాయకుడు

కాకునూరి అప్పకవి

శ్రీనివాసాచార్యులు

కందుకూరి వీరేశలింగము

పంతులుగారు

బమ్మెర పోతనామాత్యుడు

కవిత్రియము

శ్రీ కృష్ణదేవరాయలు

కంకంటి పాపరాజు

నాచన సోమన

తెనాలి రామకృష్ణకవి

మల్ల అనంతభూపాలుడు

రాజశేఖరుడు

సంకుసాల నృసింహకవి

అడిదము సూరకవి

గురుజాడ శ్రీరామమూర్తిగారు

కనుపర్తి అబ్బయ్యామాత్యుడు

పింగళి సూరనార్యుడు

కుమార ధూర్జటి

మమ్మటుడు

రాజశేఖరుడు

దండి

విన్నకోట పెద్దన

ఉద్భటుడు

వామనుడు

శ్రీనాథుడు

గ్రంథము పేరు

కాశహస్తీ మాహాత్యము
 కాశహస్తీ మాహాత్యము
 క్రీడాభిరామము
 కుమారసంభవము
 కుచేలోపాఖ్యానము
 కువలయాశ్వ చరిత్రము
 కేయూరబాహు చరిత్ర
 కౌసల్యా పరిణయము
 ఘటికాచల మాహాత్యము
 చంద్రభాను చరిత్రము
 చిత్ర భారతము
 చైమిని భారతము
 తపతీ సంవరణోపాఖ్యానము
 తారాశశాంకము
 తిరుపతి దేవస్థానమువారి

శాసన సంపుటములు

తుక్తా పంచకము
 దశకుమార చరిత్ర
 దశరూపకము
 దక్షిణ హిందూదేశ

శాసన సంపుటములు

దేవప్రత చరిత్రము
 ధ్వన్యాలోకము
 ధ్వన్యాలోకలోచనము
 నరసభూపాలీయము
 నవనాథ చరిత్ర
 నృసింహ పురాణము
 నాగర ఖండము

నాట్యశాస్త్రము
 నాసికేతోపాఖ్యానము
 నిరంకుశోపాఖ్యానము
 నిర్వచనోత్తర రామాయణము

గ్రంథకర్త పేరు

ధూర్జటికవి
 లింగరాజకవి
 శ్రీనాథుడు
 నన్నెచోడుడు
 గట్టు ప్రభువు
 నవరము చిననారాయణనాయకుడు
 మంచన
 వావిలకొలను సుబ్బారావుగారు
 తెనాలి రామకృష్ణకవి
 తరిగొప్పుల మల్లన
 తణిగొండ ధర్మన
 పిల్లలమఱ్ఱి పినవీరభద్రుడు
 అద్దంకి గంగాధరకవి
 శేషము వేంకటపతి

తుక్తాదేవి
 కేతన
 ధనంజయుడు

మేడేపల్లి వేంకటరమణాచార్యులుగారు
 ఆనందవర్ధనుడు
 ఆభినవగుప్తుడు
 రామరాజభూషణుడు
 గౌరన
 ఎఱ్ఱాప్రెగ్గడ
 తురగా రామకవి —

అయ్యంకి బాలసరస్వతి

భరతుడు
 దగ్గుబల్లి దుగ్గన
 కందుకూరి రుద్రయ
 తిక్కన

గ్రంథము పేరు

నిరోధ్య నిర్వచన నైషధము
నైషధము
పంచతంత్రము
పండితారాధ్య చరిత్ర
పలనాటి వీరచరితము
పాండురంగ మాహాత్యము
పాణిగృహీత
పారిజాతాపహరణము
ప్రతాపరుద్రీయము
ప్రబోధ చంద్రోదయము
ప్రబోధ చంద్రోదయ వ్యాఖ్య-చంద్రిక
ప్రభావతీప్రద్యమ్నము
ప్రభాస శాప విమోచనము
బహుళాశ్వ చరిత్రము
బిల్వేశ్వరీయము

బేతాళ పంచ వింశతి
బ్రహ్మవైవర్త పురాణము
భరతాభ్యుదయము
భామహాలంకారము
భారతి సంపుటములు
భీమేశ్వర పురాణము
భోజరాజీయము
మనుచరిత్రము
మహమ్మదీయ మహాయుగము
మార్కండేయ పురాణము
మైసూరు వంశావళి
మొల్ల రామాయణము
యయాతి చరిత్ర
యాదవరాఘవ పాండవీయము
యాదవరాఘవ పాండవీయము
రఘునాథాభ్యుదయము (ద్విపద)
రంగరాయ చరిత్రము

గ్రంథకర్త పేరు

కందుకూరి వీరేశలింగముగారు
శ్రీహర్షుడు
దూబగుంట నారాయణకవి
పాల్కురికి సోమనాథుడు
వీరభద్రకవి
తెనాలి రామకృష్ణుడు
తిరువతి వేంకటేశ్వరకవులు
ముక్కు తిమ్మన
విద్యానాథుడు
నంది మల్లన - ఘంట సింగయ
నాదెండ్ల గోపనమంత్రి
పింగళి సూరనార్యుడు
సెట్టి లక్ష్మీనరసింహముగారు
దామెర్ల వెంగళనాయకుడు
కొక్కొండ వేంకటరత్నము
పంతులుగారు

పోతరాజు
వేంకటకవి
మాడభూషి వేంకటాచార్యులుగారు
భామహుడు
శ్రీనాథుడు
అనంతామాత్యుడు
అల్లసాని పెద్దన
కొమర్రాజు లక్ష్మీణరావుపంతులుగారు
మారనకవి
స్వామియ్యర్ పండితుడు
(కుమ్మరి) ఆతుకూరి మొల్ల
పొన్నగంటి తెలగనార్యుడు
ఎలకూచి బాలసరస్వతి
అయ్యగారి వీరభద్రకవి
విజయరాఘవనాయకుడు
దిట్టకవి నారాయణకవి

గ్రంథము పేరు

రత్నావళి పరిణయము
 రసగంగాధరము
 రసతరంగిణి
 రసికజనమనోభిరామము
 రసికజనమనోరంజనము
 రాఘవ పాండవీయము
 రాజశేఖర చరిత్రము
 రాధాకృష్ణ సంవాదము
 రాధామాధవము
 రాధికా సాంత్యనము
 రామకృష్ణార్జునరూప నారాయణీయము
 రామరాజీయము
 రామాఘ్యదయము
 రాయవాచకము
 రావణదమ్మీయము
 రుద్రటాలంకారము
 రెట్టమతశాస్త్రము
 వక్రోక్తి జీవితము
 వరాహ పురాణము
 వసుచరిత్రము
 వాల్మీకి చరిత్ర
 విక్రమార్క చరిత్ర
 విజయనగర సామ్రాజ్యమందలి
 యోధ వాఙ్మయ చరిత్రము
 విజయవిలాసము
 విప్రనారాయణ చరిత్రము
 విష్ణుపురాణము
 వీరసింహుడు
 వైజయంతీ విలాసము
 శృంగార నైషధము
 శృంగార నైషధ పారిజాతము
 శృంగార మల ణ చరిత్రము
 శృంగారరాధామాధవము

గ్రంథకర్త పేరు

వేంకటపతి
 జగన్నాథపండితుడు
 భానుదత్తుడు
 కూచిమంచి తిమ్మకవి
 కందుకూరి వీరేశలింగముగారు
 పింగళి సూరనార్యుడు
 మాదయగారి మల్లన
 మండపాక పార్వతీశ్వరశాస్త్రిగారు
 చింతలపూడి ఎఱ్ఱనార్యుడు
 ముద్దుపకవి
 ఓరుగంటి సోమశేఖరకవి
 అందుగుల వెంకయ్య
 ఆయ్యలరాజు రామభద్రుడు
 విశ్వనాథరాయనిస్థానాపతి
 పిండిప్రోలు లక్ష్మీణకవి
 రుద్రటుడు
 ఆయ్యల భాస్కర కవులు
 కుంతకుడు
 నంది మల్లన - ఘంట సింగయ
 రామరాజభూషణుడు
 రఘునాథరాయలు
 జక్కన
 పేకుమళ్ల అచ్యుతరావుగారు
 చేమకూర వేంకటకవి
 చెదలువాడ మల్లన
 వెన్నెలకంటి సూరనార్యుడు
 ఎరుల చినసీతారామస్వామిశాస్త్రిగారు
 సారంగు తమ్మయ
 శ్రీనాథుడు
 రృష్ణాధ్వరి
 ఎడపాటి ఎఱ్ఱన
 వెలిదిండ్ల వేంకటపతి

గ్రంథము పేరు

శృంగార శాకుంతలము
 శృంగార సావిత్రి
 శ్రవణానందము
 శివరహస్య సంగ్రహము
 సకల కథాసార సంగ్రహము
 సత్యభామా సాంత్యనము
 సమీరకుమార విజయము
 స్కాంద పురాణము
 సారంగధర చరిత్రము
 సాహిత్య దర్పణము
 సౌందరనందము
 హంస వింశతి
 హరవిలాసము
 హరివంశము
 హరిశ్చంద్ర నలోపాఖ్యానము
 హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము
 హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము
 హైదరాబాదు శాసనములు

Further Sources of
 Vijayanagara Empire

గ్రంథకర్త పేరు

పిల్లలమఱ్ఱి పినవీరభద్రుడు
 రఘునాథరాయలు
 తిరుపతి వేంకటేశ్వర కవులు
 రామభద్రకవి
 లింగనమఱి కామేశ్వరకవి
 పుష్పగిరి తిమ్మన
 కోడూరు వేంకటాచలకవి
 చేమకూర వేంకటకవి
 విశ్వనాథుడు
 లక్ష్మీకాంత వేంకటేశ్వర కవులు
 నారాయణామాత్యుడు
 శ్రీనాథుడు
 ఎఱ్ఱా ప్రెగ్గడ
 రామరాజభూషణుడు
 గౌరన
 శంకరకవి

Dr. N. Venkataramanayya,
 Prof. K. A. Nilakantasastri

